

ЭДУАРД БУЛЬВЕР-ЛИТТОН

Помпеяның сүйгги куллари

Эдуард Бульвер-Литтон

Помпеянинг сўнгги кунлари Роман

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

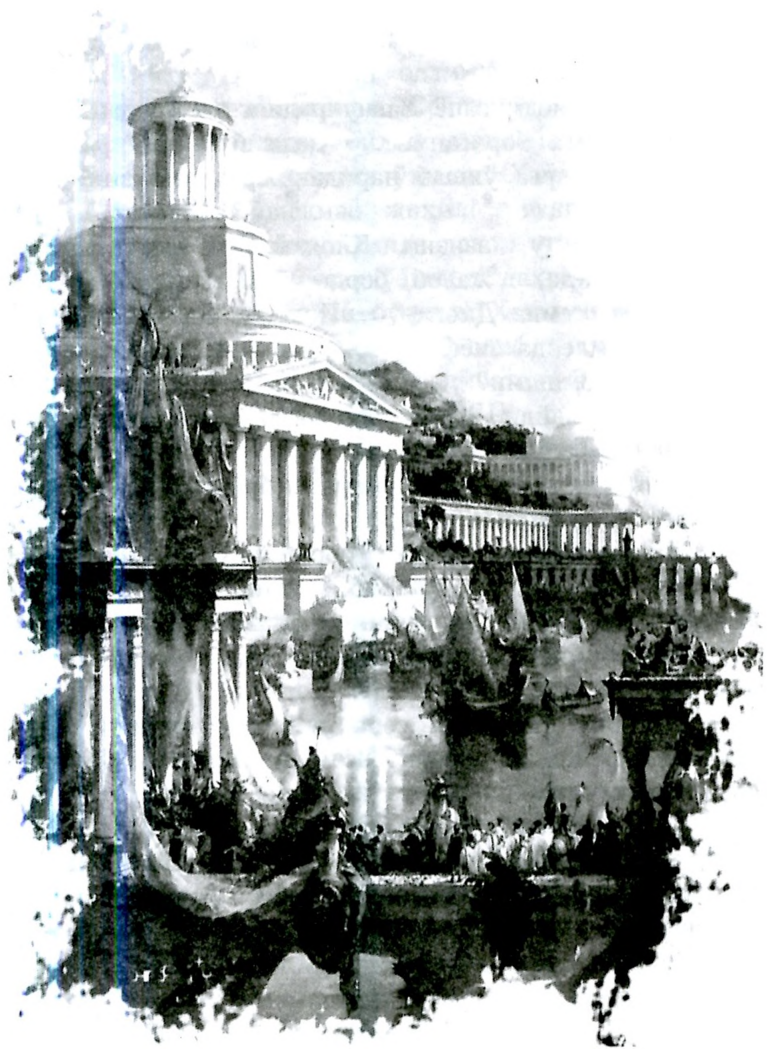
УЎК 821.111-1/9
КБК 84(4Ингл)
П 70

Русчадан
Амир ФАЙЗУЛЛА ва
Маҳкам МАҲМУД таржимаси

Инглиз тарихий романлар устаси Эдуард Бульвер-Литтон (1803–1873)ни маҳорат бобида Чарльз Диккенсга қиёс қиладилар. Унинг киборлар жамияти ҳаётидан олиб ёзилган «Пэлем» (3 жилдлик, 1828) асари айниқса катта шуҳрат қозонди. Бир вақтлар бутун дунёни ларзага солган фожиа – Везувий вулкони отилишидан қизиган кул ва тошлар остида қолиб кетган Помпея ҳақидаги ушбу асар эса ўз тарихийлиги ва далилларнинг асослилиги билан алоҳида қимматга эга. Муаллифнинг яна драматик асарларини ўз ичига олган «Ришелье» (1839) китоби чоп этилган. «Помпеянинг сўнги кунлари» асари орқали ўзбек китобхонлари бу истеъдод соҳиби ижоди билан ўзбек тилида биринчи марта танишмоқдалар.

ISBN 978-9943-28-646-7

© А. Файзулла, М. Махмуд (тарж.), 2016
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2016

БИРИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯЛИК ИККИ АСЛЗОДА

– Ие, Диомедмисан? Зап учрадинг-да! Бугун Главкнинг зиёфатига борасанми? – деди бўйи пастроқ, эгнига аслзодаларга ўхшаб наридан-бери туникани¹ ёпиб олган киши.

– Борардим-у, азизим Клодий, у мени таклиф қилгани йўқ-да, – жавоб берди ёши бир жойга бориб қолган, семиз Диомед. – Поллукс ҳақки, кўнглим оғриди! Помпеяда зиёфат беришда унинг олдига тушадигани йўқ эмишми?

– Ха, боплайди, фақат менга бир нарсаси ёқмайди – шаробдан қисади.

– Эрталаб турганида хумордан боши оғримаган элли² эллин бўладими!

– Балки тежамкорликка бориб шундай қилар, – деди Диомед қошини кўтариб, – минг гердайдигани, сажийлик қилгани билан менимча Главк унчалик бадавлат эмас, у бошидан кўра, кўпроқ шаробли анфорани³ авайлайди.

– Шунинг учун ҳам сестерцийлари⁴ борида ундан фойдаланиб қолиш керак. Келаси йил эса Диомед, янги Главк чиқиб қолар.

– Ошиқ ҳам ўйнармишми?

– У маишат деса ўзини томдан ташлайди, зиёфат беришдан маза қилар экан, биз учун ундан яхши одам бор эканми.

– Ваҳ-ҳа-ҳа, топиб айтдинг, Клодий. Айтганча, сен менинг шароб қазноғимни кўрганмисан?

¹ *Туника* – снгсиз этаги узун камзул.

² *Эллин* – элладалик.

³ *Аифора* – кўшқулоқ хум.

⁴ *Сестерций* – кумуш тангалар.

– Кўрмаганман, шекилли, дўстим Диомед.

– Бирор кун кечки овқатга кел. Боғчамда ажойиб муреналарим бор, сени Эдил¹ Панса билан таништириб қўяман.

– Фақат ортиқча уринма. «Форсча дабдабаларга тоқатим йўқ»², мен оддий одамман. Лекин вақт кеч бўлди, ҳаммомга кетаяпман. Сенга йўл бўлсин?

– Жамоат ишлари билан маҳкамага борапман, ўшанақаси Исида эхромига ўтаман. Хайр!

– Мақтанчок, иш ёқмас, жоҳил! – гудранди Клодий, оёғини судраб босганча йўлида давом этар экан, – зиё-фатлару шароблари билан ўзининг даҳрий боласи эканидан бизни чалғитмоқчи бўлади! Ҳечқиси йўқ, айтганидай қиламиз, пулларини ютиб олиб, унинг обрўйини кўтарамиз. Бойиб кетган бу камбағал биздек қувноқ зодагонлар учун олтин жом-да! Шу сўзларни айтиб, Клодий аравалар тақир-туқури ва қувноқ, шовқинли оломонга тўла Домициан кўчасига чикди, бундай шовқин-суронни ҳозирги кунда Неаполь кўчаларида кўриш мумкин эди.

Бир-бирини қувиб ўтаётган файтунлардаги кўнғирокчалар шўҳ ва ёқимли жаранглар эди, Клодий чиройли, хашамдор араваларда кетаётганларга дам-бадам бош ирғар эди, Помпеяда машҳурликда биронта иш ёқмас унинг олдига тушолмасди.

– Ҳўв Клодий! Кечаги ютуқдан кейин қалай ухладинг? – деди энг чиройли ва қулинг ўргулсин файтундаги йигит кўнғирокдек жарангдор овозда.

Файтун юнонча услубдаги бронза бўртиқ суратлари билан безатилганди, уларда Олимпия ўйинлари акс этдирилганди; унга Парфия зотли отлари қўшилганди, отлар оёқларида юриб эмас, бамисоли ҳавода парвоз қилиб борарди; шу пайт ёш соҳибнинг орқасида турган ҳайдовчининг биргина силтови билан отлар таққа

¹ Эдил – ободончилик назоратчиси.

² I аср Рим шоири Горацій Флаккнинг форсча (шарқона) дабдабаларга қарши ёзган шеъридан.

тўхтади – шу туришда улар ҳайкалтарош Праксителнинг мўъжизакор асарларидан бирини эсга соларди.

Арава соҳиби қад-қомати келишган, хушрўй бўлиб, бундай хушқад йигитлар бир вақтлар Афина ҳайкалтарошлари учун намуна бўлиб, халойиқ хурмат қиларди, заррин сочлари тутам-тутам бўлиб пастга осилган ва қад-қомат ғоят мутаносиб – бу унинг юнон насабидан эканлигини айтиб турарди.

У император замонида урфдан чиқиб кетган ва урф-парастлар кулгисини қистатган тога¹ киймасди, унинг туникаси эса энг яхши тор қирмизи матодан тикилганди, уни елкасида тутиб турган гулдор тугма ялтирарди; бўйнига таққан олтин занжирнинг илон бошли учи кўкрагига тушиб турарди; илоннинг оғзидан нафис ишланган каттакон балдоқ осилган; туниканинг кенг енглари зардўзи мато билан адипланган; майда гулли кашта тикилган ўшандай матоли камар чўнтак вазифасини бажарарди ва унга дастрўмол, катмон, қалам ва мумланган ҳандорилар қистириб қўйилган.

– Эҳ-а, азизим Главк! – шодон қарши олди уни Клодий. – Мағлубиятдан унча хафа бўлмаганингни кўриб, хурсандман. Аполлоннинг ўзи сени қўллагани рост: юзинг бахтдан ял-ял ёниб турибди. Сени кўрган ютказган эмас, ютган деб ўйлайди.

– Бу лаънати темир лаппаютарни ютдинг нима-ю, ютказдинг нима, барибир эмасми! Улар хафа бўлишга арзийдиган нарсалар эканми, меҳрибоним Клодий?

Венера ҳаққи, токи ёш эканмиз, бошимиздан гуллар тушмайди, токи кифара² сирли куйлар таратиб, қонимизни жўшдирад экан, куёш нурларидан баҳра олаверамиз, кўҳна дунё эса биз учун шодликлар хази-наси бўлиб қолаверади.

Эсингдан чиқмасин – бугун оқшом меҳмонимсан.

– Главкнинг таклифини эсдан чиқариб бўларканми!

¹ Тога – эркаклар уст кийими.

² Кифара – чолғу асбоби.

– Ҳозир қаёққа бораяпсан?

– Ҳаммомга тушмоқчиман, ҳали бошланишигача ро-са бир соат бор-ку.

– Аравани қўйиб юбораман-да, сен билан бирга ке-таман. Ҳах, жонивор, Филий! – Шундай дея у от-лардан бирини силади, от эса кулоқларини чимириб, эркалатишга жавобан аста кишнаб қўйди, – бугунча дам олақол, тулпорим. Тўғрисини айт, у чиройли-а, Клодий?

– Аполлонга ёки Главкка муносиб, – жавоб берди азамат улфат.

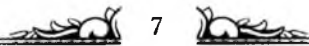
II боб

ГУЛ СОТУВЧИ КЎЗИ ОЖИЗ АЁЛ ВА ТАННОЗ СОҲИБЖАМОЛ. АФИНАЛИКНИНГ ДИЛ ИЗҲОРИ. МИСРЛИК РУҲОНИЙ АРБАК БИЛАН ТАНИШУВ

Гаплаша-гаплаша йигитлар шошмай кўчалардан ўтиб борар эдилар. Улар энди ичкарида ялтираб турган хилма-хил ва жимжимадор суратлари ақлни лол қилувчи дўконларга бой мавзегга етиб келишди.

Ён-атрофда жазирама иссиққа қарши отилиб турган фавворалар куёш нурида жилваланар, алвон либосдаги ўткинчилар байрамона кайфиятда сайр қилар эдилар; бири-биридан бой дўконлар олдида халойиқ ғужғон ўйнар, бошларида нақшинкор мис челақлар кўтарган куллар кўзга ташланарди; деворлар олдида хил-хил пишган мевалар ва гулларга тўла саватлари билан дехкон аёллар саф тортган... Аммо ҳар бинафша ва атиргул остида заҳарли илон бор¹, бекорчихўжалар учун ҳозирги замондаги қаҳвахона ва клубларни эс-латувчи емакхоналар ҳар қадамда учрайди. Мармар

¹ Рим шоири Публий Вергилийнинг шеъридаги бу ибора машҳур бўлиб кетган.

тоқчаларда ёғ ва шароб тўла идишлар қатор терилган. Уларнинг ёнгинасида қирмизий соябонли супалар бўлиб, чарчаганлар ўтириб хордиқ чиқарар, танбаллар ётиб, кунни кеч қиларди. Бу барча оҳангжамалару олағовурлар Главкнинг ёруғ дунё лаззатларига афинача иштиёқ билан қарашидан дарак берарди.

– Менга Римни гапирма! – деди у. – Римнинг емирлмас деворлари ортидаги лаззатлар ўзининг дабдабасию улуғворлиги билан зериктириб кўяди; ҳатто император саройида ҳам, ҳатто Нероннинг¹ Олтин уйида ҳам ва Титнинг янги саройи жимжимасида ҳам улуғворлик малол келтиради – кўзинг чарчайди, юрагинг қисилади, бундан ташқари, азизим Клодий, бировнинг ҳашамати ва бойлигини кўриб, ўз ватанинг ғариблашувини эслаш оғир. Бу ерда биз ҳеч нарсани ўйламай лаззатланамиз ва барча қулайликлардан хоҳлаганча фойдаланамиз.

– Ёзги оромгоҳ учун Помпеяни таплаганинг сабаби шуми?

– Ҳа. Байядан кўра Помпея яхшироқ. Гап йўқ, Байя ҳам мафтункор, аммо у ерга келиб, лаззатланишни ҳам дурустроқ билмайдиган эскича олимлар кўпда жинимга ёқмайди.

– Ахир олимларни яхши кўрар эдинг. Ҳали шеърят ҳақида гапирмаёқ турай – уйингда Эсхил билан Гомернинг, драма билан дostonнинг нафаси уфуриб туради.

– Тўғри, аммо римликлар менинг афиналик аждодларимга ҳаддан ташқари кўр-кўрона тақлид қиладилар. Ҳатто овга ҳам қуллар овчилар ортидан Афлотун асарини кўтариб олиб борадилар ва вақтни ганимат билиб, ўлжани ҳам қўйиб, китобга мук тушадилар. Раққосалар форс оҳангида муқом қилиб турганларида тош чехрали эркин қуллардан биттаси уларга Цицероннинг «Масъ-

¹ Эрамизнинг 54–58-йилларида Римга ҳукмронлик қилган Нерон тикламоқчи бўлган, аммо амалга ошмай қолган улкан шохона қароргоҳ Олтин уй деб аталган.

улиятлар хусусида» китобини мутолаа қилади. Эҳ шўрлик зикналар! Лаззат билан билимни аралаштириб бўлмайди, улар бошқа-бошқа нарсалар. Мана шу қайсарликлари туфайли римликлар ҳамма нарсани бой берадилар, уларга ҳам, буларга ҳам бефарқ эканликларини билдириб қўядилар. Эҳ дўсти азизим, ватандошларингиз Периклнинг нозик сиёсатини, Аспазиянинг ҳақиқий мафтункорлигини қанчалик ҳам биладилар! Яқинда Плинийни бориб кўргандим, у айвончада ўтириб ёзаяпти-ю, шўрлик қул най чалаяпти. Жияни (ох, мени бундай сафсатабоз-масхарабозлардан ўзинг асра!) Фукидиднинг тарих китобидан вабо ҳақидаги жойларни ўкиб, мутолаа оҳангида бошини қимирлатаяпти. Оғзидан эса даҳшатли воқеанинг этни жимирлаштирувчи тафсилотлари ёғиларди. Бу итвачча ишқий кўшиқ билан ўлат тасвирини аралаш тинглашдан ор қилмайди.

– Аслида севги ва вабо – деярли бир нарса, – деди Клодий.

– Плинийнинг ҳазилини тушунган киши бўлиб, мен ҳам унга шундай дедим, бироқ йигитча кинояни тушунмади ва ўпкаланган оҳангда, мусиқа кулоққагина ёқади, менинг китобим эса (қара, вабо тасвири!) юракка тўлқин солади, деб жавоб берди. «Эҳ! – хириллаб деди унинг бақалок амакиси, хансираганча, – жияним гирт афиналик, у хар доим ёқимли нарсани фойдали нарса билан кўшиб юборади». О Минерва (Донилик илоҳаси)! Мен кулгидан ўзимни зўрға тўхтатиб қолдим. Кейин эса мана шу жўжаҳўроз софист ўзининг эркатой эркин қулининг ўлими ҳақидаги хабарни олди. «Бешафқат ажал! – кичкириб деди у, – Кул, менга Горацийнинг жилдини бер. Бу ажойиб шоир бундай мусибат чоғларида бизга беҳад тасалли беради». Ўзинг айт. Клодий дўстим, бу одамлар севишга қодирми? Ҳатто мулоҳазакор севгининг ҳам маънисини билишмайди. Римликларда юрак борми дейсан! Римликлар эт ва суякдан бўлган хилқат эмас, одам тилини тушуниб бўлмайдиган машина.

Ватандоши шаънига айтилган бу сўзлар Клодийнинг дилига оғир ботса ҳам у Главкнинг гапини маъқуллаган бўлди. Бир жиҳати унинг очиқ дастурхонига куни қолган бўлса, яна бир жиҳати, гумроҳ римликлар орасида ўзларининг шон-шуҳратлари бешигига нисбатан бир қадар нафрат билан қараш одати ҳам йўқ эмасди; юнонларга тақлид қилиш ва айтилиши вақтда бу борадаги ўз нуқсонлари устидан кулиш урф бўлганди.

Сухбатлаша-сухбатлаша улар уч кўча кесишган майдондаги бир оломон олдида тўхташди. Хушбичим ва энгил эҳром равоқлари соясида бир қиз турарди; унинг бир қўлида гул тўла сават, чап қўлида эса ихчамгина уч торли чолғу асбоби бор эди, шу чолғу куйи остида у қандайдир ғалати, анчайин тўпори бир кўшиқни куйларди. Ҳар банддан кейин қиз саватни назокат билан чайқар, тингловчиларга гуллардан сотиб олишни таклиф этарди, тангалар саватга дўлдай ёғиларди – биров кўшиқ мактови учун берса, биров хонанда қизга раҳми келганидан – чунки қизнинг кўзи ожиз эди.

– Мен бу бечора қизни биламан, у Фессалиядан, – деди Главк, – Помпеяга қайтиб келганимдан бери уни кўрмаган эдим. Кўшиғини эшитиб кўрайлик-чи.

Бу гуллардан, бу гуллардан
Сотиб олинг, азизлар
Мен ожиза бир қизга –
Эҳсон қилинг, азизлар.
Манов гуллар – замин қизлари,
Узилгандир она бағридан,
Ер нақадар гўзал, дейдилар,
Гулларини асал дейдилар.
Ҳидлаб кўринг хушбўй атрини,
Новдасини ушланг авайлаб,
Унутмамиш она бағрини,
Замин боласидан айрилиб йиғлар.
Эрта тонгда мен уйқусираб,

Ер бағридан уздим гулларни,
Ҳали гуллар онасин эслар,
Ёдидадир бахтли кунлари.
Гуллар яноғида она кўз ёши –
Шабнамдан ялтирар гулларнинг қоши.
Она замин қолмиш узоқда.
Гуллар йиғлар эди фироқда.
Замин севар фарзандларини,
Алқар эди гўзал гулларини.
Сиз ҳам энди ушланг авайлаб,
Синдирмангиз жажжи қўлларини.
Бўзлаб қолди она ер,
Қани, фарзандларим дер.
Бу гулларда меҳр бор,
Энди у сизларга ёр.
Ёруғ кунлар сизда бор,
Қоронғулик маконим,
Гуллар жону жаҳоним.
Мен яшайман жабрда,
Гўё жоним қабрда.
Сизларни кўрай десам,
Кўрарга кўзим қайда?
Гуллар айтар: сўлмайлик,
Бир кўр қизнинг қўлида.
Гулларни сотиб олинг
Сиз Худонинг йўлида.
Гулдайин чиройимиз
Кўр қиз қайдан билади?
Сиздан илтижойимиз –
Тез қутқаринг бизларни.
Биз шўх, қувноқ гуллармиз,
Сиз олсангиз қуйлармиз...
Гул сотаман, гул сотаман,
Гулсиз қайғуга ботаман...

– Бинафшангдан бир боғлам бер, Нидияжон, – деди
Главк оломон орасини ёриб ўтиб, саватга бир ҳовуч

майда тангаларни ташлар экан, – Сен аввалгидан ҳам яхшироқ куйлайдиган бўлибсан!

Афиналикнинг овозини эшитиб, қиз олдинга талпинди, бироқ ўша заҳоти тўхтади-ю, кип-қизариб кетди.

– Қайтиб келибсан-да, – деди қиз оҳиста ва ўзича такрорлади: – Главк қайтиб келибди!

– Ҳа, қизалоқ, мен анчадан бери Помпеяда эмасдим. Илгаригидай, боғим ҳамон сенинг ғамхўрлигингга мунтазир. Эртагаёқ у ерга борарсан деб ўйлайман. Билиб қўй, гўзал Нидиянинг қўлларидан бошқа ҳеч кимнинг қўли менинг уйимда гулчамбар тўқимайди.

Қиз мамнун жилмайди, аммо лом-мим демади. Главк эса бир тутам бинафшани кўкрагига апил-тапил таққанча оломон орасидан чиқиб кетди.

– Бу қизга иш бераётганингни кўриб турибман, – деди Клодий.

– Ҳа. У ростданам зўр куйлайди, а? Бу бечора чўрига раҳмим келади! Бунинг устига у тангрилар маскани остидаги мамлакатдан чиққан – Олимп илоҳлари унинг бешигига кулиб боқмаган. Қиз Фессалиядан.

– Ахир бу ялмоғизлар мамлакати-ку.

– Сен ҳақсан. Аммо мен барча хотинларни ялмоғиз деб биламан. Помпеяда эса, Венера ҳаққи, ҳаводан фақат ишқ бўйи анқийди: ҳар бир аёл чехраси кўзимга яхши кўринади.

– Дарвоқе, ана, Помпеяда айримлар рашк қиладиган чехра, – бу Юлия, бадавлат қария Диомеднинг қизи! – деди Клодий, юзига қалин парда тўсган икки чўри ҳамроҳлигида ҳаммом томон келаётган ёш аёлни кўрсатиб, – Салом, соҳибжамол Юлия! – баланд овозда деди Клодий.

Юлия хиёл ноз билан мағрур римча юзини очди, парда остидан бир жуфт тим қора кўз чарақлади, унинг қорача юзига енгил қизиллик югурди.

– Кўзларимга ишонмаяпман! Главк қайтиб келибди! – деди аёл афиналикка маънодор қараганча ва

овозини пасайтириб қўшиб қўйди: – Нахотки эски дўстларингни унутган бўлсанг?

– Гўзал Юлия, хатто Лега – Унут йиллар дарёси бир жойда ғойиб бўлиб, бошқа жойда тагин намоён бўлади. Зевс бир лаҳза бўлса-да, унутишни бизга ман этади, аммо Венера ундан ўтиб тушади, у бундан ҳам қисқа унутишга изн бермайди.

– Главк чиройли сўзлар топишга жуда уста.

– Унинг сўзларини бундай чиройли аёл тинглаши ҳам ҳеч кимнинг хаёлига келмайди.

– Иккалангизни ҳам отамникида кўрарман деб ўйлайман, – деди Юлия Клодийга ўгирилиб.

– Бу бахтли кунни оқ тош¹ билан нишонлаймиз, – ҳозиржавоблик билан деди Клодий.

Юлия пардани аста туширди, афиналикка ибод-хаёли, шу билан бирга таманноли нигоҳ ташлади, бу нигоҳда муҳаббат ҳам, гина ҳам бор эди.

Дўстлар йўлларида давом этдилар.

– Ха, Юлия яна очилибди, – деди Главк.

– Аммо бултур буни бундай бепарволик билан айтмаган бўлардинг.

– Сен ҳақсан. Мен гангиб қолган эдим, қалбаки нарсани асл гавҳар деб адашибман.

– Бир чақага қиммат гаплар! – эътироз билдирди Клодий, – аслида, барча аёллар бир хил. Кўҳликкина хотинга уйланиб бой сеп олган одамгина бахтли. Бундан ортиқ нима керак?

Главк хўрсинди.

Улар одамлар сийрак бир кўчага чиқишди, қаршиларида гўзал, чексиз денгиз пайдо бўлди, у ҳам мана бу саховатли соҳилларда даҳшатли пўртаналаридан юз ўгиргандек эди – кўкракка ёқимли уриладиган сарин шабада эсар, осмонда ранго-ранг булутлар сузар, гирдоблар узра курукликнинг муаттар нафаси кезар эди.

¹ Ҳакамлар оқланганлар учун оқ тош, қораланганлар учун қора тош ташлаганига қараб ҳукм чиқаришларига ишора.

Денгизга қараб туриб, ер юзига эгалик қилиш учун ундан Афродита чиқиб келганига ишонмасдан бўлмасди¹.

– Ҳаммомга ҳали эрта-ку, – деди юнон, унинг ҳисларга тўла қалби гўзалликка қаттиқ шайдо эди, – кел, бироз гавжум шаҳардан узоқлашиб, денгизни томоша қилайлик, тушки қуёш унинг мавжларида беҳад чиройли товланади.

– Жоним билан, – рози бўлди Клодий, – бироқ, сирасини айтган-да, денгиз соҳили – шаҳримиздаги энг гавжум жой.

Помпея ўша давр тамаддунининг митти тажассумини ўзида намоён этар эди. Шаҳар деворлари билан ўралган тор майдонда, айтиш мумкинки, дабдабанинг қудратга таклиф этиши мумкин бўлган барча неъматларининг намуналари жамулжам эди. Мўъжаз, аммо бой дўконларда, ихчам қасрларда, ҳаммомларда, жамоат майдонида, театр ва циркда, эндиликда таназзулга юз тутган жўшқин ҳаётда, одамларнинг назокатию иллатларида бутун Рим империяси ўз аксини топганди. Бу шиша сандиқдаги қандайдир ўйинчоқ шаҳар эди, гўё тангрилар инжиқлигига қўра Ер юзидаги энг улуғвор салтанат намоён этилгандай, гўё келажак авлодларга бошқатдан мўъжиза қилиб кўрсатиш учун атайлаб замонлардан яшириб қўйгандай.

Тиш-тиник кўрфаз савдо кемалари ва бой шаҳарларнинг зарҳалланган сайр қайиқларига тўлиб кетганди. Балиқчи қайиқлар у ёқдан-бу ёққа чакқон изғир, узоқдан эса Плиний қўмондонлик қилган флотнинг баланд мачталари кўзга ташланарди. Соҳилда қандайдир сицилиялик жўшиб қўлларини силкитган ва афтларини қаттиқ буруштирганча бир гала балиқчи ва дехқонларга ҳалокатга учраган денгизчилар ва ажойиб дельфинлар ҳақида ҳикоя айтар эди, Неаполь бандаргоҳида шу кунларда ҳам мана шундай ҳикояларни тинглаш мумкин.

¹ Юнон афсоналарида айтилишича, гўзал Афродита денгиз кўпикларидан вужудга келган эмиш.

Юнон йигитча шеригини одамлар орасидан олиб чиқиб, бир хилват жойни топди ва улар зич ва силлик тошлоқдан юриб ўтиб, қоя устига келиб ўтиришди, мавжланиб рақс тушаётган сув узра эсан салқин шабада бадалларини яйратиб юборди. Чор атроф сукут ва ўйчанликка фарқ бўлган. Клодий олов пуркаётган офтобдан кафти билан кўзини тўсиб, ўтган ҳафтадаги ютуқларини ҳисоблай бошлади; юнон эса, тирсагига суяниб ва офтобдан бекинмаган кўйи – шу илоҳ унинг халқини ҳимоя қилган, шеърят, севинч ёки муҳаббат нури билан томирларини тўлдирган эди, – узоқ-узоқларга қарар ва эҳтимолки, Юнонистон соҳилларига томон эсиб кетаётган шабадага ҳаваси келмоқда эди.

– Айт-чи, Клодий, – деди ниҳоят юнон, – сен қачондир бировни севганмисан?

– Ҳа, кўп марта севганман.

– Кўп марталаб севган одам ҳеч қачон севмаган бўлади, – деди Главк, – гарчи сохта севги илоҳлари кўп бўлса-да, ҳақиқий Эрот фақат битта.

– Ўша сохталари ҳам тузуккина тангричалар бўлган, – деди Клодий.

– Қўшиламан, – жавоб берди юнон, – мен ҳатто Муҳаббат соясига салом бераман, унинг ўзи олдида эса – ундан ҳам кўпроқ тиз чўкаман.

– Бундан чиқди, биров юрагингдан қаттиқ урибди-да? Сен шундай туйғуга асир бўлибсанки, шоирлар айтмоқчидай, иштаханг йўқолганда, театрни унутасан-да, марсия ёза бошлайсан, шундайми? Хаёлимга ҳам келтирмасдим! Ясамаликни ҳам қотирар экансан.

– Ҳе-йўқ, унчаликка бормаганман, – деди Главк жилмайиб, – ёки, тўғриси, Тибулга эргашиб айтишим мумкин:

Кимга Амур етакчи бўлса,
Соғ-омондир барча йўлларда.

Мен севиб қолганим йўқ, аммо агар тақдир мени ундан айирмаганда, севиб қолишим мумкин эди. Эрот чироқни ёқар эди-ю, аммо қоҳин унга мой қуймаганди.

– Хўш, ўша қиз ким экан? Тошишга уриниб кўраман. Диомеднинг қизи эмасми? Геракл ҳаққи, у сени севиб қолган ва ҳатто бунни яширмайди ҳам. Ўзи ҳам яхши қиз, устига – бой! У эрининг эшигини соф олтин гуллар билан чирмайди¹.

– Йўқ, мен ўзимни сотмоқчи эмасман. Диомеднинг қизи чиройли, бу ҳақ ва агар у эркин қулнинг қизи бўлмаганида, мен ҳатто.. хе-йўқ... унинг гўзал чехрасидан бошқа ҳеч нимаси йўқ, унда аёлларча назокат йўқ, хаёлида фақат лаззатни ўйлайди.

– Жуда ноинсофсан-да. Хўш, айт-чи бўлмаса, ким экан ўша бахтли қиз?

Ҳозир сенга ҳаммасини айтиб бераман, азизим Клодий. Бир неча ой бурун Неаполда бўлган эдим, мен бу шаҳарни севаман, чунки у ҳозиргача юнон руҳини сақлаб қолган, ўтмиш излари йўқолиб кетмаган, тоза ҳаволи ва манзарадор соҳиллари туфайли «Партенопея» номига ҳали ҳам жуда-жуда арзийди². Ўзим учун эмас, Паллада³ бошқа кулиб қарамайдиган ўша шаҳар учун ибодат қилгани Минерва эҳромига кирдим. Эҳром бўм-бўш эди. Хаёлим Афинанинг ўтмишига қараб кетди-ю, тақво ила эҳромда бир ўзим эканимни ўйлаб, дуолар дилимдан тошиб чиқаётганини сезмабман. Кўзимда ёш билан дуо ўқирканман, чуқур хўрсиник диққатимни бўлди. Шартта ўгирилиб қарадим – орқамда бир аёл турарди. Ёпинчиғини кўтариб, у ҳам дуо ўқирди. Нигоҳларимиз тўқнашганда унинг меҳрибон тим қора кўзларидан чиқаётган самовий нур дилимни равшанлаштириб юборгандай бўлди. Дўстим Клодий, ҳеч қачон бундай ажиб чехрани кўрмагандим, унинг чехрасидаги ифода бу ёруф

¹ Рим тўй расмига кўра, келин бўлиб тушган қиз куёви эшигининг кесакисига юнг боғич ўрайди.

² *Неаполь* (яъни Янги шаҳар) юнон мустамлакачилари томонидан (эрамизгача VIII асрда Партенопея («қиз чехраси») қишлоғи ўрнида барпо этилган.

³ *Паллада* – Афина-Паллада (римликларда Минерва) шаҳарлар хомийси.

дунёга хос бўлмаган улуғворлик, гўзалликни биринчи кўришим. Хайкалтарошларимиз ифодалаган Психеянинг ўзи. Унинг кўзларидан ёш тизиларди. Унинг ҳам асли афиналик эканини хис этдим ва менинг Афинага аталган дуоларим унга таъсир қилган. Титроқ овозда унга мурожаат қилдим. «Сен ҳам Афинаданмисан, гўзал қиз?» – деб сўрадим. Саволимни эшитиб, у қизарди ва нардасини туширди. «Ота-боболарим хоки, – жавоб берди у, – Илсс соҳилларида ётибди. Ўзим Неаполда туғилганман, аммо қалбимни аждодларим шаҳри Афинага бахш этганман», – «Кел, унда бирга қурбонлик келтирайлик», – дедим мен. Коҳин кирди, биз ёнма-ён гуриб, муқаддас расмни адо этдик, биргаликда маъбуда гизларига қўл теккиздик, биргаликда зайтун новдалари намбарини меҳробга қўйдик. Нималигини билмайман-у, аммо англаб бўлмас туйғуларга берилгандим, юрагимни дуборак туйғу қамраганди. Олис, барбод бўлган мамлакатдан келган биз, икки нафар келгинди, ватанимиз ёлоҳи эҳромда турган қўйи юрагим хайратланарли тарзда ватандошим томон талпинарди – уни шундай деб аташга ўзимни тўла ҳақли деб билмоқда эдим. Уни кўп йиллардан бери биладигандайман гўё ва оддийгина удум мўъжизавий тарзда туйғуларимизга таъсир қилмоқда эди. Биз вақтни, замонни унутган эдик. Индамай эҳромдан чиқдик, унинг қаерда туришини ва уникига боришим мумкинлигини сўрайман деб турганда эҳром зинасида юзи унга ўхшаб кетадиган бир йиғит яқин келди-да, қўлидан олди. Қиз ўгирилиб, мен билан хайрлашди. У оломон орасига кириб кетди ва мен уни бошқа кўрмадим. Уйда мени хатлар кутарди ва мен Афинага кетишга мажбур эдим; меросни деб қариндош-уруғларим мени судга берамиз деб кўрқитар эдилар. Ишларни бир ёқлик қилиб бўлгач, мен яна Неаполга қайтдим. Бутун шаҳарни қидириб чиқдим, аммо ватандошим ўша қизни топа олмадим, сўнг хаёлимни чалғитиш ва бу воқеани унутиш, хушчақчақлик ва дабдабага кўмилиш учун Помпеяга ошиқдим. Бўлган

видолашуви қойил қилиб чизилган! Услубни кўринг!
Чехралар-чи, чехралар!¹

– Пансанинг мактови – катта шараф, – жиддий оҳангда деди Клодий, – унинг ўз уйидаги деворлар нақшу нигорлари ақлни лол қилади! Зевксиднинг² мўйқаламидан чиққанми дейсан...

– Ҳа, мени жуда мактаб юбординг, азизим Клодий, – деди Панса, унинг уйи Помпеяда нақшлари хароблиги билан машҳур эди, зеро, эдил ўз шахрининг жонбози эди ва фақат маҳаллий рассомларга ҳомийлик қилар эди. – Сен мени мактаяпсан, аммо Поллукс ҳаққи қасам ичаманки, у ерда яхши бўёқлар ҳам йўқ эмас, расмларни-ку айтмай қўя қолай, меҳмонхонада эса, дўстлар... Эҳ! Булар барини ўзим ўйлаб топганман...

– У ерда нималар тасвирланган? – сўради Главк. – Мен ҳали сенинг меҳмонхонангни кўрганам йўқ, гарчи у ерда пиширилган ширинликлардан кўп маротаба татиб кўрган бўлсам-да.

– Менинг меҳрибон афиналик ошпазим, ўз санъати меваларини Веста меҳробига нисор этиб турган ошпазим, орқада эса сизга тортилган ажойиб рўян, аслига қараб ишланган. Буни ўзи ижод қилган! Шу вақт катта-катта баркашларни кўтариб, қуллар пайдо бўлди. Мазали анжирли, янги, қор билан совутилган кўкатли сомсалар ва тухумли таомлар орасида сув ва бироз асал қўшилган шаробли ихчам паймоналар териб қўйилганди. Булар барчаси стол устида пайдо бўлганда, ёш қуллар беш меҳмоннинг ҳар бирига (зеро, улар бор-йўғи бешта эди) хушбўй сувли кумуш тоғора ва қирмизи хошияли қўлартқичлар олиб келишди. Бирок манман Эдил ўзининг қўл артқичини олди, у нафис матодан тикилган эмасди, аммо хошияси икки баравар энли эди ва у кўпчиликнинг ҳайратига ўрганиб қолган одамдек виқор билан қўлини артди.

¹ Хомернинг «Илиада» достонидаги манзаралар.

² *Зевксид* – Арасту «Поэтика»сида мақталган рассом.

– Қўларткичинг жуда ажойиб экан! – деди Клодий, – хошияси камардай энли-я!

– Бир чақага қиммат, Клодий дўстим, бир чақага қиммат! Айтишларича, энли хошия – сўнгги римча урф эмиш. Аммо Главк бундай нарсаларни мендан кўпрок билади.

– Ўзинг кўлла бизни, эй Вакх! – деди Главк, стол ўртасида қад кўтариб турган, бурчакларида Ларалар¹ ва туздонлар жой олган шу маъбуднинг ажойиб хайкалчаси олдида эхтиром ила бош эгиб.

Меҳмонлар дуога қўшилишди, кейин эса столга шароб сепиб, маъбуд шаънига шаробдан нўш этишди.

Ҳамма яна супага тушди ва базми жамшид бошланди.

– Агар ёлғон гапирсам, мана шу паймона ҳаётимда сўнггиси бўлсин! – деди навқирон Саллюстий, биринчи паймонадан кейин дастурхонда анвойи таомлар пайдо бўлганда ва унинг қадахини лабигача тўлдириб шароб қуйди. – Бу паймона сўнггиси бўлсин, аммо Помпеяда бундан яхши шароб ичмаганман!

– Кўзани бу ёққа олиб кел, – деди Главк қулга. – Ўқи-чи, унда нима ёзилган экан...

Қул кўзага боғланган тугунни шоша-пиша ечди ва бу – Хиос шароби, эллик йил турганини ўкиди.

– Қорда кулинг ўргулсин бўлиб совибди ўзиям! – деди Панса, – жуда оби-гобида.

– Худди одамнинг ўзидай – икки баравар оташга айланиш учун у ўзини ана шундай совитиб олади! – тўлқинланиб деди Саллюстий.

– Ёввойи ҳайвонлар шикори қачон бўлади? – сўради Клодий Пансадан.

– Август ийдларидан кейинги тўққизинчи кунга белгиланган, – жавоб берди Панса, – Вулканалийдан кейин эртасига. Бизда ажойиб ёш арслон бор.

¹ Ларалар – қадимий юнонларда: оила ва рўзгорни қўлловчи руҳлар, пирлар.

– Унга яраша ўлжа бормикин? – сўради Клодий, – афсуски, ҳозир жиноятчилар жуда кам! Шу дейман, арслоннинг тилка-пора қилиши учун бир бегуноҳни ташлайсан деб қўрқаман!

– Бу ҳақда кўп ўйладим, – жиддий оҳангда жавоб берди эдил, – шармандали қонун йиртқич ҳайвонларга ўз қулларимиздан ташлашимизни ман этади. Ўз мулкимиз билан хоҳлаган ишни қилолмасак, ахир бу бизни мулкдан маҳрум қилиш билан барабар-ку.

– Республиканинг омонлик замонларида бунақа эмасди! – хўрсинди Саллюстий.

– Бунинг устига қулларга нисбатан ясама мурувват камбағалларга озмунча тушқунлик келтирмайди: ахир бу одамлар инсон билан ҳайвон ўртасидаги олишувга ўхшаган мудҳиш томошаларни жонларидан яхши кўрадилар! Лаънати қонун туфайли улар беозор лаззатдан қурук қолишади, худо бизга яхши бир жиноятчини юбора қолса эди.

– Фақат калтабин ҳукмдор халқнинг мардонавор кўнгили очишига халақит беради, – деди Клодий.

– Юнитер билан Паркаларга¹ шукрлар бўлсинки, бизда энди Нерон йўқ, – деди Саллюстий.

– Уни чинакам зolim деса бўлади, амфитеатримизни ўн йилга ёпиб қўйди!

– Тагин ҳам исён кўтарилмаганига ҳайронман, – деди Саллюстий.

– Иш шунга келиб қолганди ҳам, – чайналиб деди Панса, унинг оғзи қобон гўштига тўла эди.

Най овозлари янгради ва суҳбат бир зум узилди, икки қул катта идишни кўтариб келди.

– Ўх-хў! Биз учун яна қанақа таомни ғамлаб қўйган эдинг, Главк? – қичкириб юборди ёш Саллюстий, кўзлари чакнаб.

Саллюстийнинг ёши йигирма тўртда эди, аммо ҳаётда у бир нарсадан лаззатланарди – яхши ейиш; қолган

¹ Паркалар – қасос фаришталари.

барча лаззатлардан у тўйган бўлса керак. Аммо унинг кўнгли тоза эди.

– Мен топдим уни, Поллукс ҳаққи! – деди Панса, – Бу Анбракия¹ такаси. Ҳой! – У бармоқларини қарсиллатди, одатда кулларни шундай чақиришарди, – биз янги меҳмон шарафига қадах кўтаришимиз керак!

– Мен сизларга, – деди Главк чуқур нафас олиб, – Британиядан келтирилган устрицаларни манзират қилмоқчи эдим, аммо бир вақтлар Цезарга шафқат қилмаган шамоллар бизни устрицалардан бенасиб қилиб қўйди².

– Бу устрица деганлари ростдан шунақа мазалими? – сўради Лепид, қулайроқ ўтириш учун туникасини қорни устига яна кўпроқ тушириб.

– Шуниси ҳам борки, масофанинг узоклиги уларни бу қадар тотли қилишига шубҳа қиламан, уларда Брунцизия устрицаларидаги юмшоқлик етишмайди. Аммо Римда биронта ҳам кечки овқат усиз томоқдан ўтмайди.

– Шўрлик бритлар! Охир-оқибат улардан ҳам қандайдир фойда бор экан-ку, – деди Саллюстий, – улар бизга устрица етказиб беришар экан.

– Улар бизга гладиатор етказиб берсалар яхши бўларди, – деди ҳар доим амфитеатр ҳақида ўйлаб юрадиган ишчан эдил.

– Паллада ҳаққи! – деди Главк, суюкли қули унинг қалин сочига чамбар таққандан кейин, – мен йиртқич билан олишаётган ёввойи томошани севаман. Аммо биз хаби гўшт ва қондан иборат мавжудот – одамзодни билка-пора қилиш учун аёвсизларча саҳнага ҳайдашса,

¹ *Анбракия* – Юнонистоннинг шимоли-ғарбий қисмидаги шаҳар.

² Эрамингача 54-йилда ўша вақтда Галлия волийси бўлган (ҳозирги Франция, Бельгия ва Швейцарияни қамраб олган ҳудуд) Гай Юлий Цезарь қўмондонлиги остида римликлар (биринчи марта Британияга келиб тушган эдилар. Ла-Манш орқали сузиб ўтиш чоғида флот ва қўшин бўрондан қаттиқ азият чекканди).

бу даҳшат-ку, кўнглим айнийди, бўғилиб кетаман, уни ҳимоя қилиш учун саҳнага отилиб чиқсам, ажаб эмас. Оломоннинг кийкириклари мен учун Орестни таъқиб қилувчи эринийларнинг овозидан ҳам даҳшатлироқдир. Бу гал, ҳар ҳолда қонли томоша бўлмаслигидан хурсандман!

Эдил елка қисиб қўйди. Помпеядаги энг оқкўнгилад одам ёш Саллюстий ҳайратдан кўзларини катта-катта очди. Одатда камгап барно Лепид бундан юзида ажинлар пайдо бўлишидан кўрқиб, деди: «Геркулесга қасам ичаман!» Чашнагир Клодий: «Поллуксга қасам ичаман!» – деб ғудраниб қўйди ва меҳмонларнинг олтинчиси, Клодийнинг «соя»си, бой шеригини, текинтомоқнинг текинтомоғи, ҳомийсини кўкларга кўтаролмай қолганида унга таклид қиладиган одам ҳам ғудранди: «Поллуксга онг ичаман!»

– Сиз, италияликлар, бундай томошаларга ўрганиб қолгансизлар, биз, юнонлар эса, анча мурувватлимиз, – давом этди Главк. – Эй Пиндарнинг сояси! Чинакам юнонча ўйин – одам билан одам мусобақаси қанчалик гўзал, ҳалол олишув, севинчли ва шу билан бирга қайғули ғалаба, олийжаноб ғаним билан жанг қилиш қанчалик севинчли бўлса уни мағлуб ҳолда кўриш шунчалик қайғули! Аммо сизлар мени тушунмайсиз.

– Така роса мазали экан, – деди Саллюстий.

Гўштни тўғраётган ва ўз санъатидан ғоят мағрур кул паст ва секин чалина бошлаган мусиқа оҳангига монанд ҳолда бирпасда така гўштини тўғрай бошлади, мусиқа тобора тезлашса у ҳам тез тўғрар эди.

– Ошпаз Сицилиядан бўлса керак? – сўради Панса.

– Ҳа, Сиракузадан.

– Уни киморга тикмоқчи эмасмисан? – таклиф қиритди Клодий. – Иккинчи таом келишидан олдин ўйнаймиз.

– Ёввойи ҳайвонларни ўлдиргандан ошиқ ўйнаган яхши, аммо мен сицилиялигимни ўйинга тикмоқчи эмасман, унга қарши нима қўймоқчисан?

– Филлидамни, танноз раққосамни!

– Мен хотинларни сотиб олмайман, – деди юнон, чамбарини наридан-бери тўғриларкан.

Атрийда ўтирган машшоқлар така гўшти тўғрамига жўр бўлишдан тўхташди; энди куй пастрок, шўхроқ ва айни вақтда маънолироқ янграй бошлади ва машшоқлар «Форслар хашамини кўргани кўзим йўқ» сўзлари билан бошланувчи Гораций қасидасини бошлаб юборишди, уни таржима қилиш ғоят оғир эди; у гарчи энди бизга дабдабали кўрингани учун мос бўлса-да, дабдабаю асъасани қаттиқ севган ўша вақтлар учун анча жўн эди. Ахир бу саройда эмас, балки бировнинг уйида бўлаётган базм-зиёфат эди-да, тўғри, мезбон феъли кенг киши эди-ю, аммо император ёки сенатор эмасди.

– Эҳ қария Гораций! – деди Саллюстий афсус билан. – У базмни ва аёлларни яхши куйларди, аммо бизнинг ҳозирги шоирларга етиб бўлти.

– Масалан, ўлмас Фульвийга, – деди Клодий.

– Ҳа, ўлмас Фульвийга, – уни қўллади «соя».

– Спурена-чи, йилда учтадан дoston ёзадиган Гай Мутий-чи, Гораций ёки бўлмаса Вергилий бунга қодир эдиларми? – деди Лепид, – барча кекса шоирлар бир хатога йўл қўяр эдилар: намуна учун рангасвирни эмас, ҳайкални олар эдилар. Оддийлик ва вазминлик – мана улар нимага интилар эдилар. Аммо биз, ҳозирги одамлар, оловга, эҳтиросга, қувватга тўламиз. Биз хотиржамликни билмаймиз, биз рангасвир бўёқларига, унинг шиддатлигига, унинг ҳаракатига ўхшаш бўлишни истаймиз. О, ўлмас Фульвий!

– Дарвоқе, – деди Саллюстий, – сиз Спуренанинг Исида шарафига ёзилган янги қасидасини ўқидингизми? У мислсиз, бор вужудидан чинакам такво ёғилиб туради!

– Менинг назаримда, Исида – Помпеядаги энг ардоқли илоҳа, – деди Главк.

– Ҳа, – маъқуллади Панса. – Унинг олдида ҳозир ҳамма тиз чўкаяпти, унинг ҳайкали энг ҳайратомуз

кароматларни ирод этмоқда. Мен иримчи эмасман, эътироф этишим керакки, у ўзининг маслаҳатлари билан бир неча бор менга жиддий ёрдам берган. Унинг коҳинлари ҳам шунақанги тақводорки! Юпитер ва Фортунанинг улуғвор ва мағрур коҳинларидака эмас! Улар оёқ яланг юрадилар, гўшт емайдилар ва деярли тун бўйи хилватда тоатда бўладилар!

– Исиданинг коҳинлари чиндан ҳамма учун намуна! Хайҳот, Юпитер эҳромида кўп нарсани ўзгартириш керак, – деди Лепид, ўзидан бошқа ҳаммани ўзгартиришга тайёр холда.

– Айтишларича, мисрлик Арбак Исида коҳинларини аллақандай теран сирлар оламига олиб кирганмиш, – деди Саллюстий. – У манманлик билан ўзини Рамсеснинг авлоди деб эълон қилибди ва айтибдики, унинг наслида аллазамонлардан буён қутлуғ ва эзгу билимлар сақланиб келаётганмиш.

– Шубҳасиз, унинг кўзи ёмон, – деди Клодий, – Медузанинг бу жамолига бир бор кўз ташласак бўлди, бир оғиз афсун сўзи айтмаёқ мен албатта суюкли отимдан айриламан ёки қиморда қаторасига беш марта менга «ит»лар¹ тушади.

– Мана буни мўъжиза деса бўлади, – деди Саллюстий лунжи осилиб.

– Нимага шама қилаяпсан, Саллюстий? – деди хариф қизариб.

– Агар сен билан ўйнаганимда, хонавайрон бўлишим мумкинлигини айтаяпман.

Клодий ижирғаниб жилмайиб қўйди, холос.

– Арбак бунчалик бой бўлмаганида, – деди Панса гердайиб, – мен ўз ҳокимиятимдан фойдаланиб қолган ва уни мунажжим ва сеҳргар деб аташган чакимчилик бўйича тергов бошлаб юборган бўлардим. Рим эдили

¹ «Ит» – ошиқ ўйинидаги энг ёмон ташлаш: тўрт ошиқдан ҳар бири чикка тушади.

бўлганда, Агриппа¹ бу ёвузларнинг барини шаҳардан хайдаб юборганди. Аммо у бой эди, Эдилнинг бурчи эса – бойларни муҳофаза қилиш!

– Ҳатто Помпеяда янги маслакдошлари бўлган, янги мазҳаб ҳақида, яҳудийлар худоси Исонинг анави мухлислари ҳақида нима дейсан?

– Эҳ, улар куруқ хомхаёл эгалари! – деди Клодий. – Улар орасида битта ҳам олийжаноб эркак йўқ, уларнинг янги маслакдошлари – шўрлик ва жоҳил камбағаллардир!

– Барибир уларни куфр ишлари учун чормих қилиш лозим эди, – деди Панса, қизишиб, – улар Венера ва Юпитерни тан олишмайди!

– Назарейлик² эса – даҳрийдан бошқа нарса эмас. Шошмай туринг, мен уларга кўрсатиб қўяман ҳали!

Иккинчи овқат ҳам йиғиштириб олинди, улфатлар ўринларида жойлашиброқ ёнбошлаб олдилар, бошланган танаффус вақтида улар кўшиқ ва Аркадия³ сурнайи оҳангларидан ҳузурландилар. Мусиқага берилиб кетган Главк сукутни бузишга бошқалардан кўпроқ кўзи қиймаётганди, аммо Клодийга улар вақтни бекорга йўқотаётгандек бўлиб кўринди.

– Сенинг соғлигинг учун, азизим Главк, – хитоб қилди у тажрибали майхўрга хос эпчиллик билан, ҳар сўздан кейин бир-бир хўпларкан. – Кеча ўйинда омадинг келмади – бугун сенинг қўлинг баланд келиши керак. Айт, ошиқларни келтиришсин.

– Билганингни қил, – жавоб берди Главк.

¹ *Марк Випсаний Агриппа* – биринчи Рим императори Октавиан Августнинг дўсти ва сафдоши. Панса уни эсга олиши сабаби, у намунали эдил бўлган эди ва унинг исми бу лавозимни яхши ижро этган ҳар бир одам учун ибрат бўлар эди.

² Назарейликлар деб янги дин пайдо бўлганида дастлабки масихийларни айтишган. Шарқда: насронийлар.

³ *Аркадия* – жанубий Юнонистон (Пелопоннес ярим оролида)нинг тоғли вилояти, чўпонлар ва найчилар мамлақати.

– Ёзда ошиқ ўйини? Мен барибир эдилман, – деди Панса бошлиқларга хос оҳангда¹.

– Аммо биз сенинг борингда ўйнаймиз, мухтарам Панса, – эътироз билдирди Клодий, стаканчани ошиқлар билан шиқирлатаркан, – сенинг борлигинг барча тақиқларни бекор қилади. Чунки ўйиннинг ўзи эмас, балки уни суистеъмол қилиш разолатдир.

– Доно фикр! – гудранди унинг «сояси».

– Майли, мен қарамай тураман, – деди эдил.

– Шошма, азизим Панса, аввал ичайлик, – деди Главк.

Клодий истар-истамас рози бўлди ва ўз хафалигини яшириб, эснаб қўйди.

– «Олтинга» жағини очди, – шивирлади Лепид, Плавтнинг «Хазина»сидан парча келтириб.

– «Биламан бу полипларни: салгина тегсанг, колурсан балога», – уни қўллади Саллюстий ўша комедиядаги сўзлар билан.

Столда учинчи таом пайдо бўлди – хилма-хил мевалар, ёнғоқлар, ширинликлар, пироглар ва ранг-баранг ва турфа шакллардаги анвойи қандолатлар; куллар халигача мехмонларни айланиб ўтиб қуяётган шароблар. Энди уларни катта-катта шиша кўзаларда столга қўймоқда эдилар, ҳар бир кўзага ичимликнинг ёши ва сифатидан дарак берувчи ёрликлар ёпиштирилганди.

– Лесбосникдан татиб кўр, азизим Панса, – деди Саллюстий, – аъло шароб.

– Бу шароб унчалик эски эмас, – деди Главк, – аммо вулкан алангаси шарофати билан узум занги тез етилади.

– Қойил! – деди Панса, – аммо, хартугул, унинг гулдастаси ғоят ёқимли.

¹ Қонун фақат Сатурналийнинг қувноқ қишки байрамадагина кимор ўйинлари ўйнашга рухсат берарди. Қолган вақтда улар катъиян ман этилган эди. Бу қонунга риоя этилишини кузатиб бориш эдилнинг вазифасига кирарди.

– Қадахнинг чиройлилигини кўринг! – деди Клодий хайрат ичида, дасталари Помпеяда севимли урфга биноан илон шаклида гажаклантирилган, қимматбаҳо тошлар билан безатилган биллур қадахлардан бирини қўлига оларкан.

– Мана бу узук совға, – деди Главк бармоғидан қимматбаҳо узукни олиб, қадах дастасига илар экан, – ҳеч ўйланмай сипқоравер, азизим Клодий. Узок йиллар ва тинмай тўлдириб-тошириб ичиб юришинг учун худолар сенга соғлиқ ва фаровонлик ато этсин!

– Жуда сахийсан-да, Главк! – деди дўсти паймонани ўз қулига узатар экан, – сенинг менга бўлган муҳаббатинг бу қадах қимматини икки бора ошириб юборади.

– Грациялар учун ичаман! – хитоб килди Панса, паймонасини учинчи марта бўшатиб.

Меҳмонлар ундан ибрат олдилар.

– Биз тамада сайламадик-ку! – деди Саллюстий.

– Бўпти, ошиқ ташлаймиз, – деди Клодий стаканини чайқатиб.

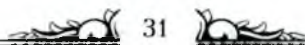
– Йўқ! – деди Главк. – Бизга совуқ ва ҳамманинг жонига теккан шох симпосиарх керак эмас. Римликлар шохга бўйинсунишдан воз кечган-ку! Нахотки аждодлар эркпарварлигини унутсак? Ҳой машшоқлар, яқинда тўқиган қўшиғимни айтинглар, унда шу ҳақдаги мисра бор.

Машшоқлар жўшқин Иония куйини чала кетдилар ва ёш овозлар юнончасига куйлай бошладилар...

Қўшиқни тинглаб бўлиб, ҳамма баланд қарсак чалди. Муаллифникида меҳмонда кўшиқлар ҳар доим мафгункор туюлади.

– Бу соф юнонча руҳда, – деди Лепид. – Юнон тилининг оҳангдорлиги ва маънодорлигига Рим шеърляти бас кела олмайди.

– Дарҳақиқат, бу биз ҳозиргина тинглаган Гораций қасидасининг итоаткор одмилигига ҳечам ўхшамайди! – деди Клодий кулгисини яшириб, – Иония куйи ажон

йиб. Айтганча, бу сўз мен таклиф қилмокчи бўлганим қадах сўзини эслатиб юборди. Дўстлар, гўзал Иона учун ичайлик!

– Иона – юнонча исм, – деди Главк аста. – Мен унинг учун жон-жон деб ичаман. Аммо у ким?

– Эх-х-ҳа! Сен Помпеяга яқинда кайтдинг-ку, акс холда ўз жахолатинг туфайли остракизмга¹ учраган бўлур эдинг! – кизишиб деди Лепид. – Шахримиздаги энг мафтункор аёл Ионани билмаслик гуноҳ!

– Ҳа, у хаддан ташқари гўзал, – деди Панса. – Овози-чи, овози!

– У фақат булбул тили билан озикланса керак, – деди Клодий.

– Булбул тили билан... жуда гўзал фикр! – пичирлаб деди унинг «соя»си.

– У ҳақда сўзлаб беринглар, – илтимос қилди Главк.

– Биласанми, – гап бошлади Лепид.

– Шошма, мен айтиб бера қолай! – унинг сўзини бўлди Клодий. – Сен тошбақадай имиллаб гапирасан.

– Сен эса майнадай чуғурлайсан! – гудранди хушчакчаклик шайдоси ва рижинган тусда ўзини ёстикқа ташлади.

– Биласанми, азизим Главк, – деди Клодий, – Иона Помпеяга яқинда келган. У Сапфодай куйлайди ва кўшиқ сўзларини ўзи тўқийди, най, кифара ва лирада эса куй маъбудасини бир чўкишда қочиради. Ҳусни таважжуҳи кўзингни олади. Унинг уйи – мукамаллик тимсоли: ана дид... ана жавоҳирот... ана хайкалчалар! Унинг сахийлиги бойлигидан қолишмайди.

– Мухлислари ҳам, ўз-ўзидан равшан, қурумсоқ эмаслар, – деди Главк, – пулни эса қандай осонлик билан топса, шундай совуради.

– Мухлислар! Ҳамма бало мана шунда.

– Ионанинг фақат битта камчилиги бор – у ҳеч кимни писанд қилмайди. Бутун шаҳар унинг оёғи ости-

¹ *Остракизм* – ватандан қувилиш.

да, у эса ҳеч кимга хайрихоҳлик кўрсатмайди, ҳатто турмушга чиқишни хоҳламайди.

– Ҳеч кимга! – такрорлади Главк.

Ҳа. Унинг жони Вестаники ва бели Венераники¹, – деди Клодий.

– Таърифларнинг нозиклигини кўринг! – уни маъқуллади «соя».

– Бунинг бўлган-тургани мўъжиза-ку! – деди Главк. – Уни кўрса бўлармикан?

– Мен сизларга бугун кечкурунок уни кўрсатаман, – деди Клодий. – Ҳозирча эса... – Шундай дея у яна қадаҳини дўстларниқига уриштириб қўйди.

– Хизматингга тайёрман, – деди Главк, илтифот билан, – Панса, нарёкка қараб тур!

Лепид ва Саллюстий жуфтми-тоққа ўйнай бошлади, Клодийнинг текин ўйинини томоша қилди, Главк ва Клодий эса ошиқларни ташлай-ташлай аста-секин қизишиб борар эдилар.

– Поллукс ҳаққи! – деди Главк, – меники иккинчи марта чикка тушди!

– Ўзинг қўлла мени, Венера! – деди Клодий ва стаканчани узок чайқади. – О, она Венера, бор экансан-ку! – Шундай дея у шу маъбуда номи билан аталадиган энг катта ютуқлар сонини ташлади, – у омаддиларни қўллайди.

– Венера ноинсоф экан, – беғам ҳолда деди Главк. – Мен ҳар доим унинг меҳробига садақалар берардим.

– Клодий билан ўйнаган одам Плавтнинг Куркулонига ўхшаб, тезда ўз ёмғирпўшини ўйинга тикади, – шивирлади Лепид.

¹ Юнон маъбудаси Гестия (Рим Вестасига тўғри келади) ҳеч қачон турмушга чиқмайман деб онт ичган ва унинг қўлини сўраган Посейдон ва Аполлон маъбудларига кескин йўқ деб жавоб берган. Қадимгилар мухаббат маъбудаси Афродита (римликларда Венера)нинг барча гўзаллиги ва жозибаси унинг сеҳрли белбоғида деб ишонганлар.

– Бечора Главк, у Фортунанинг¹ ўзидай сўқир, – гап котди унинг гап охангида Саллюстий.

– Қани, етар, – деди Главк. – Мен ўттиз минг сестерций бой бериб бўлдим.

– Афсус... – деди Клодий.

– Эй эзгулик тажассуми! – деди унинг «соя»си.

– Ачиниш керак эмас! – деди Главк. – Сен билан ўйиндан олган лаззатим, Клодий, мағлубиятимни босиб кетади.

Сухбат жонланди ва ҳаммани ўзига тортиб кетди, паймоналар пайдар-пай тўла бошлади ва Главкнинг меҳмонлари яна Ионани мактаб кетдилар.

– Юлдузлар ўчишини пойлаб ўтирмай, юринглар, гўзаллиги олдида улар ўчиб қоладиган соҳибжамолнинг олдига борайлик, – деди Лепид.

Ўйинни янгилаб бўлмаслигига кўзи етган Клодий рози бўлди ва Главк гарчи меҳмонларни қолишга ва базм-зиёфатни давом эттиришга ундаса-да, Иона алковларидан жунбишга келган ўз иштиёқини яшира олмади, шу боис улар (Панса ва Клодийнинг «соя»сидан бошқа) соҳибжамол юнон кизи ҳузурига йўл олишга қарор қилдилар. Улар Главк ва император Тит соғлиги учун ичдилар, сўнгги гуслни адо этдилар, шундан кейин оёқларига кийдилар ва зинадан тушиб, чироқлар порлаб турган атрийдан² ўтдилар, бўсағада қурок (мозаика) билан чизилган қопағон «ит» уларга тегмади. Ой хозиргина чиққан бўлиб, ҳали гавжум шаҳар кўчаларини нурга тўлдирмаганди.

Улар дўконлардаги қимматбаҳо дуру гавҳарларда акс этиб жимжима қилган чироқ нурларидан чароғон заргарлар маҳалласидан ўтдилар ва Иона эшиги тагига етиб келдилар. Дахлизда қатор-қатор шамлар ёниб турарди, таблиннинг ҳар иккала учида чиройли каштали

¹ *Фортуна* – тақдир илоҳаси. Римликлар бу илоҳани муносиб одамларга эмас, дуч келганга ютук келтиргани учун кўгт деб тасаввур қиладилар.

² *Атрий* – фойе, залнинг дахлизи.

қирмизи пардалар осилган, деворлар ва гулдор ерда ранго-ранг бўёқлар чарақлар эди. Ионани улар муаттар боғни қуршаб олган равоқда топишди, унинг атрофида хаяжондан чапак чалиб турган халойиқ ғужғон ўйнарди.

– Сен уни афиналик деганмидинг? – шивирлаб деди Главк, улар перистилдан юриб ўтаётганларида.

– Йўқ, у Неаполдан.

– Неаполдан! – такрорлади Главк.

Шу топ Ионани қуршаб олган оломон ортга чекинди ва унинг кўз олдида хаёлини шунча вақтдан бери банд қилиб келган парининг гўзал жамоли намоён бўлди.

IV боб

ИСИДА ЭҲРОМИ. УНИНГ ҚОҶИНИ. АРБАКНИНГ ФЕЪЛИ

Энди эса мисрликка қайтайлик. Биз Арбак билан у Главк ва шерикларини ташлаб кетган кўрфаз соҳилида қок тушда ажрашган эдик. Янада гавжумрок жойда пайдо бўлиб, у тўхтади ва қўлларини кўкрагида боғлаганча қорайган юзида аччиқ табассум билан шу оломонга қаради.

– Қаллаварамлар, пасткашлар, тентаклар – мана, сизлар кимсизлар! – ғудранди у ўзича. – Қайф-сафоларда, савдода, динда тия олмаган нафсларингизнинг қулисизлар! Сизлар мен учун бўшликсиз, сизлар менда ҳеч қанақа туйғу, ҳатто нафрат ҳам уйғота олмайсиз. Юнонлар ва римликлар Мисрнинг қадимги ҳикматларидан сизларга жон киритган оловни ўғирлагансизлар. Билимларингизни, шеърятингизни, санъатингизни, уруш олиб боришдаги ёвузларча укувингизни (булар барчаси буюк намунага қараганда шу қадар арзимас ва шу қадар бузилиб кетганки, қўяверасиз), худди қул зиёфатдан кейин саркитларни ўғирлагани каби, биздан ўғирлагансизлар. Иркит май-

мунлар! Римликлар, ўғрилар тўдаси! Буни қаранглар – сизлар бизнинг хўжаларимиз эмишсиз! Эҳромлар ортик ўз юксакликларидан Рамсеслар халқига кўз солмай кўйган – Рим лочини Нил илони устида осилиб турибди. Бизнинг хўжаларимиз эмиш... Йўқ, фақат менинг устимдан эмас! Гарчи кишанлар кўзга ташланмаса-да, менинг иродам сизларни асоратда сақлайди ва қўйиб юбормайди. Токи айёрлик куч-қудратдан кучлироқ экан, токи диндорлар одамларни лақиллатадиган эҳромлар бор экан, унгача донолар дунё устидан ҳукмронлик қилаверадилар. Ҳатто сизларнинг иллатларингиз ҳам Арбак учун севинчлар сарчашмасидир, бу севинчлар чексиз, саховатбахш, битмас-туганмасдир, уларни қора халқ кўзи булғаёлмайди, сизларнинг парти кетиб, шарт қолган ақлларингиз уларни на англай олади, на тасаввур эта олади. Бундан кейин ҳам алахлайверинг, очкўз ва такаббур нодонлар! Сизларнинг лавозимингиз ҳақидаги бир чакага қиммат орзуларингиз ва қуллик ҳокимиятидаги мана бу бутун комедия менда кулги ва нафрат уйғотади. Мен худога ишонадиган ҳамма жойда ҳукмронлик қиламан. Мен алвон либос остида яширинган жонларни бошқараман. Фива¹ йиқилган бўлса майли, аммо Миср абадий қолажак. Арбак дунёни забт этажак.

Шу сўзларни айтиб, мисрлик аста шаҳарга қараб юрди, шовкинли оломон узра ошиб, форумни кесиб ўтди ва Исидага бағишланган ихчамгина, аммо кўркам эҳром томон йўл олди.

Ўша вақтда тикланишидан ўн олти йил муқаддам эҳром зилзиладан вайрон бўлган ўзининг эски жойида яқинда қуриб битказилган ва бизда гоҳо янги черков ёки янги рухоний урф бўлганидай, Помпеянинг беқарор ва енгилтак аҳолиси ичида у ана шундай урф бўлиб қолганди. Башорат билан чулғанган сирли сўзлар ҳам, уларни биргаликда эътироф этишган кўр-кўрона дин

¹ *Фива* – қадимги Мисрнинг пойтахт шаҳарларидан бири.

хам росманасига ажойиб эди. Борди-ю, улар илоҳ нидо-си бўлмаса-да, ҳар ҳолда инсон табиатининг теран билимини очиб берар эдилар: улар ҳар бир диндор ҳаёти ҳолатига тўла мос келар ва Исиданинг муҳолифлари бўлган бошқа «худолар» эҳромларида эшитиш мумкин бўлган хира ва ноаниқ башоратлардан дурустгина фарқ қилар эди. Арбак доноларни зиёратгоҳдан ажратиб турган девор олдига борганда, барча табақалардаги одамлар бўлган, аммо кўпчилигини савдогарлар ташкил қилган оломон нафасини ичига ютиб, очиқ хавода турган кўплаб меҳроблар олдида эҳтиром ила тош котди.

Парос мраммарида қилинган етти зина эҳромнинг ўзига олиб борарди, унинг деворларидаги токчаларда хайкалчалар турар, деворлар эса Исиданинг муқаддас дарахти анор мевалари кўринишидаги нақшлар билан безатилганди. Эҳромнинг ўртагоҳида тамалтош, унинг устида эса иккита хайкалча бор эди: бири Исиданики, иккинчиси эса унинг ҳар доимги йўлдоши, унсиз, сирли Хорники эди. Аммо эҳромда Миср маъбудалари қавмларидан бошқа кўплаб илоҳлар ҳам бор эди: унга қариндош бўлган кўп исмли Бохус, Исиданинг юнонча тажассумлардан бири Киприда, ит бошли Анувбис, хўкиз Апис ва бошқа турли дағал ва номсиз Миср санамлари.

Бироқ буюк Юнонистон шаҳарларида Исиданинг сифинишнинг қадимги Миср маросимлари топ-тоза сақланиб қолган экан-да, деб ўйлаш керак эмас. Турли қон аралашиб кетган жанубий халқлар қалондимоғ ва жохил бўлиб, барча мамлакатлар ва асрларнинг урф-одатларини бирлаштирганлар ва Нилнинг чуқур сирлари ёт динлардан олиб киритилган беҳаё, сурбет янгиликлар кўплиги туфайли таниб бўлмас даражада бузиб юборилган, бу динлар Кефис ва Тибр дарёлари соҳилларида раванқ топган. Помпеядаги Исиданинг эҳромидан унга қачонлардир сажда қилган қадимги халқнинг на тилидан, на расм-русумларидан хабарсиз Рим ва Юнон қоҳинлари хизмат қиладилар; Мисрнинг

дахшатли фиръавилари зурриёти гўё унинг меҳроби олдида эҳтиром ила бош эггандек қилиб кўриниб, маъносиз, расм-русумлар устидан, жазирама мамлакатининг тантанавор ва бетакрор динига тақлид этишга беҳуда уринишлари устидан билдирмасдан нафрат билан кулди.

Энди эҳром зиналарида, эшикдан кейин ҳар икки томонда ошпоқ кийимларда қурбонлик келтиришга тайёрланганлар турар эди, энг юқорида эса қуйи даражадаги икки коҳин турарди: бири бутоқ ушлаган, иккинчиси – кичикрок буғдой бошоқлари тутамини. Ўртадаги тор йўлакда томошабинлар оломони тўпланган эди.

– Муборак Исида меҳробига бугун сизларни нима олиб келди? – шивирлаб сўради Арбак Александрия билан савдо қилган бир одамдан (шу савдо эвазига, эҳтимол, Помпеяда Миср маъбудасига сифиниш тарқалганди). – Бу одамларнинг оқ кийимларига қараганда, ҳозир қурбонлик келтирилади. Барча коҳинлар тўплангани боис, сиз, афтидан, тақводорнинг хабарларини тинглашга чоғланаяпсиз, шекилли. Қандай саволингиз бор?

– Бу ердаги барчамиз савдогарлармиз, – бу одам ҳам шивирлаб жавоб берди (бу Диомеддан бошқа ҳеч ким эмасди), – биз эртага Александрияга сузиб кетадиган кемалар тақдирини билмокчимиз. Ҳозир биз қурбонлик келтирамиз ва маъбудадан жавоб беришини ёлвориб сўраймиз. Кийимларимдан кўриб турганингдек, коҳинлардан қурбонлик келтиришга рухсат беришларини ялиниб сўрайдиганлар тоифасидан эмасман, аммо мен ҳам, Юпитер ҳақки, яхши сузишдан жуда-жуда манфаатдорман! Савдом қизгин кетаяпти, бўлмаса бу қаттол замонларда қандай тирикчилик қила олар эдим?

Мисрлик жиддий оҳангда деди:

– Гарчи Исида ҳар доим дехқончилик маъбудаси бўлиб келган бўлса-да, шунга қарамай у савдога ҳам ҳомийлик қилади.

Шундай дея шарқ томонга ўгирилиб, Арбак тоатга берилди.

Энди зинада бошдан-оёқ ошпоқ либосга бурканган кохин пайдо бўлди, гулчамбар устидан бошига шаффоф ёпинчиқ ташлаб олганди. Икки кохин эшикдан ён томонда турганларни алмаштирди, — улар белларигача яланғоч бўлиб, пастдан осилиб турган либосга ўраниб олишганди. Шу топда яна бир кохин пастки зинада ўтириб олиб, боузун найга ўхшаш чолғуда қандайдир таитанавор куйни чала кетди. Зинанинг ўртариғида бир қўлида гулчамбар, бошқасида оқ асо ушлаб яна бир кохин турарди. Салобатли иблис суврати девордан расм-русумларга унсиз қараганча бу шарқона маросимни янада жозибалироқ қилиб юбормоқда эди.

Меҳроб олдида энди қурбонлик келтиришга тайёрланган кохин турар эди.

Гарусниклар қурбонлик жониворларнинг ичини кўздан кечира бошлаганида, Арбакнинг чехрасидаги совуқ хотиржамлик ўрнини тақволарча мунтазирлик эгаллади. Аломатлар хосиятли деб топилган ва олов қурбонлик жониворларни тез қамраб ола бошлаган, чор атрофга эса мирра ва исириқ бўйлари тарқалганда, севинчдан юзи ёришиб кетди. Шунда оломон ичида гўристон жимлиги ҳукм сурди, одамлар пичир-пичир қилишдан тўхтади, кохинлар зина юқорисига тўпланди, улардан белидаги лунгини ҳисобга олмаганда яланғоч биттаси рақс тушган ва ваҳшиёна имо-ишоралар қилганча олдинга югуриб чиқди, маъбудадан саволга жавоб беришни ёлбора бошлади. Охири ҳолдан тойиб, жимиб қолди ва шунда хайкалча ичидан босиқ шилдир-шилдир овоз эшитилди, унинг боши уч марта чайқалди, лаблари очилди ва бўғиқ овоз сирли сўзларни талаффуз этди:

Денгизда бошланар довул ва бўрон,
Аммо сизнинг кема қоладур омон...

Овоз тинди ва оломон эркинроқ нафас олди. Савдогарлар бир-бирига қаради.

– Хаммаси кундай равшан, – гудранди Диомед, – кўпинча илк кузда бўладигандек, денгизда бўрон бўлади, аммо бизнинг кемаларимиз омон қолади! О, марҳаматли Исида!

– Маъбудага абадулабад шарафлар бўлсин! – баравар дейишди савдогарлар. – Унинг каромати бундан равшанроқ бўлиши мумкин эмасди.

Олий кохин «Жим бўлинглар» дегандек қўлини кўтарди (Исидага сиғиниш шахарнинг шовкинли аҳолисидан иложи йўқ нарсани – жимликни талаб қилар эди), меҳробга сув сепди, қиска якуний дуо ўқиди ва оломон тарқалди. Бироқ мисрлик эҳром ховлисида тўхтаб қолди ва одамлар санжоблашгач, кохинлардан биттаси деворга яқин келиб, ҳурмат ила унга салом берди.

Кохиннинг юзи хайратомуз даражада бефарқ эди – африканинг ёввойи қабиласидай паст ва ясси манглайли боши қиртишланган, қадимгиларга яхши маълум фан мухлислари, ўзларининг янги номларига қарамай¹, тортиш кучи маркази деб биладиган чаккаларида иккита қарийб ғайритабиий бўртиқ бўлиб, унинг боши-ни баттар хунук қилиб турарди. Манглай чуқур-чуқур ажинлар билан нақшланган, кўзлари қора, кўзининг оқи сарғиш, қиска эди, аммо бурнининг катакларини шахватпарастлардай кенг, лаблари дўрдоқ ва ок, ёноқлари чиқик, ола-була тери бу башара шаклини ниҳоясига етказган, унга қараган ҳеч бир одам дярли нафратланмай қолмасди; бу одамнинг зехнида нима бўлишидан қатъи назар, унинг ваҳшийларча қиёфаси бундан-да ёмонроқ нарсани тусмол қилишга мажбур этарди; сертомир бўйин, кенг кўкрак, асабий бармоқлар ва ингичка қўллар тирсаккача очик бўлиб, унинг бақувват ва серчидам одамлигини айтиб турарди.

– Кален, – деди мисрлик бу «хушрўй»га, – менинг маслаҳатимга кириб, бу хайкал овозини анча яхши-

¹ Яъни, физиогномика илми.

лабсан. Шеърларинг ҳам ажойиб. Ҳар доим бахтли қисматдан каромат қил, зеро, у ҳеч қачон амалга ошмайди.

– Бунинг устига, – қўшимча қилди Кален, – борди-ю, бўрон лаънати кемаларни фарқ қилганида ҳам, биз буни каромат қилмаганмидик? Борди-ю, абадий тинчлик келса, уларнинг юки табаррук бўлмайдими? Эгей денгизидаги денгизчи айнан тинчлик ҳақида дуо қилмаганмиди? Ҳар ҳолда, Гораций шундай дейди. Аммо денгизда унинг тубидан кўра тинчроқ жой бормикан!

– Сен ҳақсан, азизим Кален. Доноликни сендан Апекид ўрганса соз бўларди. Аммо у ва яна баъзи нарсалар тўғрисида сен билан батафсилроқ гаплашиб олишим керак. Мени унчалик қутлуғ бўлмаган бирон жойга олиб бора оласанми?

– Бўлмаса-чи, – жавоб берди коҳин, уни очик дарвоза ёнидаги кичкина уйчалардан бирига олиб кираркан.

Бу ерда улар мевалар, тухумлар ва яхна гўшт бўлган таомлар, шунингдек ажойиб шаробли идишлар турган столчага ўтиришди ва уларни ёт нигоҳлардан тўсувчи пардаларни тортиб қўйиб, ичишга ва тамадди қилишга тушдилар. Пардалар шу қадар юпка эдики, ё бегона қулоқлар учун мўлжалланмаган гапларни умуман гапирмасликка ёки паст овозда гапиришга тўғри келарди. Улар кейингисини танлашди.

– Сен қоидамни биларсан, – деди Арбак эшитилар-эшитилмас шивирлаб, – ёшларни кўпроқ афзал кўраман. Уларнинг юмшоқ, гўр ақлларини истаган мақомимга сола оламан. Уларни кўнглим хоҳлаганча ўзгартираман, қайта ишлайман, ёпиштираман. Аммо бу ҳақда етарли, ишга кўчайлик. Ўзинг биласан, бир оз олдин мен Неаполда ака-сингил Иона билан Апекидни учратдим. Уларнинг ота-оналари бир вақтлар Афинадан Неаполга келиб қолишган. Ота-оналари ўлиб кетгандан кейин яқинлари мени билгани ва хурмат қилгани учун

Иона билан Апекидга васий қилиб тайинладилар. Мен ўз бурчимни унутмадим. Кўнгилчан ва содда йигит айтганларимни осон тушунар эди.

Мен аждодларим меросини кадрлайман. Уларнинг қоронғу ва сирли динини олис соҳилларда (халқимнинг зурриётлари хануз яшаб келаётгани эҳтимол бўлган жойларда) қайта тиклаш ва тарғиб қилишни севаман. Балки шунинг учун ҳам одамларни алдаш менга лаззат бағишлар ва бу билан худоларга хизмат қиларман. Мен Апекидга Исиданинг тантанавор дини сирларини ўргатдим. Унинг олдида бу дин ривожланишида юзга келган юксак тимсоллардан айримларини намоён этдим. Унинг динга мойил кўнглида динга ишонган вақтларида уларда Исидага эътиқод, ишонч уйғотдим. Мен уни бу ерга олиб келиб жойлаштирдим ва ҳозир у сенинг эҳроминг қохинидир.

– Худди шундай, – деди Кален, – аммо дин машъалини ёқиб, уни ақлдан жудо қилдинг. Ҳақиқатни англагач, у даҳшатга келди, бизнинг доно алдовимиз, гаширувчи санамларимиз ва сирли зиналаримиз уни чўчитмоқда ва ғазаблантирмоқда. У эзилаяпти, адоий тамом бўляпти, ўзича бир нималар деб вайсаяпти. Расм-русумларимизда иштирок этишдан бош тортаяпти. Бундан ташқари, менга маълумки, у кўпинча барча худоларимизни инкор этадиган ва пешволаримизни шарқ ривоятларида нақд этилувчи шайтонлар авлоди деб атайдиган янги, худосиз динга мойил одамлар орасида бўлади. Башоратчиларимиз кимнинг авлоди эканини, афсуски, биз яхши биламиз!

– Мен шундан қўрқар эдим, – ўйчан деди Арбак. – Сўнги марта кўришганимизда, у мени таъналарга кўмиб ташлади. Энди эса мендан ўзини олиб қочаяпти. Мен уни топишим керак, унга янгитдан сабоқ бериб қўйишим ва уни Донолик эшиги олдида келтириб қўйишим керак. Мукаддасликнинг иккита поғонаси борлигини миясига қўйишим керак, бири – Ишонч ва иккинчиси – Алдов; бири – қора халққа, иккинчиси – зодагонлар учун.

– Мен биринчи поғонада сира турмаганман, – деди Қален, – Сен ҳам шундай бўлсанг керак, азизим Арбак.

– Янглишасан, – жиддий оҳангда жавоб берди мисрлик, – мен ҳозир ҳам ишонаман, аммо, албатта, бутунлай ўзим ўргатаётган нарсага эмас, зеро табиатда табарруклик мавжуд, унга қарши юрагимнинг ҳеч қачон совуқкон бўлишига йўл қўймайман ва хоҳламайман. Мен ўз билимларимга ишонаман ва улар менга... Аммо буниси муҳим эмас. Кел, қўпроқ дунёвий ва ёқимли гаплардан гаплашайлик. Апекиднинг тақдири сенга аён, аммо Ионадан нима истайман? Уни ўз хукмфармойим, қайлигим бўлишини хоҳлашимни сен биласан. Юрагимнинг Исидаси бўлсин дейман. У билан учрашгунимча бундай муҳаббатга қодир эканимни билмас эдим.

– Минг оғиздан эшитгандирман унинг иккинчи соҳибжамол Елена эканини, – деди Қален ва ё шаробнинг таъмини мақтаб, ё Ионанинг гўзаллиги ҳақидаги фикрдан лабини чапиллатиб қўйди.

– Ҳа, ҳатто Юнонистонда ҳам унга тенг келадигани йўқ ва бўлган эмас, – давом этди Арбак. – Аммо бугина эмас, унинг менга муносиб қалби бор. Унинг ақли аёлларга ўхшамайди – ўткир, чакноқ, журъатли. Шерият унинг лабларидан ўзи қуйилиб келади. Ҳақиқат қанчалик теран ва мураккаб бўлмасин, Ионанинг ақли уни дархол эгаллаб олади. Унинг тасаввури ва зақоси бир-бирига қаршилиқ қилмайди, шамол ва тўлқинлар ҳамжихатлик билан ажойиб кемани олға суриб кетгани каби, улар биргаликда ҳақиқатни олға бошлаб кетдилар. Бунга эса тафаккур жасорати ва мустақиллиги қўшилиб кетади. У мағрур, танҳоликда яшай олади, қанчалик латофатли бўлса, ўшандай жасоратли ҳам бўла олади. Айнан шундай хотинни излаб умримни сарф қилдим. Иона меники бўлиши керак!

– Бундан чикди, у хали сеники эмас экан-да? – сўради кохин.

– Йўқ. У мени севади, аммо дўстидай севади, фақат ақл билан севади. У менинг қалбимдаги мен менси-

майдиган арзимас фазилатларни қадрлайди. Фазилатларни менсимаслик ҳам энг олий фазилатдир. Аммо кулоқ сол, мен сенга у ҳақда сўзлаб бераман. Ака ва сингил, ёш ва бой. Иона мағрур ва нафсониятли, у ўзининг ақли, шоиртабиатлилиги, мафтункорлиги билан фахрланади. Унинг акаси уйимиздан кетиб, бу ерга, сизларнинг эҳромларингизга кўчиб ўтганида, ундан айрилишни истамай, у ҳам Помпеяга кўчиб ўтди. Унинг истеъдоди ва иқтидори бу ерда дарҳол ҳамманинг эътиборини тортди. У кўшиғига мафтун бўлган, шеърларига қойил қолган меҳмонларнинг кўпчилигини ўз уйига зиёфатга чорляпти. Уни Эриннанинг меросхўри дейишлари кулоғига мойдай ёқади.

– Ёки Сапфонинг, шундайми?

– Севги нималигини билмайдиган Сапфо!

– Мен ундаги дадил киришимлиликни қўллаб-қувватладим, кибрини маъқуллаб келдим. Бизнинг қувноқ шаҳримиз ҳашаматига боши билан шўнғиб кетсин. Менга қара, Кален! Мен унинг ақлини хиралаштириб қўймоқчи бўлдим ва шунда у мен унинг ойнадай тиниқ қалбини куҳ-кухлаш эмас, балки тўлдиришни ният қилган нафасимни қабул қилишга тайёр бўлади. У муҳаббатга эҳтиёж ҳис этиши учун унинг атрофини юраклари бўм-бўш, ҳовликма, энгилтак (у уларни ёмон кўриб қолиши муқаррар) мухлислар қуршаб олишини истайман. Кейин эса шовқин ва ҳаяжондан чарчаб, дам олганида, мен ўз тўримни тўқий бошлайман – унда қизиқиш оловини ёқаман, иштиёқ уйғотаман, унинг юрагини қўлга оламан. Чунки Ионани асир этиш ёшларга, барно ва гўзал йигитларга ато этилмаган. Унинг тасаввурини забт этиш керак. Арбакнинг бутун ҳаёти эса инсон тасаввури устидан тантаналарга тўлиб-тошган.

– Демак, сен рақибларингдан қўрқмас экансан-да? Италия йигитлари аёлларга ёкишни қойиллатадилар.

– Йўқ. Ионанинг юнон қалби рим ёввойиларини ёмон кўради. Саркашларнинг бу қабиласи ичидан

кимгадир муҳаббат қўйиш борасида лоақал ўйлагудек бўлса ҳам у ўзини ҳурмат қилмай қўйган бўлар эди.

– Аммо сен мисрликсан-ку, юнон эмассан.

– Миср, – жавоб берди Арбак, – Афинанинг онаси. Бу шаҳарнинг муҳофазакор маъбудаси – бизнинг бойлигимиз, Афинанинг асосчиси Кекроп эса Миср Саисидан қочиб келган. Булар барчасини мен унинг миясига қўйиб бўлганман. Ер юзидаги қалбимга жо бўлган шохсулолаларидан энг қадимгисини у ҳурмат қилади, аммо эътироф этаманки, барибир бу борада менда ёқимсиз шубҳалар бор! У олдингига қараганда камгапроқ бўлиб қолди, ғамгин ва мунгли мусиқани афзал кўради, бўлар-бўлмасга ух тортаверади. Унда энди севги ёки севгига эҳтиёж туғила бошлайди. Аммо барибир унинг тасавури ва қалбига таъсир қилиш вақти келди. Биринчи ҳолда – у севган одамнинг жойини эгаллаш, иккинчи ҳолда эса – унда ўзимга нисбатан муҳаббат уйғотиш. Мен бу ерга шунинг учун келдим.

– Сенга қандай ёрдам беришим мумкин?

– Мен уни уйимга зиёфатга таклиф қилмоқчиман, унинг кўзини камаштирмоқчиман, хайратдан тонг қолдирмоқчиман, унинг туйғуларига ўт қўймоқчиман. Мен барча санъатимни ишга соламан, бу санъат ёрдамида Миср ёш қоҳинларни пинҳон сақлар эди, диний сирлар никоби остида унга муҳаббат сирларини очаман.

– Э-ха! Энди тушундим, бу биз Исида қоҳинлари, вужудимизни ўлдиришга ичилган қасамларимизга қарамай, биз кўп кўрган кайф-сафо баъзи бўлади.

– Йўқ, йўқ! Нималар деясан! Нахотки унинг тиник нигоҳи бундай томошага тайёр бўлади деб ўйласанг? Аввалига унинг акасини тузокқа тушириш хақида ўйлаш керак, бу эса анча осон. Менинг кўрсатмаларимга кулок солсанг-чи.

ЯНА КҰР ГУЛЧИ ҚИЗ ХАҚИДА. МУХАББАТНИНГ ТУФИЛИШИ

Қуёш нурлари Главкнинг юқорида биз тилга олган, «Леда хонаси» деб аталган шиам хонасига кувнок мўралади. Тонг нурлари унга шифт тагидаги жажжи-жажжи деразачалар сафи орасидан ва боққа очиладиган эшик орқали куйилиб турарди. Жанубий шаҳарларнинг аҳолиси бу боғдан биз тахминан гулхона-оранжереялардан фойдалангандай фойдаланар эдилар. Боғнинг катталиги унда сайр қилиш имконини бермасди, аммо унда кийфос очилган муаттар гуллар бўйдан маст бўлиб дам олиш мумкин эди – қуёшли жануб аҳолиси ана шундай фароғатни жонидан яхши кўрар эди. Ҳозир эса денгиздан эсаётган сарин шабада хуш бўйларни шу хонага элтиб кирарди. Хона деворидаги нақшу нигорлар бўёқларининг ёркин ранго-ранглиги билан энг чиройли гулларни ҳам мот қилмоқда эди. Леда ва Тиндарнинг улуввор тасвирларидан ташқари деворларда бошқа ноёб сувратлар ҳам бор эди. Биттасида Купидон Венеранинг тиззаларига бошини эгиб олган; бошқасида Ариадна уни Тесей¹ ташлаб кетганини билмай, денгиз соҳилида ухлаб қолган. Қуёш нурлари ранг-баранг ерда ва ёркин деворларда жимжима қиларди, аммо Главкнинг ёш қалбида севинч янада кувнокроқ ўйнар эди.

– Мен уни кўрдим! – дерди у хонада у ёқдан-бу ёққа юраркан, – мен унинг овозини эшитдим ва ҳатто у билан гаплашдим, унинг мўъжизавий қўшиғини тингладим, у Юнонистонни шарафлаб қўшиқ айтарди. Мен узоқ излаб юрган севгимни топдим ва Кипр хайкалтароши каби ўз ижодимга ҳаёт бахш этдим.

¹ Тесей Крит подшоҳи Миноснинг ўғли – бука бошли Минотавр учун қурилган лабиринтга кириб, ваҳший махлукни ўлдиргач, Ариадна иши ёрдамида у ердан қайтиб чиқади. Сўнг севгилисига бевафолик қилиб, маликани ташлаб кетади.

Эҳтимол, ошиқ Главкнинг дил изҳори анча узун бўлиши мумкин эди. Бироқ шу пайт бўсағага кимнингдир сояси тушди ва ҳали чақалоқдай ёш киз унинг танҳолигини бузди. Унинг эғнида тақимига тушган оддий оқ туника бор эди, бир қўлида у гулли саватни, иккинчисида эса мис кўзани кўтариб олганди; у ёшига қараганда каттароқ кўринар ва майин, латофатли эди, гарчи том маънодаги соҳибжамол бўлмаса-да, аммо фусункор эди, унинг бутун қиёфасидан қандайдир нафис назокат барк уриб турарди. Ғам ва итоаткорлик унинг лабларидан табассумни ҳайдаб юборган бўлса-да, бироқ ундаги тароват сақланиб қолганди, у хуркаклик ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди, кўзларида ғамгин хайрат қотиб қолган бўлиб, ҳаётнинг дастлабки кунидан сўқир бу кизнинг изтироб чекишини кўрсатиб турарди, аммо кўзлари мутлақо тийрак эди, улар гарчи чарақлаб турмаса-да, аммо хотиржам тусда ярақларди.

– Главк шубҳа қилиши мумкинмиди? – жавоб берди Нидия қизариб, – у шўрлик ожиза қизга доим шунақа меҳрибон.

– Ҳеч ким унга бошқача муомала қила олармиди? – деди Главк оғаларча меҳр билан.

– Менга Главк шу ерда дейишганди, – деди қиз. – Кирсам майлими?

– Э-ҳа, азизим Нидия, бу сенмисан? – деди юнон, – менинг гапимни қайтармаслигингни билар эдим.

Нидия хўрсинди ва бир оз сукутдан сўнг унинг гапларига жавоб бермасдан сўради:

– Сен яқинда қайтиб келдингми?

– Бугун мен Помпеяда қуёш чикишини олтинчи марта кўрдим.

– Соғлигинг яхшими? Оҳ, сўраб ҳам нима қилардим... Айтишларича, шундай гўзал ерни кўрувчи одам бемор бўлиши мумкинми?

– Мен соғман. Сен эса, Нидия... қап-катта бўлиб қолибсан! Келаси йили мухлисларингдан сенга тинчлик бўлмайди.

Нидия яна кизариб кетди, аммо шу билан барава-рига хиёл хўмрайди.

– Мен сенга гуллар олиб келдим, – деди у, афтидан унга ёкинқирамаган сўзларга яна жавоб бермасдан. Кейин ёнида Главк турган столни пайпаслаб топди-да, унга саватни қўйди, – бу оддий гуллар, аммо уларни хозиргина уздим.

– Буларни Флоранинг ўзи келтирганида ҳам хижолатли бўлмасди, – деди Главк эркалаб, – мен Грацияларга ичган онтимни яна такрорлайман: токи сен шу ерда экансан, бошқа қўллар тўкиган гулчамбарни такмайман.

– Боғингдаги гуллар қандай бўлибди? Улар яхшими?

– Улар ажойиб, гўё гулларни Лараларнинг ўзлари парвариш қилганлар.

– Гулларинг менга шунақанги ёкадики! Озгина бўш вақт топдим дегунча бу ерга келар эдим, уларни суворардим ва сенинг йўқлигингда уларга қарардим.

– Сенга не тарика миннатдорлик билдирсам экан, гўзал Нидия? – деди юнон. Помпеядаги дўстлари уни эслаб туришларига Главк заррача шубҳа қилмасди.

Қизнинг қўллари титради, туника остидаги сийналари кўтарилиб туша бошлади. Хижолат ичида у тескари ўгирилди.

– Бугун кун жуда исиб кетди, бечора гуллар мени кутиб қолишди, – деди қиз. – Менинг тобим йўқ эмасмиди, мана, тўққиз кундирки, гуллардан хабар олганим йўқ.

– Тобим йўқ эди дейсанми? Аммо юзларинг бултургидан ҳам қизилроқ-ку!

– Мен тез-тез оғриб тураман, – деди кўр қиз ғамгин. – Ёшим ўтган сайин дардларим кучайиб борапти... Бўпти, мен гулларим олдига борай!

У бошини хиёл эгди ва боққа ўтиб, гулларни суворишга тутинди.

«Шўрлик Нидия! – ўйлади Главк, унга қараганча, – қисматинг оғир – сен на ерни, на қуёшни, на денгизни,

на юлдузларни кўрасан... Энг асосийси – сен Ионани кўра олмайсан.

У яна ўтган окшомни эслай бошлади. Бирок ёқимли хотиралари Клодийнинг келиши билан узилди. Агар бир кун олдин Главк Клодийга ўзининг Иона билан биринчи учрашуви ва Ионанинг унда қолдирган таассуроти тўғрисида гапириб берган бўлса, энди унинг олдида қизнинг исмини тилга олишни хаёлига келтира олмаётганди – биргина окшом ичида унинг севгиси шунчалик мустаҳкамланиб ва ўсиб улгурганди. У Помпеядаги энг сатанг ва бетакаллуф йигитлар орасидаги қувноқ, пок, бепарво Ионани кўрганди ва бу аёлнинг фусункорлиги манаман деган олифтани ҳам хурмат билан қарашга, энг сурбетларни ҳам таниб бўлмас даражада ўзгаришга мажбур қиларди. Ўз заковати ва поклигининг мафтункор кучи билан у Цирцеяга ўхшаб, шундай мўъжиза содир этди, фақат аксинча – ҳайвонларни одамга айлантирди¹. Қизнинг қалбини тушуна олмаган одам ҳам унинг гўзаллиги таъюб сири остида қалби тозароқ бўлиб қоларди, шеъриятни тушуна олмаган киши унинг мўъжизавий овозини тинглаш учун ҳеч бўлмаса, қулоғи динг бўлар эди. Қизни бундай муҳитда кўриб, ўзининг келиши билан унинг ҳамма нарсани поклаши ва ёритишини кўриб, Главк сал бўлмаса илк маротаба ўз қалби олийжаноблигини англаб етди ва унинг барча орзулари, унинг қизикишлари, унинг дўстлари бу маъбудага нечоғли номуносиб эканини англади. У бирданига вояга етгандай ва уни дўстларидан ажрагиб турувчи улкан жарликни кўргандай бўлди. У Ионага нисбатан ўз туйғусининг покловчи кучини англаганди. У шу аснодан бошлаб қисмати юксакликка ингилишдан иборат эканини тушунди. Унга муқаддас ва илоҳий бўлиб кўринган қизнинг исмини бу қўпол ва губан одам олдида ортиқ тилга ола олмас эди. Иона

¹ Гомер «Одиссея»сида жодугар Цирцея Одиссейнинг одамларини чўчкага айлантириб қўяди.

энди у бир гал кўрган ва унута олмайдиган шунчаки гўзал қиз эмасди, у энди унинг қалбининг эгаси, ҳукм-фармоси эди. Бу туйғуни ким ҳам билмайди? Клодий Ионанинг хусидорлиги тўғрисида тўлкинланиб гапирганида, Главк бунақа оғиздан чиққан мактовларни эшитиб, таъби тиррик бўлди, холос. У совук жавоб берарди ва римлик дўсти Главкнинг эҳтирос олови ўчибди деган тўхтама келди. Бу сал бўлмаса Клодийнинг ҳафсаласини пир қилаёзди, у Главкнинг янада бойроқ меросхўри – Диомеднинг қизи Юлияга уйланишини хоҳларди, шунда бу бойликлар тезда унинг ўз сандиқларига кўчиб ўтишига умид боғлаётганди. Уларнинг суҳбати одатдагидек енгил кечмади ва Клодий кетиши билан Главк Ионанинг хузурига боришга азм этди. Бўсагадан чиқиши билан у яна ўз ишини тугатиб чиққан Нидияга дуч келди. Қиз дарҳол уни одимларидан таниди.

– Шунча эрта кетаяпсанми? – сўради қиз, – Кампания осмони чарақлаганда, фақат уччига чиққан танбалгина уйда ўтира олади.

– Эҳ, агар мен уни кўра олганимда эди! – шивирлади кўр қиз, аммо пичирлаши шу қадар паст эдики, Главк бу нолани эшитмади. Қиз бўсага олдида одимларини секинлатди, кейин эса узун таёқ билан йўлни чаққон пайпаслаб, уйга кетди. Кўп ўтмай у гавжум кўчаларни ортда қолдирди ва шаҳарнинг одобли ва хушрўй одамлар камдан-кам қадам қўядиган маҳалласига етиб келди. Аммо унинг кўрлиги уни дағал ва ифлос манзараларидан қутқарар эди. Бу соатда кўчалар – тинч эди ва унинг йўли ўтадиган коп-коронғи пучмоқлардан таралиб турадиган уятсиз кичкириқлар кулоқни қоматга келтираётганди.

У қаҳвахонанинг орқа эшигини қокди. Эшик очилди ва қўпол овоз ўша заҳоти пул талаб қилди.

Қиз жавоб бергунча бўлмай, ундан салгина мулоийим бошқа овоз деди:

– Бу арзимас пулни гапириб нима қиласан, дўстим Бурдон. Қизгина бой дўстимиз байрамида яна кўшиқ

айтиши керак бўлади, уни биласан-ку, пулнинг юзига бориб ўтирмайди.

– Йўқ-йўқ, уникада эмас! – деди Нидия титраб, – мен тонгдан тунгача садақа тиланишга тайёрман, аммо мени у ёкка юборманг.

– Бу нима деганинг? – сўради.

Чунки... чунки мен ҳали кичкинаман, туғма ногиронман, у ерда бўладиган хотинлар ичида эса менга... менга...

– Бурдоннинг чўрисига жой йўқ! – унинг учун киноя билан гапни тугаллади бир овоз ва хунук кулги таралди.

Қиз саватчани ерга қўйди-да, юзини қўллари билан яшириб, йиғлай бошлади. Бу орада Главк сохибжамол неаполлик қизнинг уйи томон кетиб борарди. У, Ионани ўз бекалари пойида қўлларида ип билан ўтирган чўрилар қуршовида кўрди. Ионанинг рўпарасида арфа турарди. Зеро, унинг ўзи бу кун ўзгача бепарво ва ўйчан эди.

Кун ёруғида у Главкка кеча оқшомдагидан ҳам чиройлироқ кўриниб кетди: оддий кўйлак, бошдан-оёқ тақилган жавоҳирот ялт-юлт қиларди; юзи тиниқ ва ошпоқ. Йигит яқинлашгани ҳамон бу ошпоқлик ўрнини қизиллик эгаллади – бу ўн хўснига яна бир хўси бўлиб қўшилди. Главк одатда такаллуф билан гапиришга ўрганган, аммо у Ионага мурожаат қилганида, сўзлар унинг лабларида қотиб қолди. Ўзининг ҳар бир нигоҳи замиридаги ҳаяжонни изхор этиш ноқулайдек туюлди унга. Улар Юнонистон ҳақида гаплашиб кетишди. Бунда Иона гапиришдан кўра тинглашни афзал билди. Главк эса тўхтовсиз сўзлашга тайёр эди. У Илис соҳилини қоплаган кумушранг зайтунзорлар, олдинги улуғворлигининг ярмини ҳам саклаб қолмаган, аммо ҳозирги хароба аҳволида ҳам нақадар жозибадор эҳромлар ҳақида гапирди. У эркесвар Гармодий ва буюк Периклларнинг қайғули шахрини эслади ва замонлар оша ёркин шуъла ичра тобора дағал ва маъ-

юс шарпалар эриб кетаверди. Главк бу мамлакатни илк ёшлигида, айти шеърий илхомга тўлган ёшида кўрганди ва ватанга мухаббат ҳаёти тонгининг шодон хотиралари билан омихта бўлиб кетганди.

Иона жим кулоқ солиб ўтирарди ва бу хотира, тасаввурлар унинг сонсиз ошиқлари сахийлик билан изхор этувчи хушомадлардан кўра қимматлироқ эди. Ўз ватандошини севиш айб эмас-ку? Қиз Афинани, ўз халки «худо»ларини севарди ва у орзу қилган мамлакат йигитнинг ҳикояси воситасида у билан гаплашмоқда эди!

Шундан буён улар ҳар куни кўришиб турадиган бўлишди. Салқин оқшомлари улар денгиз ёқалаб узоқ-узоқ сайр қилар эдилар, кейинроқ эса кўшқларда ёки қизнинг уйидаги оромгоҳларида яна учрашар эдилар. Уларнинг севгиси тўсатдан туғилган аммо кучли эди, мухаббат буларнинг ҳаётини бутунлай тўкис қилиб юборганди. Юрак, онг, тасаввур, туйғулар қизнинг ғуломлари ва коҳинлари бўлиб қолди. Борди-ю, бир-бири томон интилувчи икки ёшни ажратиб турувчи тўсиқ олиб ташлангудек бўлса, улар ўша заҳоти бирлашиб кетар эдилар; Иона ва Главк бир-биридан айро шунча узоқ қандай яшаб келганларидан ҳайрон бўлар эдилар.

Буларнинг севгиси шу қадар кучли эканига ажабланмаса ҳам бўлади. Табиат ҳеч нарчасини аямаган бу икки ёш, гўзал йигит ва қиз битта халқнинг фарзандлари эдилар, уларнинг иттифоқи эса шеърият билан лиммо-лим эди. Уларнинг мухаббатига ҳатто фалак ҳам табассум билан қараётгандай туюлиб кетарди иккисига.

Қувғиндилар эҳромдан паноҳ қидирганлари каби, улар ҳам ўз мухаббатлари меҳробида дунёнинг ташвиш-ғамларидан ҳимоя топган эдилар; улар ўз бошпаналарини гулларга қўмиб ташлашганди, бу гуллар орасида яшириниб ётган илонлар уларнинг етти ухлаб тушига кирмас эди.

Помпеядаги уларнинг илк учрашувидан кейин бешинчи куни оқшом чоғида Главк ва Иона бир қанча

дўстлари билан бирга сохилдаги сайрдан қайтмоқда эдилар. Уларнинг қайиғи тип-тиник сув узра енгил сирпаниб борарди, ойнадай силлиқ сув сатҳида эшқаклар зарбидан тарам-тарам тўлқинлар хосил бўларди. Хамма мароқ билан суҳбатлашарди, Главк эса Ионанинг оёқлари тагида ётарди, у қизнинг юзига қарамоқчи бўларди-ю, аммо қандайдир ғалати ҳадик бунга йўл бермаётганди. Сўнг Иона сукутни бузди.

Бечора оғажоним! – деди у хўрсиниб, – у ҳозир шу ерда бўлганида, роса яйрар эди.

Акангми? – деди Главк. – Мен уни Помпеяда бир марта ҳам кўрмаганман, мен сендан бошқа бирон одам ҳақида ўйлай олмасдим ҳам, аслида аллақачон сўрашим керак эди: ўшанда Неаполда сен Минерва эхромидан бирга чиқиб кетган йигит ким эди, ўша аканг эмасмиди?

– Ҳа, акам эди.

– У шу ердами ҳозир?

– Шу ерда.

– Помпеяда туриб, ёнингда бўлмаса-я! Шунақаси ҳам бўлар эканми?

– Унинг бошқа ишлари бор, – ғамгин деди Иона. – У Исиданинг кохини.

– Ёш бўла туриб! Кохинларнинг ҳаёти оғир бўлади, уларнинг тартиб-қоидалари қаттиқ! – деди оккўнгил, куюнчак юнон хайрат ва раҳмдиллик билан. – Уни кохин бўлишга нима мажбур этди?

– У ҳар доим диндор бўлишга интилар эди, бизнинг дўстимиз ва хомийимиз бўлган бир мисрликнинг сўзамоллиги туфайли акам энг сирли илоҳага ҳаётини бағишлашдек муборак хоҳишни алангалатиб юборди. Мана шу маъбудага хизмат қилиш айнан қийинлиги билан унинг нозик қалбини жалб этган бўлса, ажаб эмас.

– У аттанг деб колмадими, ишқилиб? Ё ўзини бахтли ҳис қиладими?

Иона чуқур хўрсинди ва тўр пардасини юзига туширди.

– Афсуски, у жудаям шошаяпти, – деди у бироз жимликдан кейин, – жуда кўп нарсани кутган одамлардек, тезда кўнгли совиб қолиши мумкин.

– У ҳолда янги эътикод уни у қадар бахтли қилолмайди. Анови мисрлик деганинг ким? У ҳам кохинми? Яна бир ёш шогирдни ўз динига киритмоқчи бўлаяптими?

– Йўқ. У кўпроқ бизнинг фаровонлигимиз деб жон куйдиради. У акамнинг тақдирини тўғри йўлга солиб кўйдим деб ўйлаяпти. Биз ҳам болалик пайтимизда етим қолган эдик-да.

– Менга ўхшаб, – деди Главк маънодор қилиб.

Ерга қараганча Иона сўзида давом этди:

– Арбак бизга ҳам оталик, ҳам оналик қилмоқчи бўлди. Сен уни билсанг ҳам керакдир. У ўта қобилиятли одамларни яхши кўради.

– Арбак! Ҳа, биламан. Ҳар ҳолда, биз у билан дуч келганимизда салом-алик қиламиз. Сен уни мактаёпсан-у, аммо мен у тўғрида ортиқча нарса билишни истамайман. Мен юрагимни одамларга жон-жон деб очиб соламан. Аммо бу қора мисрлик турки жуда совук, музга ўхшайди, кулгиси осмондаги қуёшни ҳам зулматга айлантиришга қодир. Уни критлик Эпименидга қиёс қилса бўлади, қирк йил умрини ўрда ўтказган ва ўшандан буён нурга қарай олмайдиган бўлиб қолган.

– Аммо у меҳрибон, ақлли ва кўнгилчан, Эпименидга ўхшаб, – деди Иона.

– Қанчалик омадли у, шунча мактовларга сазовор бўлса! Менга дўст бўлиш учун унда бошқа ҳеч қанақа фазилати бўлиши керак эмас.

– Унинг совуққонлиги ва бефарқлиги, – деди Иона вазмин ҳолда, – эҳтимол, бошидан кечирган азоб-укубатлар нишонаси бўлса керак. У – ҳов анави тоққа ўхшаган, – шундай дея қиз Везувийга ишора қилди, – у ҳозир узоқда тинчгина қорайиб ётибди, бир вақтлар эса олов пуркаган ва абадий сўнган.

Иккаласи ҳам тоққа қаради. Бутун осмонни қизғиш шафак чулғаб олганди, аммо ўша вақтда тоғ ён-бағ-

рининг ярмини қоплаб олган кўм-кўк дарахтзор ва узумзорлар орасида қад кўтариб турган вулконнинг қорамтир чўққиси узра бутун манзарага соя ташлаб, қоп-қора, ваҳимали булут осилиб турарди. Йигитнинг ҳам, қизнинг ҳам юрагини тўсатдан ва англаб бўлмас ғашлик қамраб олди ва ҳар қандай ҳаяжонли дамда, кўнгиллари озгина ёмон нарсани сезганда севгидан химоя истаб ўрганиб қолган бу икки ёш ўша заҳоти кўзларини тоғдан олди-да, бир-бирига меҳр билан қараб қўйди. Муҳаббат эътирофи учун уларга сўзнинг хожаги йўқ эди.

VI боб

САЙЁД САЛ БЎЛМАСА УЧИБ КЕТАЁЗГАН ҚУШЧАНИ ТУТИБ ОЛАДИ ВА ЯНГИ ЎЛЖА УЧУН ТУЗОҚ ҚЎЯДИ

Менинг хикоямда воқеалар қалашиб келади ва саҳнадагидай тез ривожланиб боради. Чунки у вақтларда одатда йиллар давомида етиладиган мевалар бир неча кун ичида пишиб қолар эди.

Анчадан буён Арбак Ионаникида кам бўлаётганди, сўнгги марта уникига келганида, у ерда Главкни кўрмади. Йўлида бу қадар тўсатдан пайдо бўлган ошиқ хусусида ҳали ҳеч нарса билмасди. Бундан ташқари у Ионанинг акаси билан андармон бўлиб, у бирмунча муддат қизни кузатмай қўйганди. Йигит қалбидаги туйқус ўзгариш унинг ғурури ва иззат-нафсига тегиб кетди. У қобилиятли шогирдини, ишда эса – содиқ хизматкорини йўқотиб қўйишдан кўрқарди. Апекид энди Арбак билан учрашишдан ўзини олиб қоча бошлаганди ва у билан маслаҳатлашмай қўйганди. Уни энди топиш осон эмасди. У мисрликдан бутунлай юз ўгирганди ва узоқдан кўзи тушгани ҳамон қочиб қоларди. Арбак бошқаларга буйруқ беришга ўрганиб қолган қайсар ва қучли одамлар сирасига кирарди, ўлжасини бирор мар-

та бой бериши мумкинлигини ўйласа, ўзини йўқотиб кўярди. Апекид кўлдан кетмаслигига у қаттиқ ишонарди.

Шундай хаёллар билан у Ионанинг уйидан ажратиб турувчи қалин дарахтзордан кетиб борарди ва кутилмаганда у ерда Исиданинг ёш кохинини учратиб қолди, кохин дарахтга суяниб, тик турарди.

– Апекид! – деди у ва дўстона тарзда кўлини йигитнинг елкасига кўйди.

Ёш кохин Апекид сесканиб тушди: ҳар сонияда жуфтакни ростлаб қолишга шайлиги кўриниб турарди.

– Ўғлим, – деди мисрлик, – нима бўлди? Нега мендан ўзингни олиб кочаяпсан?

Ерга қараганча Апекид жим қолди. У қовоғини уйиб олганди, унинг лаблари титрар, кўкси эса ҳаяжондан кўтарилиб тушмоқда эди.

– Гапирсанг-чи, дўстим, – давом этди мисрлик. – Юрагингни қандай ғам кемирмоқда? Менга очиғини айтавер.

– Сенга айтмайман.

– Менга айтсанг, бир нима бўлиб қоласанми?

– Чунки сен менинг душманамсан.

– Кел, гаплашиб олайлик, – деди Арбак аста ва ўжарлик қилаётган кохиннинг биллагидан тутиб, уни бутун дарахтзор бўйлаб кўйилган скамейкалардан бири томон олиб кетди.

Улар ўтиришди ва уларнинг тунд қиёфаларида бу жойдаги кимсасиз қоронғиликка ҳамоҳанглик бор эди.

Апекид ҳали жуда ёш эди, аммо мисрликка қараганда ҳам кўпроқ дилгир кўринарди. Унинг силлиқ ва нозик юзи оппоқ эди, жонсарақ чакнаган кўзлари худди бўшлиққа қараб турганга ўхшарди, елкаси муддатдан олдин букчайганди ва жажжи, деярли қизлардай нозик кўлларидаги бўртик кўк томирлар унинг қаттиқ рухий толиққанидан дарак берарди. У Ионага жуда ўхшаб кетарди, аммо чехрасидаги ифода бутунлай бошқача эди, унда синглисига самовий ва қатъий осойишта-

лик бахш этувчи улуввор ва оташин хотиржамлик йўқ эди. Синглиси ўз эҳтиросларини боса олар эди, унинг мафтункорлиги ҳам шунда эди; унинг дам олаётган, аммо ўз-ўзидан равшанки, тушиб кетмаган руҳини ўйғотишни истарди. Апекиднинг бутун афт-авзоини шеърлининг жўшқинлиги ва иштиёқлилигини ифода этиб турарди, кўзларидаги бесаранжом олов ва лабларининг безовта титрашига қараганда унинг шуури таассуротга бўйсундирилган ва ўй-хаёллардан эзилиб кетганди. Сингилнинг хаёлотини шеърининг олтин сарҳади олдида тўхтаб қолганди, бу хаёлот ундан камроқ толели ва вазмин акасида эса кўринмас, хира чексизликларга парвоз қилиб кетганди. Истеъдод кизга ато этган нарса акасини телба қилиб қўйиш хавфи йўқ эмасди.

— Сен мени ўзингга душман деб айтдинг, — деди Арбак. — Бу адолатсиз айблов сабабини билиб турибман. Мен сени Исида эхромига олиб кирдим ва сен тохинларнинг найранглари ва алдовидан ғазабга келдинг, мени ҳам алдади деб ўйлаяпсан, тоза ақлинг таҳқирланди, мени ҳам анови сохта...

— Сен бу нопок хунарнинг мурдорлигини билар экансан, — деди Апекид, — нега буни мендан яширддинг? Қалбимга ўзимни Исида хизматига бағишлаш ва бу либосни кийиш хоҳишини жо қилганингда, сен ўзини бутунлай билимга бағишлаганларнинг покиза ҳаёти ҳақида гапиргандинг, мени эса даҳшатли алдовдан бошқа ҳеч қанақа билими бўлмаган шахватпараст ва жоҳил ҳайвонлар билан қуршаб қўйдинг; сен олий саховатни деб дунёвий фароғатларини қурбон қилувчи одамлар ҳақида гапиргандинг ва мени гуноҳга ботган разиллар олдига олиб боргандинг; сен одамларга нур этувчи дўстлар ҳақида гапиргандинг, мен эса нукул алдов ва муттаҳамчиликни кўриб турибман. Оҳ, бу нақадар розолат! Сен менинг ёшлигимни, бахтимни, саховатга ишончимни, доноликнинг муқаддас ташналигини ўғирладинг. Мен ёш эдим, бой эдим, эҳтиросли эдим, барча дунёвий лаззатлардан баҳраманд эдим,

энди ҳаммасини қурбон бердим, ўзимда қилчаси ҳам қолмагани. Бу ҳам майли, бу қурбонлик илоҳий ҳикматнинг теран сирлари учун, худолар ва самовий кашфиётлар билан бирга бўлиш учун деб севинган, чапак чалган эдим, энди эса... энди...

Йиғидан ёш қохиннинг овози бўғилди. У қўллари билан юзини ёпди, ингичка бармоқлари орасидан сизиб чиққан йирик кўз ёшлар кийимларига томарди.

– Сенга қандай ваъда берган бўлсам, ҳаммасини бажараман дўстим, шогирдим менинг, бу сенинг саховатингни бир синаш эди, энди у янада ёркинроқ товланди. Энди қохинларнинг аҳмокона найранглари ҳақида бошқа ўйлама, ўзингни маъбуданинг аянчли ғуломлари, унинг остонасидаги эшик оғалари билан тенглаштирма, сен эҳром ичига дохил бўлишга лойиқсан. Шу аснодан бошлаб сенинг қохининг, йўлбошчинг мен бўламан ва сен ҳозир дўстлигимни лаънатлаётган бўлсанг, энди бутун умр ундан миннатдор бўлиб ўтасан.

Йигитча бошини кўтарди ва мисрликка ётсираганча жавдираб қараб қўйди.

– Менга қара, – давом этди Арбак жиддий ва тантанавор оҳангда ва тезда у ёқ-бу ёққа қараб, улар ёлғиз эканликларига амин бўлди. – Жаҳоннинг барча билимлари Мисрдан келади. Афина ҳикмати ва Критнинг давлат бошқаруви санъати Мисрдан келади, инсон тафакқурининг барча билимлари ва самараларини эгаллаган ўша қадимги ва сирли қабилалар чиққан (Ромул ўрдулари Италия текисликларини тўлдириб юборган ва воқеаларнинг абадий гирдоби жоҳиллик ва зулматга қарши яна тамаддунни олиб келганидан анча илгари) табаррук Церлар¹нинг улуғвор расм-русумлари Мисрдан келиб чиққан, уларнинг аҳолиси ўз золим хўжалари,

¹ Цер – Римдаги шимоли-ғарбга томон ерларни эгаллаган қадимги этруск халқининг ўн икки шахридан бири. Римликлар ўзларининг кўпгина диний расм-русумларини шу ердан олишган дейилади.

римликларни шундай нарсаларга ўргатдиларки, улар хали ҳануз дин ва худоларга сифинишдаги олийлик нима эканини яхши биладилар. Хўш, ўзинг айт-чи, йигит, кўплаб халқларнинг бешиги, дахшатли Миср ниманинг шарофати билан юксакликка етишди ва доноликнинг энг баланд чўққисигача кўтарилди? Одамларга раҳбарлик қилишнинг чуқур ва муқаддас санъати шарофати билан. Бизнинг ҳозирги барча халқларимиз ўз улуғлиги учун Мисрдан миннатдор, Миср эса – ўзининг коҳинларидан. Инсондаги энг олийжаноб нарсалар – унинг қалби ва иймонини эгаллашга интилувчи, бу илоҳ Исодан ўзлари билан ўзлари овора қадимги хизматкорлари тафаккур билан илҳомланганлар. Юлдузлар харакатини, йил фаслларининг алмашинувини, инсон тақдирларининг бир доирада айланишини кузатар экан, улар улуғвор тимсол яратганлар. Оломон учун улар уни жисмда кўрсата олганлар, уни маъбуд ва маъбудалар киёфасида тақдим этганлар ва ҳақиқатда ҳукмрон бўлган нарсани Дин деб атаганлар. Исида – бу афсона. Чўчима, шунинг шарофати билангина у ҳаққоний ва ўлмас бўлиб қолган, Исида ҳеч нима. Улар эътиқод қиладиган табиат – бутун борликнинг онаси, фақат диндорлар учунгина сирли, қадимги, тушунарли. «Бандалардан ҳеч кимга мендаги сирлар пардасини кўтариб қараш насиб этмаган», – дейди сиз сифинадиган Исида. Аммо донолар олдида у йиқилган ва биз Табиатнинг тантанавор гўзаллиги билан юзма-юз бўлиб қолганмиз. Коҳинлар башариятнинг валинеъматлари бўлганлар, улар бу дунёга маданият олиб келганлар, тўғри, улар ҳам ёлғончи, каззоб бўлишгандир, агар керак бўлса. Аммо наҳотки, эй йигит, улар шу алдовсиз одамларга хизмат қилиши мумкин эмас деб ўйлайсан? Жоҳил ва итоаткор авомни бахтли қилиш учун уларнинг кўзини камаштириш керак. Авом оддий сўзларга ишонмас эди, аммо тақводорлар қаршисида тиз чўқадилар. Рим императори адоватли ва тарқоқ қисмларни бир жойга жамлаб, кўплаб қабилалар устидан ҳукмронлик қилади;

бу эса одамларга тинчлик, тартиб, қонун ва барча ҳаётий фаровонликлар келтиради. Сен дунёга инсон, император ҳукмронлик қилади деб ўйлайсанми? Йўқ, хашамат, иззату ҳурмат, улуғворлик, унинг теварак-атрофдагилар – булар унинг алдови, унинг ёлғони. Бизнинг пешволаримиз ва пайғамбарлигимиз, расм-русумлару урф-одатларимиз – бу ҳокимиятимиз воситалари, қудратимиз қуроли. Бизнинг мақсадимиз – башариятнинг фаровонлиги ва ҳамжихатлиги. Гапларимни диққат билан тинглаётганингни кўриб турибман, ҳар бир сўзни илиб олаяпсан, сени зиё мунаввар қилмоқда.

Апекид чурқ этмаётганди, аммо унинг маъноли чехраси тез ўзгарганда, мисрлик ирод этган сўзлардан, бу одамнинг овози, афт-ангори ва ҳатти-ҳаракатларини юз қарра ишончлироқ қилиб юборган сўзлардан туғилган таассуротни ошқор этди.

– Нил сохилларидаги аждодларимиз, – деб давом этди Арбак, – биринчи тамойилни англаб етдилар, унинг ёрдамида жаҳоний тартибсизликни бартараф этиш мумкин, хусусан кўпчиликнинг озчилик олдида итоатда ва таъзимда бўлиши, уларнинг юлдузлар билан улуғланган, илхомланган мушоҳадалари уларга сароб бўлмаган ҳақиқатни очиб берди. Қоҳинлар қонун асосларини белгиладилар, ҳаётнинг чинакам қадриятини аниқладилар. Улар иймон талаб қилдилар ва бунинг учун тамаддунни ривожлантириб бердилар. Бу ёлғон олийжаноб бўлмай, нима тағин? Ишон менга, ким бўлмасин, илоҳийми ё хайрихоҳми, дунёга фалак баландлигидан туриб қарар экан, у мана шундай мақсадларга элтадиган доноликни табассум билан қўллаб-қувватлайди. Аммо сен, албатта, менинг бу умумий тушунчалардан сенинг тақдирингга ўтишимни истайсан. Сенинг хоҳишингни бажаришга шошиламан. Бизнинг қадимги маъбудимиз меҳробларига хизмат қилиш керак ва кийимлар осилган козиқчалар ва илмоқчаларга ўхшаган қўпол ва ҳиссиз одамлар хизмат қилиши керак эмас. Миср ҳикматларидан олинган икки иборани эсла. Биринчиси:

«Оломонга худо хакида гапирма», иккинчиси: «Худога муносиб одам – одамлар орасида худодир». Дахо Миср кохинларига дин берди, бироқ сўнгги асрларда дин, унинг кудрати шунчалик заифлашдики, уни яна бир дахонинг ёрдами билангина қайта тиклаш мумкин эди. Мен сенда, Апекид, менинг билимимни ўзига олишга муносиб шогирдни, хали ҳам эришиш мумкин бўлган буюк мақсадларга муносиб мулозимни кўрдим. Сенинг чарчоқ билмаслигинг, қобилятинг, иймонинг шоклиги, жўшқинлиги – булар барчаси сени олий даражада ўз-ўзини тийишни талаб этадиган қисматга муносиб қилди. Шу боис мен сенда муборак шижоатни биланга олдирдим, мен сени шундай қадам ташлашга кўндадим. Сенга қардошларнинг қалби заифлигини ва булар қўллаган айёрликларни очиб бермаганим учун мени айбляпсан. Аммо борди-ю, шундай қилганимда, Апекид, мен ўзимни ўзим омадсизликка гирифтор қилган бўлар эдим. Сенинг олийжаноб қалбинг дарҳол порози бўларди ва Исида ўз кохинини йўқотарди.

Апекид қаттиқ ух тортди. Буни сезмагандек, мисрлик сўзида давом этди:

– Бир оғиз бир нарса демасдан сени эҳромга олиб келишим сабаби шунда эди. Мен сенга ҳамма нарсани ўзинг билиб олишингга ва оломоннинг кўзини камаштирувчи бу томошаларга нисбатан нафрат ила сарашингга имкон бердим. Дунё ҳавосини тозалаб турувчи фавворанинг отилиб туришига сабаб бўлган сурилманинг қандай ишлашини тушунишингни истардим. Бу бир синов эди, қадим-қадим замонлардан бери барча кохинлар шунга гирифтор бўлганлар. Авоҷунносни алдашга ўрганганларнинг бу билан бир умр шуғулланишларига қўйиб берилган, сенга ўхшаб юксак сабиати юксак хизматни талаб этувчилар учун дин олий сирларни аён этади. Сени танлаб хато қилмаганман.

– Ўзини дилтортар меҳмон деб билган ҳар қандай одам доим шунақа келади, – жавобан деди Арбак ўзи ҳам ўтириб, Главкка ҳам ўтиришни таклиф этиб.

– Иккалангизни бир жойда кўрганимдан хурсандман, – деди Иона. – Сизлар бамисоли бир-бирингиз учун яралгандайсиз, сизлар дўст бўлишингиз керак.

– Агар ўн беш ёшга кичик бўлганимда, мени Главк билан тенглаштирсанг бўларди, – деди мисрлик. – Мен ҳам, гапимга ишонавер, у билан дўстлигимдан ўзимни бахтиёр ҳис этардим. Аммо эвазига мен унга нима бера олардим? У менга қилган нарсани қила оламанми? Базму айш-ишратлар ва гулчамбарлар тўғрисида, Парфия отлари ва қимор ўйинидаги фирромликлар ҳақида сўзлаб берайми? Бу дилхушликлар унинг ёшига, феъл-хўйига, яшаш тарзига ярашади, аммо улар менга тўғри келмайди.

Шу сўзларни айтиб, айёр мисрлик хўрсинди ва кўзини ерга олди, аммо Ионага ўғринча қараб қўйди – меҳмон билан одатдагидек гап сотиб ўтиришганида бу шамалар унга қандай таъсир қилдйкин? Қизнинг юзидаги ифода унга ёкмади.

Бироз кизариб, Главк жавоб қайтаришга шошилди. У ҳам ўз навбатида мисрликни хангу манг қилиб қўймоқчи эди, шекилли.

– Сен ҳақсан, доно Арбак, – деди у, – биз бир-биримизни ҳурмат қилишимиз мумкиндир-у, аммо дўст бўлолмаймиз. Мен, кишилар айтганидек, сенинг базму айш-ишратларингга алоҳида маза киритадиган ўша сирли масалликларсиз ўзимни эплайман. Аммо, Геркулес ҳаққи, мен сенинг ёшингга етганимда, сендайин катта ёшдаги севинчларни хоҳлаб, шубҳасиз, ёшлик дилхушликлари ҳақида киноя билан гапирсам керак.

Мисрлик кўзини ердан олди-да, Главкка тез, синовчан нигоҳ ташлади.

– Мен сени тушунмадим, – деди у совуқ оҳангда. – Аммо қанчалик тушунарсиз бўлса, зукколик шунчалик нозик бўлади деган гап бор, – у мийиғида кулиб, Главкдан юзини ўғирди, бироз жим туриб, Ионага юзланди: – Сохибжамол Иона, сўнги икки ё уч марта бўсағанга келганимда, сени уйда кўриш менга насиб этмади.

– Денгиз шундай тинч эдики, уйда ўтиролмадим, – кавоб берди қиз истиҳола билан.

Унинг хижолатини Арбак илғамай қолмади. Илғатинини билдирмаслик учун мисрлик жилмайиб деди:

– Бир қадимги шоир нима деганини биласанми: «Аёллар кулфлов уйда ўтиришлари ва шакаргуфторлик қилишлари керак».

– Бу гапни айтган ўша одам сурбет экан, – гап қўшди Главк, – аёлларни ёмон кўраркан.

– У ўз мамлакати урф-одатларига мувофиқ айтган, бу мамлакат эса – сен мақтаган Юнонистон эди.

– Турли замонларда турли урф-одатлар бўлган. Агар аждодларимиз Ионани билишганида эди, бошқача ўйлаган бўлишарди.

– Лутф билан гапиришни сен Римда ўргандингми? – сўради Арбак, вижинганини яширолмай.

– Бўлмаса қаерда? Ахир шунини деб ҳеч ким Мисрга бориб юрмайди-ку, – жавоб берди Главк, занжирини наридан-бери ўйнаб.

– Бўлди, бас қилинглар, – деди Иона, бу суҳбатни гўхтатишга шошилиб, суҳбат рафтори у истаган дўстликка имкон қолдирмаётганидан ичида ранжиди. – Арбак шўрлик шогирд қизига шафқатсиз бўлиши керак эмас. Она меҳри нималигини билмай ўтган шум етимчани ўзбошимчаликда ва ўзи ёқтирган эркакшодаликда айблаб бўлмайди. Бунинг устига рим аёллари ва эхтимолки юнон аёлларининг урф-одатларига хилоф бир иш қилганича йўқ. Хайҳот! Эрк ва саховат дегани наҳотки фақат эркаклар учун чиқарилган бўлса? Нима учун фақат ҳалокатли кулликкина бизларни муҳофаза қилишининг ягона усули саналади? Биласанми, аёл – эркаклардан паст демайман-у, аммо шундай бўлиши ҳам мумкин – мутлақо бошқа хилқат дея тасаввур қилиб, аёлларнинг ақлий ривожланишига халакит берувчи қонунлар чиқариб, эркаклар буюк хатога йўл қўйганлар. Ахир бу қонунлар уларнинг ўзларига қарши қаратилган эмасми? Ахир аёллар уларнинг дўстлари, баъзида эса маслаҳатчилари бўлиши керак-ку!

Иона бирдан жимиб қолди ва юзига енгил қизиллик югурди. Қизишиб кетиб, ҳаддан ошириб юбордим шекилли, дея ваҳимага тушди, барибир ҳам меҳрибон Главкдан кўра қахрли Арбакдан камроқ кўрқарди, чунки Главкни у севарди. Аммо юнонларда аёлларга (ёки жиллакурмаса кўпроқ ҳурматга сазовор аёлларга) эркинликни бериб қўйиш одати йўқ эди. Главк жиддий равишда куйидаги сўзларни айтганида у суюниб кетди:

– Шу фикрингдан қолма, Иона ва ўзингнинг пок юрагинг амридан чикма! Бирон-бир давлат эрк ё билимдан қулаши мумкин эмас, аёллар эса фақат эркинларни севадилар ва фақат доноларни раббатлантирадилар.

Арбак чурк этмаётганди, чунки Главкни макташ ё Ионани ёмонлаш унинг манфаатига тўғри келмасди. Сухбат ҳеч қовушмаётганди ва кўп ўтмай Главк хайрлашди.

У кетгач, Арбак неаполлик соҳибжамол қизга яқинроқ борди-да, ўзининг айёрлиги ва ғазабини усталик билан яшириб, мулойимлик билан деди:

– Борди-ю, сени шогирд деб аташимга йўл берсанг, сенга ғоят ярашиб тушган ўша эркинликни мен бўғиб қўйишим мумкин деб ўйлама, меҳрибон шогирдим. Гарчи сен ҳаққоний айтганингдек, рим аёллари фойдаланадиган эркинлик яхши бўлса-да, аммо сен турмушга чикмаган қизсан, барибир эҳтиёт бўлишинг керак. Илгаригидек энг қувнок, ёрқин, ақлли йигитлар оёғингга бош ураверсинлар, Аспазияга хос сухбатинг, Эриннанинг мусиқаси билан уларни мафтун этавер, аммо сенинг яхши номингга осонгина доғ тушириши мумкин бўлган заҳарли тилларни унутма. Ёлбораман сенга: юракларни забт этар экансан, ҳасадгўйларнинг яйраб-яшнашларига йўл қўйма.

– Бу билан нима демокчисан, Арбак? – сўради Иона ташвиш билан ва унинг овози титраб кетди, – биладан, сен дўстимсан, менинг номусим, толеим ҳақида қайғурасан. Бу гапларингни қандай тушунишим керак?

– Ҳа, мен сенинг энг самимий дўстингман! Сенга дўст сифатида очикчасига, сени хафа қилишдан кўркмай гапиришимга изн бер.

– Шундай гапиришингга қарши эмасман.

– Манави ёш ҳавойи Главк... у билан қандай танишиб қолдинг? Сизлар тез-тез кўришиб турасизларми?

Шундай дея Арбак, бамисоли унинг нақ юрагига қарамокчи бўлгандек, Ионага тикилиб қаради.

Бу нигоҳдан жунжиб, вужудини аллақандай ваҳима чуллаган қиз ийманибгина ва мужмалроқ қилиб жавоб берди.

– Уни менга ватандошинг деб таништиришди. Танишганимизга атиги бир ҳафта бўлди. Аммо сен нега суриштириб қолдинг?

– Кечир мени, – деди Арбак, – сен уни анчадан бери биласан деб ўйловдим. Билиб қўй, у учига чиққан ёлғончи.

– Нима? Нималар деяпсан? Қандай даҳшатли сўз!

– Қўй бу гапларни. Шу одамни деб дилингни хира қилишни истамайман, жуда бошимизга чиқариб юбордик уни.

– Илтимос қиламан сендан. Главк кимни алдаган? Тўғрироғи, унинг қандай айби бор?

Вужудидаги кўрқувни яшириб, Арбак давом этди:

– У вақтини қандай ўтказишини, унинг дўстлари кимлигини, қанақа одатлари борлигини биласанми? Унинг билгани қимору айшу ишрат, мана бу енгилтак ҳамтовоқлари орасида у қандай фазилат орттириши мумкин?

– Ҳамма гапларинг жумбоқ. Худолар ҳаққи, илтимос қиламан, ҳаммасини айт, нима бўлса ҳам эшитишга тайёрман.

– Яхши, сен айтганча бўла қолсин. Биласанми, Иона, узок эмас, куни кеча Главк ҳамманинг олдида, жамоат ҳаммомида сенинг уни севишингни айтиб мақтанди. Бундан жуда завқланаман деб айтди. Ростини айтгани учун отасига раҳмат, у сенинг чиройингни мақтади. Ким

хам мактамайди. Аммо унинг улфатларидан биттаси, афтидан Клодий ёки Лепид бўлса керак, ундан киз сени каттиқ севадим, уйлансанг бўладими ва эшикларингни тўй гулчамбарлари беаган кунни қачон кўрамиз, деб сўраганида, у нафрат билан кулиб қўйди.

– Ишонмайман! Бу разил ёлғонни қаерда эшитдинг?

– Бутун шаҳарга овоза бўлган бу воқеа борасида сурбет хавойиларнинг барча кинояларини сенга оқизмай-томизмай айтиб беришимни хоҳлайсанми, ахир? Ўлай агар, аввалига ўзим ҳам ишонмагандим, аммо, афсуски, бу гапларни ўз қулоқлари билан эшитган одамлар бунинг тўғрилигига мени ишонтиришди, аслида буни сенга айтмасам ҳам бўларди.

Иона орқага чекинди, унинг юзи йиқилиб тушмаслик учун ўзи суянган мрамор устундан ҳам оқариб кетганди.

– Ёмон жаҳлим чиқди, сенинг исмингни худди қандайдир оддий сатанг хотиндай гапиришаётганига чиқолмадим. Бугуноқ олдинга келиб, сени огоҳ қилиб қўяй дедим. Главк бу ерда экан. Бундан фиғоним чиққани шунчаликки, ўзимни тўхтатолмадим. Хали-хали қазабимни босолганим йўқ, сенинг олдинда бу гапларни айтиш менга ноқулай, албатта. Дўстингни кечироласанми, Иона?

Иона унинг қўлидан тутди-ю, аммо ҳеч нима деб жавоб бермади.

– Бу ҳақда ортиқ ўйлама, – деди Арбак, аммо сен огоҳ бўл: ақл билан иш кўришни унутма. Биламан, бу сенга чивин чаққанчалик ҳам таъсир қилмайди. Бунақа бир чақага қиммат мақтанишлар Ионанинг парвосига ҳам келмайди. Бундай ҳақоратлар биз севган одамлардан чиққандагина юрагимизни яралайди, аммо мағрур Иона уни муҳаббатга сазовор деб билмайди.

– Муҳаббат! – бидирлади Иона жазавали кулиб. – Ҳа, албатта.

Шуниси кизикки, ўша олис замонларда, ҳозиргига ўхшамаган ижтимоий тузум чоғида бизнинг замонларда

кенг тарқалган майда икир-чикирлар муҳаббатга зарар етказган: ўша ўйлаб топилган рашик, ўша тубан тухмат, ўша майда-чуйда рийбатлар; ҳатто ҳамманинг кўнглига манзур бўлса-да, энг самимий севги ришталарини узиш учун ҳозир ҳам уларни ҳар қадамда учратиш мумкин. Кема тинч денгиздан сузиб бораётганда митти балиқ парракка ёпишиб олиши ва кемани тўхтатиши мумкин – ривоятларда шундай дейилади. Энг кучли инсоний эҳтиросларда ҳам шундай бўлади. Агар ишқий лаззатларга бой бизнинг замонимизда уйларимизда, ўлан-тўшақларимизда ҳар куни амалда бўладиган ўша яширин ва мудҳиш кучни таърифламасак, манзара киёмига етмай қолган бўларди. Айнан мана шу майда фикс-фужурлар туфайли биз ўтмишни яхши тушунамиз.

Мисрлик ғайриодатий айёрлик ила Ионанинг энг нозик торини чертиб юборди – у захарли ўк билан унинг аёллик ғурурини аниқ нишонга олди. У ўйлаганидек, бу қадар қисқа вақт ичида унчалик мустаҳкамланиб улгурмаган туйғуни чўрт кесганини англаб турарди ва суҳбат рафторини ўзгартиришга шошиб, Ионанинг акаси ҳақида сўз очди. Уларнинг суҳбати узок чўзилмади. Ионани ўзи билан ўзи қолишига ортиқ имкон бермасликка, аммо ҳар куни унинг олдига келиб, уни кузатиб боришга қарор қилиб, Арбак кетди.

Остонадан хатлаб чиқиши билан аёллик ғурури энди ундан ортиқ ясамалик талаб қилмаган Иона жон аччиғида хўнграб юборди.

VII боб

ПОМПЕЯДАГИ ДИЛХУШЛИКЛАР. РИМ ТЕРМЛАРИНИНГ МИТТИ НУСХАЛАРИ

Бахтдан Главк еттинчи осмонда эди. Иона уни сарафроз этган суҳбатдан у севгиси рад этилмаслигини биринчи марта англади. Бу умид уни дунёга сиғмаган ҳаяжонга тўлдирди. Ионанинг уйида душ-

манини қолдирганига шубҳа қилмай, унинг заҳарли ўқларинигина эмас, балки унинг ўзининг мавжудлигини ҳам унутиб, Главк Иона жон қулоғи билан тингланган кўшиқни хиргойи қилганча гавжум кўчалардан кетиб борарди. У Фортуна кўчасига бурилди-да, баланд йўлкадан юриб кетди. Бу ердаги уйлар ошпоқ қилиб бўялганди, очик эшиклардан эса чиройли сувратлар кўриниб турарди. Хар бир кўчанинг кираверишида зафар арклари қад кўтарган. Главк энди Фортуна эҳроми олдидан ўтиб борарди ва (тахмин қилишларича, Цицероннинг қариндош-уруғларидан бири, балки буюк нотикнинг ўзи томонидан қурилган) эҳромнинг пештоқи қувноқ кўчага юксак тантанаворлик бағишлаб турарди. Бу эҳром Рим меъморчилигининг ажойиб намуналаридан бири эди. У баланд пойдевор устида турарди. Иккита зина маъбуда меҳроби жойлашган майдончага олиб чиқарди. У ердан кенг зина билан адл устунларида турфа гуллардан ясалган гулчамбарлар осилиб турган равоққа чиқиларди. Эҳромнинг ҳар икки томонидан юнон хайкалтарошлари ишлаган хайкаллар саф тортган. Сал нарида Зафар арки савлат тўкиб турибди, унинг устида Калигуланинг ҳар икки ёнида бронза трофеялари¹ бўлган от хайкали қад кўтарган. Эҳром олдида ғала-ғовурли оломон тўпланган – бирлари скамейкаларда ўтириб, империя сиёсатини муҳокама қилса, бошқалари амфитеатрдаги бўлажак томошалар ҳақида суҳбатлашарди. Бир тўда ёш-яланглар келгинди соҳибжамол кизни кўқларга кўтарар, бошқалари янги пьесанинг фазилатлари ҳақида суҳбатлашарди; бир неча ёши бир жойга бориб қолган одамлар Искандария билан савдони ривожлантириш тўғрисида гаплашарди; улар орасида жиддий ва мулоҳазакор, ўзига хос

¹ Трофея деб қадимгиларда ғалабадан нишон сифатида жанг майдонида қолдирилган ёдгорликка айтилган. Даставвал бу йўнилган ва душман томонининг аслаҳалари осилган (ёки уюм қилиб ташлаб қуйилган дарахт) танаси бўлган. Бу ерда гап шундай трофеяларнинг бронза тасвири устида кетмоқда.

шарқона кийимлар кийган, қимматбаҳо тошлар билан безатилган ярқироқ туфлидаги савдогарлар ҳам талайгина; улар қўллари билан тез-тез ишора қилиб гапирувчи, туника кийган италияликлардан яққол ажралиб турар эдилар. Ҳозиргидек, ўша вақтларда ҳам бу жонли ва серғайрат одамларда сўзлашдан ташқари, имо-ишораларнинг пурмаъно тили ҳам кенг таомилда эди; уларнинг зурриётлари бу тилни сақлаб қолган ва олим Иорио бу ғалати имо-ишоралар ҳақида ғоят қизиқарли китоб ёзган. Оломонни ёриб ўтиб, Главк тезда ўзининг қувноқ ва беғам дўстлари орасида пайдо бўлди.

– Эҳ-хе! – деди Саллюстий. – Кўришмаганимизга ҳам печа замонлар бўлди!

– Шунча замонлардан бери қандай чидаб юрибсан? Қанақа янги таомлардан тоғиб кўрдинг? – Мен илм билан шуғулландим, – эътироз билдирди Саллюстий. – Муреналарни овқатлантиришга уриниб кўрдим ва римлик аждодларимиз эришган ўша баркамолликка эришиш учун жонимни ҳам аямадим.

– Бечора! Нега шундай қилдинг, ахир?

– Шунинг учунки, – жавоб берди Саллюстий хўрсиниб, – қонун энди уларни қуллар билан озиклантиришни ман этади. Семиз уй бошқарувчимдан қутулиш учун уни ҳовузга ташлаб, бир маза қилишни анчадан бери ўйлаб юрардим. Бу балиқ гўштини шунақанги хуштаъм қилиб юборардики. Аммо бизнинг замонамиздаги қуллар – қуллар эмас, уларга эгаларининг қизиқишлари бир пул, акс ҳолда менга ҳузур бағишлаш учун мана бу Дав¹ жон-жон деб ҳаётини қурбон қиларди.

– Римдан қандай янгиликлар бор? – сўради Лепид, эринибгина улар олдига яқинлашаркан.

– Император сенаторлар учун дабдабали базму зиёфағ уюштирди, – деди Саллюстий.

¹ Дав – кўплаб рим комедияларида айёр ва содиқ қул исми.

– Бағри кенг! – деди Лепид, – айтишларича, у хеч кимнинг илтимосини ерда қолдирмас эмиш.

– Балки у балиқчаларимга кулни ем қилишимга рухсат берар? – жонланди Саллюстий.

– Қайдам, – деди Главк. – Бир римликка химмат кўрсатган одам ҳар доим буни бошқанинг ҳисобига қилади. Титнинг мурувватини кўзғовчи ҳар бир табас-сум юзлаб кўзлардан ёш тиркиратиши турган гап.

– Яшасин Тит! – деди Панса, императорнинг исми-ни эшитиб, – у ўз бойлигини совурган акамни квестор¹ қилиб тайинлашга ваъда берди... ва энди халқ ҳисоби-га бойимоқчи, дўсти азизим Панса, – давом этиб деди Главк.

– Тўғри, – қўшилди Панса.

– Бундан чиқди, халқдан ҳам фойда бўлар экан-да, – деди Главк.

– Бўлмай-чи, – жавоб берди Панса. – Хўп, менга рухсат, бориб хазинани қарай, у ерда бир нарсани тузатиб қўйишим керак эди. Шундай дея Эдил шоша-пиша узоқлашди, унинг ортидан эса оломон ичида ўз савдолари билан келган илтимосчиларнинг узун сафи чўзилди.

– Бечора Панса! – деди Лепид. – Кўнгилчоғлик қилишга ҳам вақти йўқ. Эдил эмаслигимдан худога шукур қиламан!

– Хўш, Главк! Ишлар қалай? Ҳар доимгидай хушчақчақсан! – деди Клодий, якин келаркан.

– Фортунага садака бергани келдингми? – сўради Саллюстий.

– Мен ҳар куни кечқурун унга садақа қиламан, – жавоб берди ўйинчи.

– Ишонаман. Битта ҳам одам кейин садақа қилмади!

– Геркулес ҳақки, сен уни бошлаб чув туширдинг! – деди Главк кулиб.

¹ Квестор – консул ёрдамчиси.

– Қачон қарама, итдай ириллаганинг-ириллаган, Саллюстий! – деди Клодий жаҳл билан.

– Бунга ажабланмаса бўлади, чунки мен сен билан ўйнаганимда, менга ҳар доим «ит» тушади, – жавобан деди Саллюстий.

– Бас килинглар! – деди Главк, ёнида турган гулчи киздан битта атиргул оларкан.

– Атиргул – сукут тимсоли, – деди Саллюстий, ammo мен уни факат зиёфат дастурхони устида кўришни афзал биламан.

– Дарвоқе, келаси ҳафтада Диомед катта зиёфат бераяпти, – деди Саллюстий. – Сени таклиф қилишганми, Главк?

– Ҳа, бугун эрталаб таклифномани олдим.

– Мен ҳам, – деди Саллюстий, камаридан тўрт-бурчак папирусни суғурар экан. – Қаранглар, у бизларни одатдагидан бир соат эрта таклиф қилибди: демак, қандайдир қизиқ нарса бўлади.

– Бўлмай-чи! У Крэздай бадавлат, – деди Клодий, – зиёфатидаги таомлар рўйхати ҳам дostonдай узун.

– Бўпти, кетдик ҳаммомга, – деди Главк. – Ҳозир бутун шаҳар ўша ерда. Сизлар яхши кўрган Фульвий янги қасидасини ўқиб беради.

Ўйигитлар ялинтириб ўтиришмади ва барчалари ҳаммом томон йўл олишди.

Ҳарчи жамоат ҳаммомлари ўйларида ғуслхоналари бўлган бойларникидан кўра кўпроқ ғариб фуқаролар учун мўлжалланган бўлса-да, барибир бу ҳашам ва кўнгилхушликни севувчи барча тоифа одамлари учун севимли учрашув ва дам олиш жойи эди. Помпея ҳаммомлари, албатта, ўз тузилиши билан ҳам, ташқи кўриниши билан ҳам катта ва мураккаб тузилишга эга рим ҳаммомларидан кескин фарқ қилар эди; умуман Рим империясининг ҳар бир шаҳридаги ҳаммомлар меъморчилигининг айрим ўзига хосликлари билан ажралиб турарди.

Ошналар ҳаммомга Фортуна кўчасидаги катта дарвозадан кириб келишди. Пештоқда қоровул ўтирарди, олдида эса иккита қути турарди – биттаси пул учун ва иккинчиси чипталар учун. Шу ерда узун ўриндиклар ҳам бўлиб, уларда турли тоифа одамлари ўтиришарди; бошқалар табибларнинг айтганини бажарган холда пештоқ ёқалаб тез-тез юриб туришарди, вақти-вақти билан тўхтаб, деворларга бўёқ билан ёзилган афишалар, ўйинлар, олди-соттилар, кўрғазмалар ҳақидаги сонсиз эълонларга кўз югуртирар эдилар. Аммо ҳаммадан кўпроқ амфитеатрда бўлажак ўйинлар ҳақида гаплашар эдилар ва яқин келган ҳар бир одамни саволларга кўмиб юборардилар: Помпеянинг бахти чопиб, биронта даҳшатли жиноятчи пайдо бўлмаганми; Эдиллар парчабуриш қилгани арслонга ташлай олишлари учун биронта шаккок ёки қотил учрамаганми; бу омад олдида бошқа барча кўнгилхушликлар бачкана туюлар эди.

– Менинг назаримда, – деди асли заргар бўлган бир кувноқ одам, – агар айтганларидек, император шу қадар марҳаматли бўлса, бизга битта-яримта яхудийни юборган бўларди.

– Мана бу янги назарялик мазҳабидан биттасини олганда-чи? – деди аллақандай файласуф, – мен баттол эмасман, аммо Юпитерни тан олмаган даҳрий меҳр-шафқатга муносиб эмас.

– Одам нечта худога ишониши менга барибир, – деди заргар, – аммо барча худоларга мункир келиш бориб турган қасофат.

– Менинг ўйлашимча, – эътироз билдирди Главк, – бу одамлар жудаям даҳрий эмас. Айтишларича, улар қандайдир худога, тўғрироғи, келажакдаги ҳаётга сигинишаркан.

– Сен янглишаяпсан, азизим Главк, – деди файласуф, – мен улар билан гаплашдим: Мен Плутон ва Аид ҳақида сўз очганимда, улар юзимга кулишди.

– Эй худолар! – хитоб билан деди даҳшат ичида заргар, – нахотки, бу ёвузлар бизнинг шаҳримизда ҳам бор бўлса?

– Ҳа, бор, оз бўлса-да, бор. Аммо уларнинг мазҳаби
ширин тўпланади ва унга кимлар киришини билиб
бўлмайди.

Главк кетгач, ўз санъатини жонидан яхши кўрадиган
бир ҳайкалгарош унинг орқасидан ҳаяжон билан қараб
қолди.

– Эҳ, – деди у, – уни саҳнага чиқарилганида, зўр
иш бўларди-да! Кўл ва оёқларига қаранг! Боши-чи,
юши! Зап гладиаторбон эканми! Э-ҳа, бизнинг санъа-
тимизга муносиб сюжет бу! Парча-буриш қилгани нега
ни арслонга ташлашмайди?

Бу орада замондошлари ўлмас деб эълон қилган ва
агар ушбу хикоя бўлмаганда, бизнинг бепарво асримиз-
да ҳеч ким эсга ҳам олмайдиган рим шоири Фульвий
Главкнинг олдига келди:

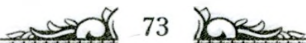
– Э-ҳа, азизим афиналик, меҳрибоним Главк қаси-
дани қандай ўқишимни тинглагани келибди-да! Қандай
шараф, ахир сен тилининг ўзи шеъриятдан иборат
эшонсан-ку. Сенга қандай ташаккур билдирсам экан?
Албатта, бу ҳеч нима эмас, аммо мени, агар мактовингга
азовор бўлсам, балки Тит билан таништириб қўярсан?
О Главк! Ҳомийсиз шоир – ёрликсиз кўза билан бара-
бар: шароб қулинг ўргилсин бўлиши мумкиндир, аммо
ни ҳеч ким мактамайди! Пифагор нима деган эди?
«Тутатқилар – худоларга, мактов эса – одамларга».
Демакки, ҳомий – бу шоирнинг коҳини, у унга мактов
ва мухлисларни олиб келади.

– Сенга бутун Помпея ҳомийлик килади ва ҳар бир
пештоқ – сенинг меҳробинг.

– Ҳа, бу ернинг одамлари воят меҳрибон, улар мак-
товларини аяшмайди. Аммо улар кичик шаҳарчанинг
қолиси, холос... Мен эса дурустроғига умид боғлайман!..
Ўирдикми?

– Албатта. Биз вақтни бой бераяпмиз, ахир сенинг
қасидангни тинглашимиз мумкин эди-ку.

Шу аснода ҳаммомдан пештоққа йигирматача одам
пиқди ва энсиз йўлакка очиладиган эшик олдида тур-

ган қул Фульвий, Главк, Клодий ва яна шоирларнинг бутун бир тўдасини ичкарига қўйди.

– Рим ҳаммомлари олдида бу курук чолдевор, – деди Лепид нафрат билан.

– Аммо барибир шифтдаги нақшу нигорлар дид билан бажарилган, – деди Главк; у, ҳамма нарса ёқадиган кайфиятда эди ва шифтда сочилган юлдузларга ишора қилди.

Лепид елка қисиб қўя қолди, аммо эътироз билдириб ўтирмади.

Улар кенг ечиниш хонасига киришди. Аркида фаройиб сувратлар жимжима қиларди, гумбазсимон шифт оч-қизил хошияли октўртбурчак кошин билан ороланганди; ёғ тушса ялагудек тоза фаршга оқ кошинлар терилган, девор тагидан эса ўриндиқлар қўйиб чиқилганди. Витрувийнинг хашаматли фригидарияси¹ сингари бу ерда катта-катта ва сонсиз деразалар йўқ эди. Бутун Жанубий Италияда бўлганидек, Помпеяда жазирама офтоб жилосини мўътадиллаштиришни афзал биладилар ва ғира-ширасиз хашамат бўлмайди, деб ҳисоблаганлар. Икки унча катта бўлмаган ойнаванд деразадан хирагина, ёқимли нур тушиб турарди, бу деразалардан бири устида улкан мавжудотларнинг ўлими тасвирланган катта бўртма суврат кўзга ташланарди.

Фульвий улуғвор қиёфада худди шу ерга ўтирди, тингловчилар эса уни қироатни тезроқ бошлашга шоширар эдилар.

Шоир узок ялинтириб ўтирмади. У кийими ичидан папирус найчасини чиқарди ва томоғини тозалаш, шунингдек, осойишталик ўрнатиш учун уч марта йўталиб олди, сўнг буюк қасидасини ўқишга киришди, ушбу китоб муаллифи беҳад афсуслар ила маълум қиладики, бу қасидадан бизгача бир сатр ҳам етиб келмаган.

Уни тақдирлаш маъносида чалинган чапакларига караганда, қасида шоир шон-шухратига шубҳасиз му-

¹ *Фригидариялар* – (лот. «Фригидус»дан анча совуқ сувли ховузлари бўлган бўлими.

носиб эди, аммо ёлғиз Главккина у Гораційнинг энг яхши қасидаларидан ошиб тушади, деб топмади.

Қасида ўқиб бўлингандан кейин фақат совук сувда чўмилмокчи бўлганлар ечина бошладилар; улар кийимларини девордан чиқиб турган илмоқларга осар, бошқа кенгрок кийимларини олар эдилар (бойлар – ўз қулларидан, қолганлар эса – ҳаммомларда хизмат қилувчи ходим-қуллардан) ва бизнинг кунларгача сақланиб қолган чиройли доирасимон хонага ўтар эдилар, қадимги италияликларнинг бир уятлик жойлари – ювинишга хушлари йўқ эди.

Совкоғиб қолганлари бошқа эшиқдан кўчма ўчок билан керагича иситилган тепидарийга¹ кирар эдилар, ҳолбуки иссиқнинг асосий манбаи пол бўлиб, унинг остидан лакон² печкаси қувурлари ўтарди.

Бу ерда чўмилиш ишқибозлари ечинар ва хушбўй иссиқдан хузурланиб, бирмунча вақтни ўтказар эдилар. Узок чўмилиш жараёнидаги ўз аҳамиятига мувофиқ тепидарий безакларга бой ва бошқа хоналардан яхшироқ эди: хира шишали деразалардан заиф ва алдоқчи ёғду тушиб турарди; деворлари чўндай қизил, фаршига ок кошчилар терилганди. Бу ерда кунига етти мартагача ҳаммомга тушадиган ашаддий чўмилувчилар чўмилишдан олдин ёки аксар чўмилгандан кейин аъзойи баданлари ёқимли бўшашганча ётар эдилар; бу «жабрдийда»лардан кўпчилиги кириб келаётганларга қарар эдилар, ўзини суҳбат билан толиқтириб қўйишдан қўрқиб, танишларга бош ирғаб салом берар эдилар.

Шу ердан мижозлар ўз дидларига боғлиқ равишда яна турли жойларга йўл олар эдилар: бирлари бизнинг буғхоналаримизга тўғри келадиган ҳаммомга, ундан эса – илиқ ҳаммомга борар эдилар; бунча кучларини

¹ *Тепидарий* (лот. «тепидус» дан – иссиқ) – ҳаммомнинг иссиқхонаси.

² *Лакон печкаси* – яна бир бўлим, ҳаммомнинг иссиқхонаси.

исроф қилишни хоҳламаган бошқалари биратўла иссиқ сувли ҳовузи бўлган тепидарийга ўтиб қўя қолишарди.

Тасвирни тугаллаш ва ўқувчига қадимгилар ҳаётида бу қадар аҳамият касб этган ҳаммомлар ҳақида озми-кўпми даражада тўлароқ тасаввур бериш учун булардан сал илгари урфдан чиққан совуқ ҳаммомдан ташқари муқаррар равишда барча амаллардан ўтган Лепид ортидан борайлик. Ҳозиргина таърифлаганимиз тепидарийда исиниб олгач, Помпея олифтаси буғлама ҳаммом сари одимлаб кетди. Хушбўй иссиқдан нафас олиб, унинг қанча узоқ буғланганини китобхон ўзи тасаввур қилаверсин. Шундан кейин у ўзини кираверишда пойлаб турган куллари ихтиёрига топширди ва улар от қашлагичга ўхшаган алланима билан унинг терларини артишди. Дарвоқе, сайёҳларни ҳозир гўё ундан фақат кирни кетказишда фойдаланганлар деб жиддий ишонтиришади, ҳолбуки тажрибали чўмилувчининг силлик баданига бир дона чанг зарраси ҳам ўтириши мумкин эмасди. Кейин, бироз совунланиб бўлгач, у хушбўй ўланлар мўл ташланган сувга тушди ва у хонанинг қарама-қарши охиридаги эшиқдан чиққанида, муздай душнинг суви уни бошдан-оёқ кўмиб юборди. Кейин енгил кийимга ўраниб, у яна тепидарийга қайтди, у ерда ҳали буғлама ҳаммомга бормаган Главкни учратди. Энди ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайдиган асосий роҳат бошланди; куллар ўз хўжайинларига жавоҳирлар қадаб безак берилган тилло, биллур ёки чинни идишчалардаги энг ноёб мойлардан сурта бошлашди. Бой одамлар қўллаган бу барча суртмаларнинг фақат рўйхатигина бутун бир жилдни ташкил этган бўларди, айниқса, уни урфдаги ношир босиб чиқарса: майоран¹, исириқ, ялпиз – хуллас, ҳаммасини санаш имкони йўқ, девор ортида эса паст мусиқа чалинади, чўмилишда мўътадилликни афзал кўрганлар тетикла-

¹ *Майоран* – эфир мойли хушбўй ўсимлик.

ниб, янгідан кучга кирганлар бамисоли ёшариб, қизғин гурунг қилар эдилар.

– Ҳаммомни чиқарганни худолар ўзи ярлақасин! – деди Главк тош супалардан бири устига (ўша соатларда устига юмшоқ ёстикчалар қўйиб қўйилганди) чўзиларкан; уларни тепидарийнинг ўзида ҳозир ҳам кўриш мумкин. – Хоҳ Геркулес бўлсин, хоҳ Боҳус, уни бекорга худо деб алкамайдилар-да.

– Менга айт-чи, – унга мурожаат қилди семиз эркак; унинг баданини артишар экан, у тинмай ох-оҳлар ва пишқирарди, – айт-чи менга, Главк... қўлингни чопиб ташлаш керак, қул, астарок ишқала-да!.. Айт-чи менга... уф, уф!.. Римда ҳаммомлар ростдан шунақа зўрми? (Бошини буриб, Главк Диомедни дарров таниди, бу йигитча бугли ҳаммомдан ва ишқалашдан кейин бутунлай кип-қизил бўлиб кетганди.) Балки, бизларниқидан яхшироқдир? Хўш?

Кулгисини яшириб, Главк жавоб берди:

– Фараз қилки, бутун мана бу шахар ҳаммомларга айланган, шунда Римдаги император ҳаммомларининг катталиги борасида тасаввурга эга бўласан. Аммо бу фақат катталиги. Жон ва жисм учун барча дилхушликларни кўз олдингга келтир, оталаримиз ўйлаб топган барча гимнастик ўйинларни санаб чик, фараз қилки, бу барча ўйинлар учун, худди адабиёт шинавандалари учун бўлганидек, махсус жойлар ажратилган, бунга энг кагта ўлчамдаги ва энг мураккаб тузилмали чўмилиш хоналарини қўш, булар ҳаммасини боғлар, театрлар, равоқлар, гимнасийлар¹ билан қуршаб ол – хуллас, фақат саройлар ва жамоат биноларидан иборат худолар шахрини тасаввур қил, шунда машҳур рим ҳаммомлари тўғрисида тахминий тасаввурга эга бўласан.

¹ *Гимнасий* – қадимги Юнонистонда зодагонларнинг болалари турли фанлар билан бирга гимнастикани ҳам ўрганадиган билим даргоҳи.

– Геркулес ҳаққи қасам ичаман! – деди Диомед кўзларини катта-катта очиб, – у ерда чўмилиб чиқиш учун бутун умр етишмайди-ку!

– Римда бу оддий нарса, – деди Главк жиддий оҳангда. – Кўплар у ерда бутун умрларини ўтказадилар. Улар очилиш маросимига келадилар-да, то дарвозани кулфлаб қўймагунларича қолаверадилар. Қолган Рим улар учун гўё йўқдай, улар ҳаммомдан бошқа дунёдаги ҳамма нарсани ёмон кўришади.

– Поллукс ҳаққи, мени донг қотириб қўйдинг! Ҳатто кунда атиги уч марта чўмиладиган одамда бошқа ҳеч нарсага вақти қолмайди. Биринчи чўмилишдан олдин улар пештоқда ёки махсус майдончаларда тўп ўйнашади. Кейин чигилёзди қилиш учун театрга боришади. Улар дарахтларнинг остида тамадди қилишади ва иккинчи чўмилиш ҳақида ўйлашади. Ҳаммом тайёр бўлган вақтгача овқат ҳазм бўлиб кетади. Иккинчи чўмилишдан кейин улар биронта янги усулдаги шоир шеърларни қандай ўқишини тинглагани перистиллардан бирига ёки қадимги ёзувчилар асарлари устида мудрагани кутубхонага боришади. Унгача эса кечки овқат вақти бўлиб қолади, бунда улар ҳам фақат ҳаммомга боришни афзал кўришади; шундан кейин улар учинчи марта чўмилишади – ҳаммомни дўстлар билан шакар-гуфторлик қилиш учун энг боп жой деб билишади.

– Геркулес ҳаққи, Помпеяда ҳам уларга таклид қиладиганлар бор!

– Ҳа, аммо бу билан оқлаб бўлмайди. Рим ҳаммомларининг ашаддий мухлислари бахтли. Улар жимжимаю улуғворликдан бошқа ҳеч нарсани кўрмайдилар, шаҳарнинг ғариблар яшайдиган маҳаллаларига кирмайдилар, дунёда қашшоқлик деган нарса борлигини билмайдилар, бутун дунё уларга кулиб қарайди, улар Коцитда¹ чўмилгани йўл олганларидагина бир хўмрайиб

¹ Коцит – ер ости салтанатининг афсонавий дарёларидан бири.

қўядилар, холос. Кўрдингизми, хақиқий файласуфлар қанақа бўлишади.

Главк шу гапларни айтар экан, Лепид қошини чимирганча ва базўр нафас олганча сирли амалларга киришиб кетди, кулларининг бир дақиқа ҳам бўш туришларига имкон бермади. Хушбўй тутаткилар ва укалалардан кейин бадани ортиқ қизиб кетмаслиги учун махсус кукундан сенишди, бу кукунни силлик жилвиртош билан артиб ташлашгач, у кийина бошладди, бироқ ечингандаги кийимларини эмас, башангрок кийимларини кийди, римликлар бундай кийимларни одатда бўлажак кечки овқат маросимида кияр эдилар, холбуки вақт бўйича (улар кундуз соат учда кечлик қилишарди), аслида уни тушлик деб атаса тўғрироқ бўларди. Кийиниб бўлгач, у, ниҳоят, кўзини очди ва гўё ҳаётга қайтгандек, чуқур хўрсинди.

Худди шу пайтда узун эснаб, Саллюстий ҳам жонланди.

– Кечлик вақти бўп қопти-ку, – деди бу эпикурлик. – Главк, Лепид, кетдик, бизникида овқатланамиз.

– Сизларни келаси ҳафтага таклиф қилганим эсларингдан чиқмасин! – деди Диомед; у бу ажойиб йигитлар билан танишганидан беҳад ғурурланмоқда эди.

– Нега, унутмаймиз, – жавоб берди Саллюстий, – хотира, азизим Диомед, ҳеч шубҳасиз, ошқозонга жойлашади.

Улар кўчага чиқишди, кўча салқинроқ эди.

VIII боб

АРБАК МУҒАМБИРЛИК ҚИЛАДИ ВА ЮТИБ ЧИҚАДИ

Апекид мисрликнинг уйига йўл олганида, сершовқин шаҳар узра окшом чўкканди. У чароғон ёритилган, одамларга сероб кўчаларни четлаб, бошини эгган ва қўлларини кийими остига яширган қўйи кетиб борарди,

беғам ва қувноқ ўткинчилар орасида ўзининг бемадор кўриниши ва виқорли чехраси билан кўзга дархол ташлана қоларди. Бирок қандайдир жиддий ва вазмин бир киши икки марта унга яқин борди, кейин эса охири унинг елкасидан туртди.

– Апекид! – деди у ва қўли билан тезгина аломат ясади – бу хоч белгиси эди.

– Э-ҳа, назориймисан! – деди кохин ва янада кўпроқ оқариб кетди. – Нима керак сенга?

– Хаёлингни бўлмоқчи эмасман, – деди нотаниш кимса, – аммо ўтган сафар кўришганимизда ҳам, назаримда, бугунгидай ўзингни олиб қочган эдинг.

– Мен сендан ўзимни олиб қочмайман, Олинф, аммо холдан тойганман, ғамга ботганман ва ҳозир нималар қизиқтириши ҳақида гаплаша олмайман.

– Эҳ, гумроҳ банда! – деди Олинф алам билан, – сен холдан тойгансан, ғамга ботгансан, ўзинг эса тетиклаштирувчи ва шифобахш чашмадан юз ўгирмоқчисан?

– Она Ер! – хитобан деди кохин, қўлларини кўксига босиб, – Худолар яшайдиган ҳақиқий Олимп кўзларимга қачон намоён бўлгай? Бир одамнинг динига иймон келтиришим керакми, ажодларим шунча асрлардан буён сифиниб келган худолар ҳеч нима эмасми? Мен учун муқаддас бўлиб келган меҳроблардан ҳаром нарсайдай ўзимни тортишим керакми? Ё бўлмаса Арбакнинг изидан боришим керакми? Нима қилишим керак?

У жим бўлиб қолди ва гўё ўзидан ўзи қочмоқчи бўлгандек, тезда илгарилаб кетди. Аммо назарий шундай бир сўзли, қизиққон ва бир мақсадни кўзлаган одамлардан эдики, унинг ёрдамида барча замонларда дин янги иймонни барқарор этиш ёки эскисини ўзгартирган ҳолда бурилишлар ясаб келган.

Шунинг учун Олинф Апекиднинг осонгина кетиб қолишига йўл қўймади. У тағин унга етиб олди-да, деди:

– Апекид, сени изтиробга солсам, шуурингнинг ўк томирларини ларзага келтирсам ва сен шубҳалардан

Ўзингни йўқотсанг ва нотўғри, маънос фикрларнинг беқарор баҳри муҳотида сарсон бўлсанг, бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ. Мен бунга ажабланмайман. Аммо мен билан бирпас бирга бўл, дадил бўл, тоат қил ва зулмат тарқалади, бўрон тинади, бир вақтлар Галилей денгизи сувларида бўлганидек, тангрининг ўзи жонинг халоскорлигини элтганча тинчгина гирдоб бўйлаб юриб ўтажак. Бизнинг динимиз таркидунёчиликни талаб этади, аммо у бунинг учун сахийларча тақдирлайди. Уқубат соатлари сенинг абадийликка эришишингга имкон беради.

– Азал-азалдан, – деди Анекид қовоғини уйиб – шундай ваъдалар билан одамларни аҳмоқ қилиб келишади. Оҳ, қанақанги жозибадор ваъдалар мени Исида эҳромига етаклаб келмади!

– Аммо ўз шуурингдан сўраб кўр, – эътироз билдирди назаряли, – покликни ҳақорат қилган дин ҳақиқий бўлиши мумкинми? Сенга худоларимизни ҳурмат қилишни ўргатадилар. Сизларнинг гапларингизга қулоқ соладиган худолар қанақа худолар ўзи? Уларнинг кароматлари, уларнинг фазилатлари қанақа? Ахир уларни энг дахшатли жинойтчилар сифатида тасвирламаяптиларми? Шундай бўлса ҳам сени уларга энг муқаддас нарсадек сифинишни амр этадилар. Юпитернинг ўзи – отасининг қотили. Сизларга ўлдиришни буюрмайдилар-у, аммо қотилга сифинасизлар. Ахир бу дин устидан, одамдаги энг муқаддас нарса устидан кулиш эмасми? Ягона, ҳақиқий худога мурожаат қилсанг-чи, мен сени унинг даргоҳига олиб бораман. Аёвсиз поклик унда соф муҳаббат билан омихта бўлиб кетган. Гарчи у олдий банда бўлса-да, барибир худо бўлишга муносиб эди. Сизлар Сукротга иктидо қиласизлар – унинг ўз шогирдлари, ўз мактаби бор. Аммо бу афиналикнинг саховати Исо Масихнинг ёрқин, мукамал, таъсирчан, барқарор табарруклиги олдида нечоғли мавҳум! Мен унинг инсоний қиёфаси ҳақидагина гапирмаётиман. У бу қиёфани келажак асрлар учун аломат сифатида,

Платон ўз кўзи билан кўришга интиқ бўлган саховат тажассумини бизга аён этмоқ ниятида қабул этган эди. Исо Масих одамларга чинакам қурбонлик келтирди, ўлим соатида унинг бошини қуршаб турган нур чамбарлари ер юзини мунаввар қилибгина қолмади, балки кўз олдимизда фалакни намоён қилди! Кўриб турибман, сен титраб кетаяпсан, ҳаяжонга тушдинг. Худо сенинг қалбингга жо бўлди. Илоҳий руҳ аклингни равшан қилмиш. Юр кетдик, муборак йўлдан орқага қайтма, иккиланишни йиғиштир-да, мен билан юр. Илоҳий калом маъносини чақиш учун иймонлилардан унчамунчаси тўпланиб бўлган. Мен сени уларнинг олдига олиб бораман. Сен адойи тамом бўлибсан, йўлингни йўқотибсан. Худонинг каломларига қулоқ сол: «Барча жабрдийдалар ва ғам юки остида қолганлар, менинг ҳузуримга келинглар, мен сизларнинг жонларингизга оро кирурмен».

– Боролмайман, – деди Апекид. – Бошқа сафар.

– Йўқ, ҳозир юрасан! – тантанавор деди Олиф ва унинг қўлидан тутди.

Аммо олдинги динидан, шунча қурбонликлар келтирган ҳаётдан воз кечишга ҳали тайёр бўлмаган Апекид мисрликнинг жозибадор ваъдаларини эслаб, қўлини тортиб олди ва мисрликнинг сўзамоллиги унинг ҳаяжонга тўлиқ ва безовта зехнига жо қилган беқарорликни бартараф этишга саъй-ҳаракат зарур эканини хис этиб, кийимларини йиғиштирди-да, шундай тез чошиб кетдики, уни қувлаб етиш амримахол эди.

Чарчаб хансираганча у ниҳоят шаҳар чеккасига етиб келди ва мисрликнинг ёлғиз уйини кўрди. Нафасини ростлаш учун тўхтаганида, кумушранг булут ортидан тўлиной кўринди.

Яқин-атрофда бошқа битта ҳам уй йўқ эди. Мунгли чирмовуқлар уй олдини қоплаб олганди, орқада эса ойнинг ғамгин нури остида ухлаб ётган баланд дарахтларнинг бутун бир ўрмони қад кўтариб турарди; ундан

нарида тоғлар қорайиб кўринарди, улар орасида эса ўша вақтларда ҳозирги замон сайёҳи кўриб турганидек унча баланд бўлмаган Везувий маъюс қад ростлаб турарди.

Апекид тоқлар чирмаган арк остидан юриб ўтди ва кенг, ҳаводор пештоқда пайдо бўлди. Пештоқнинг қаршисида, зинанинг ҳар икки томонида миср сфинкслари қотиб турарди ва ой нуридан улар янада таитанаворроқ осудалик касб этганди. Бу қатор улкан ва вазмин ҳайкалларда ҳайкалтарошларнинг қадимий ҳикмати гўзалликни эъзоз билан йўғириб юборганди; зина узра сабурнинг тўқ-яшил залворли япроқлари солланиб турар ва шарқ хурмоси ўзининг узун-узун ва ҳаракатсиз япроқлари сояси билан мрамар пиллапояларни қоплаб олганди.

Бу сукунат ва сфинксларнинг сирли қиёфалари қоҳиннинг юрагига англаб бўлмас ва тийиксиз ваҳима солди, томирларида қон тўхтаб қолди ва остона ҳатлаб кираркан, у жиллақурмаса ўз одимлари товушини эшитишга муштоқ эди.

Устида унга номаълум тилда ёзуви бўлган эшикни қоқди. Эшик унсиз очилди ва дароз ҳабаш ҳеч нарса сўрамай ва шубҳаланмай, имо билан уни киришга таклиф қилди.

Баланд бронза шамдонлардаги шамлар кенг атрийни чароғон қилиб турарди, деворлар эса қоп-қора, маъюс бўёқларда чизилган йирик иероглифлар билан қопланганди, улар Италия аҳолиси ўз-ўзларини безайдиган ёрқин ва нафис нақшу нигорларга ҳечам ўхшамасди. Атрийнинг охирида, гарчи африкалик бўлмаса-да, қора жанубликлардан ҳам қорароқ бўлиб кўринган бошқа бир қул унга пешвоз чиқди.

– Мен Арбакнинг олдига келдим, – деди қоҳин ва овози титраб чиқаётганини ўзи ҳам эшитди.

Қул индамай бошини эгди ва Апекидни уйнинг чап қанотига бошларкан, уни энсиз зинадан, кейин эса худ-

ди пештоқдагидек совук улуғворлик ҳукм суриб турган бир қанча бўлмалар орқали юқорига олиб чиқди. Ниҳоят Апекид қоронғи, яхши ёритилмаган хонада пайдо бўлди, мисрлик уни шу ерда кутиб турарди.

Арбак устида эшикка битилган аломатларга ўхшаш ёзув кўчирилган бир нечта папирус найчаси ётган хонтахта ёнида ўтирарди. Сал нарида унча катта бўлмаган учоёк бўлиб, устида хушбўй тутатқи тутаб турарди. Унинг ёнида бурж аломатлари бўлган катта қурра жой олган, бошқа хонтахта устида эса нимага кераклиги Апекидга номаълум бўлган ғалати-ғалати шаклдаги бир қанча ускуналар ётарди. Хонанинг тўр парда билан тўсилган деразасидан тушиб турган ой нури эса яккаю ягона шам ёғдуси билан қўшилиб кетмоқда эди.

Ўтир, Апекид – деди мисрлик. Йигит ўтирди.

– Сен мендан сўрагандинг, – гап қотди Арбак бир-мунча сукунатдан кейин, бу вақтда афтидан, у хаёлга толган эди, – сен инсон ақли англашга қодир бўлган энг қудратли сирлар ҳақида сўраган эдинг, ҳаётнинг бу топишмоғини ечишимни хоҳлайсан. Бизлар болаларга ўхшаб қоронғида адашиб юрамиз ва қисқагина вақтга бу қайғули ва қисқа умримизда ўз сояларимизни зулмат ичида кўриб турамиз; фикрларимиз кўксимизни ёриб киришга ҳаракат қилганча гоҳ жиндаккина зулматга кўмилса, гоҳ дахшатда орқага қайтади; биз кўрлигимиздан биронта яширин хатарга дуч келишдан кўркиб, атрофда ночор айланамиз, бизни четлаб турувчи чегараларни билмаймиз, улар бизни гоҳ бўғади, гоҳ кенг ёйилиб, абадият қаърида маҳв бўлади. Модомики шундай экан, бутун ҳикмат муқаррар равишда икки масалани ечишга олиб келади: «Биз нимага ишонимиз керак?» ва «Биз нимадан юз ўгиришимиз керак?» Сен мана шу саволларга жавоб олмоқчисан шундайми?

Апекид бош ирғади.

– Унда қулоқ сол. Бугунги суҳбатимизни эсингдан чиқармадингми?

– Қандай эсдан чиқарай!

– Мен сенга шунча меҳроблар устида афъюн чекадиган илоҳлар тўқиб чиқарилганини айтиб берган эдим. Расм-русум ва урф-одатларимиз эл фаровонлиги деб элнинг ўзини алдаш учун масҳарабозлик эканини ҳам тушунтиргандим. Бу ёлғонда жамият бутунлиги, тинчлик мояси, донишмандлар ҳокимияти яшашини ҳам тушунтиргандим; бу ҳокимиятнинг негизи – оломоннинг бўйсунishi. Биз бу саҳоватбахш алдовни қўллаб-қувватлаймиз. Борди-ю, одамлар бирон нарсага ишонishлари керак бўлса, оталари уларга нимани севишга ўргатган бўлса, ўшанга, анъана муқаддас билган нарсага ишонаверсинлар. Табиати бундай қўпол иймон учун ҳалдан ташқари руҳланган бизлар ўзимиз учун қандайдир сайқал топган нарсани кидириб топишга ҳаракат қиламиз, аммо ўзимиз бузиб ташлаган таянчли бошқаларга қолдирамиз. Бу донолик, бу олийжаноблик.

– Гапиравер.

Шу ишни қилиб, ташлаб кетмоқчи бўлганларимиз учун эски қоидаларни сақлаб қолиб, белимизни боғлаймиз-да, ўзга оламларга йўл оламиз. Илгари ишониб келган нарсангни эсингдан чиқар, хотирангдан ситиб ташла. Зехнингни ёзилмаган қоғоздек тоза, деб ҳисоблайлик. Дунёга назар сол, унинг тартибига, унинг қонунлари тузилишига диққат билан кўз югуртир. Уни нимадир яратиши керак эди – модомики тузилиш бор экан, демак тузувчи ҳам бўлган; мана шу ишонч бизга қаттиқ заминга оёқ босишимизга имкон беради. Хўш, у ўзи ким? Худо, дейсан сен. Тўхта, шошма-шошарлик билан хулоса чиқармайлик. Дунёни яратган куч ҳақида биз унинг қудратлилигини, энга келмаслигини, одамлар тақдирига нисбатан бефарқлигини биламиз, холос. Одамлар худони ўйлаб чиқаришган ва уни меҳрибон деб билишган. Унда ёмонлик қаердан пайдо бўлган? Нима учун худо бунга йўл қўйган... ёмонликни яратган ҳам, абадийлаштирган ҳам? Буни оқлаш учун форслар

иккинчи, ёвуз рухни ўйлаб топишган. Бизнинг Миср Тифонимиз ҳам, моҳиятан, ўша ёвуз иблиснинг ўзи. Номаълум кучни биз қандайдир мавжудотга айлантира- миз ва кўзга кўринмас нарсага кўзга кўринадиганнинг табиатини берамиз. Йўқ, уни биз кўрмайдиган номи билан аташимиз керак ва шунда сир очилади. Унинг номи – Зарурият. Зарурият, дейди юнонлар, худоларга буйруқ беради. Унда худоларнинг нима кераги бор? Улар ҳеч нимага керак эмас, дарҳол улардан воз ке- чайлик. Зарурият бизни қуршаб олган ҳамма нарсага ҳукмини ўтказди. Аммо бу қадимий, кўзга кўринмас, англаб бўлмас кучни қўя турайлик-да, унга бўйсунган ва биз, одамлар, билишимиз ва англашимиз мумкин бўлган нарсага мурожаат қилайлик. Унинг номи – Табиат. До- нишмандларнинг хатоси шунда эдики, улар ҳамisha ҳамма нарса зим-зиё зулмат бўлган жойда заруриятни тадқиқ этишга интилганлар. Борди-ю, улар ўзларининг табиат тадқиқотларини чеклаган бўлганларида, табиатда уларнинг сирларидан аллақачон ном-нишон қолмаган бўларди. Бу ерда бардошли кузатишлар ҳеч қачон му- кофотсиз қолмайди. Мен ерни, хавони, баҳри муҳитни, осмонни тадқиқ қиламан ва булар барчаси сирли тарз- да бир-бири билан боғлиқлигини кўраман, Ой сувнинг кўтарилиши ва қайтишига сабаб бўлади, хаво ҳамма жойда ерни ўраб туради, юлдузларни ўрганар экан- миз, биз ернинг чегараларини ўрганамиз, вақт давр- ларга бўлинар экан, юлдузларнинг оқиш нури биз- га ўтмиш қаърига кириб боришимизга имкон беради, уларга қараб келажакни билса бўлади, – бинобарин, заруриятнинг ўзи нима эканини билмай туриб, биз, жиллақурмаганда, у нималарни шарт қилиб қўйганини кўрамиз. Бу дин бизни қандай хулосага олиб келади (зеро, бу диндан бошқа ҳеч нарса эмас). Мен иккита илоҳга ишонаман: Табиатга ва Заруриятга. Биринчи- сини тадқиқ этаман, иккинчисини эъзозлайман. Бун- дан қандай хулоса келиб чиқади? Дунёдаги ҳамма

нарсая умумий қонунларга бўйсундирилган: қуёш нури қўрларга қувонч бағишлайди ва озгина хилқатгагина қийғу келтириши мумкин; тун қўпчилик жонзотга уйқу келтиради, аммо унинг чодирини остида фақат осудалик яширинган бўлмайди, балки унда илонлар ва арслонлар ҳам пинҳон ётади; океан ўз елкасида минглаб кемаларни олиб юради, аммо биттасини домига тортади. Умумхалқ фаровонлиги эмас, балки умумий фаровонлик учунгина табиат ижод қилади ва Зарурият ўзининг машғум йўлини ниҳоясига етказди. Мен қоҳинлар қўлайдиган алдовни сақлаб қолмоқчиман, чунки у қўпчилик учун фойдалидир; мен одамларга санъатнинг ўзим кашф этган нафосатини, ўзим такомиллаштириётган фанларни бермоқчиман; мен уйғонаётган билимларни жадаллаштириман, — бу билан одамларга хизмат қиламан, умумий қонунни бажараман, табиат қўйган буюк мақсадга яқинлашаман. Ўзим учун фавқулудда ҳолатни талаб этаман. Мен уни барча донишмандлар учун талаб этаман. Мен жаҳонга доноликни бераман, ўзимга эса — эркинлик. Мен ўзгалар ҳаётини ёритаман ва ўзим ундан лаззатланаман. Ҳа, бизнинг ҳикматимиз абадий, аммо улар қисқа, шу боис у бера олган ҳамма нарсадан воқиф бўл. Ёшлигинини дилхушликларга, туйғуларинини лаззатга бахшида эт. Шаробли паймонга синдириб ташлайдиган ва гулчамбарлар сўлийдиган сират яқин. Хотиржам бўл. Апекид, шогирдим ва издончим! Мен сенга Олам қурилмасини, унинг энг теран ва дахшатли сирларини очиб бераман, сенга нодонлар афсун деб атайдиган илмни ва юлдузларнинг қудратли асрорларини ўргатаман. Шунинг шарофати билан сен одамлар олдигаги ўз бурчинини адо этасан. Аммо мен сени авомшунос, ҳатто ҳаёлига келтиролмайдиган лаззатларга олиб бораман, сен одамларга бахшида этган қувонқини сен ўзинга бағишлайдиган тун эгаллайди.

Мисрлик нутқини тугатгани ҳамон ҳамма томондан, наstdан, юкоридан Лидияда туғилган ва Ионияда

мукаммалликка етишган ғоят майин мусиқа куйилиб кела бошлади. Оҳанглар сели барча туйғуларни окизиб кетди, у ўзининг гўзаллиги билан забт этмоқда эди. Бу кўзга кўринмас руҳларнинг олтин асрда Фессалия водийсининг аллақандай ўрталарида ёки Пафос яқинидаги тушки ўтлоқзорда чўпон тинглаши мумкин бўлган куйлар эди, афтидан. Апекиднинг лабларидан учиб чиқишга тайёр сўзлар қотиб қолганди.

Бу латиф сукунатни бузиш унга ноинсофликдай кўринмоқда эди. Унинг кўнгилчанлиги, унинг юнонча ҳалимлиги ва қалбидаги сирли жўшқинлик устун келди. У бор вужуди билан тинглаганча ўриндикда ўзини орқага ташлади, майин ва ширин кўшиқ эса ҳамон давом этарди...

ИККИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯ КУЛБАЛАРИ ВА ГЛАДИАТОРЛАР МАИШАТИ

Энди эса кайф-сафоларнинг зодагон шинавандалари эмас, балки уларнинг аслаҳалари ва қурбонлари яшайдиган маҳаллалардан бирига йўл оламиз; бу ерда гладиаторлар ва нишондор жаңгчилар, бадкорлар ва камбағаллар истиқомат қилар эдилар. Бағритош ва виждонсизлик маскани қадимий шаҳарнинг кулбаларидан иборат эди.

Энсиз, аммо гавжум кўчада бир катта уй бор эди. Унинг эшиги тагида темир мушақли, худди Геркулесдек бўйни қиска ва қувватли одамлар тўпланганди, совуқ ва баҳодирона юзлари уларнинг марди майдон эканликларидан дарак берарди. Ташқаридаги катта тоқчада май ва мой тўла идишлар тизилган, унинг устигинасида, деворда май нўш қилаётган гладиаторнинг дағал тасвири бор эди – бу лавҳалар азалдан мавжуд. Ичкарида деворчалар билан ажратилган бир нечта хонтахта турарди. Хонтахта атрофида полвонлар ўтиришарди: бирлари май нўш этар, бирлари ошиқ ёки ундан мураккаброк ўйин ўйнар эдилар. Уни айрим олимлар билмасдан шатранж деб атаганлар. Эрталаб бўлганидан, мижозларнинг бундай бемаҳалда қовоқхонага келишлари шундан гувоҳлик берардики, бу одамлар бекорчиликдан зерикканлар. Шунга қарамай, гарчи бу уй кулбалар орасида жойлашган бўлса-да, биз замонавий шаҳарда учратадиган ахлатдан бу ерда ном-нишон йўқ эди. Хар доим ҳам ақл билан иш кўрмайдиган, аммо ўз туйғуларини муттасил қондириб келувчи Помпея фуқароларининг қувноқ табиати деворларнинг ёрқин нақшу нигорларида

ва шамдонлар, май косалар ва турфа рўзғор буюмларнинг ақл бовар қилмас, аммо нафис киёфасида ўз ибодасини топган.

– Поллукс ҳақки, – деди эшик ёнидаги деворга сўяниб турган гладиаторлардан бири, – сен бизга ичириётган май, қария Силен, – шу сўзларни айтаётиб, у семиз кишининг елкасига шапатилаб кўйди, – томирларимиздаги қонни шақирлатиб қайнатиб юборади!

У эркалатиб гапирган одам (енгларининг шимарилгани, оқ пешбанд, камарига танғилган калит ва сочиққалартгичлар у ковоқхона хўжайини эканини кўрсатиб турарди) ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, шу қадар бақувват эдики, гарчи мушаклари ёғ боғлаган, денجلари осилган, кучли, кенг кўкраги остидаги қорни одинга чиқиб турганига қарамай, уни қуршаб олган пилвонваччаларни бир чўқишда кочира олар эди.

– Яқинлашма, галварс! – гудранди баҳайбат киши, унинг овози ғазабланган шернинг бўғиқ ириллашига ўшарди, – менинг майим тезда сполиарияда ётган жасад билан йиғлаб кўришади.

– Қағиллайвер, қари қарға! – деди гладиатор нафритомуз кулиб, – хурмо гулчамбари олганимни кўрганингда ғазаб қармоғига илинасан ҳали. Амфитеатрда севрин олганимда, бунга шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас, биринчи қилган ишим сенинг жирканч ичимлигини зинҳор оғзимга олмайман, деб Геркулес ҳаққига оғт ичиш бўлади.

– Эшитинглар унинг гагини! Бу камтар Пиргополиникнинг гагини эшитинглар! Кўриниб турибди, у Бомбохид Клитоместоридисархид¹ бошчилигида хизмат қилган! – деди хўжайин, – Нигер, Спор, Тетраид, у

¹ *Пиргополиник* (яъни «миноралар ва шаҳарларни забт этувчи») – Плавтнинг «Мақтанчоқ жангчи» комедияси қаҳармони. Червива даласидаги жангда унинг бошлиғи Бомбохид Клитоместоридисархид бўлган эди. Тахминий таржимаси: «Бақирок мақтанчоқ шарафли дохий Ифлос бошлик».

сизлардан совринни олиб кўяман деб мактанаяпти. Худолар ҳаққи, сизларнинг ҳар бирингиз бир қўлингиз билан уни бўғиб ўлдирасиз оласиз ёки мен бу нарсада ҳеч балони билмайман!

– Бўпти! – деди гладиатор ғазабдан қип-қизариб. – Ланиста бошқача ўйлаган бўларди.

– Менга қарши у қандай фикр билдириши мумкин, сурбет Лидон? – тумшайди Тетраид.

– Ун беш олишувда ёлиб чиққан менга қарши ҳам! – қичқирди бахайбат Нигер, гладиаторга яқин келаркан.

– Менга ҳам! – ғудранди Спор, кўзлари чақнаб.

– Туф! – Лидон қўлларини кўкраги устида чалиштирди ва ракибларига еб кўйгудек қараб кўйди. – Хадемай ўйинлар бошланади. Унгача ботирликларингизни сақлаб туринглар.

– Тўғри, – деди тунд хўжайин, – агар сенга шафқат қилишлари учун бошмалдоғимни қиссам, Паркалар менинг ҳаёт риштамни узиб кўя қолсин!¹

– Ришта эмас, арқонни демоқчисан, – деди Лидон киноя билан. – Ма, ол мана бу чақаларни, арқон сотиб ол-да, ўзингни осиб кўя қол.

Майфуруш барзанги узатилган қўлни тутиб, уни шунақанги қаттиқ қисдики, бармоқлар учидан қон чиқиб, атрофдагиларнинг кийимига сочилди.

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

Қахрамонлик ўйини қанақа бўлишини сенга кўрсатиб кўяман, малла оғиз мактанчоқ! Мен аллақандай чиллашир форс эмасман, сенга айтсам. Хўш! Марди майдонда йигирма йил битта ҳам мағлубиятсиз жанг қилган мен эмасми? Ғалаба тарикасида Эдиторнинг ўз қўлидан темир калтакни олган ва олтин дафна баргидан гулчам-

¹ Ярадор гладиатор халқдан шафқат сўраши мумкин бўлган ва розилик аломатида томошабинлар бошмалдоғини бошқа бармоқларига қисиб, ўнг муштимини кўтарганлар, рад аломатида эса чўзилган бошмалдоғини пастга бурганлар.

бир тақш шарафига муяссар бўлган мен бўлмай, ким?¹ Эди болакай менга ўргатадиган бўлиб қолдимиз?! – шу гапларни айтиб у Лидоннинг қўлини силтаб ташлади.

Гладиаторнинг чехрасида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Шунгача хўжайин устидан қандай кинояли қилиб турган бўлса, йигит аламга ўшандай чидаб турди. Бироқ барзанги унинг қўлини қўйиб юбориши ҳамон у сирашга чоғланган шердек дарҳол ўзини ўнглади, тепа сочи тикка бўлди ва баланд овозда, ғазабли кичкирик билан хўжайинга ташланди, гавдаси баҳайбат бўлишига қарамай, хўжайин мувозанатини йўқотди ва бамисол қулаб тушган қоядек ерга гумбурлаб ағдарилди, қолган рақиб эса устидан босиб тушди.

Яна бир неча дақиқа ўтди ва хўжайинга Лидоннинг қўли билан таклиф этган арқоннинг ҳам кераги бўлмай қолди. Бироқ шовкинни эшитиб, шу пайтгача уйда ўтирган хотин майдонга югуриб келди. Бу янги рақибни гладиаторга мос эди: баланд бўйли, қотмадан келган, эҳтишамли ёрни қучишга ўрганмаган қўллари чўнг бир аёл. Бунга ажабланмаса ҳам бўларди: майфуруш Бурдоннинг бу меҳрибон киз ўртоғи марди майдонда жанг қилган ва ҳатто императорнинг ўзи ҳозирлигида ҳам олишган эди. Айтишларича, жанг майдонида кураги ерга тегмаган Бурдоннинг ўзи неча марталаб биринчилик гулчамбарини ўзининг меҳрибон Стратоникасига бой берган экан. Бу «нозик» хилқат унинг қўпол жўфти хатар остида қолганини қўргач, табиат унга ато этганидан бошқа қуролга эга бўлмаган ҳолда гладиаторга ташланди, илондек узун қўллари билан унинг белидан кучоқлаб ушлади-да, ҳамон Бурдоннинг томоғини чағаллаб турган гладиаторни қаттиқ силтаб эридан

¹ Марди майдонда ўзини қўрсатган томошабинлар талаби бўйича хўжайин ёки Эдитор (ўйинни ташкил этган ва гладиаторни ёллаган одам) қўлидан махсус темир калтакни олганлар. Бу фахрли мукофот гладиаторни амфитеатрда олишишини давом эттириш мажбуриятидан халос қилган, ammo барибир тўла эркинлик бермаган (Гладиаторлар асосан қўллар бўлган).

ажратиб олди. Гоҳо аллақандай дарғазаб сайис шу тариқа итнинг орқа оёқларидан тутади-да, уни енгилган рақибидан ажратиб олади, хавога кўтарилган ит ночор яна душманнинг бўғзига интилади. Бу орада шодон, қонни кўрганлардан мамнун гладиаторлар жунбишга келиб, олишаётганлар атрофига тўпланишди, уларнинг бурун катаклари керилган, лаблари кинояли қийшайган, кўзлари биттасининг қонли томоғига ва иккинчисининг чангаллаб турган бармоқларига қадалган эди.

– Тайёр! Тайёр! – хайқиришди бараварига улар, хаяжон билан кўлларини ишқалаганча.

– Бекор гап! Қанақасига «тайёр» бўларкан! – қичқириб юборди хўжайин; у бор кучини тўплаб темир чангақдан ажралиб олди-да, хансираган, дабдаласи чиққан, қонга беланган ҳолда сакраб оёққа турди. Унинг пахтаси чиққан кўзлари қудратли амазонканинг кўлларида юлқиниб чиқишга уринаётган, бироқ нафрат билан лабларини қийшайтириб қараб турган душманнинг чакноқ нигоҳи билан тўкнашди.

– Ҳалол олишув! – қичқиришарди гладиаторлар. – Бирга-бир!

Лидоннинг атрофига аёллар ҳам тўпланган эди, улар илтифотли хўжайинни одобли меҳмондан ажратиб қўйишди.

Ўзининг афтода ҳолидан уялган ва дарғазаб «маликаи муҳтарамаси» қўлидан ситилиб чиқишга беҳуда чиранаётган Лидон бир пайт белидаги калта ханжарга ёпишди. Унинг кўзлари шу қадар важоҳат ила ёнар, ханжари шу қадар қаттиқ яраклардики, биз эндиликда муштлашув деб атайдиган курашгагина ўрганган Стратоника қўрққанидан саросималаниб қолди.

– Эй худолар! – қичқирди у, – Ярамас! У қуролини яшириб олган экан! Ахир бу фирромлик-ку! Ҳақиқий гладиатор шундай қиладими? Бундай қўрқоқларни ер ютсин!

Шу сўзларни айтиб, у гладиаторга орқасини ўгириб олди ва ташвиш билан эрига қаради.

Бироқ бундай олишувларга ўрганиб қолган эри тез ўзини ўнглаб олди. Юзи энди аввалгидек қип-қизил

эмасди ва лаби устидаги томирлар бўртиб чикмаганди. У тирик қолганидан суюниб, анча мамнун ҳолда гудранди, силкиниб кўйди, кейин эса маъқул дегандай рақибига бошдан-оёқ кўз югуртирди.

– Кастор ҳаққи, – деди у, – сен мен ўйлагандан кўчлироқ экансан! Сенинг муносиб жангчи эканингни кўриб турибман. Кўлингни бер, биродар!

– Қойил, қария Бурдон! – қичқирди гладиатор ва чинак чалиб кўйди. – Метиндай қаттиқ кўлингни бер унга, Лидон.

– Жоним билан, – деди гладиатор. – Кўлингни бер, аммо унинг қонидан татиб кўриб, энди уни охиригига татмисигача симирмоқчиман.

– Геркулес ҳаққи, – хитобан деди хўжайин, – мана бени гладиаторча хоҳиш деса бўлади! О Поллукс! Одамзодни нималарга ўргатиб бўлмайти-я! Ҳатто ҳайвон ҳам ундай қутурмаса керак!

– Ҳайвонмиш! Шу ҳам гап бўптими! Ҳайвонлар қаёқда-ю, бизлар қаёққа! – деди Тетраид.

– Бўпти, – деди Стратоника кийими ва сочларини тўриглаб. – Модомики, ярашдиларингми, энди шовкин солмай, жим ўтиринглар. Олийҳиммат йигитлар, сизларнинг хомийларингиз келиб сизларни кўрар экан; мактабда эмас, шу ерда сизлар билан яхшилаб танишиб опишмоқчи экан, ундан кейин амфитеатр майдончасида катта мусобақадан олдин сизларга пул қўяр экан. Улар бенинг учун ҳар доим бизникига келишади, бу ерда шаҳарнинг энг яхши гладиаторларини кўйишимизни биллешади, – худоларга шукурки, биздаги жамоат сара!

– Ха, – деди Бурдон, бир коса майни ича туриб, – бундай гулчамбарларни таккан одам мендайин ботирнинг қадрига етади. Лидон, болажоним, ич, сени ҳам мендайин қариганингга ҳурматлаб юришсин!

– Бу ёққа юр, – Стратоника эрини кулоғидан ўзи тўмон эркалабгина тортиб кўйди. (Бу эркалашни Тибулл қойил қилиб тасвирлаган) Бу ёққа юр!

– Оғритиб юбординг, бўриқиз! Гладиатордан ҳам ёмон чикдинг-ку! – гудранди Бурдон овзини катта очиб эснаркан.

– Жи-м-м! – шивирлади Стратоника унга. – Кален хозиргина орқа эшикдан жим кириб келди. У пул олиб келган бўлса керак.

– Вах-вах! Тезроқ унинг олдига бораман, – шошилди Бурдон. – Бу орада сен косаларга яхшилаб қараб бор, ҳисобини ол. Ёлғонларига ишонма, хотин, улар қахрамонлар, албатта, шу билан бирга учига чиққан муттахамлар, Какнинг¹ ўзи – уларнинг олдида бир ит-вачча.

– Қўркма, аҳмоқ! – жавоб берди хотини.

Бу мулойим гаплардан эриб кетган Бурдон орқа хонага ўтди.

– Демак, бу ҳомийлар мушакларимизни кўргани келишаркан-да? – деди Нигер. – Айтганча, сени ким огоҳлантирди, бекажон?

– Лепид. У мағлубият нималигини билмаган Клодийни ва ёш юнон Главкни олиб келади.

– Келинглар, биз ҳам бас бойлашайлик! – деди Тетраид. – Клодий менга йигирма минг сестерций кўяди. Нима дейсан, Лидон?

– У менга кўяди! – деди Лидон.

– Йўқ, менга кўяди, – деди Спор.

– Аҳмоқлик! Нахотки сизлардан биронтангиз Нигерни афзал топади деб ўйласангиз? – ўзига хос камтарлик билан деди паҳлавон.

– Насибангиз экан, – сўзга аралашди Стратоника, катта кўзани очар экан, меҳмонлар эса ўз навбатида столлардан бирига ўтиришди. – Модомики, барчангиз ўзингизни шунақа машҳур ва ботир деб билар экансиз, агар жинойтчи топилмагудек бўлса, нима учун сизлар Нумидия арслони билан олишмайсиз?

¹ Как – олов маъбуди Вулканнинг ўғли; паҳлавон ва бағритош қароқчи.

– Сенинг кўллариңдан кутулиб чиққандан кейин, кудратли Стратоника, – деди Лидон, – мен арслоннинг ўзи билан олишишдан ҳам кўркмайман.

– Менга айт-чи, – ўтинди Тетраид, – сенинг сохиб-жамол чўриңг, кўзлари чақноқ анови сўкир қиз қаерда? Гегадир у анчадан бери кўринмайди?

– Сен уни жудаям яхши кўрасан-да, кўрсгинам, – жавоб берди бека. – Ҳатто биз ҳам яхши кўрамыз. Ёиз уни гул сотгани ва зодагон хонимлар учун кўшиқ айтгани шаҳарга юборамиз, шунда у бу ерда чўрилик билганидан кўпроқ пул ишлайди. Бундан ташқари, унинг бошқа машғулотлари ҳам бор.

– Менга қара, Стратоника, – деди Лидон, – бундай назокатли ва сулув чўрини қаердан топгансан? У аслида биронта бой Рим кайвонисига чўриликка ярайди, ҳолос.

– Бу тўғри, – қўшилди Стратоника. – Қачондир уни сотаман-да, бойиб оламан. Мендан Нидия қандай телиб қолганини сўраясанми?

– Топдинг.

– Биласанми, чўригинам Стафила... Стафила эсингдами, Нигер?

– Ҳа-а, анави кўлчалари кучликкина, башараси комедия артисти ниқобининг ўзгинаси қизми? Уни қандай дунутай? Чўрилик қилаётган Плутон ҳаққи онт ичаман!

– Туф-е, мол! Гап бундай, Стафила ўлган, бу эса мени хонавайрон қилди. Янги чўри сотиб олгани бозорга бордим. Аммо, худоларни шафе келтираманки, мен кўрлик Стафилани сотиб олгандан буён уларнинг нархи шунақанги ортиб кетдики, қўяверасан, мен эса пулим озлигидан икки кўлимни бурнимга тикиб қайтмоқчи бўлиб турган эдим, бирдан бир савдогар этагимдан ўшлаб олди. «Хоним, арзон-гаров чўри олмоқчисиз деб ўшитдим, ростми? Менда бир қизалок бор. Қалай, кучингиз етадими? Тўғри, у ҳали жудаям кичкина, аммо чаққонгина, ювош, ақлли, ажабтовур кўшиқ айтиади, ҳа, гапимга ишонаверинг, зоти ёмон эмас».

«Қаердан экан?» – сўрайман мен. «Фессалиядан». Биламан, фессалияликларнинг бари ақлли ва ювош бўлади, шунинг учун кизалокни кўрмоқчи бўлдим. У худди ҳозиргидай эди. Факат бўйи сал пастроқ эди. Кўринишдан итоаткор ва ювош, қўлларини кўксига қўйиб олган, кўзи ерда. Мен баҳосини суриштираман. Савдогар қиммат сўрамади, мен пайсалга солиб ўтирмай, сотиб ола қолдим. Савдогар уни уйимга олиб келди ва ўша захоти қорасини ўчирди. Ҳа, дўстлар, унинг кўрлигини кўрганимда, қанчалик лол қолганимни ўзингиз билаверинг! Ваҳ-ха-ха! Ўлгудай айёр экан савдогар. Мен дарҳол қозига югурдим, аммо ярамас кулфуруш шаҳардан чиқиб кетган экан. Ҳеч вақосиз қайтишимга тўғри келди. Мен ғазабга миндим, шўрлик киз нақ кўрадиганини кўрди. Аммо кўрлиги учун у айбдор эмас-ку, шунақа тувилган. Аста-аста биз бунга кўникиб кетдик. Албатта, у Стафиладай кучли эмасди ва уйда фойдаси кам тегарди, аммо кўп ўтмай у шаҳар йўлини шунақанги яхши билиб олдики, худди Аргусга ўхшаб, юзта кўзи бордай; бир куни эрталаб хароб бўлган боғчамиздаги гулларни сотиб, бизга бир ховуч пул олиб келганида, билдикки, уни бизга худоларнинг ўзлари юборибди. Шундан бери у хоҳлаганда кетишга рухсат берамиз, қўлига бир сават гул тутқазамиз, гуллардан фессалияча усулда гулчамбарлар тўқийди – бу олифтасатаангларга ёқади, унинг ўзи ҳам зодагон одамларга ёқади, шекилли, чунки улар ҳар доим бошқа гулфуруш қизларга қараганда кўпроқ тўлашади, у топганини уйга олиб келади, бошқа биронта кул бундай қилмайди. Шунинг учун бу ердаги юмушларни ҳозирча ўзим эплаб турибман, аммо тезда у ишлаб топган пулларга иккинчи Стафилани сотиб олишим мумкин. Ҳалиги фессалиялик, албатта, кўр кизни таг-тугли отоналардан ўғирлаб келган. У факат моҳирона гулчамбарлар тўқибгина қолмайди, яхши куйлайди, бу ҳам пул дегани. Яқинда эса...

– Ана, холос! Бошдан-оёқ сирлар, жумбоқларми? – қичкириб деди Лидон, – Сфинкс бўлиб қолмаганмисан? Йўқ, нега Сфинкс¹ бўлар эканман?

– Бўлди, кўп вайсама, бека, гўшт келтир, очман, – деди Спор бетоқат.

Мен ҳам, – уни қувватлади маъюс Нигер, кафти билан пичоғини артиб.

Амазонка ўчоқбошига кетди ва тезда устига катта-катта чала пиширилган гўшт бўлаклари қўйилган баркаш билан қайтиб келди, – ўша вақтларда, худди hozиргидай, жангчилар гўшт одамни ботир ва жасоратли килади деб тасаввур этганлар. Бамисоли оч бўридай кўзлари чакнаб, улар стол атрофида ғуж тўпланишди. Гўшт бирпасда ғойиб бўлди, май дарёдай оқди. Энди эса қадимгилар ҳаётида бу қадар муҳим бўлган бу одамларни қолдирайлик-да, Бурдон ортидан борайлик.

II боб

ИККИ НАФРАТГА САЗОВОР ЭРКАК

Қадимги Рим тарихи бошларида коҳинлик даромадли эмас, балки фахрли машғулот бўлган эди. Коҳинлар энг олий зотлар, оксуяқлардан келиб чиққан, плебейлар² учун уларнинг муҳитига кириш йўли берк бўлган. Кейинчалик, бу ерда сўз кетаётган вақтдан анча илгари коҳинлар тоифасига кириш йўли ҳамма учун очиқ эди – ҳар ҳолда гап унча баланд бўлмаган коҳинлик лавозимларига эмас, балки алоҳида худоларга сифнишига дахлдор бўлганда шундай бўлган. Ҳатто Юпитернинг олдин ликтор бўлган ва Сенатга кира олган коҳини аввал патрицийлардан эди, кейинчалик эса

¹ *Афсонавий Сфинкс* (юнончада «Бўғиб ўлдирувчи аёл» дегани) у истиқомат киладиган қоя олдидан ўтган ҳар бир йўловчига топишмоқ айтган, жавоб беролмаганлар ўлимга маҳкум бўлганлар.

² *Плебей* – ҳуқуқсиз, камбағал одамлар.

уни халқ сайлай бошлаган. Унча қадимий бўлмаган ва эъозланадиган худоларга одатда плебейлардан чиққан коҳинлар хизмат қилганлар ва кўплари ҳозир католиклар диний хоҳиш туфайли эмас, балки қашшоклик мажбуриятини ҳисобга олиб роҳибликни ихтиёр этганларидек, коҳинликка кирганлар.

Исиданинг коҳини Кален энг қуйи тоифадан келиб чиққанди.

Унинг узоқ аждодлари аслида қуллар бўлишган. У сал-пал тарбия топган ва бир озгина мулкни мерос қилиб олган, уни ҳам тезда совуриб битирган. Жаҳлдан у коҳин бўлган. Гарчи ўша вақтларда бу табаррук касбнинг даромади, афтидан, унча катта бўлмаса-да, энг серқатнов эҳромларнинг коҳинлари барибир иш ҳақларидан нолий олмаганлар. Оломоннинг хурофотларидан пул топишдан кўра даромадлироқ машғулот йўқ эди.

Помпеяда Каленнинг фақат биргина қариндоши қолган – Бурдон. Уларнинг ҳали ўз қавм-қариндошларидан кўра мустаҳкамроқ бўлган қора ва ифлос ришталар боғлаб турарди. Исиданинг коҳини кийимларини ўзгартириб, гўё қаттиқ ва риёзатли ҳаёт кечираётгандек бўлган ўз эҳромидан билдирмай чиқиб кетар, яхши шухрат қозонмаган собиқ гладиатор уйининг орқа эшигига сирғалиб кирар ва севинч билан ўзидан кўпол никобни итқитиб ташларди, зеро, бу одамнинг асосий эҳтироси, нафсигина уни саховатлидек бўлиб кўринишга мажбур этарди.

Тога¹ кийишни ташлаб, римликлар фойдалана бошлаган кенг ёмғирпўшга ўраниб, Кален ҳозир май қазноғидаги уйчада ўтирарди, Помпеядаги деярли барча уйларда бўлганидек, бу ерга орқа эшикдан энсиз йўлак орқали кириб келинарни.

Столнинг унга қарши томонида баҳайбат Бурдон ҳозиргина коҳин катмонидан олинган бир уюм танга-

¹ Тога – қалпоқли кенг устки кийим; унинг йирик букламалари қоматни ва қалпоғи юзни батамом беркитиб турган.

ларни диққат билан санаб ўтирарди; ўшандаги катмонлар ҳозиргидек кенг урф бўлган эди, факат улар анча кўримлилиги билан ажралиб турарди.

– Кўрдингми, – деди Кален, – биз сенга яхши гўлаймиз, шундай фойдали иш топганим учун сен менадан миннатдор бўлишинг керак.

– Сендан миннатдорман, оғажон, – жавоб берди Бурдон, тангаларни меҳр билан чарм катмонга сола туриб; у уни дарҳол камарига яширди ва йўғон қорнидаги гўқани одатдагидан қисиброқ тортиб қўйди. – Исида, Крисиди ва Мишида ёки Мисрдаги яна бошқа худоларни шафе келтириб айтаманки, о, менинг жажжи Нидиям – ҳақиқий Эсперида, олтин олмалар хазинабони.

– У жуда яхши кўшиқ айтади ва куй чалади, – деди Кален. – Бундай истъёдор учун хўжайиним жонжон деб ҳақ тўлайди.

– Ха, уни худо деявер! – кичкирди Бурдон эҳтирос билан. – Ҳар қандай бой одам сахийлик учун худолар қаторида саналиши керак. Қани, майдан ич, қиёматлик дўстим, кейин эса ҳаммасини бир бошдан сўзлаб бер. Қиз у ерда нима қиляпти? У юрак олдириб қўйганмиш, ёмон қасам ичганман дермиш, оғзига қатик ивитиб олгандай, чурқ этмасмиш, ундан ҳеч балони билиб бўлмасмиш.

– Мен ҳам шунақа, ўнг қўлимни шафе келтираман! Мен ҳам чурқ этмасликка онт ичганман.

– Онт эмиш! Сен билан биз учун онт нима дегани?

– Бу тўғри, одатдаги онтлар – ҳеч нима эмас. Аммо бу... – Барваста кохин титраб кетди, – барибир ҳам, – давом этди у аралаштирилмаган майли катта косани охиригача сипқориб, – эътироф этаманки, мен онтни бузишдан кўра қасос хавфидан кўпроқ кўркаман. Худолар ҳаққи, бу одам қудратли афсунгар ва у ҳатто Ойдан ҳамма нарсани ўсмоқчилаб билиб олади, унга бир оғиз валақлаб қўяй-чи. Бу ҳақда бошқа гапирмайлик. Поллукс ҳаққи, гарчанд зиёфатларда унга нелар бўлмаса-да, сенга айтсам, мен ҳеч қачон у ерда ўзимни

бемалол хис этмайман. Гарчи у ерда барча деворлар-ни курум босган бўлса-да, мен сен билан ва бу ерга келадиганлар ичидан биронта оддий, енгилтак, қувнок қиз билан ўтказган соатлар тонггача чўзиладиган зўр оргия¹лардан кўра менинг кўпроқ жонимга ора киради.

– Агар шундай бўлса, бир химмат қил, эртага кечкурун кел, бир кайф-сафо киламиз.

– Жоним билан, – деди қоҳин қўлини артиб ва столга яқинроқ сурилиб.

Шу топ худди биров эшик дастасини пайпаслаётгандек шарпа эшитилди. Қоҳин шоша-пиша юзига қалпоқни суриб олди.

– Туф! Ахир бу кўр қиз-ку, – деди хўжайин эшик очилиб, Нидия кириб келганда.

– Хой қиз! Бу нима қилганинг... шошма, оқариб кетибсанми? Зиёфатда шунча қолиб кетдингми? Хўп, майли, хечқиси йўқ, ёшлик – бебошлик, – гудранди Бурдон.

Хеч нарса деб жавоб бермай, қиз беҳол скамейкалардан бирига йиқилди. Кейин бирдан бошини кескин кўтарди.

– Хўжайин, мени хоҳ очдан ўлдириш, хоҳ уринг, аммо ўла қолсам ҳам бошқа бу нопок уйга бормаيمان.

– Ўчир, аҳмоқ қиз! – бўқирди Бурдон ва қонга тўлган ғазабнок кўзлари узра осилган барок қошларини чимирди. – Нима, гапимга кирмайдиган бўлиб қолдингми? Кўрасан мендан!

– Нима деганимни эшитдингиз, – бидирлаб деди шўрлик қиз ва қўлларини кўксига чалиштирди.

– Бу қанақаси! Ўзимнинг эси кўп, меҳрибон вестал қизгинам демак, сен у ёққа бормаيسانми? Бўпти, сени зўрлаб олиб боришади унда!

– Қичкириб, шаҳарни оёққа турғизаман, – деди қиз кескин оҳангда ва сочининг учигача қизариб кетди.

– Бунинг ҳам иложини топамиз, оғзингни ёпиб қўйишади.

¹ *Оргия* – сершовкин базм.

– Унда менга худолар ёрдам берадилар, – ўрнидан гурди Нидия. – Мен юкорига арз қиламан.

– Ичган онтинг эсингдан чиқдими? – бўғиқ овоз эшитилди. Биринчи марта суҳбатга аралашган бу Кален эди. Унинг гапини эшитиб, бечора қиз қалтираб кетди ва ёлворган ҳолда қўлларини туширди.

– Ох, шўрим курсин! – деди у ва йиғлаб юборди.

Бу аламли сўзларни Стратоника эшитгани кўришиб турарди, чунки шу аснодаёқ унинг даҳшатли киёфаси эшикда пайдо бўлди.

– Нима шовқин? Менинг чўримни нима қилиб қўйдинг, ярамас? – ғазаб билан деди у.

– Қўявер хотин, – деди Бурдон хиёл кўрқув аралаш. Янги камарлар ва чиройли кийимларни истайсан-ку, шундай эмасми? Унда чўрингни тинчлантир, акс ҳолда янги кийимни ҳали-бери киёлмайсан. Бу ифлос қизнинг бошига худоларнинг ғазаби ёғилсин.

– Нима гап? – сўради қари қарға, нигоҳини эридан Нидияга олиб.

Деворга суяниб турган қиз ўзини Стратониканинг оёғига ташлади, унинг тиззаларидан қучоқлади ва ўзининг кўрмайдиган, аммо илтижо тўла кўзларини тепага қаратиб, деди:

– Мехрибон бекам! Сен аёлсан, опа-сингилларинг бўлгандир, мендай ёш бўлгандирсан, ўтинаман, мени қутқар! Мен бошқа мана бу зиёфатларга бормайман!

– Жим бўл! – кичкирди қари қарға ва Нидиянинг факат гулчамбарлар тўқишга қобил нозик қўлларини силтаб, уни туришга мажбур этди. – Жим бўл! Чўри деган бунақа бўлмайди!

– Мана, хотин. – Бурдон катмонни чиқарди ва тангаларни шиқирлатди. – Мана бу мусиқани эшитаянсанми? Поллукс ҳаққи, агар бу биячани яхшилаб жиловламасанг, бошқа эшитмайсан бу мусиқани.

– Қизгина чарчаган, холос, – деди Стратоника, Каленга имлаб. – У сенга яна керак бўлганида, бунақа қайсарлик қилмайди.

– «Сенга?» Ким бор бу ерда? – кичкириб деди Ни-
дия, бошини у ёқ-бу ёққа буриб, азбаройи қаттиқ ти-
килганидан Кален ваҳима ичида тиззалаб туриб кетди.

– Унинг кўзлари кўрар экан! – бидирлади у.

– Ким бор бу ерда? Фалак ҳаққи, жавоб бер!
Оҳ, мендай кўр бўлганинда, бу қадар бешафқат бўл-
масдинг! – деди Нидия ва йиғлаб юборди.

– Олиб кет уни, – буюрди Бурдон хотинига, – ир-
шайган башарасини кўришга тоқатим йўқ!

– Кетдик! – деди Стратоника, бечора қизни эшик
томон туртиб.

Нидия қатъий ва мағрурона ҳаракат билан ўзини
тортди.

– Менга қара, – деди у, – мен сенга сўзсиз итоат
этдим, чунки мен олган тарбия... Оҳ, онажон, шўрлик
онажоним! Қизингнинг қисмати шунақа бўлади деб
ўйлаганмидинг! – У кўзларини артди ва давом этди, –
истаган нарсангни буюр, мен ҳўп дейман, аммо айтиб
кўяй: сен қанчалик бераҳм, қаттиққўл ва бир сўзли
бўлмагин, мен бошқа у ёққа бормайман, борди-ю, мени
зўрлаб олиб боришса, мен преторнинг¹ ўзидан ҳимоя
қилишини сўрайман. Худолар шоҳид, мен бунга онт
ичаман!

Стратониканинг кўзлари ёнди. У бир қўли билан
қизнинг сочларидан чангаллади ва зарбаси нозик ва
мўрт жисми чилпарчин қилишга кодир ўнг қўлини
кўтарди. Унинг ўзи шу нарсани ўйлаб колди, шекил-
ли, шаштидан қайтди, Нидияни девор томон сурга-
ди, илмоқдаги арқонни ушлади, – хайхот! Кўпинча у
шу мақсадда ишлатиларди ва бирпасдан кейин уйни
қизнинг юрактеши, нолон кичкирифи тутди.

¹ Претор – қадимги Римда қонунлар чиқарувчи олий
идора ва лавозим.

**ГЛАВК ҚИММАТГА ТУШАДИГАН
ХАРИД ҚИЛАДИ**

— Салом, ботирлар! — деди Лепид ва бошини эгиб, Бурдон ковоқхонасининг пастак эшигидан кириб келди. — Келганимиздан мурод — қайси бирингиз ўз ланистга кўпроқ эхтиром кўрсатишингизни кўриш.

Помпеяда энг қувнок ва бой йигитлар бўлиб танилган уч машҳур одамни қарши олгани гладиаторлар ўринларидан туришди — гладиаторларнинг обрўйи кўпроқ ана шуларга боғлиқ эди.

— Оббо йиртқичлар-ей! — деди Клодий Главкка, — Гладиатор бўлишга муносиб бари!

— Жангчи эмасликлари чакки-да! — жавобан деди Главк.

Зиёфатда озгина кундуз ёруғидан кўзларини қисиб, хаммомда эса ховур эпкинидан эхтиёт бўладиган эркатой Лепиднинг, табиат хижолатли тантиқлик ва турмушдаги эпчилликни битта қилиб, барча хохишларни нўноқларча қориштириб юборган одамнинг энди бу қадар бетоқат бўлиб турганини кўриш мароқли эди. У гладиаторларнинг кенг елкаларига ўзининг қиз боланикидай ошпоқ қўллари билан шапатилаб қўяр, у бир умр ўзида жон-жаҳди билан тарбиялаб келган бу мардоналик олдида муайян ҳаяжонга чулганган ҳолда уларнинг чўян мушакларини силар ва пайпаслар эди.

— Э-ха, Нигер! Нимада жанг қиласан? Ким билан жанг қиласан? — сўради Лепид.

— Мени Спор чакирган, — деб жавоб берди ковоғи солиқ барзанги. — Қон ва жонга муштлашамиз.

— Бу турган гап, — минғирлаб деди Спор ва унинг кичкина кўзлари чарақлаб кетди.

— У қилишни олади, мен эса тўр ва уч тишли найзани. Жанг зўр бўлади. Тирик қолган мўмайгина пул

олади ва ўз гулчамбарини муносиб такиб юради, деб умид қиламан.

– Хотиржам бўл, биз хасислик қилмаймиз, азизим Гектор¹,– деди Клодий.

– Шошма-чи! Демак, сен Нигер билан жанг қилсан-а? Главк, мен Нигерга қўяман.

– Мен нима дегандим! – деди Нигер тантанавор. – Азамат Клодий мени билади. Сен ўзингни ўлган деб билавер, мехрибоним Спор.

Клодий мумланган пул дастасини чиқарди.

– Ўн минг сестерций қўяман. Нима дединг?

– Розиман, – деди Главк. – Хўш, бу ерда тагин ким бор? Мен илгари бу қаҳрамонни сира кўрган эмасман. – Шундай дея, у қўллари ўртоғининг қўлларидан ингичкароқ, юзида эса касби ҳали ўчириб ташлашга улгурмаган нафосат ва ҳаттоки олийжанублик сақланиб қолган йигитга қаради.

– Бу Лидон, янги. Шу пайтгача у фақат ёғоч қилич билан машқ қилиб келган, – деб жавоб берди Нигер хайрихоҳлик билан. – Аммо унинг томирларида асл қон оқади – у Тетраидни чақирган.

Лидон нафрат билан жилмайди.

– Йўқ, Тетраид мени чақирган, – деди уни тўғриларкан. – Мен эса унинг пўписасига чидаб турдим.

– Сизлар нима билан жанг қиласизлар? – сўради Лепид. – Сенинг ўрнингда бўлганимда, болажоним, Тетраид билан яккама-якка чиқишга шонилмаган бўлардим.

Лидон нафратли жилмайиб қўйди.

– У озодми ё қулми? – сўради Клодий.

– Озод. Биз ҳаммамиз бу ерда озод фуқаролармиз, – жавоб берди Нигер.

¹ Хомернинг «Илиада»сида тараннум этилганидай, Клодий гладиаторни юнонларнинг троялилар билан ўн йиллик урушда Троянинг бош ҳимоячиси номи билан ярми ҳазил-ярми чин тарзида атайди.

– Кўлингни бер, азизим Лидон, – деди Лепид ўзини билангондек кўрсатиб.

Гладиатор ўз ўртокларига маънодор нигоҳ ташлади, кўлини чўзди, кўли гарчи бошқаларникидан ингичкароқ бўлса-да, мушаклари шу қадар қаттиқ ва кўриниши шунчалик чиройли эдики, учала меҳмон узоқданок «Офарин!» деб юборди.

– Хўш, ошна, қанақа қурол билан жанг қиласиз! – сўради Клодий пул дастасини кўлида тутганча.

– Аввалига цестда¹, кейин эса, агар икковимиз ҳам бирик қолсак, қиличда жанг қиламиз, – деди Тетраид доловини уйиб ва Лидонга ҳасадгўйларча назар ташлаб.

– Цестда! – деди Главк. – Сен хато қилаяпсан, Лидон, цестда жанг қилиш – юнонча расм, мен уни яхши биламан, сен эса аввал этга кириб олишинг керак, сен қудаям озғинсан. Цестга қўнма.

– Иложим йўқ, – жавоб берди Лидон.

– Нега ахир?

– Айтдим-ку, у мени чақирган.

– Лекин у фақат цест деб туриб ололмайти-ку.

– Виждоним шуни талаб қилади! – гурур билан сўтироз билдирди Лидон.

– Тетраидга цестда бирга қарши иккени кўяман, – деди Клодий. – Хўн дейсанми, Лепид? Қиличда эса бирга бир.

– Борди-ю, сен бирга қарши учни кўйганингда ҳам, мен барибир рози бўлмайман, – деди Лепид. – Иш қиличга бориб тақалгунча Лидон асфаласофилинга кетган бўлади. Йўқ-йўқ, ташаккур.

– Сен-чи, нима дейсан, Главк? – сўради Клодий.

– Розиман – бирга қарши уч.

– Ўнга қарши ўттиз минг сестерцийми?

– Кетади.

Клодий пул дастаси устига рақамларни ёзиб қўйди.

– Кечир мени, олийжаноб хомийим, – деди аста Лидон Главкка. – Хўш, ёлиб қанча олади?

¹ Цест – учига кўрғошинли қайиш камчи.

– Қанча дейсанми? Қанча бўларди, етти миңг сестерцийдир-да.

– Озлик қилмасмикин?

– Аминман. Аммо нималарни эшитаяпман! Сенинг ўрнингда юнон пул ҳақида эмас, балки шон-шуҳрат ҳақида ўйлаган бўларди. О, италияликлар! Сизлар ҳар доим ва ҳамма жойда италияликлар бўлиб қолаверасизлар!

Гладиаторнинг қорача юзига қизиллик югурди.

– Мен тўғримда нотўғри фикрда экансан, азамат Главк. Мен шон-шуҳрат ҳақида ўйлайман, аммо пул бўлмаганида, мендан ҳеч қачон гладиатор чиқмаган бўларди.

– Мургад! Илоё, жасадинг майдонда қолсин! Очкўз қахрамон бўлмайди.

– Мен очкўз эмасман, – деди Лидон мағрур ва у ердан узоклашди.

– Лекин мен Бурдонни кўрмаяпман-ку. Қани у? Мен у билан гаплашиб олишим керак! – деди Клодий.

– У анави ерда, – Нигер хона тўридаги эшикка ишора қилди.

– Стратоника-чи? Бизнинг баҳодир кампиримиз қани? – сўради Лепид.

– Сизлар келишларингдан бирпас олдин шу ерда эди. Бироқ қандайдир шовқинни эшитди-да, ўша ёққа чоғиб кетди. Поллукс ҳақки. Менга Бурдон орқа хонада қандайдир қизни ушлаб тургандек туюлаётувди. Мен унинг қандайдир йиғлаганини эшитдим.

– Воҳ! Мана буниси зўр бўлибди-ку! – кулди Лепид.

Шу он дард ва даҳшат тўла қаттиқ қичқириқдан ҳамма бир чўчиб тушди.

– Раҳм қилинглар! Раҳм қилинглар, мен ҳали қичкинаман, мен кўрман! Наҳотки бу сизга кам бўлса?

– О Паллада! Бу овозни мен танийман, бу менинг бечора гулчи қизим-ку! – деди Главк ва қичқириқ келган томонга отилди.

У эшикни ланг очди ва Нидия дарғазаб кампир қўллариди тўлғанаётганини кўрди, қип-кизил конга беланган арқон яна осмонга кўтарилди-да, бирдан хавода силиб қолди.

– Фурия! – қичқирди Главк ва Нидияни Стратониканинг қўлларидан юлқиб олди, – бу қизни уришга қандай қўлинг борди, ахир у ёш бола-ку! Нидия, бечора қўдак!

– Ох, бу сенмисан, Главк? – деди киз севинч билан, юзларидаги ёшлар бирдан қуриди, у жилмайди, шигитнинг кўксига ёпишди ва унинг кийимларини ўпди.

– Хой нотаниш кимса, озод аёл билан унинг ўриси ўртасига тушишга қандай ҳаддинг сиғди? Худолар ҳаққи, эгнингдаги қимматбаҳо туникаю сандан чиқиб кетган хушбўйларга қарамай, сенинг римлик эканингга унчалик ишонмаяшман, азизим!

– Тошиб айтди, бекажон, тошиб айтди! – деди кичикояли кулиб Клодий, Лепид билан бирга кириб келар экан. – Бу менинг дўстим ва тутинган акам. Уни сенинг тилингдан ҳимоя қилиш керак, оғзингдан тошлар ўқилади, холос.

– Чўримни бер бу ёққа! – бўқирди жанжалкаш кампир, кучли қўли билан юнонни итариб.

– Тушингни сувга айт, барча фурия сингилларинг сена ёрдамга учиб келганларида ҳам олиб бўлсан, – деди Главк, – кўркма, меҳрибон Нидия, афиналиклар ҳеч қимни балага гирифтор қилиб ташлаб кетмаганлар ҳали!

– Хой! – Бурдон истар-истамас столдан турди. – Аллақандай чўрини деб шунча шовқинми? Қоч, хотин, сунинг учун кўркмас қизни кечирса бўлади.

Шундай дея, у ўзининг шаддод хотинини бир четга олиб борди, тўғрироғи, туртиб юборди.

– Биз бу ерга қираётганимизда яна бир одам бор эди, шекилли? – деди Клодий.

– У кетди.

Вақтида қорасини ўчириш учун Исида қохини (Кассен) қулай пайтдан фойдаланиб қолганди.

– Бу ошналаримдан бири, биз у билан кўпинча май-хўрлик қиламиз, у ювош ва шовқинни ёқтирмайди, – деди Бурдон кўполгина қилиб. – Бора қол, болам, агар бунақа ёпишаверсанг, хўжайинингнинг туникасини йиртиб юборасан, бора қол, мен сени кечираман.

– Йўқ, мени ташлаб кетма! – деди Нидия афиналикка яна қаттиқроқ ёпишиб.

Қизнинг аччиқ қисмати, илтижолари, унинг инжа тароватидан таъсирланиб, юнон дағал скамейкалардан бирига чўкди. Юзларидаги кўз ёшларини қуритганча у Нидияни ўпди, чақалоқни юпатгандагидек қулоғига мингтача юпанч сўзларини шивирлади. Шафқат туйғуси уни азбаройи чиройли кўрсатиб юборганидан хатто Стратониканинг тошдек юраги юмшаб кетди. У келиб, гўё бу ифлос ва жирканч пучмоқ мунаввар бўлиб кетгандек туюлди. Қиз билан ёнма-ён турган бу ёш, хушрўй, сухсурдек йигит бамисоли тимсолга айланганди: замин барча эзгуликлар билан сарафроз этган хужастафол зот бахтиқаро қизалоқнинг дилига тасалли бахш этаётир.

– Кўр қизимиз бундай шарафга ноил бўлади деб ким ўйловди! – деди кампир, нешонасидан терни си-дириб.

Главк Бурдонга бурилди.

– Яхши одам, чўринг кўшиқни яхши айтади ва гулларга яхши қарайди. Мен уни бир хонимга совға қилмоқчиман. Уни менга сот.

Шу сўзларни айтар экан, у шўрлик қизнинг суюнганидан титраб кетганини хис этди. Қиз сапчиб турди, юзидан тўзган сочларини орқага олди ва гўё, ёпирай! – ростдан кўра оладигандек, атрофга аланглади.

– Нидияни сотар эканмизми? Ҳе, йўқ, – жаҳли чиқиб деди Стратоника.

Нидия чуқур ух тортиб, бошини қуйи солди ва яна балогардонининг туникасидан тутди.

– Бўлмаган гап! – гап қотди Клодий амирона, – сизлар гапимни икки қилишга ҳаққингиз йўқ. Бу

санак гап яна? Мени хақорат қилиб кўринглар-чи, табдалангизни чиқараман. Сен, Бурдон, кариндошим Пансанинг мижози эканини биласанми? Амфитеатр ва унинг қахрамонлари учун соҳиб каромат эмасманми? Бир овиз фиринг деб кўринглар-чи, барча шаробли сумларингизни синдириб ташлайверинг – улардан бир томчи ҳам сотолмайсизлар. Главк, бу чўри сеники.

Бурдон энсасини қашиди, у қийин ахволга тушиб қолганди ва алайно ошкор:

– Бу қиз менга олтидан қиммат, – деди.

– Айт нархини, мен бойман, – деди Главк.

Қадимги италияликлар ҳамма нарсани сотишга тайёр эдилар, бир ғариб қиз унинг олдида нима деган гап бўлибди, бу борада улар ҳозирги италияликлардан кам фарк қилар эдилар.

– Мен қизалоқ учун олти минг сестерций тўлаганман, энди эса у ўн икки минг сестерций туради, – бидирлаб деди Стратоника.

– Сенга йигирма минг бераман. Ҳозироқ преторнинг олдига борамиз, кейин эса пулни олгани меникига босасизлар.

– Жондан азиз Нидиямизни юз минг сестерцийга кам сотмас эдим, аммо мен азамат Клодийга бир хизмат қилмоқчиман, – деди Бурдон шикоятмуз. – Сен эса Панса билан ўйинлардаги мутасаддининг жойи маталасида гапласанми, танти Клодий? У менинг айни сўнглимдаги одам.

– Сенга пулни жарақлагиб санаб бераман, – деди Клодий ва шивирлаб қўшиб қўйди: – Бу юнон сени олтига кўмиб юборади: пул дегани уникида ачиб ётибди, бу кунни оқ тошча билан белгилаб қўй, Приамим¹.

– Хўш, бор-бараками? – сўради Главк, одатдаги савдо битишида бўлганидек.

– Бор-барака, – жавоб берди Бурдон.

– Демак... демак мен сен билан кетаманми? Қандай бахт! – пичирлади Нидия.

¹ Приам – Троя шоҳи, Гекторнинг отаси.

– Ха, гўзалим. Шу аснодан бошлаб сенинг энг оғир вазифанг Помпеянинг энг гўзал аёлига юнон мадхияларини куйлаш бўлади.

Қиз унинг қўлларидан сирпаниб чиқди. Бир зум олдин севинчдан порлаб турган унинг чехраси дарров ўзгарди, у оғир хўрсинди ва яна Главкнинг қўлидан тутди:

– Мени уйингга олиб кетасан деб ўйлаган эдим!

– Ха, ҳозирча шундай бўлади. Қани, кетдик, вақтим зик.

IV боб

БЕЧОРА ТОШБАҚА. НИДИЯНИНГ ТАҚДИРИДА ЯНГИ ЎЗГАРИШЛАР

Афиналикнинг ховлисидаги чоккина муаттар боғ узра тонг куёши чарақлаб турибди. У текис киртишланган майсазорга тирсаги билан тиришиб ётганча ғамгин ўйга толган, юққа шамсия уни жазирама куёш нуридан химоя қилади.

Қазишма чоғида боғдаги бу ажойиб уйдан у ерда яшаган тошбақа косасини топишган. Хилқат силсиласидаги бу ғалати халқа, табиат атроф-теваракни сушт ва уйқузираб идрок этишдан ташқари ҳаётнинг барча қувончларидан маҳрум этган мавжудот у ерга Главк уйни сотиб олишидан кўп йиллар олдин келиб қолганди; бу воқеа шу қадар узоқ замонларда содир бўлган эдики, у одамзод хотирасидан аллақачонлар ўчиб кетган, аммо айтишларича, тошбақалар ҳалдан ташқари узоқ яшар экан. Уйни қурганлар, кейин қайта қурганлар, унинг эгалари ўзгараверган ва ўлиб кетаверган, тошбақа эса аста-аста судралиб юраверган ва бепарво-беғам яшайверган.

Биз тасвираётган вақтдан ўн олти йил муқаддам рўй берган зилзила шаҳарнинг кўп уйларини вайрон қилган ва одамларни қўрқитган, ҳозир Главк яшаётган уй қаттиқ зарар кўрган. Одамлар узоқ вақт уни таш-

лаб кетишган, қайтиб келиб улар тагида боғни кўмиб
 ётган харобаларни тозалаганлар ва у ерда соппа-соғ
 га бус-бутун тошбақани топганлар, тошбақа шўрлик
 атрофда қанақанги вайронгарчиликлар содир бўлганини
 билмаган ҳам¹. Афғидан, у ўзининг муздай қони ва
 суст ҳаракатлари билан жодулаб қўйилган бўлса, не
 ажаб; аммо у биз ўйлаганчалик у қадар фаолиятсиз
 бўлмаган; бир маромда ва муттасил олға ўрмалаб ке-
 таверган; қаричма-қарич у ўзининг кичиккина меҳвари
 бўйлаб айланаверган, ҳар бир айланани босиб ўтгунича
 неча-неча ойлар ўтган.

Бу тошбақа тушмагур чарчаш нималигини билсай-
 ган! Ўзи танлаган йўлдан у сабр-тоқат ва қийинчилик
 билан ҳаракат қилаверган, фикр уммонига чўмган
 байласуф сингари теварак-атрофдагиларга асло пар-
 то қилмаган. Унинг мағрур танҳолигида қандайдир
 улғуворлик бор эди! Уни иситган куёш, уни ҳўллаган
 ёлғирлар, у нафас олган ҳаво унинг ягона қувончлари
 бўлган эди. Бу илиқ иқлимдаги йил фаслларининг
 сезилмас алмашинуви уни ташвишга солмаган. Уни ко-
 саси ҳимоя қилар эди, авлиёни – ўзининг тақвоси, до-
 шишмандни – ўзининг донолиги, ошиқни дилидаги умид
 ҳимоя қилгани каби.

Тошбақа ўзгаришлар ва замона касирғаларини идрок
 қилмасди, унинг ўзи вақт тимсолидек бўлиб қолганди –
 секинлик, собитқадамлик ё мангулик, бандаларга хос
 эҳтирослардан, ҳаяжонлардан ва толиқишдан бегоналик
 тимсоли. Бечора тошбақа! Отилган вулқон ва ёрил-
 ган тупроқ ларзаларидан бошқа ҳеч нарса ҳаётингнинг
 қиринибгина яллиғланаётган учқунини ўчира олмас эди.
 На тароват, на нафосат аяб ўтирадиган муқаррар ўлим
 уни арзимаган ўзгаришдек деб билган бу махлуқни
 қайқамай, ёнидан ўтиб кетаверган.

Бу тошбақа қизиққон ва тетик юнонни ҳам ҳай-
 ратга солди, ҳам раҳмини келтирди. Унинг секин-се-

¹ Эҳтимол, билгандир. (Тарж.).

кин ўрмалашларини у соатлаб томоша қилар ва унинг тақдири хақида ўй сура олар эди. Севинган чоғларида уни ёмон кўрар, қайғуга ботганида эса унга ҳаваси келарди. Ҳозир ҳам майсазорда ётар экан, афиналик унинг кўз билан илғаб бўлмайдиган даражада ҳаракатланаётганига қараб турар экан, ўзига ўзи дерди:

«Косангни ёраман деб бургут чангалидан тошни туширди, аммо тош шоирнинг бошини мажақлади¹. Қисмат шунақа! Оҳ, нодон мавжудот! Сенинг отанг ва онанг бўлгандир, балки кўп асрлар илгари дўстинг бўлгандир. Қачонлардир ота-онанг сени ёки сен уларни севгандирсан? Эринг билан ёнма-ён ўрмалаб кетаётганингда томирларингдаги эринчок қон тезроқ югурганми ҳеч? Кўнгил қўйишга қобилиятинг бўлганмиди? Эринг ёнингда бўлмаганидан ҳам чекканмидинг? Унинг борлигини ҳис этганмидинг? Сенинг тош кўксинг сирини билиш, пинҳоний хоҳишларингни кўриш, сен учун қайғуни севишдан ажратиб турувчи қилдай ингичка фарқни англаш учун жонимни берган бўлардим! Сен эй, тошбақа, агар Иона келиб қолса, унинг борлигини сезган бўлардинг! Шабада каби, қуёш ҳарорати каби унинг яқинлашганини ҳис этардинг. Ҳозир мен сенга ҳавас қиляпман, зеро, сен унинг бу ерда йўқлигини билмайсан, мен эса... уни кўрмаган вақтимда сенга ўхшай олганимда эди! Мени қанақанги шубҳалар, қанақанги гумонлар таъқиб қилмаяпти! Нима учун у мени кўришни истамайди? Бу қизнинг овозини эшитганимга неча кунлар бўлди. Ҳаёт биринчи марта менга шафқатсизлик қилди. Мен бамисоли базм охирида бир ўзим қолгандайман, шамчиروқлар ўчирилган, гуллар сўлган. Эҳ Иона, сени қанақанги севишимни билганингда эди!»

Ошиқ Главкнинг бу ўйларини Нидия узиб юборди. Енгил ва эҳтиёткорона одимлар билан у мрамор

¹ Буюк юнон драматурги Эсхилнинг ўлими хақида шундай ривоят бор (эрамизгача V аср).

дахлиздан, кейин пештоқдан юриб ўтди, кейин эса бориб боғда ўсган гуллар олдида тўхтади. Унинг қўлларида сувли идиш бор эди ва гўё унинг келишидан жонлангандек бўлган ташна ўсимликларга сув қўйди. Уларни ҳидлаш учун қиз энгашди. У гулларга қўрқибгина ва эркалаб қўлларини теккизди. Қуриган шох-шабба ёки ҳашарот уларнинг гўзаллигига путур етказмаганига ишонч ҳосил қилиш учун уларнинг пояларини пайпаслаб кўрди. Фикрини бир жойга тўплаб, назокат ила у гулдан-гулга ўтар экан, боғ маъбудаси учун бундан муносиброқ хизматни тасаввур этиб бўлмасди.

– Нидия, оппоғим! – чақирди уни Главк.

Йигитнинг овозини эшитиб, қиз жойида қотиб қолди, хатто нафас олмай, кизариб, қулоқ сола бошлади. Унинг лаблари хиёл очилди, боши овоз келган тарафга бурилди. Кейин у сувли идишни қўйди-да, чақирик томон ошиқди; ўзининг янги хўжайини томонга энг қисқа йўл билан гуллар оралаб қандай беҳато юриб ўтгани ажабланарли эди.

– Нидия, – деди Главк, қизнинг узун ва майин сочларини меҳр билан силаркан, – мана, уч кундирки, сен менинг муҳташам кошонамда яшаётирсан. Уй-жойим сенга ёқдими? Булар сенга қулиб қарашаяптими? Ўзингни бу ерда яхши ҳис этаяпсанми?

– Ажойиб, – жавоб берди чўри хўрсиниб.

– Энди эса, – давом этди Главк, – олдинги ҳаётинг ҳақидаги оғир хотиралардан бироз ўзингга келганингда, сарвдек қоматингга ярашган кийимларинг бўлганида, – шундай дея у қизнинг кашталиқ туникасига қўлини текизиб қўйди, – энди, яхшиликка ўргана бошлаганингда, азизим, худолар сени ярлақасинлар, биргина менга хизмат қилиб юришингни хоҳлар эдим.

– Айт, сен учун мен нима қила оламан? – сўради Нидия, қўлларини қисиб.

– Қулоқ сол, – деди Главк, – гарчи сен ҳали ёш бола бўлсанг-да, аммо яқин сирдошим бўласан. Хеч Иона ҳақида эшитганмисан?

Кўр қиз сесканиб тушди ва хиёбонда ярқираб турган ҳайкалларнинг биттаси каби оппоқ оқариб кетди, бирпас сукут сақлади-да, кейин базўр жавоб қайтарди:

– Ҳа, эшитгандим, у неаполлик экан, жуда сулув экан.

– Сулув! Унинг ҳусни таважжуҳи куёшни хира килади! Неаполлик! Йўқ, у келиб чиқиши бўйича юнон қизи. Фақат Юнонистонгина бундай бекаму кўстликни ярата олади. Нидия, мен уни севаман!

– Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, – деди Нидия хотиржам.

– Мен уни севаман ва буни сен унга айтишинг керак. Толеи улуғ Нидия, сен унинг оромгоҳига кирасан, унинг овозини эшитасан, унинг ҳароратли нурларида исинасан!

– Нима! Наҳотки мени унинг ҳузурига юбормоқчи бўлсангиз?

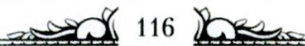
– Ҳа, сен Иона ҳузурига борасан, – деди Главк гўё: «Яна нимани исташинг мумкин», демокчи бўлган оҳангда.

Нидия йиғлаб юборди. Главк ўрнидан турди, уни ўзи томон тортди ва оғаларча тасалли бера бошлади:

– Нидия, қароғим, сен йиғлаяпсан, сени қанақанги бахт кутиб турганини билмайсан. У меҳрибон, қувноқ, баҳор шабадасининг ўзи. У сенга опа бўлади, истеъдодингни кадрлайди, бошқа ҳеч кимда бўлмаган софлигинг, соддалигинг учун сени севиб қолади, чунки сенга бу соддалик сўт билан кирган... Сен ҳали ҳам йиғлаяпсанми, нодон қиз? Мен сени мажбур қилмайман. Хўш, менга шугина хизматни бажо келтирасанми?

– Агар сенга хизмат қилиш қўлимдан келса, буюр. Кўриб турибсан-ку, мен бошқа йиғламаяпман, энди тинчман.

– Кошки Нидияни билмасам, – деди Главк, унинг қўлини ўпиб. – Демак, Ионаникига йўл оласан. Агар унинг самимийлигидан ҳафсаланг пир бўлса, агар мен сени алдаган бўлсам, хоҳлаган вақтингда қайтиб

келавер. Мен сени унга инъом қилмайман, фақат вақтинчаликка бериб тураман, холос. Менинг уйим сен учун ҳамшиша очик, азизим. Эҳ, бу уй барча ёлғизлар ва шўрпешоналар учун ошиён бўлганида борми! Бирок, борди-ю, юрагим менга ҳақиқатни айтса, мен тезда сени яна чақириб оламан, гавҳарим. Иона билан иккимизнинг умумий уйимиз бўлади ва сен биз билан яшай бошлайсан.

Кўр кизнинг бадани жимирлаб кетди, аммо у бошқа йиғламаётганди – у тақдирга тан берганди.

– Бор, Нидия, сени Ионанинг хузурига олиб бориб кўйишади. Унга ўзинг энг сара ва чиройли гуллардан олиб бор. Мен гулдон бераман. Уларнинг ҳеч нимага арзимаслиги учун кечирим сўра. Ха, кеча мен сенга совға қилган кифарани ўзинг билан олиб ол, – ахир ундан ажойиб куйлар чиқара оласан-ку. Ионага мана бу мактубни бер, унда мен бир амаллаб фикрларимни ифодалаб берганман. Унинг овозини, овозидаги ҳар бир пардани ипга, кейин эса, бизлар яна кўришганимизда, қандай ва қанақа бўлишига қарамай, менга ҳақиқатни сўзлаб берасан. Неча кун бўлдики, Нидия, Иона мени кўришни истамаяпти. Бунда қандайдир сир бор. Шубҳа ва қўрқувлардан абгор бўлдим. Суриштир, чунки сен ақллисан, менга ёрдам бермоқчисан, бу сенинг зийраклигини ўн баробар оширади, бундай бераҳмлик сабабини суриштириб бил. Мен ҳақимда унга иложи борича кўпроқ гапир, оғзингдан менинг исмим сира тушмасин. Менинг севгим ҳақида унга ишоралар билангина гапир. Шунда у хўрсинадими, йўқми, сенга жавоб берадими, йўқми, эътиборга ол. Борди-ю, у мендан ёзғира бошласа, қанақа оҳангда ёзғиришини эслаб қол. Менинг дўстим бўл, мендан аччиқланмаслигини ёлбориб сўра. Сенга қилган озгина нарсам учун қанчалик саховат билан тўлов тўлашини билсанг эди! Сен мени тушунаяпсанми, Нидия? Сен ҳали ёш боласан, балки гапимни тушунмаётгандирсан?

– Тушуниб турибман.

– Мен учун шундай қиласанми?

– Ха.

– Гул узиб бўлганингда, олдимга кел, мен сенга гулдон бераман. Сен мени Леданинг хонасидан топасан. Хўш, гўзалим, ортиқ ғамгин бўлмайсанми?

– Главк, мен чўриман, мен ғамга ботишим ё қувонишим мумкин эканми?

– Нималар деясан! Йўк. Нидия, ўзингни эркин тут. Мен сенга эркинлик ҳадя қилаяпман, ундан истаганча фойдалан ва менга ёрдам бериш истагингга умид қилаётганим учун кечир.

– Сен хафа бўлма! Оҳ, эркинликнинг барча яхшиликлари учун мен сени хафа қилармидим, Главк! Менинг халоскорим, ҳимоячим, бу шўрлик кўр кизни кечир! Борди-ю, у сенинг бахтингга ёрдам бера олгудек бўлса, сен билан ажрашиш ҳам кўнглимни чўктирмаган бўларди.

– Сенинг дарёдай қалбинг учун худолар сенга ажру мукофотлар бергай! – деди Главк, чуқур таъсирланган ва қандай олов ёққанига шубҳа қилмаган ҳолда; сўнг у яна кизнинг манглайидан ўпиб қўйди.

– Сен мени кечираётгирсан, – нидо қилди Нидия, – бўлди, эркинлик ҳақида бошқа гапирма. Сенинг чўринг бўлиш – менинг бахтим! Мени ҳеч кимга бермасликка ваъда қилгансан, ахир.

– Ха, ваъда қилганман.

– Энди мен бориб, гул терай.

Нидия индамай Главкнинг қўлидан, қимматбаҳо, жавоҳиротлар қадаб зийнат берилган гулдонни олди. Йигитнинг овози тингач, жавоб беришдан кўрқиб, кизгина тараддудланди, Главкнинг қўлини топди-да, уни лабларига олиб борди, юзига чодирини учини тушириб, тез у ердан кетди. Бўсағада у яна тўхтади, қўлларини ёйиб, шивирлаб гапирди:

– Остонангни хатлаб кирганимдан буён уч фарахли кунни, севинчимни ифода этиб бўлмас уч кунни ўтказдим, эй муборак остона! Сендан осудалик ҳеч

качон аримасин! Энди эса юрагим пора-пора бўлиб кетаётир ва биргина сўзни такрорлаётир: «Ўл!»

V боб

ТОЛЕИ ПОРЛОҚ СОҲИБЖАМОЛ ВА НОГИРОН ЧЎРИ ҚИЗ

Хизматкор қиз Ионанинг оромгоҳига кирди-да, Главк юборган бир қиз ичкарига киришга изн сўраётганини маълум қилди.

Бир зум Иона иккиланди.

– У кўзи ожиз, – деди канизак, – сендан бошқа ҳеч ким билан гаплашмоқчи эмас экан.

Фақат пасткаш одамларгина бировлар бахтсизлигига бефарқ бўладилар. Келган қиз кўрлигини эшитгани ҳамон Иона уни совуқ кутиб олиш мумкин эмаслигини англади. Главк элчи танлашда ғоят устомонлик қилганди – уни менсимаслик ҳам, илтимосини рад этиш ҳам мумкин эмасди.

«У мenden нима истайди ўзи? Қиздан канака топширик бериб юборди экан?»

Ионанинг юраги дук-дук уриб кетди. Эшиклардаги пардалар тортиб очиб қўйилган эди, мрамр фаршдан юрган қадам товушлари эшитилди: чўрилардан бири қўлларида қимматбаҳо совға ушлаб олган Нидияни етаклаб кирди.

– Кўзи ожиз қиз қайси томон қадам ташлашни ва мана бу инъомни унинг пойига қўйишини айтиш учун олийжаноб Иона бир оғиз бир нима дейишни раво кўргайми?

– Моҳпора қизалоқ, – таъсирланиб деди Иона, – сирпанчиқ фаршдан юриб келишинга хожат йўқдир, сен менга беришинг керак бўлган нарсани чўриларим олиб келишади. – Шундай дея у чўриларига гулдонни олишга ишора қилди.

– Йўқ, бу гулдонни фақат сенинг ўз қўлларингга бера оламан, – деди Нидия.

Овоздан йўлни тусмоллаб, у Ионанинг олдига борди, унинг рўпарасида чўк тушди-да, гулдонни узатди.

Иона гулдонни олди ва уни пойидаги хонтахтага қўйди. Кейин кизни меҳрибонлик билан тургазди-да, уни ўзи билан ёнма-ён ўтказмоқчи бўлди, аммо Нидия беозоргина қаршилиқ кўрсатди.

– Хали топширикни бажарганимча йўк, – деди у ва кийими остидан Главкнинг мактубини чиқарди. – Балки бу мактуб Главкнинг нима учун Ионага бундай номуносиб элчи танлаб жўнатганини тушунтириб берар.

Неаполь қизи хатни олди ва Нидия унинг бармоқлари титраётганини дарров сизди. Қўлларини қовуштириб, бошини солинтирган кўйи Нидия мағрур сохибжамол рўпарасида тик турарди, эҳтимол, ўзининг тавозели қиёфасида ҳам ғурур бундан кам эмасди. Иона имо қилди ва чўрилар чиқиб кетишди. У яна ёш элчи чўрига ҳайрат ва ҳамдардлик билан қараб қўйди, сўнг ундан сал нарига бориб, хатни очди ва ўқий бошлади:

«Главкдан Ионага. Ушбу номадан кўра яхшироқ тилакларимни юборгаймен. Тобинг қочиб қолмадими? Канизакларинг айтишича, соппа-соғ экансан ва бу менга таскин беради. Балки сени билиб-билмай хафа қилиб қўйгандирман? Эҳ, бу ҳақда улардан сўраш бефойда! Мана, беш кундирки, сени кўриш бахтидан бенасибман. Қуёш чиқаяптими? Билмайман. Осмон мусаффоми? Бўлса бордир, аммо менга ундай эмас. Менинг қуёшим ҳам, осмоним ҳам сенсан, Иона. Наҳотки мендан хафа бўлгансан? Нималар дебман сени хафа қиладиган? Тилим айтишга журъат қилмаган гапларни шу мактубда баён этайми? Ҳайхот! Сен ёнимда бўлмаганингда сенинг қалбимга ҳукмронлигингни кўпроқ ҳис этаман. Мени бахтимдан жудо қилган фироқ эса менга жасорат бағишлайди. Сен мени кўришни истамайсан, атрофингда гирдикапалак бўлиб юрган барча шайдоларингни ҳайдаб юбординг. Наҳотки мени ўшалар билан тенг тутасан? Шунақа ҳам бўладими? Менинг унақа эмаслигимни сен яхши биласан. Зеро, мен ҳеч нимага арзимас

бўлганимда ҳам гул атри вужудимга сингиб кетган, мен сен билан тўқисман, сен туфайли ўзимни табаррук, қатлуғ хис этаман, менга илҳом бағишлайсан. Мени сенга хўп ёмонлашганга ўхшайди, Иона! Аммо сен вайбатларга қачондан бери ишонадиган бўлиб қолдинг? Агар Дельфа башоратчисининг¹ ўзи сени ёмон хотин деб эълон қилганида ҳам мен унга ишонмаган бўлар эдим, ахир мен сендан кўра ҳам ишонувчанроқман-ку. Бизнинг охирги учрашувимизни, сен куйлаган кўшиқни, менга қараган кўзларингни эслаيمان. Қалбларимизда қандайдир яқинлик бор, Иона. Бунга яшириб бўлмайди, гарчи тилларимиз сукут сақласалар-да, кўзларимиз бунга таълим олиб турибди. Хузурингга борай, сўзларимга қалоқ сол, кейин эса истасанг ҳайдаб юбор. Сени сенишимни дабдурустдан айтмоқчи эмас эдим. Аммо ушбу эътироф юрагимни тўликтириб юборди, юрагим нидоси қулоғимгача етиб бориши турган гап. Тантанавор онгимга ишонсанг-чи, Иона! Бизлар биринчи марта Паллада эхромидани учрашган эдик, наҳотки биз эзгу ва қадимий меҳроб ёнида бошқа кўришмасак...

Сенга мактубни олиб борган қиз бизларга ўхшаб бу ерда мусофир. Аммо шўрлик Нидия биздан бахтикорроқ — у сўқир ва озод эмас. Қисмати шўрлигини қамшатиш умидида уни ўзингга олишингни илтимос қиламан. У оккўнгил, ақлли ва хушчақчақ, яхшигина хонанда ва кифарани бошлаб чалади. Бундан ташқари, у гулларни яхши кўради, Флориданинг ўзи. Сен уни сенишингдан умидвор у, Иона. Борди-ю, у сенга ёқмаса, ўзимга қайтариб юбор.

Яна бир гап. Қўполлигимни кечиргин-у, аммо нима учун сен анови тунд мисрликни бунчалик ҳурматлайсан? Биз, юнонлар, одамларни билишда устаси фаринглармиз. Гарчи биз атайлаб қовоқ уйиб юрмасак-да, бу бизнинг жиддийлигимизга путур етказмайди.

¹ Аполлон маъбудининг Дельфа ибодатхонасидаги башоратчиси — (Ўрта Юнонистон) қадимги дунёнинг сал бўлмаса эг ҳурматли ва эътиборли қарғишлар гўяндаси ҳисобланган.

Бизнинг лабларимиз кулиб туради, аммо кўзларимиз қаттиқ қарайди – улар ҳамини очик туради. Арбакка кўр-кўрона ишонини ярамайди. Балки у менга роса лой чаплагандир? Бундай ўйлаётганимнинг сабаби, ўшанда у ҳузурингда қолган эди, менинг у ерда эканимни кўриб, унинг қанақа холга тушганини ўзинг кўрдинг-ку, ўшандан буён мени ўзингга яқинлатмай қўйдинг. Унинг сафсаталарига ишонма, агар ишонгудек бўлсанг, тўғриси айтивер, зеро, нима бўлса-да, Главк бундан сендан талаб қилишга ҳақли. Хайр! Бу мактубга сенинг кўлланинг тегади, кўзларинг бу сўзларни ўқийди... Наҳотки бу сўзларни ёзгандан бахтлироқ бўлса? Яна бир марта хайр!»

Хатни ўқиб бўлгач, Иона бирдан кўзи мошдек очилгандай бўлди. Главкни нимада айблашганди? Унинг қизини севмаслигидами? Энди бўлса у тўғридан-тўғри, ҳеч бир иккиланмасдан севгисига иқрор бўлаяпти. Шу ондан бошлаб қизнинг ўй-хаёли яна у билан банд бўлди. Унинг мактубидаги ҳар бир сўз нақадар самимий. Унинг мактубидаги жозибали ва қизнинг эҳтирос тўла ҳар бир латиф сўз юрагига аччиқ таъна бўлиб ботди. У йигитнинг садокатига шубҳа қилдими, бошқанинг гапига ишондими? У севгилисини ҳар қандай айбдор эга бўладиган ҳуқуқ – ўз айбига иқрор бўлиш, ўзини ҳимоя этиш ҳуқуқидан маҳрум қилиб қўймадимикан? Унинг кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди, у мактубни ўпди ва уни кўкраги ичига яширди, сўнг ҳамон ўша алпозда турган Нидияга ўгирилиб, деди:

– Жавоб ёзганимча ўтира тур, жоним.

– Демак, жавоб бераёсан, – деди Нидия маъжос оҳангда. – Начора. Мени бу ерга бошлаб келган чўри қиз мактубингни олиб боради.

– Сен эса мен билан қолсан, – қатъий деди Иона. – Кўрқма, сенинг вазифанг овир бўлмайди.

Нидия бошини эгди.

– Исминг нима, гўзал қиз?

– Нидия.

– Каерликсан?
– Олимлар юрти – Фессалияданман.
– Биз сен билан дўст бўламиз, – меҳр билан деди Иона. – Сен қарийб менинг ватандошим экансан. Илтимос сендан, бу муздай мрамарда турма... Мана, бўлди, сен ўтира тур, бирпас сени шу ерда колдираман.

«Ионадан Главкка саломлар бўлсин. Эртага хузуримга кел, Главк, – деб ёзарди Иона. – Мен нотўғри иш қилган бўлсам, эхтимол, аммо энди сенга қандай айб тақашаётганларини тушунтириб берсам бўлаверади. Мисрликдан бошқа кўркма... Мактубингда жуда кўп гапириб юбордим, деб ёзибсан. Афсус! Ушбу қисқа сатрларда мен ҳам ўша гапларни айтдим. Хайр!»

Устидан қайта ўқимай туриб (эх, бу муҳаббатнинг одатдаги шошқалоқлиги, одатдаги кўркуви!) Иона мактуб билан қайта кириб келганида Нидия ўрнидан турди.

– Главкка хат ёзиб бўлдингми?

– Ха.

– Хатингни элтиб берган одамдан у миннатдор бўладими?

Кизнинг кўрлигини Иона унутган эди; унинг вужудини аланга олди ва лом-мим демади.

– Мен айтмоқчи эдимки, – у озгина совуқ гапдан хафа бўлади, озгина илиқ гапдан суюниб кетади. Агар хагинг уни хафа қилса, уни чўри олиб бора қолсин, борди-ю, ундай бўлмаса, бу ишни менга қўйиб бер... мен бугун шомдаёқ қайтиб келаман.

– Менинг мактубимни нима учун сен олиб бормоқчисан, Нидия? – сўради Иона.

– Демак, тўғри топибман, – деди Нидия. – Бошқача бўлиши ҳам мумкин эди! Главкни хафа қилишга кимнинг ҳадди сизарди?

– Жонгинам, – деди Иона олдингидан кўра ўзини босиқ тутиб, – шундай куюниб гапираяпсанки, демак, сен Главкка бепарқ эмас экансан-да?

– Муҳтарам Иона! Главк менга худолар ва қисмат қизганган нарсани берди: у менинг дўстим бўлиб қолди!

Нидиянинг оғзидан чиққан бу сўзлардаги ғамгин нафсоният гўзал Ионага қаттиқ таъсир қилди. У эгилди-да, қизни ўпиб қўйди.

– Сен ўзингнинг қадрингга стишни билар экансан. Мен ҳам хижолатсиз айта оламанки, Главк сенинг миннатдорлигингга муносиб одам! Бор, азизим Нидия, олиб бор унга ушбу мактубни, аммо кейин қайтиб кел. Агар мен уйда бўлмасам – бугун кечкурун мен кетишим керак – сенга ёнимдаги хонани тайёрлаб қўйишади. Нидия, менинг синглим йўқ, синглим ўрнини боса оламанми?

Нидия Ионанинг қўлини ўпди ва хиёл ийманиб деди:

– Сендан бир мурувват қилишингни сўрасам бўладими, Иона?

– Истаган нарсангни сўрайвер, – жавоб берди неаполлик қиз.

– Айтишларича, сен ҳуснда тенгсиз эмишсан. Ҳамма-ни хайратга солган нарсани мен кўришдан маҳрумман. Юзингга қўлимни теккизишга изн берсанг – фақат шу йўл билан мен гўзалликни ўзимча тасаввур этаман ва одатда адашмайман.

Жавобни кутиб ўтирмай, у қўлини аста ва майин холда Ионанинг чўзиққина юзидан юргизди. Унинг шакли биз учун фақат биргина ижодда сақланиб қолган – бу Ионанинг она шаҳри – Неаполдаги шикаст еган, аммо барчани хайратга солган қадимги ҳайкал эди; бу Парос мрамаридан ясалган ҳайкал бўлиб, унинг олдида флоренциялик Венеранинг бутун гўзаллиги бир пул ва ўзгармас эди¹. Бундай уйғунлик ва ёшлиқ тароватига тўлган, тафаккур билан йўғрилган ва руҳлантирилган бу ҳайкални замонавий олимлар Психеянинг тасвири деб атайдилар.

¹ Флоренцияда сақланадиган бу ҳайкални одатда Медицеялик Афродита (ёки Венера) деб аташади, яъни Медичига қарашли. Парос – Юнон архипелаги оролларида бири бўлиб, у ердан оппоқ мрамар қазиб олинади.

Нидиянинг қўли тасма билан боғланган сочда ва силлик манглайда бир зум тўхтади, чуқурчалари бўлган нафис қизил ёноклардан сирғалди, ундан нозик лаблар ва оппоқ оккушсимон бўйнидан юриб ўтди.

– Сенинг гўзаллигингни мен энди биламан, – деди Нидия. – Мени қуршаб турган зулмат ичида чехрангни ула-ўлгунча ёдимда сақлаб қоламан.

Нидия кетгач, Иона ширин орзуларга берилди. Демак, Главк уни севади, бунини у тан олди, ҳа, у севади. Иона яна бебаҳо мактубни чиқарди. У ҳар бир сўзни айта-қайта ўқиб, ҳар бир сатрни ўпиб чиқди. Иона сўзига ўзи Главкка нима учун тухмат қилишди, дея саттол бермаса-да, аммо ўзи бунга амин эди. Тухматнинг эатто бир сўзига у қандай ишона қолди? Мисрликнинг Главкни ёмонлашига нега жим қараб турди? Унинг қужуди муздай бўлиб кетди, Арбак борасидаги Главк соғхлантириб айтган гапларни қайта ўқиди ва бу тунд одам олдидаги сирли кўрқув дахшатга айланди. Арбакнинг олдида бориш вақти бўлганини айтгани келган ўрилар унинг хаёлини бўлди. Иона сесканиб тушди – унинг олдида бориш кераклигини у эсидан чиқарганди. Унинг биринчи хоҳиши уйда қолиш эди; иккинчиси – ёруғ дунёдаги энг кекса дўстларидан бири олдида кўрқиб туришидан қутулиб олиш. У наридан-бери ракинчоқларини тақди ва Главкка қарши айбловлари сақида мисрликдан батафсилроқ суриштириб олайми, ки исмини тилга олмасдан, аввал ҳаммасини Главкка сўзлаб берайми, дея иккиланганча у Арбакнинг танҳо йи томон йўл олди.

VI боб

ИОНА ТУЗОҚҚА ТУШАДИ. СИЧҚОН ТҶРНИ КЕМИРИШГА ҲАРАКАТ ҚИЛАДИ

– Азизим Нидия! – ҳаяжон ила деди Главк. Ионанинг мактубини ўқиб чиқиб. – Сен менинг ёруғ оламдаги энг яхши даракчимсан, сенга қандай мукофот берсам экан?

-
- Мен мукофотни олиб бўлдим, – деди бечора киз.
– Эртага! Эртага! Эртагача қандай яшайман?

Гарчи Нидия неча марталаб йўлга тушишга ҳозирлик кўрган бўлса-да, ошиқ юнон уни сира қўйиб юбормаётганди. У қизнинг ногиронлигини ҳам унутиб, Иона билан кечган қисқа суҳбатини қайта ва қайта ҳикоя қилиб беришга мажбур этар, севгилимнинг авзойи қанақа, юзи қанақа эди деб саволлар берар, сўнг шошиб кечирим сўрар эди-да, кейин, эҳ, сўзингни бўлиб қўйдим, ҳаммасини бошқатдан айтиб бер, деб ўтинар эди. Нидия учун бу азобли соатлар йигит учун бамисоли шодлик қанотларида парвоз қилиб келгандек эди. У қизни янги мактуб ва гуллар билан Ионанинг хузурига қўйиб юборганида қош қорая бошлаган эди.

Нидия кетиши билан уйга Клодий ва унинг бир неча қувноқ улфатлари бостириб киришди. Улар Главкка ҳазил қилар эдилар, чунки у бутун кунни дарвешлардай ўтказган ва одатдаги дилхушликларда иштирок этмаганди, кун ва туннинг ҳар бир соатида хушчақчақлик қилиш мумкин бўлган ўша ерга уни тинмай чақиринар эди. Ўша замонларда, дарвоқе ҳозир ҳам (зеро бу қадар қадимий улувворлигини йўқотган биронта мамлакат шунчалик қадимий урф-одатларини сақлаб қолмаган) Жанубий Италия аҳолиси оқшомлари аркларнинг пештоқлари остида ёки кўчаларда ўсган дарахт соялари остида тўпланишни ва мусиқа ёки биронта абжир бахшининг ҳикояларини тинглаб майхўрлик қилишни ва кўшнилари билан Ойни қаршилашни севар эди.

Танҳо қолганида Главк ўзини беҳад бахтиёр ҳис этарди. Унинг вужудини тўлдирган шодлик йўл топишни талаб этарди. У дўстларининг таклифига жон-жон деб рози бўлди ва улар кула-кула одамлар гавжум ва чароғон кўчалардан юриб кетишди.

Бу орада Нидия кетганига анча бўлган Ионанинг уйига қайтиб келди. У бефарқ ҳолда бекачининг қаёққа кетганини сўради. Бироқ жавобни эшитиб, у сесканиб тушди.

– Арбакнинг олдига? Мисрликнинг олдигами? Бўлиши мумкин эмас!

– Ҳа, шундай, қизгина, – деди Нидия мурожаат қилган кул. – Иона уни анчадан бери биледи.

– Анчадан бери! О, худолар, Главк эса уни севди! – шивирлади Нидия. – Бекач унинг олдига тез-тез бориб турармиди? – сўради у қиз қуйи овозини баландлатиб.

– Шунгача бир марта ҳам бормагани, – жавоб берди кул. – Помпеяда бу одам ҳақида юрган мудҳиш миш-мишлар рост бўлса, – Ёш бекачнинг у ёққа бориши умуман яхши эмас. Бироқ шўрлик бекачимиз биз эшитган гапларнинг биронтасидан беҳабардир: вестибюлда айгилаётган гаплар бир марта ҳам перистилда эшитилмади.

– Бир марта ҳам! – такрорлади Нидия. – Бунга шончинг комилми?

– Бўлмаса-чи, гўзалим. Аммо сен билан биз нима ҳам қила олардик?

Нидия иккиланди, кейин эса Ионага бериши керак бўлган гул ва қолганларни қўйиб, унга ҳамроҳлик қилган кулни чақирди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтмай, кетди.

Главк уйига олиб борадиган йўлнинг ярмига етгандagina Нидия эшитилар-эшитилмас қилиб минғирлади:

– Ўз бошига не хатарлар сотиб олаётганини билмайди, билиши ҳам мумкин эмас. Ҳар қанча нодон бўлмай, мен уни қутқараман! Чунки мен Главкни ўзимдан ҳам ортиқ севаман.

У афиналикнинг уйига қайтиб келганида, Главк дўстлари билан аллақаяёққа кетганини ва эҳтимол ярим гунсиз қайтмаслигини айтишди.

Нидия «ох» тортиб юборди. У ўриндикка чўкди ва безовта фикрларини бир жойга тўплаш учун юзини қўллари билан ёпди. «Вақтни ўтказмаслик керак», ўйлади у, ўрнидан турди-да, кулга қараб деди:

– Айт-чи, Помпеяда Ионанинг қариндош-уруғлари ёки яқин одамлари борми?

– Юпитер ҳаққи! – жавоб берди кул. – Наҳотки ростданам шунчалик нодон бўлсанг? Ионанинг ёш ва бой акаси, аҳмоқлигидан Исиданинг коҳини бўлиб олган акаси борлигини ҳамма билади.

– Исиданинг коҳини? Оҳ, худолар! Унинг исми нима?

– Апекид.

– Ҳаммаси тушунарли, – бидирлади Нидия. – Акасингил баравар қурбон бўлибди-да. Апекид! Ҳа, бу исм кулоғимга чалингандай эди, каерда... аммо синглиси қандай хатарга дуч келганини у тушунади. Унда тез Апекиднинг олдига борайлик!

Шу хаёлда у сапчиб турди ва ҳар доим йўлни пайпаслаб юрадиган ирғий таёғини олиб, Исиданинг эҳромига шошилди. Инсофли юнон уни ўз паноҳига олгунга қадар у шаҳар бўйлаб шу таёғи билан юрар эди. Помпеянинг ҳар бир кўчаси, ҳар бир гузари унга таниш эди, унинг бахтсизлигига нисбатан эҳтиромли ҳурмат билан муносабатда бўладиган оқкўнгил ўткинчилар ҳар доим унга йўл берар эдилар. Шўрлик қиз кўп ўтмай сўқирлик уни қутқаришини ва энг ўткир кўзлардан ҳам яхши кўрадиганларга йўлбошловчи бўлиб қолишини у билмасди!

Главк Нидияни ўз паноҳига олгандан буён у кулларидан бирига ҳар доим унга ҳамроҳлик қилиб юришини тайинлаб қўйганди; бечора кул гоят семиз эди ва Ионанинг уйига икки марта бориб келганди, энди эса олдида янги сайр турганини кўриб (қаёққалигини биргина худо биларди), қизга эргашиди, ўзининг семизлигидан алам билан нолир экан, бу қиз Купидондек сўқир бўлса ҳам, оёқлари Меркурийдаяк чаққон эканига Кастор ва Поллуксни шафе келтириб, дуолар ўқирди¹.

¹ Маъбудлар даракчиси Меркурийни (юнонча Гермес) қанотли кафш кийган, ишқ маъбуди Купидонни (Эрот, Амур) кўзларига боғич боғлаган ҳолда тасвирлашади, зеро, унинг ўқлари дуч келган ҳаммани бирдек нишонга оларди.

Бироқ ҳаммага таниш Исида эҳроми йўлини топиш-
да Нидияга унинг ёрдами керак эмасди, эҳром олдида-
ги майдон бўм-бўш эди ва қиз қийналмасдан муборак
девор олдига етиб борди.

– У ерда ҳеч ким йўқ, – деди семиз қул. – Сенга
ним керак ўзи? Коҳинлар эҳромда яшамасликларини
силмас эдингми?

– Чақир бировни! – деди Нидия бетоқат. – Исида
эиёратгоҳини кўриқловчи битта-яримта коҳин у ерда
туну кун албатта бўлади.

Қул қичқирди – ҳеч ким жавоб қилмади.

– Ҳеч кимни кўрмаяпсанми?

– Йўқ.

– Янглишаяпсан, мен нафас овозини эшитаяпман.
Ҳашилаб кара.

Гудранганича ва ҳеч нарсани тушунмай, қул атроф-
га аланглади ва қолдиқлари ҳозир ҳам, қазишмалардан
кейин, тор ҳовлида уйилиб ётган меҳроблардан бири
сидида хаёлга толгандек паст эгилиб турган одам
киёфасини кўрди.

– Бир одамни кўраяпман, – деди қул. – Оппок
кийимига қараганда, бу коҳин бўлиши керак.

– Исиданинг коҳини! – қичқирди Нидия. – Гапим-
ни эшит, хой, маъбудаларнинг энг қадимги хизматкори!

– Ким у чақираётган? – сўради паст ва ғамгин
овоз.

– Коҳинларингиздан бирига муҳим хабар келтир-
дим. Қароматгўйдан фол сўрагани эмас, шу хабарни
айтгани келдим.

– Ким билан гаплашмоқчисан ўзи? Ҳозир бемахал,
кит, мени безовта қилма. Тун худоларга ато этилган,
одамларга эса кун тайин қилинган.

– Гарчи бир марта эшитган бўлсам ҳам, овозингни
таниётгандайман. Сени қидириб юргандим. Сен коҳин
А текидмисан?

– Ҳа, бу мен, – жавоб берди коҳин деворга яқин-
лишаркан.

– Худоларга ҳамду санолар! – Нидия қулга нари тур ишорасини қилди ва қул қизни фақат Ионага ғамхўрликкина эҳромга олиб келиши мумкинлигини англаб, бир четга ўтди-да, қоқ ерга ўтириб олди.

– Жим! – деди қиз аста ва сўради: – Сен ростданам Апекидмисан?

– Наҳотки мени танимаётган бўлсанг?

– Мен кўрман. Қулоқларим кўз ўрнини босади, сени ўшалар таниди. Шундай бўлса ҳам Апекидлигингга онт ич.

– Худолар ҳаққи, ўнг қўлим ҳаққи, Ой ҳаққи!

– Жим! Секинроқ гапир. Мен томон эгил, қўлингни бер. Сен Арбакни биласанми? А? Қўлларинг муздай... Менга қара. Даҳшатли қасам ичдинг-а?

– Кимсан, қаердансан, ҳой ғалати қиз? – сўради Апекид кўркиб. – Мен сени билмасам, сени биринчи марта кўриб турган бўлсам.

– Лекин овозимни эшитдинг, аммо буни гапириб ўтириш иккимизга ҳам уят. Менга қара, сенинг синглинг бор-а...

– Унга нима бўлди? Гапирсанг-чи!

– Сен ўликларнинг базмларини биласан, мусофир, балки у ерда бўлишдан маза ҳам қиларсан, аммо уларда жондай синглинг иштирок этишини хоҳлармидинг? У Арбакникида меҳмон бўлишини хоҳлармидинг?

– Эй, худолар! Йўқ, унинг ҳадди сифмайди! Ҳой қиз, агар устимдан кулаётган бўлсанг, балога йўлик! Сени парча-парча қилиб ташлайман!

– Мен ҳақиқатни айтаяпман, айна дамда у Арбакнинг уйида, биринчи марта. У қандай хатар остида эканини биласан. Хайр. Мен ўз бурчимни бажариб бўлдим.

– Шошма! Шошма! – қичқирди қоҳин қалтираётган қўлини пешонасидан юргизиб. – Агар бу ҳақиқат бўлса, уни қандай қутқарамиз? Мени у ерга қўймасликлари мумкин. Бу даҳшатли уйда адашиб қоламан. О, Немесида! Ёрдам бер менга!

– Мен қулимга жавоб бервораман, сен менга йўл бошловчи бўл! Сени яширин йўлдан ўтказиб юбораманда, қулофингга эшикни очадиган сўзни шивирлайман. Биронта қурол олиб ол, у сенга асқатиши мумкин.

– Тўхтаб тур, – Апекид равоқлардан бирига кириб кетди, яна бир неча дақиқадан сўнг у яна пайдо бўлди, ўзининг кохинлик либоси устидан ўша пайтда барча тоифалар киядиган кенг ридони кийиб олганди. – Энди эса, – деди у тишларини гичирлатиб, – Арбак бир нима қилиб кўрсин-чи... Аммо у ҳеч нима қилолмайди! Қилолмайди! Наҳотки унинг қўлидан шундай иш келса? Наҳотки у шунчалар разил бўлса? Ҳеч ишонгим келмайди... Аммо у ғаддор. Нияти қора афсунгар – мана ким у. Эй, худолар, ёрдам беринглар менга... Нималар деб валдираяпман! Шулар худоларми? Барибир ҳам чакиришим мумкин бўлган бир маъбуда бор-ку, ҳар қалай, унинг исми – қасос маъбудаси Немезида...

Узуқ-юлуқ шу сўзларни ғудурлаганча Апекид ўзининг сукут сақлаган кўр йўлдош кизи ҳамроҳлигида бўм-бўш кўчалардан мисрликнинг уйи томон тез юриб кетди.

Нидия тўсатдан қўйиб юборган қул елка қисиб қўйди, ўзича сўкинди ва бошқа бирон жойга бориши керак бўлмаганидан тўғри келган томонга равона бўлди.

VII боб

МИСРЛИК ТАНҲОЛИКДА ЎЗИ БИЛАН ЎЗИ ГАПЛАШАДИ. УНИНГ ФЕЪЛ-АТВОРИ

Энди бир неча соат орқага қайтамиз. Главк октошча билан белгилаб қўйган ўша қуни тонг бўзара бошлаганида, мисрлик унинг уйига туташ баланд учли минара тепасида тетик кайфиятда ёлғиз ўтирарди. Уйни қуршаб олган мунгли дарахтлар билан бирга тош девор минарадаги майдончани қизиқувчан ёки адоватли

нигоҳлардан тўсиб турарди. Арбакнинг олдидаги хон-тахта устида англаб бўлмас аломатлар чизиб ташланган ўроғлиқ қоғоз ётарди. Осмонда юлдузлар хира милтирарди, тоғ чўккиларида тун коронғилиги эриб борарди; фақат Везувий узра бир калин қора булут парчаси осилиб турар, бир неча куп бўлдики, мана шу булут яна ҳам куюклашганди. Тун ўрнини кун эгаллай бошлади ва бу айниқса бамисоли улкан кўлдай, узумзор ва дарахтзорлар гуркираган, аллакаерларда эса уйқудаги шаҳарларнинг деворлари оқаришиб кўринган ўз сохилларига бош қўйиб ётган тинч денгиз узра янада яққолроқ кўзга ташланарди.

Бу мисрлик юлдузларга қараб одамларнинг ўзгарувчан тақдирларини ўқишга имкон берадиган ва жасорат билан тўлиб-тошган илм учун ғоят қулай соат эди. У қоғозга ёзиб тугатди, соатни ва бурж аломатини белгилади, кейин эса тирсагига суяниб, хаёлга толди.

– Яна юлдузлар мени огохлантираяпти! Демак, менга қандайдир хатар таҳдид қиляпти! – деди у аста. – Кутилмаган ва дахшатли хатар. Агар қадимги йилномаларимиз ҳақиқатни сўзласалар, юлдузларнинг ўша бирикмаси ҳам бир вақтлар ҳамма нарсага қаттиқ орзуманд бўлган, аммо ҳеч нарсадан баҳраманд бўлмаган Пирр учун тузилган, – унинг насибаси шонсиз жанглар, ғалабасиз гулчамбарлар, тантанасиз шоншухрат бўлган. Охир-оқибатда ўз хурофотлари уни қўрқоқ қилиб қўйди ва бир кампир қўлида итдай ўлиб кетди! Нима ҳам дердим, мени мана шу нодон жангари билан ёнма-ён қўйишганида, унинг телба кибру ҳавоси каби менинг ҳар нарсага жо бўлувчи донолигимга ўша интихони ваъда қилиб, юлдузлар мени аврайдилар. Тинимсиз уринишлар, муайян мақсаднинг йўқлиги, жон олувчи беҳуда меҳнат, тоғ ва тош – қандай маънос тарз-тариқа! Ҳа, юлдузлар менга шох Пиррнинг ўлимига ўхшаган ўлим хавфидан дарак бераётирлар. Яна бир қараб кўрай-чи. «Огоҳ бўл, – демоқдалар чарақлаган пайғамбарлар, – кўхна томлар

ёки тўсиқ деворлар ёки осилиб турган қоялар тагидан ўтаётганинда тепадан тушаётган тош сенинг қуръанга лаънат келтиргай!» Бу хатар эса яқин. Аммо мен кун ва соатини аниқ белгилай олмайман. Начора, агар бу интиҳо бўлса, кумсоатдан менга ўлчанган кум охириги донасиғача йилтиллаб тўкила қолсин. Ҳар ҳолда агар хатарни четлаб ўтолсам, агар шу ишни уддалай олсам, бундан кейинги менинг бутун ҳаёт йўлим денгиздаги ой йўлагидай ёркин ва тоза бўлади. Пировард-окибатда мен ғойиб бўлишим керак бўлган тубсизлик узра иззату эҳтиромлар, бахт-саодат, муваффақият қанчалик жимжима қилаётганини кўраяпман. Кейин, хатар ўтиб, мени мана шундай ёркин қисмат кутаётган экан, наҳотки таслим бўлсам? Қалбим умидларга тўла, у хотиржам, бу эса яхшилик белгиси. Борди-ю, тақдиримга мана шундай кўккисдан ва тез ўлиш ёзилган бўлса, ажал сояси бошимга аллақачон тушган ва юрагим оғир ғашликдан муз қотган бўлар эди. Юрагим тунд Орқнинг чорловини қайғу билан қабул қиларди. Аммо у кулиб турибди, у менга халоскорлик ваъда қилапти.

Мисрлик шитоб билан ўрнидан турди. У юлдузли гумбаз остидаги энсиз саҳнадан тез юриб ўтди-да, тош тўсиндевор олдида тўхтаб, яна кулранг ва мунгли осмонга қаради. Тонгги сарин ел унинг зехнини тетиклангирди ва у аста-секин яна ўзининг одатдаги жасоратини тиклади. У бирин-кетин ўчаётган ва тубсиз осмон қаърига сингиб кетаётган юлдузлардан кўзини олди. Унинг нигоҳи пастга томон ёйилиб кетган кенг бўшлиқ узра сирғалди. Тинч бандаргоҳда кемаларнинг мачталари қад кўтариб турарди; дабдабаю асъаса ва оғир меҳнатнинг бу улкан бозори узра ҳар доимги ғалағовур тинган. Атрофда битта ҳам чироқ кўринмайди, фақат аллақерда, эҳром устунларида ёки гунг форум пештоқларида кириб келаётган тонгнинг бўзарган ва титроқ жилоси милтилларди. Сокин шаҳарнинг тезда яна ура бошлайдиган, минглаб эҳтиросларга тўла юраги ҳозир қотиб турибди, кўчаларда ҳаёт қайнаётгани

йўк, унинг оқимини уйқу музи исканжага олган. Ўриндиклари тошдан ясалган, ҳалқа-ҳалқа бўлиб эшилган, қандайдир мудроқ аждаҳони эслатувчи улкан амфитеатр узра шаффоф туман осилиб турарди, сийрак дарахтлар узра қуюқлашиб, атроф-теваракни маъюс чулғаб олган. Шаҳар ҳам бир-бири билан даҳшатли тарзда тез-тез алмашган ўн етти аср беридаги, яъни ҳозиргига ўхшаб кўринарди, – бу ўликлар шаҳри эди.

Тинч ва долғасиз денгиз деярли ҳаракатсиз эди, фақат унинг сийнаси қаъридан олис ва бир маромдаги шовуллаши қулоққа чалинарди, бамисоли у уйқусида нафас олаётгандек; ям-яшил манзаралар соҳилларга узок ёриб кирганча у ўзининг суюкли фарзандлари – соҳилбўйи Геркуланум, Помпея ва Стабия шаҳарларини бағрига босиб олганга ўхшарди.

– Сизлар ухланглар, – деди мисрлик, Кампаниянинг фаҳри ва ҳусни бўлган бу шаҳарларга назар ташларкан. – Ухланглар! Бу уйқу мангулик ажал уйқуси бўлсин! Шаҳаншоҳ тожининг дурлари бўлмиш сизларга ўхшаб, бир вақтлар Нил шаҳарлари жилва қилар эди! Уларнинг улуғлигидан ном-нишон қолмаган, улар харобаларда ётибди, уларнинг қўшқу саройлари ва ибодатхоналари қабрларга айланган, уларнинг кўчаларини босиб кетган ўт-ўланлар ичида илонлар қулча бўлиб ётибди, ҳувиллаган уйларда калтакесаклар офтобда тобланади. Бировларни кўкларга кўтариш учун бошқаларни ер билан яксон қилувчи табиатнинг сирли қонуни бўйича сизлар уларнинг харобалари узра қад тиклагансиз; сен, кеккайган Рим, Сезострис ва Семирамида¹ шонини эгаллаб олдинг, сен ўлжага боққан талончисан. Мен, нутилган ҳукмдорларнинг сўнгги зурриёти, ўз тагимда, сенинг зафар маросимингда кўриб турганим мана

¹ Яъни Шаркнинг шонини: Сесострис (Сезострис) – Мисрнинг яримафсонавий шоҳи, буюк саркарда ва қонун чиқарувчи (уни аслида бўлиб ўтган биронта фиръавнга таққослаб бўлмайди); Семирамида – Ассирия салтанати асосчиси, у ҳам яримафсона шахс.

булар эса қуллардир! Лаънат уларга! Миср ўч олади-
ган соат келиши муқаррар.

Барбарлар Нероннинг олтин масканини отхонага ай-
лантиражак! Римликлар юборган шамолни барбарлар
бўрони супуриб кетажак.

Мисрлик даҳшатли тусда ирод этилган бу каро-
матни ирод этганида, унинг ўзи мудҳиш пайғамбарлик
тажассумига ўхшаб қолганди. Хатто ёш соҳибжамол
рухсорини бўзартирувчи тонг унинг кибрли киёфасига
ўлик тус бағишлади, қалин қора сочлари елкасига туш-
ди, узун қора либосининг барлари хилшиллади, кўли
ёйик эди, кўзларида ёвуз шодлик чақнади – буни на
пайғамбар деб бўларди, на шайтон деб!

У нигоҳини шаҳар ва денгиздан узди, унинг
қаршисида серҳосил Кампаниянинг узумзорлари ва
экин далалари ястаниб ётарди. Шаҳар ўзининг бир
замонлар пеласглар¹ қурган қадимги дарвозалар ва де-
ворлар сарҳадидан чиқиб кетганди. Везувийнинг ўша
вақтда ҳозиргидек бу қадар тик ва баланд бўлмаган
ёнбавирлари бўйлаб чорбоғлар ва қишлоқлар чўзилиб
кетганди. Шаҳарлари ўчган вулқон ёнида жойлашган
римликларнинг ўзларига ўхшаб, Италия жанубидаги
одамлар улар ўйлагандек энди абадий ўчган вулқон
ёнидаги кўм-кўк узумзорлар орасида беҳадик яшар
эдилар. Дарвозалар ортида ўлчамлари ва тузилишля-
ри турлича бўлган даҳмаларнинг узун сафи чўзилган,
шаҳар яқинида уларни ҳозир ҳам кўриш мумкин.
Шулар барчаси узра мудҳиш шаҳарнинг булутлар
чулбаган чўққиси бўй чўзиб турар, унинг қурум босган
ғорлари ва кулранг қоялари ола-була ранглар билан
қопланган эди, бу бир томондан ўтмишдаги вулқон ху-
ружларидан нишона бўлса, иккинчи томондан – э, воҳ,
бандаси кўр бўлар экан-да! – Келажакдаги офатдан
дарак берарди.

¹ *Пеласглар* – Юнонларгача Фессалия ва атроф вилоят-
ларда яшаган элат. (Тарж.).

Ўша вақтда афсоналарда бу жойлар нима учун бундай маънос тасвирланганини тушуниш қийин эди. Нечанеча милларга Бая ва Мизен шаҳарларигача чўзилган бу пасттекисликларни нима учун қадимги шоирлар дўзах эшиги деб тасаввур қилганлар ва ўзларининг Ахеронти ва афсонавий Стиксларини шу ерга жойлаганлар? Нима учун ҳозир узумзорлар барқ урган бу Флеграни улар маъбудларнинг майдони деб ифода этганлар? Нима учун айнан шу ерда деғу иблислар жасорат ила фаришталар устидан ғалаба қозонмоқчи бўлганлар? Энди эса, бу қуйиб кулга айланган ва вайрон бўлган чўққига қараб туриб, чиндан ҳам Олимп чакмоқлари зарбасини тасаввур қилиш мумкин.

Аммо ҳозир на сукутдаги ёнартовғнинг кунгурадор ғавдаси, на унинг ёнбағирларидаги серҳосил далалар, на ғамгин қабрлар қаторлари, на бойларнинг серҳашам иморатлари мисрликнинг нигоҳини ўзига тортарди. Везувийнинг нариги томондаги тик ёнбағри экинзорга айлантирилмағанди, ҳар жой-ҳар жойда фақат тишли қоялар, ёввойи дарахтзорлар ва ботқокларгина кўзга ташланарди. Арбакнинг ўткир кўзлари у ерда бир қора шарпани илғади, у, афтидан, ердан ниманидир олиб, дам-бадам эғиларди.

– Э-ҳа! – сўзланди у. – Демак, бу сирли тун қўйнида сарғашта юрган бир мен эмас эканман. Везувий жодугари ўз инидан чиқиб келган кўринади. Нега? Авомларнинг айтишича, гўё у ҳам юлдузларнинг буюк илмини ўрганар эмиш, нахотки бу ҳақиқат бўлса? Ойдин остида у аллақандай мудҳиш афсунларни ўқияптими ёки ушбу захарли ботқокзорда ифлос ғиёҳларни тераяптими? Мен у билан кўришмоғим керак. Доноликка ташна одамга шу нарса аёнки, инсон билимидан ҳеч қачон ирганиб бўлмайди. Дабдабанинг жир босган ва хомсемиз қулларигина, ҳеч нарса яратмай, нуқул ўз хирсларини қондирувчи нодонларгина ирганчлидир, мана шу ҳосилсиз тупроқ улар учун «ша-

раф» гултожи ва дафна чамбари ўстириб беришини тасаввур этолмайдилар. Йўк, фақат доноларгина лаззатланадилар, ҳикмат, нафосат, тажриба, тафаккур, билмлар, тасаввур дарё сингари ҳислар уммонига оқиб қолганда ҳақиқий лаззат таъмини тотиш фақат бизга нисиб этмиш. Ох, Иона!

Арбак бу номни тилга олиши ҳамон унинг фикрлари дарҳол янада теранроқ ва сирлироқ ўзандан йўл олади. Пастга диққат билан қараганча у тўхтади; бир ёки икки марта севинч билан жилмайди, сўнг девордан нари кетди-да, тўшакка чўкди:

— Борди-ю, ўлим муқаррар бўлса, ҳеч бўлмаганда ҳаётдан мен ҳамма нарсани оламан — Иона меники бўлади!

Арбакнинг мураккаб, ғалати феъли бор эди, ақлли тананига қарамай, бу феълини ҳеч эпакага келтиролмасди. Таназулга юз тутган сулоланинг бу фарзандида, ҳалок бўлган қавмининг зурриётида қаноат билмас ғурурнинг зар доим аждодларида ярақлаб турган шон-шавкатидан бадий маҳрум бўлгани учун кучли одамларни изтиробга солган рух яшар эди. Бу рух муроса нималигини билмасди, у жамиятга қарши исён кўтарарди, у бутун инсониятга нисбатан адоватда эди. Аммо бу ерда у ўзининг доимий ҳамроҳи — камбағалликдан қутулган эди. Бадавлатликда Арбак кўшгина зодагон римликлардан қолишмасди ва бу бойлик меҳнатда ёки нафсониятга дадил интилишларда йўл тополмаган эҳтиросларига эрк бериб қўйишга имкон туғдирарди. У кўп саёҳатлар қилганди ва ҳамма жойда Римнинг ҳукмронлигини кўриб, одамларни баттар ёмон кўриб қолганди. У ўзини қаттақон қамоқхонада яшаётгандай ҳис этарди, бироқ бу «қамоқхонада» у шоҳона дабдабадан лаззат ола биларди. Бу қамоқхонадан чиқиб кетиш йўли йўк эди. Ва унинг учун биргина илож қолган эди — қамоқхонани қошонага айлантириш. Қайғули тасаввур уни сирли ва номаълум илмлар сари сургаб кетмоқда эди. Феълида-

ги жасорат ва гурур унга отамерос тасаввуфий анъаналар уни мана шу нарсага томон итаргани-итарган эди. Барча мажусий эътиқодларни иткитиб ташлаб, у фақат инсоний донолик кудратигагина қаттиқ ишонарди. Табиат бизнинг тадқиқотларимизга қўядиган чегараларни у билмасди (ўша даврда буни ҳеч ким ҳам билмаган бўлса керак). У, билимда баландга кўтарилган сайин мўъжизалар эшиги очилишини кўриб, ўзининг навбатдаги эврилишида фақат Табиат мўъжизалар яратиб қолмай, балки иродаси кучли инсон ҳам сеҳр-жоду¹ ёрдамида ҳатто инсон тақдирини ўзгартира олишини тасаввур этганди. Шу тариқа Арбак илми унга қўйилган чегаралардан ташқарига, тартибсизлик ва зулмат қаърига олиб чиқишга зўр бериб уринар эди. Фалакиёт ҳақиқатларидан у илми нужум хатоларига, кимё сирларидан – сеҳр-жодунинг чалкаш йўлларига ўтди. Худолар кудратига шубҳа билан қарашни уддалайдиган бу одам инсон кудратига кўр-кўрона ишона бошлади.

Ўша вақтда сохта донишмандлар осмони фалакка кўтариб юборган сеҳр-жодуга сиғиниш Шарқдан олиб келинган эди. Ксеркс² кўшинига ҳамроҳлик қилган Остан Элладанинг содда динларига Зардуштийликнинг³ тантанавор хурофотларини олиб киргунига қадар сеҳр-жодуга сиғиниш юнонларнинг дунёвий фалсафасига ёт эди. Рим императорлари даврида эса сеҳр-жоду эъзозланарди ва Ювеналнинг бадбин зақосига озуқа берарди. Исидага сиғиниш сеҳр-жоду билан узвий боғлиқ эди ва Миср дини афсунгарликка ишонишга даъват этарди. Яхши руҳлар билан ҳамкорлик қилишга интилувчи оқ сеҳр-жоду ҳам, ёвуз руҳлар билан боғлиқ қора сеҳр-

¹ Сеҳр-жоду эгаси деб қадимги форслар қўлларида барча илмий билим ва таълимни ушлаб турган коҳинларни айтишган.

² Форс шоҳи Ксеркснинг Юнонистонга юриши (эрамизгача 480 йилда).

³ *Зардушт* – қадимги форс динининг машҳур ислохотчиси.

жоду ҳам эрамизнинг биринчи асрида бирдек иззату хурматда эди ва Фаустнинг мўъжизалари Аполлонийнинг мўъжизалари олдида хира тортиб қоларди¹. Хукмдорлар, сарой аъёнлари, донишмандлар бу дахшатли илм ёритқичлари қаршисида бирдек титрар эдилар. Улар орасида эса дахшатли ва сирли Арбак дурустгина мавкега эга эди. Сеҳр-жодуга дахлдор бўлган ҳамма унинг шуҳратини тан оларди. Бу шон-шуҳрат ҳатто унинг ўзини ҳам йўлдан оздирганди. Аммо сеҳргарлар ва донишмандлар орасида у ўзининг ҳақиқий исми билан ҳурмат қозонмаганди, бу исм умуман Италияда таниқли эмасди, зеро, Арбак – асли мисрча бўлмай, балки мидияча эди, қадимги халқларнинг кўчиб юриши ва аралашиб кетиши чоғида Нил водийсига келганди. Арбак ўзининг ҳақиқий исми ва унвонини яширишига жиддий сабаблари бор эди (ёшлигида у Римга қарши фитнада иштирок этганди). Гарчи Миср олимлари унинг фиръавнлар зурриётидан эканлигини сўзсиз эътироф этсалар-да, қудратли жодугарга шуҳрат келтирган мидияча исм унинг насл-насабини билдирмасди. Уни Буюк Юнонистонда² ва Шарқда узоқ эслаб юришган янада мутасаввуфроқ лақаб остида ҳурмат қилишарди: «Оловли камар хукмдори Хермес». Унинг турли китобларда жамланган фикрлари ва доно гаплари насроний динига янги кирганлар назарида куфрона эди. Шу сабабли Эфесдаги христианлар унинг китобларини шодхуррамлик ва қўрқув билан ёкиб юборган, бу фикр зурриётини шайтон дасисасидан маҳрум этган эдилар.

Арбакнинг феълида худбинлик бор эди, у ҳеч кимнинг ахлоқий қонунларини тан олмасди. Агар одамларни бу қонунларга бўйсунушга мажбур қилинса, олий ҳикмат воситасида улар устидан баланд кўтарилиш

¹ Юнон авлиёси Тианали Аполлонийни (милоднинг II асри) маъжусийларнинг авлиёси деб билар эдилар.

² Буюк Юнонистон деб Жанубий Италияни айтишган, у ерда кўплаб юнон мустамлакалари бор эди.

мумкин деб биларди у. «Модомики, – деб мулоҳаза юритарди у яна, – менга қонунларни ёзиб чиқариш қобилияти ато этилган экан, ўзим яратган қонунларни ўзгартириш учун нега ҳаққим бўлмасин?»

Деярли барча одамлар озми-кўпми даражада хоқимиятга орзуманд бўлади; Арбақда эса мана шу орзумандлик унинг феълига сўт ва қон билан кирган эди. У хоқимиятнинг ташқи ва кўпол зухурларига интилмади. Оломон устидан ҳукмронликни билдирувчи қирмизи ва ликторлик¹ шодаларини хуш кўрмасди. Унинг ёшлиқдаги орзулари бир вақтлар чилпарчин бўлганди ва унинг ўрнини одамларга нисбатан нафрат эгаллаганди. Унинг ғурури, Римга, бутун дунёга тенг бўлган «Рим» сўзига нисбатан унинг нафрати (у Римнинг ўзини – ваҳшийлардан ҳам баттарроқ қибрли Римни ёмон кўрарди) унинг юксакка кўтарилиши учун йўл бермасди, зеро итоатқор қуроли ёки малайига айланибгина юқорига кўтарилиши мумкин эди. Буюк Рамзеслар сулоласининг зурриёти ўларок, у ўзгалар хоҳишини адо этиши, бегона қўллардан хоқимиятни тортиб олиши керак эди! Бу ҳақда ўйлашнинг ўзиёқ уни ғазабга миндирарди. У, сохта шон-шуҳратга интилишдан юз ўгириб, кўпроқ қалбларга ҳукм ўтказишни орзу қиларди. Ақл-заковат қудратини ердаги неъматлардан энг буюги деб эъзозлаган ҳолда йўлида учраган барча одамларга таркатганча бу қудратни ўзида ўз кўзи билан кўриб, ҳис этишни ёқтирарди. У хамиша истеъдодли ёшларни излаб топиб, уларни ўзига бўйсундирарди. У қалбларга ёриб киришни, кўзга кўринмас, сирли салтанатни бошқаришни яхши кўрарди. Агар у бадавлат ва лаззатпараст бўлмаганида, у, эҳтимол янги дин асосчиси бўлармиди? Аммо у ўзининг бор кучини лаззатларга сарф қиларди. Бу олий қудратга (донидан донидан жонидан яхши кўрадиган қудратга) интилиш билан

¹ Ликтор – бошлиқнинг шахсий қоровули.

бир қаторда у аждодларининг сирли ери билан боғлиқ камма нарса олдида ғалати ва сирли эхтиром туйғусини ҳис этарди. Гарчи у худоларга ишонмаса-да, аммо уларни намоён этувчи тимсолларга (ёки, тўғрироғи, бу тимсолларнинг янгича талқинига) ишонарди. У Мисрга тивинишни қўллаб-қувватларди, чунки бу билан гўё Мисрнинг ўтмишдаги қудрат аломати ва хотирасини тақлаб қолгандек бўларди. Шу боис у Осирис ва Исида меҳробларига саховат билан инъом-эҳсонлар нисор этар эди ва ҳар доим бой одамларни ушбу «худо»ларни севишга, уларнинг қоҳинлари бўлишга ўргатарди. Унинг сурбонлари онт ичгач ва қоҳинларга айланиб бўлгач, улар билан айрим лаззатларни бирга баҳам кўрарди, чунки улар сир сақлашларига ишонарди ва бундан қалбларга ҳукм ўтказаетганини янада кўпроқ ҳис этар эди. Ионага нисбатан эхтирос оловида ёниб, у Апекида табу тахлит муомала қилганининг сабаби шунда эди.

Арбак камдан-кам ҳолларда бир жойда узоқ муқим ишарди. Бироқ орзу-мақсади қатталаниб борган сайин у саргардон кўчиб юришлардан чарчаб қолмоқда эди ва ўзинги йилларда Кампаниянинг гўзал шаҳарларида шу қадар узоқ қолиб кетдики, ҳатто бунга ўзи ҳам ҳайрон қолаётганди. Кибру ҳаво Арбакни у истаган жойда ишаш имкониятидан мосуво этарди. Муваффақиятсиз ниққан фитнадаги иштироки меросий ҳуқуқ бўйича ўзиники деб билган ва эндиликда абжағи чиқиб, Рим қочини қанотлари остида ётган ўша жазирамали мамлакатга олиб борадиган йўлни ёниб қўйганди. Римнинг ўзи эса унинг дарғазаб юрагида нафрат уйғотарди, ҳолос; бунинг устига императорнинг суюкли одамлари бадавлатликда у билан рақобатлашганларида ўзини қўйгани жой тополмай қоларди ва саройнинг ярқирок жилоси қаршисида у бечораҳол кўриниб кетарди. Кампания шаҳарлари унинг кўнгли неларни орзулаган бўлса, ҳаммасини муҳайё қилди: эртақнамо иқлим, энг ширин лаззатлар, бу ерда ҳеч ким бойлиги билан

ундан ўзолмас, бу ерда императорнинг айғокчилари бўлмас эди. Токи бисотида пули бор экан, у истаган нарсасини қила оларди. Мунгли йўлида уни ҳеч қандай тўсиқ ва хатар кутиб турмасди.

Арбак жиддий равишда ва сабр билан Ионанинг мухаббатини қозона бошлаганди. Энди у қизни севишнигина эмас, балки ўзининг севилишини ҳам истарди. Ёш неополитан қизининг барқ уриб гуллаётган гўзаллигини умид билан томоша қилар ва заковат қаршисида тиз чўкишга ўргатилган одамлар устидан ақлнинг ҳокимиятини билган ҳолда у Иона билан очилиб-сочилиб суҳбатлашарди, қиз туйғуларимнинг қадрига етади ва менга меҳр қўйиб қолади, деган ниятда уни ўқитарди. Бу бадкор шунчалик ёмон сифатларга эга бўлиши билан бирга табиат унга куч ва кенглик ҳам ато этганди. Қиз ундаги кенгликни қадрлаётганини сезганида, Арбак унга лаззатнинг беғам шиनावандалари енгилтак аслзодалар орасида бўлишга изн берди ва ҳатто янада муносиброқ одамлар билан муомала қилиш учун яратилган қиз унинг йўқлигидан валати ҳолга тушишига, бошқалар билан таққослаб, уни севиб қолишига ишонч ҳосил қилиб, буни қўллаб-қувватларди ҳам. Кунгабоқар куёшга талпингани каби ёшлик ҳам ёшликка интилишини у унутганди ва фақат Главкка нисбатан рашккина уни бу хатосини англашга мажбур этди. Гарчанд, кўрганимиздек, у хатарнинг ҳақиқий ўлчамларини билмаса-да, шу дамдан бошлаб узоқ муддат босиб келган эҳтироси ташқарига отилиб чикди. Рашкдек ҳеч нарса мухаббатни ўт олдиrolмайди, мухаббат ёркин аланга бериб ёна бошлайди. Ундаги нозиклик ва майинлик қаёққа кетади? У қаҳрли нафратга айланади.

Арбак эҳтиёткор ва шу билан бирга таваккал тай-ёргарликлар кўришга вақтни исроф қилмасликка қарор этди. У ўзини йикиб бўлмас девор билан рақибидан тўсишга жазм қилди. Агар Ионани одамлардан аж-

ратиб ва уни унутиб бўлмайдиган ришталар билан ўзига боғлаб олса, қиз ихтиёрсиз равишда фақат уни ўйлайдиган бўлиб қолишига ва бу тўла ғалабага айланишига умид қиларди, – римликлар Сабина қизларини ўғирлашганида шундай бўлган эди: куч билан олинган нарса янада мулойимроқ муомалалар билан боғлаб қўйилади¹.

Юлдузлар башоратидан кейин у бу ишга янада кунт билан киришиб кетди, юлдузлар анчадан бери Арбакка шу йили ва ҳатто шу ойда унга қандайдир даҳшатли мусибат, эҳтимолки, ўлим таҳдид солаётганидан дарак бериб келмоқда эди. Вақт оз қолганди. Мустабидларга ўхшаб, у ўзининг дафн гулханида қалбига яқин бўлган ҳамма нарсани ёқиб юборишга қарор қилди. Унинг ўз сўзлари билан айтганда, агар ростдан ҳам ўлиш керак бўлса, сўзсиз ҳаётдан ҳаққини олиб қолиши ва Ионани ўзиники қилиши керак.

VIII боб

АРБАКНИНГ УЙИДА ИОНАГА НИМА БЎЛГАНИ. ДАҲШАТЛИ ДУШМАН ҒАЗАБИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЗУҲУРИ

Иона мисрликнинг кенг даҳлизига қадам қўйганида, у акасидек ўша кўрқувни хис этди. Худди акасидай, даҳшатли Фив шаҳрига хавф солган аждаҳоларнинг

¹ Ривоятга кўра, қайта асос солинган Римга жоҳил ва ҳатто илгари жиноятчи бўлган одамлар кўчириб келтирилган ва қўшнилари ёш шаҳар билан ҳеч қанақа дўстона муносабатлар ўрнатишни истамас ҳам, эшитгилари келмас ҳам эди. Шунда римликлар қўшни Сабина қизларини ўғирлаб кетиб, зўрлаб хотин қилиб ола бошлаганлар. Аввалига Сабина қизлари ўғирларни ёмон кўриб юришган, бироқ кейин уларга ўрганиб қолишган ва Римга қарши уруш бошлаган ўз оталари ва оғаларини римликлар билан иттифоқ тузишга қўндиришган.

қотиб қолган ва мунгли киёфаларидаги (хайкаллардаги) қандайдир ғазабнок ва огоҳлантирувчи нарса-ни сезгандек бўлди, аждаҳоларнинг улуғвор ва беҳис турклари мраммарга ғоят бошлаб нақш этилганди.

Барзанги ҳабаш тиржайганча уни ичкарига қўйди ва орқамдан юр ишорасини қилди. Дахлиз ўртасида дуру гавҳарлар товланиб турган байрам либосидаги Арбакнинг ўзи уни қарши олди. Гарчи ҳали кундуз, бўлса-да, барча дабдаба ҳавасмандлари каби Арбакнинг уйида ғира-ширалик ҳукм сурарди ва шамлардан чиройли фаршга ва фил суягидан ишлов берилган шифтга нур тараларди.

– Соҳибжамол Иона! – унинг қўлидан олиш учун Арбак эгилди. – Кундузни сен хира қилдинг, нигоҳларинг хоналарга атир сочаётир, нафасинг уларни хушбўй хидга тўлдирмиш.

– Мен билан ундай гаплашма, – жилмайди Иона. – Беҳуда такаллуфлардан ҳазар қилишни, хушомаддан эҳтиёт бўлишни сен ўзинг ўргатганинг эсингдан чиқибди. Энди шогирд қизингга бунинг тескарисини уқдирмоқчимисан?

Иона бу гапларни шундай мафтункор самимият билан айтдики, мисрлик ўзини ҳар доимгидан ҳам кўпроқ ошиқ деб ҳис қилди ва ҳар доимгидан ҳам кўпроқ ҳужум қилгиси келиб кетди. Бирок у Иона билан тезда қувноқ ва ошқора суҳбатга киришди.

У қизни бутун уй бўйлаб олиб ўтди, у ерда фақат Кампания шаҳарларининг босиқ жилвасигагина ўрганган тажрибасиз кўзларига кўриниши мумкин бўлган жаҳоннинг барча ҳазиналари йиғилган эди.

Деворларда тенги йўқ сувратлар осилган, шамчи-роқлар қадимги Юнонистоннинг гуллаган даврига оид ҳайкалларни ёритиб турарди. Ҳар бири ўз ҳолича қимматбаҳо ёмби бўлган қимматбаҳо жавохирот терилган жавонлар устунлар оралиғида турарди, бўсағалар ва эшиклар ёғочнинг энг ноёб турларидан ясалган,

хамма томонда нукул олтин ва дуру гавҳарлар кўзни
замаштириб ялтирайди. Арбак билан Иона бу хона-
ларда гоҳ иккови ёлғиз колар, гоҳ соковдек индамас
қуллар сафи олдидан ўтар эди, қуллар чўккалаб тур-
ганча Ионага инъомлар – билагузуклар, олтин зан-
кирлар, дуру гавҳарлар тутар эдилар ва мисрлик бу
товғаларни қабул қилиш учун қизга беҳуда ёлборарди.

– Сени бой деб кўп эшитгандим, – деди Иона хай-
рат билан, – аммо бойлигинг бу қадар кўплигини хаё-
лимга ҳам келтирмагандим.

– Ох, қани энди буларнинг ҳаммасидан бир
тиллақош қўйдирсаму, у билан ойдек рухсорингни бе-
расам! – деярли кичкириб деди мисрлик.

Хай-хай! Унинг тагида янчилиб кетар эдим. Ик-
синчи Тарпеяга¹ айланган бўлар эдим! – жавоб берди
Иона кулиб.

– Бойликдан ҳазар қилма, Иона! Бойлиги йўқ одам
каётда қувонч нималигини билмайди. Олтин – буюк
фитначи, сеҳргар, орзуларимизни ушалтиради, биз-
га илохий ҳокимият тақдим этади, унга эга бўлишда
қандайдир рифъат бор. Бу энг қудратли ва шу билан
бирга, қулларимиз ичида энг итоаткор қулимиздир.

Айёр Арбак ёш неаполлик қизнинг кўзларини хази-
налари ва суҳандонлиги билан қамаштиришга ҳаракат
қиларди. У қиз ўз атрофида кўриб турган ҳамма нар-

¹ Римга бостириб келган сабиналиклар йўлини Капитолий
гепалиги чўккисисидаги қалъа тўсиб туради. Қалъа бошлиғининг
қизи Тарпея Сабина аёллари чап қўлларида тақиб юрадиган
олтин билагузукларга хаваслари келиб, душманларга дарвоза-
ни очиб беришга рози бўлган. Бирок сотқинликдан жон деб
фойдаланган Сабина аёллари сотқин қизни ёмон кўришдан
бошқа ҳеч қандай чора қўллашмаган. Шоҳ уларга деган:
«Биз чап қўлимизда нима бўлса, ҳаммасини унга беришга
онг ичганмиз – онтимизни тўлиқ бажарайлик!» – деб била-
гузук билан бирга у Тарпеянинг оёғи остига ўз қалқонини
иритган. Қолганлар ундан ўрнак олганлар ва қиз қалқонлар
залвори остида тириклай кўмилиб ўлган.

сага эга бўлиш истагини уйғотмоқчи эди, у бойликка ҳавас билан бирга қиз унинг соҳибига ҳам мойиллик хис қилади деб ўйлаганди. Иона эса яқиндагина одатда гўзалларга гапирадиган суюқ хушомадгўйликдан нафрат қилган мана бу оғиз энди қанақанги сўзларни айтаётганини эшитиб, ғалати бўлиб кетди. Фақат аёлларда бўладиган нозик одоб билан у ўзига қараб отилган пайконларни қайтаришга ҳаракат қилди ва унинг оташин путқиға ҳазил билан ёки шунчаки сўзлар билан жавоб берди. Бундай хикоядан кўра ҳайратомузроқ нарса йўқ эди: у гўё биргина пат ёрдамида шамолларга ҳукмини ўтказаман дея тасаввур қилган Африка афсунгарини бўйсундирди.

Мисрлик донишманд Ионанинг ҳусни таважжуҳидан ҳам кўра кўпроқ унинг нафосатига маҳлиё бўлиб қолди. У ўзини зўрға тутиб турарди. Ҳайхот! Патнинг фақат ёзги энгил шабадагагина кучи етарди, холос, у бўронга қарши ҳеч нима қилолмасди.

Улар деворларига кумушранг оқ мато қопланган катта танобий уйда тик турар эдилар, мисрлик бирдан чапак чалди ва бамисоли эртақлардагидек, Ионанинг айни оёқлари ёнидан, фарш тагидан базми жамшид хонтахтаси ва ўриндик ёки тўғрироғи, алвон чодирли тахтиравон кўтарилди. Ўша захоти аллақаяқдандир парда ортидан ширин мусиқа янгради.

Арбак Ионанинг пойлари ёнига чўқди. Уларга жаннатдаги филмонлар янглиғ хушрўй болақайлар хизмат қила бошлашди.

Базм, зиёфат сўнгида мусиқа наст ва босиқ бир куйни чала бошлаганида, Арбак ўз меҳмонига мурожаат қилди:

– Қачон бўлмасин, эй шогирдим, бу маънос ва бузуқликларга тўла дунёда яшай туриб, олдинга қарашга, келажак пардасини суриб қўйишга ва тақдир соҳилларида содир бўлиш ато этилган хира манзараларни кўришга интилганмисан? Ахир фақат ўтмишдагина

шарпалар бўлмайди-ку, келажакдаги ҳар бир воқеа ҳам ўз шарпасига, ўз соясига эга; пайти келганда, шарпа ҳаётга тўлади, соя жисм касб этади ва ер бўйлаб юриб кетади. Нариги дунёда иккита кўзга кўринмайдиган рухий ҳукмдор бор: бўлиб ўтгани ва энди бўладигани! Хоҳласанг, биз донолик кучи билан у ёққа бирга кириб борамиз, ўтмиш ва келажакни кўрамиз, мен билиб олган нарсани биламиз, нафақат ўликларнинг сирларини, балки тирикларнинг қисматларини ҳам.

– Сен буни билиб олгансан! Нахотки донолик шунча узоққа кириб бора олса?

– Менинг билимларим кучини синаб кўришни ва ўз қисматингни кўрмоқ истайсанми, Иона? Бу драма Эсхилнинг драмасидан ҳам мароқлироқдир, мен уни сен учун тайёрлаб қўйганман. Агар хоҳласанг, соялар ўз ролларини ижро этиб берадилар.

Неаполлик қиз титраб кетди. У Главкни эслади ва хўрсинди: уларнинг тақдирлари туташармикан? Бир ишониб, бир ишонмай, мисрликнинг сирли сўзлари олдида бир иккиланиб ва бир ҳузурланиб, бироз сукутдан кейин қиз деди:

– Мен кўриб кетаяпман, тагин келажак билими ҳозирги кунимни фақат ғуссага солса-чи?

– Йўқ, Иона. Мен ўзим кўрдим сенинг тақдирингни: сенинг келажакнинг шарпалари Елисей далаларида фароғатдадирлар. Арчалар ва атиргуллар орасида улар сенинг порлок тақдиринг гулчамбарларини тўқимоқдалар; бошқаларга ғоят шафқатсиз бўлган Паркалар¹ бир сен учунгина бахт ва севги тасмасини тикмоқдалар. Улардан барвақтроқ лаззатланиш учун ўз қуръангга кўз ташлагани борасанми?

Ионанинг юраги яна пичирлаб: «Главк» деди. У эшитилар-эшитилмас розилигини изҳор этди. Мисрлик

¹ *Паркалар* – тақдир жодугарлари, юнон мифологиясига кўра, улар тақдир кафанини тўқийдилар.

Ўрнидан турди ва уни қўлидан ушлаб, зиёфатхонадан олиб ўтди, шунда пардалар ўз-ўзидан авж олди-да, мусика баландроқ ва қувнокроқ янграй бошлади. Улар бир нечта устунлар ёнидан юриб ўтишди, устунларнинг ҳар икки томонида хушбўйи сувли фавворалар отилиб турарди, сўнг кенг ва қиялама зинадан боққа тушишди. Қош қорайди. Ой тик осмонда балқиб турарди. Кундузи ухлаб, тунда ҳавони муаттар бўйларга тўлдирувчи гуллар йўлкалар оралиғида қалин, ой нурига чулғанган дарахтларнинг қўланкалари остида барқ уриб ўсиб ётар ёки уларнинг йўли устида оқаришиб қўринган қўплаб ҳайкаллар пойидаги садалардек саватларга солиб қўйилганича ташландиқ бўлиб ётарди.

– Мени қаёққа олиб кетаясан ўзи, Арбак? – сўради Иона таажжуб билан.

– Ҳов анови ёққа, – жавоб берди мисрлик, хиёбон тўридаги мўъжазгина уйни кўрсатиб. – Париларга бағишланган эҳромга олиб бораяпман. Бизнинг синоатимиз шу табаррук жойда содир бўлмоғи керак.

Улар тўрида қора парда осилган энсиз йўлакка кирдилар. Арбак пардани кўтарди. Иона бир қадам олдинга ташлади ва зулмат ичига кириб қолди.

– Қўркма, – деди мисрлик, – ҳозир чирок ёнади.

У шундай дейиши билан юмшоқ ва илиқ нур аста чор атрофни тўлдирди ва шунда Иона улар ихчамгина хонада эканликларини, унинг барча деворларига қора нарсалар осиб қўйилганини кўрди. Унинг орқа томонида ўша рангдаги мато билан қопланган кажава бор эди. Хонанинг ўртасида кичиккина меҳроб турар, унинг устидан тош ўчоқ қўйиб қўйилганди. Ён томондан, гранит устунда тундай қора мрамрдан ясалган баҳайбат бош осилиб турарди. Буғдой бошоқларидан ясалган чамбарга қараб, Иона фахмладики, бу буюк миср маъбудасининг тасвири. Арбак меҳроб рўпарасига келиб туриб олди, унинг устига гулчамбарини қўйиб, у учоёққа ўрнатилган косага, жез идишдаги қандайдир суюқликни аста қуйди.

Бирдан ўчоқ узра зангори олов лоп-лоп ёна бошлади. Мисрлик ортга чекинди, Ионанинг ёнига келиб туриб олди ва кизга номаълум тилда бир печа сўзни мингирлаб айтди. Меҳроб ортидаги пардалар хилпираб кетди, кейин охиета очилди ва Иона хира ва оқиш сувратни кўрди, суврат аста-секин тиниклашиб бораверди; ниҳоят, у дарахтларни, дарёларни ва ўтлоқзорларни фарқлай оладиган бўлди – барча гўзал ранг-барангликларга бой она замин. Тўсатдан манзара узра қандайдир соя сузиб ўтди, у Ионанинг тўғрисига келиб тўхтади ва киз ўзида ғалати ўзгариш рўй бераётгандек хис этди, соя аниқ шаклга кирди ва бирдан Иона ўзини таниди!

Сўнг ушбу шарпали Иона ортидаги манзара кўздан йўқолди ва унинг ўрнида улуввор саройнииг танобийси пайдо бўлди. Ўртада кул ва посбонларнинг ноаниқ кўлкалари билан қуршалган тахт қад кўтариб турарди, тахт устидаги ошпоқ қўл тошга ўхшаган бир нимани ушлаб олганди.

Бирок бошдан-оёқ коп-қора либосга бурканган, юзини яшириб олган янги шарпа пайдо бўлди. У Иона сояси олдида тиз чўқди, унинг кўлидан тутди ва гўё чиқиб ўтиришга таклиф қилгандек, тахтиравонни кўрсатди.

Ионанинг юраги тез-тез ура бошлади.

– Унга юзингни очайми? – ёнидан бир овоз шивирлаб деди. Бу Арбакнинг овози эди.

– Ҳа-ха! – аста жавоб берди Иона.

Арбак қўлини кўтарди. Шарпа уни ёпиб турган ридони олиб ташлади ва Иона қичқириб юборди – унинг олдида Арбак турарди.

– Мана сенинг тақдиринг, – шивирлади мисрлик унинг қулоғига. – Сенга Арбакнинг қайлиғи бўлиш ато этилган.

Иона титраб кетди – қора парда тасвирни яширди ва Арбак, ҳақиқий Арбак ўзини унинг оёқларига ташлади.

– Ох, Иона! – деди у кизга эхтиросли бокқанча. – Ўз ишқи билан бу қадар узоқ ва беҳуда курашган одамнинг гапларига қулоқ сол! Мен сени ер-кўкка ишонмайман! Паркалар алдамайдилар – сени тақдир меники қилиб яратган. Мен бутун дунёни қидириб чиқдим ва сенга тенг келадиганини тополмадим. Ёшлик чоғимдан буён сенга ўхшаган кизни орзу қилар эдим. Токи сени топгунимча бу менга бир эрмакдай бўлиб келаётганди, фақат сени топгандагина кўзим уйқудан очилди. Мендан юзингни ўгирма, Иона, мен ҳақимдаги олдинги ўйлаганларингни унут, мен энди бошқа одамман – илгари совуқ, хиссиз, мунгли бўлиб кўринардим сенга. Мен сени шу қадар садоқат ва эхтирос билан севаманки, Иона, бошқа биронта аёлни бунчалнк севамаганман. Қўлимни узиб юборма тагин. Кўраяпсан-ку, мен ўзим қўйиб юбордим уни. Бўпти, истасанг, узиб ташлай қол, шундоқ бўла қолсин! Аммо мендан юз ўгирма, Иона, шошилма, сен ўзгартириб юборган одам устидан ҳукминг қанчалик кучли эканини ўйлаб кўр. Мен бирон-бир банда қаршисида тиз чўккан одам эмасман – аммо сенинг қаршингда тиз чўкиб турибман. Мен тақдирлар устидан ҳукм юргизар эдим – ўтинаман, сен менга тақдирингни инъом эт. Иона, қалтирама, сен менинг маҳбубамсан, маъбудамсан, менга хотин бўл! Кўнглинг нимани хоҳласа, ҳаммасини жойида бажо келтиргайман. Сенга ёруғ дунёдаги барча неъматларни – бойлик, ҳокимият, дабдабаю асъаса – ҳаммасини нисор этгайман. Арбакнинг сенга бош эгиб яшашдан ўзга ҳеч қандай севинчи бўлмаяжак. Иона, менга қара, табассуминг билан мени сарафроз эт, бошим узра чараклаб тур, меҳри мунирим, осмоним, нури чашмим! Иона, Иона, севгимни рад этма, ҳа, рад этма!

Бу кўркинчли ва қудратли инсон олдида ёлғиз Иона барибир кўркиб кетди, Арбакнинг иззатли нутқи ва меҳрибон овози далда бериб янграрди, овозидаги

мусаффолик эса унга химоя эди. Аммо у хайратда қолган, хижолатли эди ва дарҳол жавоб бера олмасди.

– Тур ўрнингдан, Арбак! – деди у охири ва яна унга қўлини узатди, аммо мисрликнинг қайноқ лаблари текканини хис этиб, дарров қўлини тортиб олди. – Тур ўрнингдан, борди-ю гапларинг жиддий бўлса, борди-ю нутқинг хазил бўлмаса...

Борди-ю... – такрорлади Арбак майин.

– Гапимга кулоқ сол. Сен менинг хомийим, дўстим ва муҳаббатим эдинг... Булар ҳаммаси кутилмаганда рўй берди! Сенинг таъзиминг, – унинг қоп-қора кўзлари чакнаб кетганини кўриб, Иона кўшимча қилди, – сенинг таъзиминг менга таъсир қилмайди, кўнглимни қомшатмайди, деб ўйлама. Аммо айт-чи, сен гапимга хотиржам кулоқ сола оласанми?

– Ҳа, холбуки сўзларинг менга яшин теккандай таъсир қилди!

– Мен бошқа одамни севаман, – деди Иона ёниб, аммо қатъий оҳангда.

– Худолар ҳаққи... дўзахнинг ўзи ҳаққи! – қаддини азод кўтариб тик тураркан, хитобан деди Арбак. – Менга бундай гапларни айтма, менинг устимдан кулма! Бунинг иложи йўқ! Сен кимни кўрдинг, кимни билардинг? Иона! Булар бари уйдирма, аёллар макри, сен вақтдан ютмоқчи бўлаётирсан. Мен сени хайратга солдим, сени чўчитиб юбордим. Мени нима қилсанг қил, айт, мен сени севмайман де, аммо зинҳор бошқани севаман деб айтма!

– Эвоҳ!.. – оғзини жуфтлади Иона ва бирдан мисрликнинг газабнок жазавасидан кўркиб, йиғлаб юборди.

Арбак яқинроқ борди, унинг нафаси қизнинг юзини куйдирмоқда эди. У қизни қучоқлади, аммо қиз унинг қўлларида ситилиб чиқди. Шунда фаршга у кўкрагида яшириб юрган қоғоз найча ерга тушди. Арбак найчани ушлаб қолди, бу эрталаб қиз Главқдан олган мактуб

эди. Кўрканидан Иона тўшакда на ўлик, на тирик ўтириб қолди.

Арбак мактубга тез кўз югуртириб чиқди. Иона унга қарашга юраги бетламаётганди. Арбакнинг юзи ўликдай оқариб кетганини, ғазаб билан хўмрайганини, лаблари қанақанги пир-пир учаётганини, кўкси кўтарилиб тушаётганини кўрмади Иона. Арбак мактубни охиригача ўқиб чиқди ва найчани ерга тушириб юборди. Кейин ясама хотиржамлик билан деди:

– Бу сен севган одамдан келган мактубми? (Иона унсиз йиғларди.) Гапир! – У овозини бақириниш даражасигача кўтарди.

– Ха, ха!..

– Мана, бу ерда исми ҳам бор экан... Бу Главк!

Қўлларини жуфтлаган ва атрофга аланглаган Иона қочишга йўл қидирарди.

– Кулоқ сол, – Арбак шивирлаб гапиришга ўтди. – Унинг қучоғида бўлишдан кўра сен қабрга кириб ётсан! Хўш! Арбак бу пасткаш юнон олдида лаллайиб қараб ўтиради деб ўйлайсанми? Бировга бериш учун мевани пиширибманми, буни ўйламадингми? Агар шундай бўлса, сен ғирт нодон экансан. Сен фақат меники бўласан! Сен менинг ихтиёримдасан!

У Ионани бағрига босиб қучиб олди. Ғазаб ва жазава билан қучоқлар экан, у севги хақида бутунлай унутган, эсимарги фақат ўч олишда эди. Бироқ нафрат Ионага куч бағишлади. У отилиб чиқди-да, орқага, хона тўрига ташланди ва пардани силтаб сурмоқчи бўлди. Арбак уни яна тутиб олди, аммо қиз яна юлқиниб чиқди, ҳолдан тойиб қаттиқ додлаганча Миср маъбудасининг боши турган устун ёнига йиқилиб тушди. Нафасини ростлаб, Арбак бир лаҳза тайсаллади, кейин эса ўлжасига отилди.

Шу топ парда шиддат билан сурилди ва мисрлик кимдир унинг елкасидан маҳкам тутганини ҳис этди. Қайрилиб қараб, у Главкнинг чакноқ кўзларини,

Апекиднинг оппок, сўлгин, аммо дахшатли чехрасини сўрди.

– Эҳ! – кичкирди у ғазабли нигоҳини биридан бошқасига олиб. – Қайси фурия олиб келди сизларни бу ерга?

– Ата! – жавоб берди Главк ва мисрликка ташлан-ши.

Бу орада Апекид синглисининг жонсиз танасини сўллариغا олди. Гарчи қиз пардай енгил бўлса-да, ўйсаёллар ва шубҳалар кемириб адо қилган Апекиднинг уни кўтариб кетишга кучи етмади, шу боис синглисини тўшакка ётқизиб қўйди ва борди-ю, Арбак устунлик қилгудек бўлса, кўлидаги пичокни душманининг сўксига санчишга шай турган ҳолда у Главк ва мисрлик ўртасидаги олишувни кузатганча Иона тепасида гураверди.

Дарвоқе, ёруғ дунёда рақибларнинг ваҳшиёна куч синишувларидан дахшатли нарса бўлмаса керак. Улар бир-бирини устидан босар, ҳар бири рақибининг томоғини қидирар эди, юзлари бир-бирига қарийб ёпишиб қолганди, кўзлари оловдек чакнардди, мушаклари тарап тортилиб, томирлари бўртиб кетганди, қаттиқ қисилган тишлари тиржайарди – ҳар иккови ҳам ҳаддан ташқари бақувват, икковининг ҳам ғазаби чексиз эди. Улар думалар, эшилар, бир томондан бошқа томонга найқалар, танг хонада у ёқдан-бу ёққа ташланар, ғазаб билан кичқирар эдилар. Ана, улар меҳроб олдига бориб қолишди, кейин яна олишув бошланган устун олдига келишди. Шу ерда улар нафасларини ростлагани сўхташди – Арбак устунга суянди, Главк эса устундан бир печа қадам нарида турарди.

– Эй, қадимий маъбуда! – деди Арбак устунни сучоқлаб ва нигоҳини муқаддас хайкалга кўтариб. – Муҳибингни ўзинг сақла, мана бу манфур дин мухлисини балога йўлиқтир, у ҳаром куч билан даргоҳингни бўлғатаётир ва сенинг қулингга тажовуз этаётир!

Шу топ ҳаракатсиз улкан бошга гўё жон кирган-дек бўлди, худди юпқа парда орасидан ўтгани каби мрамрдан қизил нур чарақлаб кетди, кўзлар оловли зўлдирлардай ялт-юлт қиларди ва қуйдириб кул қилувчи, тийиб бўлмас қаҳрга айланиб, юноннинг чехрасида туриб қолгандек туюлди. Унинг душмани додига маъбуда сирли равишда жавоб берганини кўриб, хайрат ва даҳшат чулғаган, аждодлари хурофотларидан холи бўлиб улгурмаган Главк мрамр хайкалнинг мўъжизали жонланишидан ранги қув оқарди, у титраб кетди, кўркқанидан капалаги учаёзди. Арбак уни ўзига келиб олишига йўл қўймади.

— Қазонг етсин, палид! — момақалдиروقдек гум-бурлаб деди у ва юнонга ташланди. — Худоларнинг хар нарсага қодир Онаси сени қурбон қилишимни хоҳлаётир!

Ўзини йўқотиб қўйган, хурофотлар даҳшатидан хали ўзига келмаган юнон ойнадай силлиқ мрамр фаршда сирганиб кетди ва йиқилиб тушди. Арбакни билган ва Исида эҳромида мўъжизаларга ишонмасликни ўрганган Апекид ўртоғининг кўркқанига эътибор қилмади. У олдинга ташланди, пичок ялтиллади, аммо хушёр мисрлик хавода унинг қўлидан тутди-да, қуролни тортиб олди; муштум бир сермалди, қаттиқ зарба келиб тушди — Апекид фаршда чўзилиб қолди. Голибона хайқирик билан Арбак пичокни сикимлаб ушлади-да, уни Главк узра кўтарди. Мағлуб бўлган гладиатор сингари совуқ ва нафратомуз итоаткорлик ила афиналик ажал кўзига киприк қокмай қараб турарди. Бироқ шу аснода тағларидаги ер жон талвасасида қаттиқ силкинди, — мисрликдан қудратлироқ бўлган рух ҳаракатга келган эди! Бу қаршисида қаҳр ва макр ожиз бўлиб қолган қақшатқич куч эди. У уйғонди, кимирлади! Зилзиланинг даҳшатли деви башарий хиёнаткорлик ва қора башарий ғазаб устидан нафрат ила кулди. Тоғлар остида қўмилиб ётган девга ўхшаб, у қўп

йиллик уйқудан турди, тоғларни чайкаб, ўзининг тор гўшагида бир ёнидан бошқа ёнига ағдарилди ва унинг ҳар бир ҳаракатидан ер ости оҳ тортар эди. Ўзини мактанчоклик ила фаришта деб эълон қилган инсон ўз гантанаси ва интикоми ониди кунпаякун этилган эди. Ер бўйлаб бўғиқ гумбурлаган овоз тарқалди, пардалар лошиллаб кетди, учоёқ чайқалди, баланд устун титради, гош маъбуданинг боши тўғри мисрликнинг ўлжаси узра эгилган бўйнига кулаб тушди. Бу даҳшатли зарбадан Арбак ерда ўликдай чўзилиб қолди. У даҳриёна афсуллар билан тирилтирган ва ёрдам сўраб чорлаган илоҳи ўзининг бошига етди.

– Ер ўз фарзандларини сақлаб қолди! – деди Главк кийнала-кийнала оёққа турар экан. – Бу даҳшатли зарбанинг бориға шукур! Кароматлари учун худога ҳамду санолар бўлсин!

У Анекиднинг туришига ёрдамлашиб юборди, кейин эса Арбакни орқасига айлантирди. Мисрликнинг юзида ҳаёт асари йўқ эди, оғзидан қимматбаҳо кийимларига қон оқиб тушарди. Главк қўлларини ёйган эди, мурда фаршга оғир ағдарилди ва қизил жилға мармар устидан охиста ўрмалаб кетди. Уларнинг оёқлари остидаги ер яна силкинди. Йиқилиб тушмаслик учун Главк ва Анекид бир-бирини ушлаб олишга мажбур бўлишди, бироқ зилзила қандай тез бошланган бўлса, шундай тез тўхтади.

Улар бошқа саросимага тушмадилар. Главк Ионани қўлларига осонгина кўтариб олди ва улар худонинг қарғиши теккан бу жойдан тезгина қочиб кетишди. Боққа чоғиб чиқишлари ҳамон уларни тартибсиз равишда югуриб кетаётган аёллар ва қуллар ҳар томондан ўраб олди, уларнинг байрамона либослари ушбу даҳшатли дақиқаларда ғоят беўхшов кўринарди; даҳшатга тушганидан улар нотаниш кишиларга эътибор берганлари ҳам йўқ. Уларнинг оёқлари остидаги хиёнаткорона жунбишга келаётган замин ўн олти йиллик

осудалиқдан кейин яна вайронгарчилик билан таҳдид солмоқда эди.

Хамма бир овоздан: «Зилзила! Зилзила!» деб қичқиради. Бизнинг қочокларимиз оломонни бемалол ёриб ва уй олдида ўтиб, қандайдир хиёбондан, кейин эса очик эшикдан ўтиб, чоғиб кетишди. Ой бирдан ям-яшил сабурлар орасида бир дўнғча устида букчайиб ўтирган кўр қизнинг гавдасини ёритди – қиз аччиқ-аччиқ йиғларди.

УЧИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯДА ФОРУМ

Эрталаб ҳамма Форумга боради: ишлари борлар ҳам, бекорчилар ҳам. Ҳозирги Парижга ўхшаб, ўша вақтдаги Италия шаҳарларида бўлганидек эркаклар ҳамма вақтларини уйдан ташқарида ўтказар эдилар. Сирасини айтганда, жамоат бинолари, Форум, пештоқлар, ҳаммомлар, эҳромлар улар учун ҳақиқий уй эди; Помпеяда бу сеvimли жойларни ҳашамдор қилиб безашлари ва улар билан фахрланишлари ажабланарли ҳол эмасди. Помпеядаги Форум дарҳақиқат ўша вақтда жуда гавжум бўлар эди. Йирик-йирик мрамр тахталар ётқизилган кенг йўлкаларда гурас-гурас одамлар тўпланар, қарийб ҳар бир сўзда қўллари билан ишоралар қилиб кизгин гурунглашар эдилар, бу тахлитда гаплашиш ҳалигача Италия жанубидаги аҳолига хос нарса. Устун ёнидаги етти дўконда саррофлар ўтирарди, уларнинг олдида танга уюмлари ялтирар, атрофда эса ола-була либосдаги маллоҳлар ва савдогарлар ғужғон эди. Устунларнинг нариги томонида узун тўга кийган одамларни кўриш мумкин эди, улар суд кетаётган муҳташам бино томон ошиқар эдилар; булар ишлар бўйича тиниб-тинчимас, сергап, зукко хусусий окловчилар эди.

Майдоннинг ўртасидаги шохсупаларда ҳайкаллар қад кўтариб турар, улардан энг ажойиби Цицерон ҳайкали эди. Бино тўғри ва симметрик дорий устунлари билан қуршалган, мана шу устунлар тагида иш туфайли каллаи саҳардан Форумга келиб олган бир қанча одам Италия одатига кўра понушта қилар ва понни шаробли косада ивитганча ўтган тундаги зилзила ҳақида ўзаро гап сотар эди.

Форумда чакана савдогарлар кезиниб юришарди. Бири кишлок ойимчасини тасма сотиб олишга ундар, бошқаси семиз дехқонга кавшларини мактарди, учинчиси хозир Италия шаҳарларида кўплаб учрайдиган ғравачали сотувчи қорни оч одамларга жажжи кўчма җоқдаги иссиқ овқатни таклиф этарди. Шундоқ яқинда эса ўша талатўпли ва шу билан бирга маърифатли замон учун зиддиятли ҳолат намоён эди – устоз ёш погирдларига лотин сарфу нахвидан сабоқлар берарди. Пешайвон устидаги энсиз ёғоч зинадан кўчага тушиш мумкин бўлган йўлак ҳам одамларга тўла, бироқ бу ерда кўпроқ муҳим ишлар муҳокама қилинганидан одамлар пастроқ ва жиддийроқ суҳбатлашар эдилар.

Вақти-вақти билан халойиқ Юпитер эҳромига (у ҳам шу ерда, Форумда бўлиб, Сенатнинг Мажлислари билан бўлиб хизмат қиларди) йўл олган ва дўстлари ёки қанишларга ясама камтарлик билан бош ирғаган битта-биримга сенаторга йўл бериб, эхтиром ила ўзларини четга олар эдилар. Ранг-баранг ва қимматбаҳо кийимлар орасида жамоат омборларига йўл олган, яқин орадаги қишлоқлардан келган дехқонларнинг бесўнақай гавдатарини кўриш мумкин бўларди.

Эҳром билан ёнма-ён Зафар арки қад кўтариб турарди ва унинг орқасидаги узун кўчада одамлар гавжум эди. Арkning тоқиларидан бирида қуёш нурларида қувноқ йилтираб фаввора отилиб турарди, арк устида эса булутсиз ёз осмонида чиройли товланиб император Калигуланинг жездан ишланган отли хайкали қад кўтарган. Саррофларнинг дўконлари ортида бир бино бўлиб (у хозир Пантеон¹ деб аталади), шаҳарлик одамлар қўлтиқларида саватлар билан кичкина вестибюль орқали ичкарига ғолибона ўтиб келар эдилар. Қурбонликлардан коҳинлар ихтиёрида қолувчи ҳамма нарса сотиладиган устунлар оралиғидаги саҳнга одамлар сал қисилиброқ юриб ўтишарди.

¹ Юнонча «Пантеон» сўзи барча маъбудларга бирдек бағишланган эҳромни англатади.

Жамоат биноларидан бири олдида усталар устунлар тикламоқда эдилар, улар болғаларининг тақ-туқлари дам-бадам халойиқ ғовурини босиб кетарди. Бу устунлар бугунги кунгача ўша-ўша чалалигича қолиб келмоқда!

Булар барчаси биргаликда расм-русумлар, насл-насаблар, урф-одатлар, машғулотларнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган хилма-хиллигини ташкил этарди. Ҳаётнинг катта беҳаловатлиги, хушчақчақлиги, жонлилиги, қайнаши ва жилваланишини тасаввур этиш қийин. Бу ерда дилхунлик ва савдо-сотик, бекорчилик ва меҳнат, хасислик ва кибру ҳаво ўзларининг хилма-хил ва шу билан бир вақтда уйғун оқимларини битта қилиб кўшиб юборган шиддаткор тамаддуннинг барча қиёфаларини кўриш мумкин эди.

Юпитер эҳроми олдидаги зинада эллик ёшлардаги бир одам қўлларини кўкрагида боғлаган ва нафратомуз хўмрайганча тик турарди. Унинг эғнидаги кийимлар ғоят жўн эди, унда Помпеядаги барча тоифа одамлари тақиб юрадиган тақинчоқлар йўқ эди; тақинчоқларига сабаб: улар бундай тақинчоқларни яхши кўрар эдилар, аммо яна бир сабаб шунда эдики, тақинчоқлар сеҳр-жоду афсунларидан ва ёмон кўзлардан асровчи жонли мавжудотлар шаклида ясалган бўларди. Ҳалиги одамнинг пешонаси дўнг ва тепакал бўлиб, энсасидаги тўқилмай қолган бир тутамгина сочини ридосининг қалпоғи яшириб турарди, бинобарин, уни кўтариб ва тушириб қўйса бўларди, ҳозир эса у бошини қуёшдан сақлаш учун олдинга тортиб қўйилганди. Бу одамнинг кийими Помпеяда расм бўлмаган жигарранг тусда бўлиб, қирмизи безаклари йўқ эди. Камарга мўъжазгина довол кистириб қўйилганди, услуби – ёзиш учун учи йўнилган чўпак ёзғич ва катта-катта мумланган қоғоз найчалар. Кўзга айниқса яққол ташланиб турган нарсаси камар орқасида катмоннинг йўқлиги эди, Помпея аҳолиси учун майли, ичи бўм-бўшдир, начора! – аммо унинг бўлиши зарурий саналарди.

Шахарнинг қувноқ ва ўзини яхши кўрадиган аҳолиси савдогарларга камдан-кам эътибор қилар эди, аммо мана бу одамнинг дадил нигоҳида шу қадар аччиқ нафрат бор эдики, у эҳром зиналаридан кўтарилиб кетмаётган диний намойишга қараб турганида, кўнларнинг ўзи беихтиёр унга тушди.

— Анови киник¹ ким бўлди? — сўради бир савдогар ўзининг заргар қўшнисидан.

— Бу Олинф, — жавоб берди заргар, — таниқли насоро, масихий.

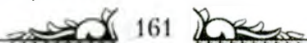
Савдогар чўчиб тушди.

— Даҳшатли мазҳаб! — деди у шивирлаб. — Айтишларича, масихийлар ҳар доим ўзининг тунги маросимларини янги туғилган чақалоқни ўлдиришдан бошлартириш. Тагин ўзларини тақводор дейишларига ўласанми! Назиллар! Тақводор эмишлар! Агар ҳамма улардан яна олак олса, савдогарларнинг, заргарларнинг ҳам холи кечеди?

— Ҳаққаст рост, — деди заргар. — Улар қимматбахорлару гавҳарлар тақмайдилар, илонни кўрганда сўкинадилар. Помпеяда эса барча тақинчоқлар илон шаклида қалади.

— Ана, кўрдиларингми, — деди учинчи одам, жез косага ҳайкалчалар қуйиладиган устахона эгаси, — муборак қурбонлик намойишига бу насоро қанақа қараяпти! Ўзининг нималарни бидирлаётганини эшитаяпсизларми? Эҳромга лаънатлар ёғдираяпти, ишонаверинглар. Биласанми, Дельдин, бу одам яқинда устахонам олдидан кетиб кетаётиб ва менинг Минерва ҳайкалини ишлаёт-

¹ Киникларнинг эрализгача IV асрнинг иккинчи ярмидан савжуд бўлган фалсафий мактаби барча турмуш фароғатлари адриятини инкор этган, ягона фароғатни руҳий хотирсамликда кўрган. Бу ерда янги дин вакиллари — масихий (христиан)ларни Рим диктаторлари халққа ёмон кўрсатиб, ўхтон, иғволар қилгани, халқ эса жамоа бўлиб аҳил яшовчи масихийларни янглишиб, Диоген каби яқка яшовчи киникларга ўхшатади. (Тарж.).

ганимни кўриб, бурнини жийирди ва: «Аттанг, жездан экан-да, агар мрамардан бўлганида, чилпарчин қилиб ташлардим», – деди. «Маъбудания?!» – жон-поним чиқиб кетди менинг. «Қанақасига маъбуда экан! – деди шу даҳрий. – Бу иблис, шайтон-ку». Кейин сўқиниб-сўқиниб йўлига равона бўлди. Наҳотки, биз бунга тоқат қиламиз? Ўтган тундаги ер қимирлашидан ажабланмаса бўлади, – у кўксидан мана шу даҳрийни улоқтириб ташламоқчи бўлганди. Даҳрий дейиш ҳам камлик қилади. У санъат кушандаси. Борди-ю, шундай одамлар қонун ўрнатадиган бўлиб қолишсами, биз хайкал усталарнинг шўри қуриди деяверинглар!

– Нерон даврида Римнинг кулини кўкка совурганлар шулар, – ух тортди заргар.

– Шу тарика улар масихийнинг шаънига «дўстона» таъналар ёғдиришар экан, Олинф уларнинг дикқатини ўзига тортаётганини сезди. У атрофга назар солди ва теваарагига одамлар тўпланаётганини, унга қарашаётганини ва пичир-пичир қилишаётганини кўрди. Уларга ўқрайиб ва шу билан бирга ачиниб қараб қўйди-да, у ридосига ўраниб, баланд овозда гудранганича у ердан кетди:

– Гумроҳ бутпарастлар! Наҳотки ўтган тундаги зилзила ақлларингни киритмаган бўлса? Эвоҳ! Қиёмат кунида холларинг не кечаркин?

Бу кароматни эшитганларнинг ҳар бири уни ўз жаҳолати ва қўрқоқлиги даражасида ўзича тушунди, бироқ барчалари унинг даҳшатли қарғиш эканида ҳамфикр эдилар, улар насорога инсон зотининг душманига карагандек қараб туришарди...

Оломон ичидан чикқач ва «Форумнинг энг чекка жойигача етиб боргач, Олинфнинг кўзи, юзи оппок ва жиддий бир кишига тушди. Уни дарҳол таниди. Қоҳинлик либосини яшириб турган ридосига ўранган Апекид сал бўлмаса ўзига оғдириб олган янги, сирли дин ихлосманди Олинфга ҳали унчалик ишонмас эди.

– Наҳотки у ҳам ёлғончи бўлса? Наҳотки шундай одми кийинган, кўриниши ҳам соддагина бу одам,

нахотки у хам, Арбак сингари, ўзини жиддий кўрсатиб, асл башарасини яшираётган бўлса? Нахотки Веста чо-дири бундай иллатни хаспўшлаб турган бўлса?»

Барча насл-насаблардаги одамларни кўравериб кўзи пишган ва ўз яқинларини яхши билган масихий Олинф Исиданинг янги коҳини Апекиднинг юзидан қалбида нималар кечаётганини фаҳмлади. У кохиннинг синовчан нигоҳини хотиржам, очик ва самимий бир тарзда қарши олди.

– Сенга тинчлик тилайман, – салом берди Олинф ёш коҳинга.

– Сенга ҳам тинчлик бўлсин, – алик олди коҳин. Унинг овози шу қадар хазин чиқдики, масихийнинг унга раҳми келиб кетди.

– Бу салом-алиқда, – деди Олинф, – ёруғ дунёда-ги барча яхши нарсалар мужассам, – ахир яхшилик бўлмаса тинчлик бўлармиди? У камалакка ўхшайди, ўзи ерга тираниб туради-ю, учи осмони фалакларда кўринмай кетади. Фалаклар уни мунаввар қилиб туради, у булутлар орасида макон тутайди, мангу сўнмас қуёшни акс эттиради, хотиржамлик бағишлайди. Бундай хотиржамлик, эй йигит, юракни яшнатади, мангу нурни ўзида намоён этади. Салом, тинчлик тилайман сенга.

– Афсуски!.. – гап бошлади Апекид, бироқ барчага отнинг қашқасидек таниқли масихий билан Исиданинг коҳини нима тўғрисида гаплашишлари мумкинлигини билишга мушток бекорчиларнинг қизиқиб қарашаётганини кўриб жимиб қолди ва аста қўшиб қўйди: – Бу ерда гаплашиб бўлмайди. Дарё бўйида кўришайлик, у ерда бир йўлка бор, айна вақтда у ер холи.

Масихий Олинф бош ирғади. Ҳар томонга зийраклик билан нигоҳ солганча, у кўчалардан тез-тез юриб кетди. Ахён-ахёнда йўловчилардан айримлари билан маънодор кўз уриштириб қўяр ёки билинар-билинемас бош ирғар эди, уларнинг кўпчилиги кийим-

ларига караганда, қуйи тоифаларга мансуб бўларди, зеро, бошқа барча нарсаларга, шу жумладан тарихдаги буюкдан кўра мундайроқ эврилишларга ўхшаб, насронийлик даставвал авомуннос қалбида хантал уруғидек келадиган заррача эди, холос.

II боб

ЖАМОА

Масихий, унинг изидан эса Апекид ҳам Сарин дарёси соҳилига етиб келди. Эндиликда бир кичик жилгага айланиб қолган бу дарё ўша вақтларда денгиз томонга шовуллаб оқар, унда сонсиз кемалар сузар, сувларида эса Помпея боғлари, узумзорлари, саройлари ва эҳромлари акс этиб турар эди. Шовқинли ва гавжум соҳилга етиб келгач, Олинф дарёдан атиги бир неча кадам нарида соядор дарахтлар тагидан кетувчи йўлкага бурилди. Оқшомлари бу ерда шаҳарликлар сайр қилишни ёқтиришарди, кун иссиғида югуриб, ўйнаб юрган бола-бақралар ва битта-яримта ўйчан шоир ё баҳслашган файласуфларни ҳисобга олмаганда бу ерга ёдам камдан-кам келарди. Йўлканинг хув охирида шамшоднинг ям-яшил шохлари нафис чайқалади, уларга фавн ва сатирлар ёки Миср эҳромлари ё бўлмаса шаҳарнинг ҳамма севган биронта машҳур фуқаросининг бадхат имзоси кўринишида дид билан шакл берилган. Қўпол дид бўлса-да, ўзининг қадимийлиги билан ба-рибир яхши.

Тушки қуёшнинг қия нурлари шохлар орасидан бу йўлкага тушиб турган ушбу паллада у мутлако кимсасиз эди, ҳар ҳолда масихий Олинф ва ёш кохиндан бошқа бу якин-атрофда ҳеч зот кўринмасди. Улар дарахт остидаги ўриндиклардан бирига ўтиришди. Дарё томондан эсаётган энгил шабада уларнинг юзига салкин урилар, рўпараларида дарё суви мавжланиб, яракларди. Бу таажжубланарли жуфтлик эди: энг янги дин их-

лосмандию жаҳон динлари ичида энг қадимийсининг коҳини!

– Ўшанда мени тўсатдан ташлаб кетганингдан буён яхши юрибсанми? – сўради Олинф. – Коҳинлик либоси остида юрагинг осойиш топдимми? Эй, Тангри сасига муштоқ банда, Исида соҳибкароматларида унинг акс садосини топа олдингми?.. Сен хўрсинаётирсан, тескари қараётирсан, кўнглим сезган жавоб шу бўлади.

– Хайҳот, – жавобан деди Апекид хўрсиниб, – рўпарангда бир бадбахт гунохкорни кўриб турибсан! Болалигимдан яхшиликни орзу қилардим. Мағораларда ва хилват гўшаларда олий мавжудотлар билан мулоқотда бўлган одамларнинг табаррукликларига ҳавас қилар эдим. Кунларни бўронли ва лойқа орзуларда ўтказардик, тунлари эса... тунлари вужудимга ғалати, аммо тантанавор арвоҳлар меҳмон бўларди сохта кароматгўйликларга алданиб, мен мана шу либосни кийдим. Кейин эса юрагимни (сенга ошкора иқроп бўламан) кўрганларим ва иштирок этишга мажбур бўлган кунларим безовта қилди. Ҳақиқатга интилиб, мен алдов қулига айландим. Сен билан учрашганимиз ўша оқшомда бу каззоб (Арбак) дилимга янги умидлар солди, аслида мен уни яхшироқ билишим керак эди... Аммо буниси муҳим эмас! Ўзимнинг таваккалчилигимга мен қасам ичишдек жинойтни ва гуноҳни кўшдим. Аммо энди кўзим очилди. Мен фариштага таъзим қилдим деб ўйловдим, аммо у шайтон бўлиб чиқди! Дунё кўзимга қоронғи кўриниб кетди, билмадим, унинг устидан хўжайинлик қиладиган худолар борми, йўқми? Ёки биз тасодиф кўғирчоқларимизми ва бу қиска ва қайғули ҳаётимиз ортида нима кутаётибди бизни – зулматми ёки янги ҳаётми? Менга ўз диним ҳақида сўзлаб бер, шубҳаларимни тарқат, агар ростданам бу сенинг кўлингдан келса.

– На сенинг аччиқ хатоларинг, – деди насоро, – на ҳозирги шубҳаларинг менга таажжубли эмас. Атиги саксон йил муқаддам одамларда ягона Худога ва на-

риги дунёга ишонч йўқ эди, аммо энди қулоғи эшитадиганлар учун янги илоҳий қонунлар эълон қилинган — ҳақиқий Олимп осмон эканлиги кўзи борларга кўриниб турибди. Энди диққат билан эшит.

Ўзи диндор ва бошқани ҳам динга тортган одам сифатида масиҳий тантанали сувратда Инжил фарзларининг ҳақиқийлигига Апекидни ишонтира бошлади. У Исо Масиҳнинг азоблари ва мўъжизалари тўғрисида ва халоскорнинг меърожи тўғрисида йиғлаб сўзлаб берди. У мўъминлар учун тайёрланган мусаффо ва беғамбеташвиш арши аълони ва гуноҳкорлар учун тайёрланган дўзах оламини тасвирлаб берди.

Исо Масиҳ томонидан инсониятни зулдан халос қилиш учун ўзини қурбон қилишга кейинги вақтда юзга келган шубҳалар ўша замонлар маъжусийининг ҳаёлига ҳам келиши мумкин эмасди. У «худодлар»нинг ерда яшаганларига, одам киёфасига кирганларига, одамлар меҳнати, азоб-уқубати ва бахтсизликларини баҳам кўрганларига ишонар эди. Алкменанинг ўғли¹ инсоният насли учун меҳнат қилмаганмиди? Шу сабабли маъжусийлар уни азиз билиб, меҳроблар ўрнатиб, қурбонлик учун хушбўй исириқ ёкадилар. Дорийлик Аполлон² ер остига кириб, сирли гуноҳи учун тавба-тазарру қилмаганмиди? Фалакдаги илоҳлар одамларга қонунлар улашар ёки уларга раҳмат нурини ёғдирар эдилар, одамларнинг миннатдорликлари эса саждага айланар эди. Шу боис Исо Масиҳнинг осмондан ерга тушиши, илоҳнинг бандага айланиши ва ажал болини тотиши халққа ғайриоддий ва ғалати бўлиб кўринмас эди.

— Кетдик, — деди насоро ёш коҳинга унинг сўзлари қандай таъсир қилганини кўриб. — Бизлар, озгина диндорлар тўпланадиган камтарингина уйга борайлик. Бизнинг дуоларимизни эшитиб кўр, тавба-тазарруда тўккан кўз ёшларимизни кўр, биз билан биргаликда оддий-

¹ Яъни, Геракл.

² Юнон қабилалари орасида Аполлонга энг кўп дорийлар сажда қилар эдилар.

оддий қурбонликлар қил, – кўзичоқларни эмас, гул-
чамбарларни эмас, балки қалб меҳробига нисор этила-
диган ёркин фикрларни қурбонлик қил...

Олинфнинг бу руҳлантирувчи сўзларида Апекид-
га қандайдир сахий эзгулик бордай туюлиб кетди.
Тўлкинланиб, у бўйсунди. У ҳозир ёлғизликни кўтара
олмас, бунинг устига у қизиқувчан бир ҳолатда эди – у
бу қадар мавҳум ва бир-бирига қарши миш-мишлар юр-
ган урф-одатларни кўрмоқчи эди. У шошмади, ўзининг
либосига қаради. Арбакни эслади ва даҳшатдан сеска-
ниб, насорога қаради. Кейин яхшироқ яшириниш учун
ридосига чирмалди ва деди:

– Бошла. Мен изингдан бораман.

Суюниб кетган Олинф унинг қўлини қисиб қўйди
ва дарёга тушиб, қайиқлардан бирини чақирди – бун-
дай қайиқлар бу ерда кўп эди. Улар қайиққа тушишди.
Чодир уларни куёшдан химоя қилар ва ёт нигоҳлардан
яширарди, қайиқ сув юзида тез сузиб кетди. Сал на-
ридан сузиб ўтиб кетаётган қайиқларнинг биридан паст
муסיқа кулоққа чалинарди, қайиқнинг тумшуғи гул-
лар билан безатилганди, қайиқ денгиз томон сузиб
борарди.

– Ана шунақа, суюнган ва ўз хатоларидан беҳабар
ҳолда бу роҳат ишқибозлари уларни бўрон ва ҳалокат
кутаётган баҳри муҳитга сузиб кетмоқдалар, – деди
Олинф. – Уларнинг ёнидан билдирмай сузиб ўтиб
кегамиз-да, соҳилга етиб оламиз.

Апекид кўзини кўтариб, чодирдаги тешикдан
қайиқдаги йўловчи аёллардан бирини кўрди – бу опа-
си Иона эди. Кохин хўрсиниб қўйди ва яна жойи-
га ўтирди. Улар ифлос, чекка кўчаларга яқин жой-
да кирғоққа келиб қўнишди. Олинф қайиқдан тушиб,
Апекидни чалкаш кўчалардан бошлаб кетди ва ниҳоят,
қўшниларникидан каттароқ бўлган уйнинг қулфлов
эшиги олдида тўхтади. У уч марта тақиллатди – эшик
очилди ва Апекид йўлбошловчиси билан изма-из осто-
надан хатлаб ўтиши ҳамон эшик ёпилди.

Улар бўм-бўш атрий – йўлак орқали ўтиб, чоғрок хонага кирдилар, эшик устидаги кичкина дарчадан ёруғлик тушиб турарди, холос. Остонада тўхтаб ва эшикни қоқиб, Олинф деди: «Саломлар бўлсин!» Ичкаридаги овоз сўради: «Ким керак?» – «Мўъминлар!» – жавоб берди Олинф ва эшик очилди. Бесўнақай ёғоч хоч олдида, афтидан, муроқабага берилиб, ярим доира шаклида ўн тўрт одам индамай ўтирарди.

Олинф ичкарига киргач, улар бошларини кўтаришди, аммо чурк этишмади. Насоронинг ўзи гап қотишдан олдин хоч олдида тиз чўкди ва Апекид унинг унсиз ибодат қилаётганини кўрди. Ибодат қилиб бўлгач, Олинф тўпланганларга муурожаат қилди:

– Дўстлар ва оғайнилар, орамизда Исида кохинини кўриб таажжубланманг. У кўрлар каторида эди, бироқ табаррук рух унга нозил бўлди, у ўзи ҳаммасини кўрмоқчи, эшитмоқчи ва тушунмоқчи.

– Иршод, – деди ҳали Апекиддан ёшроқ бир йигитча, унинг ҳам юзи шундай захил ва оғир, сўнгсиз тахайюллардан беҳол эди.

– Ҳасанот, – деди бошқа каттароғи; унинг қорача териси ва шарқона юз-андоми шомликларга тортарди – ёшлигида у қароқчи бўлган эди.

– Ҳасанот, – деди учинчиси.

Кохин улар томон ўгирилди ва ошпоқ, узун соқолли чолни таниб қолди – у бойвачача Диомеднинг кули эди.

– Ҳасанот, – такрорлади бошқалар ҳам, паст тоифаларга мансуб иккитаси бундан мустасно эди. Бу икковининг бири посбонлар бошлиғи ва иккинчиси Искандария тожири эди.

– Биз сендан сирларга риоя этишни талаб қилмаймиз, – яна сўз қотди Олинф. – Заиф оғаларимиздан айримлари қилганидек, биз сендан сотмасликка қасам ич демаймиз. Тўғри, жамоамиз қонун билан тақиқланган эмас, аммо ҳукмдоридан баттар ёввойироқ халойиқ бизлардан интиқом олишга муштоқ. Шундайин, дўстларим,

прокуратор Пилат иккиланганда, оломон: «Исони чор-михга торг!» деб қичқирган эди. Аммо ўз хавфсизлигимизни деб биз сени қасам билан боғлаб қўймаймиз, йўк! Бизни халойиққа сот, айбла бизни, ёмонла, истасанг, устимиздан ғийбат қил. Биз ўлимни писанд этмаймиз, биз арслон қафасига жон-жон деб кириб боришга ёки жаллод дарраси остига ётишга тайёрмиз, биз қабр зулматини оёқости қилиб ташлаймиз, зеро, жиноятчи учун ўлим жоиз бўлгани каби, насроний учун – абадият хосдир.

Маъқуллаган овозлар эшитилди.

– Сен бизниқига меҳмон бўлиб келгансан ва истасанг, қолишинг мумкин. Бизнинг динимиз қанақалигини билмоқчимисан? У қаршингда турибди. Мана бу хоч – бизнинг ягона муҳибимиз, мана бу қоғоз найчада Зерларимиз ва Элевсинларимизнинг сирлари бор. Бизнинг ахлоқимизми? У бизнинг ҳаётимизда. Биз ҳаммамиз гуноҳкорлар эдик, аммо энди бизни ким жиноятчиликда айблай оларди? Биз ўтмишдан покландик. Буни бизнинг хизматимиз деб ўйлама – худонинг иродаси шу бўлди. Бу ёққа кел-чи, Медон, – Апекиднинг қолишига учинчи бўлиб розилик билдирган кекса қулга имо қилди у. – Сен орамиздаги ягона қулсан. Аммо арши аълода биринчилар охирги бўлиб қолади. Бизнинг орамизда ҳам шундай бўлсин. Қоғоз найчани очда, ўқи.

III боб

ДАРБОН, ҚИЗ ВА ГЛАДИАТОР

Диомед уйининг эшиги очик эди ва кекса қул Медон зинанинг пастки пиллапоясида ўтирарди. Бой тожирнинг бу данғиллама уйини шаҳар дарвозасидан ташқарида, даҳмалар йўлининг энг бошида ҳозир ҳам кўриш мумкин. Ўшалар билан кўшни бўлишига қарамай, бу маҳалла қувноқ эди. Кўчанинг нариги

томонида, дарвозагача атиги бир неча қадам қолганда катта мусофирхона, така бор эди, бу ерда Помпеяга иш билан келган ёки бу ерда кўнгилчоғлик кидирган одамлар тамадди қилгани ё хордиқ чиқаргани кўнар эдилар. Хонакоҳ дарвозаси олдида энди юк ва йўловчи ташийдиган аравалар турарди – бир хиллари ҳозиргина келган бўлса, бошқалари йўлга тушмоқчи бўлиб турар, атрофда тўс-тўполон ва жонланиш ҳукм сурарди. Эшик олдидаги думалоқ хонтахтада бир неча деҳқон ўтирарди ва эрталабки бир коса шароб устида ўз ишлари ҳақида гап сотар эдилар. Эшикка неча замонлардан буён одамларга таниш бўлган шатранж катаклари чизиб ташланганди. Уйнинг томида ойнаванд айвон қурилганди, у ерда аёллар, пастда гап сотиб турган деҳқонларнинг хотинлари ўтирар ёки турар эдилар ва панжара устидан энгашиб, танишлари билан гаплашар эдилар. Уларнинг ёнида, кўшни чуқур саҳндаги мато қопламали ўриндиқда иккитами-учта камбағал одам кийимларидаги чангни қоқа-қоқа дам олмоқда эди.

Уйнинг орқа томонида катта биёбон ястаниб ётарди, бир вақтлар бу ерда илгарироқ яшаган қадимги халқнинг собиқ қабристони эди бу, – энди бунда ўликлар куйдириларди. Биёбон узра кўм-кўк довдарахтга кўмилган чиройли мухташам иморатнинг айвонлари савлат тўкиб турарди. Нафис ва хилма-хил, гуллар ва дарахтлар билан қуршалган даҳмаларнинг ўзи кишини ғамга чўктирмасди.

Шахар дарвозаси олдида, кичкина саҳнда ҳаракатсиз ва қоидага итоаткор рим легионери посбонликда турарди. Унинг дубулғаси ва қўлида ушлаб олган найзасида кўёш акси ялт-юлт киларди. Дарвоза уч йўлли арқдан иборат эди, ўртадагиси юк ва йўловчи ташийдиган аравалар учун, икки чеккадагилари эса пиёда йўловчилар учун мўлжалланганди. Бу йўлларнинг ҳар икки тарафида калин деворлар қад кўтариб турарди. Бу деворлар турли даврларда – уруш, вақт ва зилзила бу фойдасиз истехкомларни вайрон қилгандан кейин

сайта-кайта таъмир қилинган. Деворлар устида бир-бирига яқин қилиб қурилган чорбурчак миноралар қад сўтариб турарди, кўркам совуқлиги билан деворларнинг бир хиллигини бузиб, шундоқ ёнидаги янги оқойларга ярашиб турарди.

Геркуланум йўли бурилиб, устидан Везувий тоғ ўққиси тунд хўмрайиб турган узумзорлар орасида ойиб бўларди.

– Янгиликни эшитдингми, қария Медон? – сўради сўза кўтарган ёш аёл, қул билан гаплашгани Диомеднинг эшиги тагида тўхтаб, – аёл кўзасига сув олгани ва ўткинчилар билан гап сотгани хонақоҳга бормоқда эди.

– Янгилик? Қанақа янгилик? – қул бошини кўтарди.

– Бугун тонгда дарвозадан қандай меҳмон кириб келганини билганингдайди, сен албатта бу вақтда йқуни ураётган бўлсанг керак!

– Ҳа-а, – деди қул бепарво.

– Ҳа, бу худо ярлақагур Помпониандан совға.

– Совға? Ахир ҳозиргина ўзинг айтмадингми меҳмон келди деб?

– Ҳа, бу бирданига ҳам меҳмон, ҳам совға. Билиб қўй, ҳой аҳмоқ чол, бу ёш чиройли шер, у яқинда бўладиган ўйинларда иштирок этаркан. Эшитяпсанми, Медон? Ўзиям томошамисан – томоша бўлади-да! Тоғни кўрмагунимча киприк қоқиш менга ҳаром. Айтишларича, у ёмон ўқирай эмиш!

– Шўрлик нодон қиз, – деди Медон ғамгин ва нафратомуз.

– Мени нодон демай қўя қол, қари тўнка! Шер – бу зўр нарса, айниқса, у битта-яримтани тилка-пора қилиб ташлаганида. Тушунаяпсанми, Медон, энди бизда арслон ҳам бор, шер ҳам бор! Фақат икки-та боштароқ жиноятчи етишмай турибди, шунинг учун ҳам биз энди улар бир-бири билан қандай олишишини кўришимизга тўғри келадиганга ўхшаяпти. Айтганча, сенинг гладиатор ўғлинг бор-а, чиройли ва қучли

йигитча. Сен уни шерга қарши чиқишга кўндирсанг бўларди. Кўндирсанг, бир умр сендан миннатдор бўлиб колардим, бир менинг эмас, бутун шаҳарнинг савобига колардинг.

– Кет, – совук деди кул. – Менинг бечора боланинг ўлими ҳақида вайсагандан кўра ўз жонингни ўйласанг бўларди.

– Ўз жонимни? – ҳайрон бўлди киз ва кўрқиб атрофга аланг-жаланг қаради. – Хув, башаранг гўрда чиригур! Илоё тилинг ўз бошингни есин! – Шундай дея киз бўйнида осилиб турган туморни ушлади. – Менинг жонимга нима бўлар экан?

– Бир неча кун бурун ер кимирлаганди – бу эҳтиётингни қил дегани эмасми? – деди Медон. – Ёки ернинг овози йўқми? У ҳаммамизга: «Ўлимга тайёрланинг, интиҳо яқин», – деб айтмадими?

– Ҳах, шуни айтаяпсанми хали! – деди киз туникасини тўғрилаб.

– Сен худди масихийларнинг гапини айтаётирсан – тагин сен ҳам ўшаларнинг биттаси бўлмагин. Бўпти, сен билан валаклашиб барака топадиганга ўхшамайман, қари қарға. Олашақшақдай шақиллайсан, холос. Хайр! Оҳ Геркулес, бизга шер учун битта ва яна арслон учун битта жиноятчини юбор!

Эҳ, полвонлар бизни хурсанд қилгувчи,
Бизга эрмак учун улар ўлгувчи.
Алкменанинг ўғли каби баҳодир,
Бизга эрмак учун ўлишга қодир.
Ана, шер ва инсон майдонга тушди,
Бу жангда қайраймиз ақл ва ҳушни.
Эҳ, қонлар оқар қумли майдонда,
Бизга мазза дорул омонда!..

Кўнғирокдай овозда бу ёқимли қўшиқни хиргойи қилганча ва йўлда чанг қилмаслик учун туникаси барини кўтарганича киз мусофирхона томонга енгил юриб кетди.

– Бечора ўғлим! – ух тортди қул. – Наҳотки беҳуда кўнгилоҷарлик деб ўлиб кетаверсанг? Ох Исо Масих дини, сенга жон-жон деб тазарру қилардим, иммо кўркаманки мана бунақа қонхўр иштиёқлар жонимизга қасд қилаётир.

Чолнинг юраги бир тутам бўлди. У хаёлларига гўмганча жим бўлиб қолди, дам-бадам енги билан сўзларини артарди. У бутун юраги билан ўғлига во-баста эди. Кимнингдир тез, шахдам одимлар билан дарвозага кириб келганини у кўрмади. То бу одам ўхтаб, уни аста: «Ота!» – деб чақирмагунча кўзини сўтгармади.

– Болажоним! Лидоним! Наҳотки бу сен бўлсанг? – уюниб кетди чол. – Ҳозир сени ўйлаб тургандим.

– Бундан бошим осмонга етди, ота, – деди гладиатор секса қулнинг тиззалари ва соқолига қўлларини текки-иб. – Тез орада мен билан хаёлда эмас, ўнгишгизда йирга бўлиб қолишингиз мумкин.

– Ха, ўғлим, аммо бу дунёда эмас, – қайғуланди сул.

– Ундай деманг, падари бузрукворим. Ўзингизни ту-инг, чунки мен сезиб турибман... Фалаба қозонишимга ишонаман. Мен оладиган олтин эса сизга озодлик кел-тиради. Отажон, бир неча кун олдин мен алдашни истамай, ишончини оқламоқчи бўлган одам устимдан сулган эди. У барча шерикларидан саҳийроқ экан. У имлик эмас, афиналик, ўша устимдан қулди, қолиб қанча олади деб сўраганимда, у мени нафси бузукликда йблади. Афсус, у Лидоннинг юрагини яхши билмас экан!

– Ох ўғлим, ўғлим-ей! – деди чол ва пиллапоядан иста кўтарилди, уни бу иморатда атрий эмас, перистил бўлган танобий уйга олиб қирувчи ўз хужрасига олиб юрди.

Мана шу хужра ҳозир ҳам сақланиб қолган, ўнгдан ичинчи эшик (биринчиси – зинапояга, иккинчиси брон-на ҳайкал турган хилват саҳнга олиб чиқарди).

– Бўлмаса-чи, юрагинг олийжанобликка, муҳаббатга, тақвога тўла, – деди Медон улар хужрага киришгач, – аммо сен қилаётган иш гуноҳи азим: отангинг озодлиги деб сен ўз қонингни тўқмоқчисан – буни ҳам кечирса бўлади. Аммо ғалаба қозониш учун сен бировнинг қонини тўкишинг керак. Бу эса оғир гуноҳ, ҳеч қанақанги мақсад уни оқлай олмайди. Шу ерда тўхта! Бундай қийматга озодлик олганимдан кўра, умрбод қул бўлиб қолганим яхши!

– Ўзингизни босинг, отажон! – деди Лидон бетоқат. – Биламан, сиз янги динга иймон келтиргансиз, аммо илтимос, мен билан у тўғрида гаплашманг, чунки менга куч берган худодар мени дополикдан қисганлар, сиз кўпинча миямга қуядиган сўзларнинг биттасини ҳам туншунмайман. Сиз янги динга иймон келтиргансиз дедим, яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги гапларингиз ҳам ғалати эшитилади кулоққа. Агар сизни хафа қилган бўлсам, кечиринг. Аммо ўзингиз ўйлаб қаранг!.. Мен кимга қарши жанг қиламан? Сизни деб мен қанақанги ҳарис ва тубан одамлар орасида яшаётганимни билганингизда, улардан биттасини ўлдириб, ерни тозалаганинг қолди, деган бўлардингиз. Булар қонхўр йиртқичлар, ёввойи ҳайвонлар бари. Улар қўрсатган жасорат – эзгулик эмас, турган-битгани разолат. Улар қутурганлар, хиссизлар, тошюраклар бари, улар учун ҳеч қанақанги қутлуғ нарса йўқ дунёда. Тўғри, улар қўрқув нималигини билишмайди, улар фақат ғалаба тўғрисида, аёвсиз ўлдириш, ҳадиксиз ўлиш тўғрисида ўйлашади! Ким бўлишларидан қатъи назар, сиз айтган худо бундай одамлар билан олишаётган ўғлингиздан ғазабланиши мумкинми, отажон, фалақдан ерга қанақанги кучлар қўз тикиб турган бўлмасин, кекса отасини деб танти ўғли қилган қурбонликдан қутлуғроқ бурчни улар топа олмайдилар!

Ўзи билим нуридан маҳрум ва фақат яқиндагина насронийлик динига иймон келтирган шўрлик чол бу қадар гумроҳ ва шу билан бирга ўз хатосида бу қадар

гўзал жаҳолатга қандай зиё бағишлашни билмасди. Унинг бир кўнгли ўзини ўғли кўксига ташлаш бўлса, иккинчи истаги – оёғини қўлига олиб, ундан қочиш эди, у Лидонга таъна қилишга тайёр эди, аммо у йиғидан гапира олмаётганди.

– Агар ўша худоингиз (у битта шекилли, шундайми?) ўзингиз айтганингиздай, бу қадар меҳрибон бўлса, – давом этди Лидон, – айнан сизнинг унга бўлган ишончингиз сиз ҳозир қоралаётган нарсада тўғри қарорга келганимни биледи.

– Қанақасига? Нималар деяпсан? – деди чол.

– Ўзингиз биласиз, гўдаклигимда мени яхши кўриб, эркинликка чиқариб юборган одамга сотишган. Сизни кўриш учун Помпеяга шошганман, сизни қартайиб қолганингизда кўрганман, инжиқ ва баджаҳл хўжайинда хизмат қилар экансиз ва шундан аҳволингиз бадтар ёмонлашган экан. Янги дин сиздаги сўнги хотиржамликни ҳам йўққа чиқарибди, қулликни адолатли деб ҳисобламай қўйибсиз, бу фикр эса кўпинча бизга қийинчиликка чидашимизга ёрдам беради. Қул сифатида сизга ёқмайдиган жуда кўн нарсаларни қилишга мажбурлигингиздан, аммо масиҳийлар учун гуноҳ ҳисобланишидан менга арз-дод қилмаганмидингиз? Мана бу ларарийга¹ лоақал ноннинг куйигини қўйишга мажбур бўлганимда пушаймондан юрагим пора-пора бўлиб кетади, демаганмидингиз? Юрагим ҳар доим кураш иштиёқида ёнади деб айтмаганмидингиз? Ҳатто бўсаға олдида шароб сузаётиб ва шунда қандайдир юнон шохининг номини айтиб, Танталлардан-да даҳшатлироқ азоб-уқубатларга, Тартардагидан ҳам кўра мудҳишроқ абадий жазога гирифтор бўлишдан қўрқаман деган ким эди? Ахир ўзингиз айтмаганмидингиз буларни менга? Мен ҳайронман, ҳеч нарсага ақлим етмай қолди, ҳозир ҳам ҳеч нарсани тушунмаяпман, Геркулес ҳаққи; аммо мен сизнинг ўғлингизман ва менинг бирдан-бир

¹ *Ларарий* – Лар-руҳларнинг тасвири турадиган бурчак.

бурчим сизга ёрдам бериш. Сизнинг ох-вохларингизни эшитишга, сизнинг даҳшатга тушганингизни, мутгасил азоб чекиб ётганингизни кўришга қандай тоқат қилай? Қандай жим қараб турай?! Йўқ, мангу худолар ҳаққи! Олимпдан чакнаган чакмоқ сингари менда бир фикр пайдо бўлди... Менинг пулим йўқ, аммо кучим бор ва ёшман – мана менинг хазинам, мен сиз учун шуни сотаман! Сизга озодликни сотиб олиб бериш учун қанча пул кераклигини, енгган гладиаторга икки баравар кўп тегишини билиб олдим. Мен гладиатор бўлдим, ўзимни ҳаммага бирдек ғазаб ва нафрат билан қарайдиган мудҳиш одамларга бовладим, мен уларнинг хунарини ўргандим ва шунга шукур қиламан – у отамнинг озод бўлишига ёрдам беради!

– Ох, Олинфнинг гапларини эшитганингда борми! – деди қария хўрсиниб, ўғлининг мардлигидан тобора ҳайратга тушган, аммо унинг нияти жинойткорона эканига амин бўлган ҳолда.

– Истасангиз, мен ҳар қандай одамнинг гапини эшитишга тайёрман, – қувноқ жавоб берди гладиатор, – аммо сиз кулликдан озод бўлганингиздан кейин, албатта. Ўзимизнинг бошпанамиз остида, отажон, менинг ноқис ақлимни керак бўлса куни билан ҳайратга солинг, агар шундан маза қилсангиз, тунлари ҳам шундай қилинг. Мен сиз учун яхши бир жой тошиб кўйганман – шаҳарнинг жанубий қисмидаги эски Юлия Феликснинг тўққиз юз тўқсон тўққиз дўконидан биттасини. Кундузи бўсағада офтобда тобланасиз, мен эса сизнинг ўрнингизга ёғ ва шароб сотаман, кейин эса, агар Венера хоҳласа (ёки хоҳламаса, чунки сиз уни ёмон кўрасиз, менга эса барибир), кейин, мен сизга айтсам, сиз қиз болага эга бўлишингиз мумкин, у сизнинг кексалигингизни сақлайди ва сиз болаларнинг овози сизни бобо деб аташларини эшитасиз. Шунда мендан бахтли инсон бўларми? Ҳамма нарсага пул етарли. Хафа бўлманг, падари бузрукворим... Энди эса мен борай. Ҳадемай кеч тушади, мени ланиста кутаяпти. Дуо қилинг, отажон!

Шу гапларни айтиб, у қоронғи хужрадан чиқди ва энди улар шивирлаб гаплашишда давом этганча илгари Медон ўтирган жойга бордилар.

– Сени худо ўзи қўлласин, ботир болам! – деди Медон қизғин. Барча юракларни ўқийдиган буюк куч сенинг мардлигингни кўрсин ва сенинг хатонгни кечирсин!

Барваста гладиатор енгил, аммо мағрур одимлар билан йўлакда жадал юриб кетди. Қул то у кўздан ғойиб бўлгунча ортидан қараб қолди, сўнг ўз жойига ўтириб, яна бошини кўксига солинтирди. Уни унсиз ва ҳаракатсиз гавдаси бамисоли тошдан йўнилганга ўхшарди. Аммо юраги... Бизнинг янада хушбахт асримизда бу юракдаги азоб укубату валаённи ким тасаввур этишга қодир?!

– Кирсам майлими? – сўради майин овоз. – Бекангиз уйдадилар?

Қул бепарво қўл силкиб қўйди, бироқ келган қиз буни кўрмади, у ҳайкибгина сал баланд овозда саволини яна такрорлади.

– Айтдим-ку сенга! – ғудранди дарбон вижиниб. – Киравер!

– Раҳмат, – деди синик овоз ва шундагина қул бошини кўтариб, кўр Нидияни таниди.

Ғам босганда одам ўзгаларнинг бахтсизлигига ачинади. Қул ўрнидан турди, кизни бошқа зинагача олиб бориб қўйди (у пастга, Юлиянинг хонасига олиб борарди), у ерда эса чўри кизни чақириб, Нидияни унга топширди.

IV боб

ПОМПЕЯ ҒЎЗАЛИНИНГ ХОС ХОНАСИ. ЮЛИЯ ВА НИДИЯ ЎРТАСИДА БЎЛИБ ЎТГАН МУҲИМ СУҲБАТ

Мафтункор Юлия канизаклар қуршовида ўз хонасида ўтирарди. Туташ хобгоҳ сингари бу хона гарчи ихчам бўлса-да, барибир одатдаги хобгоҳлардан каттароқ

эди; улар деярли ҳар доим шунақа мўъжазгина бўлар эди, уларни кўрмаган помпеяликлар, афтидан, тунни ўтказишни ёқтирадиган ҳужрани элас-элас кўз олдиларига келтиришлари мумкин. Аслида «каравот» қадимгиларда бизга ўхшаб уйда ундай муҳим роль ўйнамасди. Ўриннинг ўзи ғоят энсиз ва калта қушеткага ўхшаб кетарди ва шу қадар енгил бўлардики, қулларнинг ёрдамисиз ҳам уни бир жойдан бошқа жойга кўчириш мумкин эди; ҳойнаҳой, кўпинча уни уй соҳибининг хоҳишига қараб ёки йил фаслларига боғлиқ равишда хонама-хона кўчириб ўтказишгандир, чунки Помпеяда бир хил ойларда истиқомат қилишган хоналар бошқа ойларда бутунлай хувиллаб ётган. Бундан ташқари, италияликлар ўша замонларда чароғон кундузги нурдан ўзларини тортганлар. Уларнинг қоңқоронғи хоналари (аввалига буни режанинг хомлигига йўйганлар) махсус шунга ҳисоб-китоб қилинган. Пешайвонларда ва боғчаларда хоҳлаганлар офтобшувокда тобланганлар, уйнинг ичкарасида эса улар соя ва салқиндан баҳраманд бўлганлар.

Йилнинг бу фаслида Юлия пастда, шоҳона хоналарда истиқомат қиларди. Унинг хоналари деразалари бокка очиларди. Тонгги ёғду бу ерга фақат ойнаванд эшикдан кирарди ва барибир Юлианинг нимқоронғиликка ўрганган кўзлари унга қайси ранг кўпроқ ярашишини, нафис қизил бўёқнинг қайси тури унинг тим қора кўзларига кўпроқ чанқоқлигу юзларига тароват бағишлашини биббинойидек кўрарди.

Унинг олдидаги хонтахтада силлиқ сайқалланган, пўлатдан ясалган думалоқ кўзгу турарди, атрофда эса суркагичлар ва суртмалар, атир-ушалар, жавоҳироту тароқлар, тасмалару олтин тўғноғичлар бир текисда териб қўйилган, улар ёрдамида санъат ва инжиқ урф унинг табиий гўзаллигини янада жилвагарроқ қилиб юбориши керак эди. Фира-шира хонада помпеяча дид билан ишланган жонли ва ранг-баранг тасвирлар ёрқин товланарди. Юлианинг оёқлари остидаги хонтахта ёнида

шаркча гилам ташлаб кўйилган. Ёнидаги бошқа хонтахтада кўзали кумуш тоғора, мирт дарахти соясида дам олаётган Купидоннинг нафис киёфаси кўринишидаги ўчиқ шамдон ва Тибуллнинг юракни оқизиб юборувчи марсиялари бўлган кичкина қоғоз найча бор эди. Хобгоҳга олиб кирадиган эшикка бой зардўзлик каштали парда тортилган. Ўн саккиз аср аввалги гўзаллар оромгохлари ана шундай бўлган.

Сохибжамол Юлия ўриндикда эринибгина ўзини орқага ташлади, машшота эса бу орада унинг бошига майда зулфлардан ясалган бутун бошли иншоотни тикламоқда эди, у сочини баландроқ турмаклаш учун ясама сочларни кўшиб ўргани-ўрган эди.

Ёкут рангли, қоп-қора сочни ва қорача юзни яхши ажратиб турадиган туника кенг-кенг букламлар билан Юлиянинг оёғига тушиб турарди, у нозик тақинчоқлари атрофидан чилвирлар билан боғланган юшоқ туфлида эди; қирмизи матодан тикилган туфлига дурлар қадалган ва ҳозирги турк туфлиларига ўхшаб, уларнинг тумшуқлари хиёл эгик бўлган эди. Пардоз-андоз ишларининг хўп ҳадисини олган кекса, тажрибакор чўри хотин билагига Юлиянинг жавоҳиротга кўмилган кенг камарини ташлаганча машшота олдида турарди ва дапқир-дапқир бу меъморга кўрсатмалар берар экан, ҳар икки гапнинг бирида бекасининг шаънига мактов сўзларини қалаштириб ташламоқда эди.

– Мана бу тўғноғични ўнгроқдан ва пастроқдан қада, эсини курт еган! Кўрмаяпсанми ахир, бегойимнинг қошлари тўғри ва чиройлилигини? Худди башараси буришиқ Кориннанинг сочини турмаклаётгандайсан. Энди рангларга келсак... Э, кўй бунингни, аҳмоқ, бу оч кизилинг кетмайди, ахир сен уни Хлориданинг чўтир ёноқларига танламаётибсан-ку, фақат ранглар керак, дуркун Юлиямизга фақат улар ярашади.

– Секинроқ-да! – деди Юлия жаҳлдан оёқчаси билан ер тепиниб. – Худди ёввойи ўт юлгандай, сочимдан торгқилайсан!

– Лақма! – давом этди ишбилармон машшота. – Хонимингнинг нозиклигини наҳотки билмайсан? Ахир Фувлия бевасининг от ёлини тарамаяпсан-ку. Энди эса тасмани бер, ана шундай. Қани, хуснда тенгсиз Юлия, энди бир кўзгуга қара-чи, ўзингдан чиройлироқ биронга қизни кўрганмисан?

Беҳисоб танбеҳлар ва фимир-фимир ҳаракатлардан кейин ғалати минора ниҳоят тикланиб бўлгач, қовок ва қошларга қора уша тортиб, кўзларга енгил ғамза берилди, яримой шаклида қирқилган ва ол дудокларга маҳорат ила ёпиштирилган энсиз тасмача оғизни бежирим, тишларни дурдай оппоқ қилиб кўрсатардики, бу табиий оппоқликни ҳатто табиатнинг ўзида ҳам учратиш амримаҳол эди.

Шунгача ишсиз ўтирган бошқа чўри хонимга жавахиротни тақиши керак эди. Дур сирғалар (ҳар бир қулоққа иккитадан), залворли олтин билагузуқлар, олтин занжир (унда биллур тумор осилиб турарди), чап елкага – Психея тасвири чиройли кўз қўйилган нафис тўға, бир-бирига чирмашган икки илон кўринишидаги тўғали, бой зардўзи каштали қирмизи камар ва ниҳоят ингичка, оппоқ бармоқларнинг ҳар бир бўғинига қўлаб узуклар тақилди. Энди сўнгги римча урф бўйича пардоз-андоз ниҳоясига етганди. Гўзал Юлия кўзгуга сўнгги бор кибр билан назар солди ва ўриндикда ўзини орқага ташлаб, бефарқ оҳангда, ўзининг энг ёш чўриларидан бирига Тибуллнинг инжа шеърларидан ўқиб беришни сўради. Чўри Нидияни етаклаб кирганида, шеърхонлик ҳали тугамаганди.

– Салом Юлия! – деди ожиза қиз, соҳибжамол хоним ўтирган жойдан бир неча кадам нарида тўхтаб ва қўлларини кўксига чалиштириб. – Сен мени чақирган экансан, келдим.

– Хуш келдинг, гул сотувчи, – деди бека. – Бери кел, ўтир.

Қуллардан бири Юлианинг ёнига ўриндик қўйди ва Нидия унга чўкди.

Юлия бирмунча вақт қизга тикилиб қараб турди ва хижолатли сукут сақлади. Сўнг имо билан хизматкорларга уларни холи қолдиришни ва эшикни ёпиб қўйишни амр қилди. Улар танҳо қолишгач, Юлия бенихтиёр ундан тескари ўгирилиб ва қиз унинг юзини кўра олмаслигини эсидан чиқариб сўради:

– Эшитишимча, сен Ионага хизмат қилаётган эмишсан?

– Ҳа, ҳозир мен уникидаман, – жавоб берди Нидия.

– Одамлар айтганидай, у ростданам шунақа яхшими?

– Билмадим, – деди Нидия. – Буни мен қаёқдан билардим?

– Ах, бутунлай унутибман! Аммо сенинг қулоқларинг бор. Бошқа қуллардан нималарни эшитдинг? У чиройли эканми? Қуллар ўзаро суҳбатлашганида, бировни ортиқча макташмайди.

– Чиройли дейишяпти.

– Ҳм! Бўйи баланд эканми?

– Ҳа.

– Мен ҳам шунақаман. Сочи қора эканми?

– Шунақа дейишяпти.

– Меники ҳам. Главк уникида тез-тез бўлиб турар эканми?

– Ҳар куни, – жавоб берди Нидия, хўрсиниғини босиб.

– Наҳотки ҳар куни бўлса? Қиз йигитга ёқарканми?

– Ҳа-да, чунки улар яқинда турмуш қуришади.

– Турмуш қуришади?! – қичқирди Юлия, ҳатто пардозда ҳам оқариб ва сапчиб ўрнидан турди.

Унинг чехрасида қандай туйғулар акс этганини Нидия, албатта, кўрмади. Юлия узоқ жим қолди, бироқ кизнинг кўтарилиб-тушаётган сийнаси ва чақноқ кўзларига қараб, зийрак одам унинг иззат-нафсига қанчалик зарба берилганини дарҳол англаган бўларди.

– Сени фессалиялик дейишяпти, – деди Юлия ниҳоят, жимликни бузиб.

– Тўғри айтишган, – деди Нидия.

– Фессалия – сеҳр-жоду ва ромчилар, тумор-тутаткилар ва иссиқ-совуқ қайтармалар мамлақати.

– Ха, бир вақтлар у ўзининг афсунлари билан шуҳрат тоғанди, – кўрка-писа жавоб берди Нидия.

– Битта-яримта ишқий афсунни биласанми?

– Менми? – қизариб кетди қиз. – Қаёқдан? Йўқ, онт ичаман!

– Билмаганинг – ёмон, мен сенга шунча олтин берган бўлардим-ки, сен пул тўлаб, озодликка чиқиб олардинг.

– Нима учун соҳибжамол Юлия бу ҳақда бир шўрлик чўридан сўраб ўтирибди? – деди Нидия. – Ахир у бадавлат, ёш, гўзал эмасми? Унда шунча фусунлар бўла туриб, сеҳр-жоду унга нега керак бўлиб қолибди?

– Бу фусунлар ҳаммани забт эта олади, фақат бир кишидан бошқа, – жавоб берди Юлия такаббуруна. – Аммо назаримда, сенинг кўрлигинг бошқаларга ҳам юқибди... Буям бир гап-да.

– Ким экан у одам? – сўради Нидия ташвишли.

– Бу Главк эмас, – жавоб берди Юлия, беихтиёр одатдаги аёллар макрига ўтиб. – Йўқ, Главк эмас.

Нидия сал бемалолроқ нафас олди, Юлия эса бирпас сукут сақлаб, давом этди:

– Главк ва унинг Ионага бўлган туйғулари ҳақидаги суҳбатимиз менга у йигитни иситиб олган ишқий афсунларни эслатиб юборди, холос, аммо бунинг менга қизиги йўқ. Кўр қиз, мен кимни севаман ва – кўрдингми, Юлия қай даражага етган! – Севгиси – жавобсиз. Бу ғуруримни ерга уради... йўқ, ерга урмайди, балки лат едиради. Мен бу ношукурни оёқларимга йикилишга мажбур этаман, уни кўтариб тургазиш учун эмас, балки тегиб учуриб юбориш учун. Сенинг Фессалиядан эканингни эшитгач, ўйлаб қолдим, сен мамлақатининг махфий сирларини билсанг керак деб.

– Афсуски, йўқ, – бидирлаб деди Нидия. – Агар билганимда!..

– Ташаккур, ҳеч бўлмаганда яхши ниятинг учун, – деди Юлия, бечора қизнинг кўнглидан нелар кечатганидан беҳабар ҳолда. – Лекин менга айт-чи, сен сулларнинг суҳбатини эшитасан, улар эса ҳар доим бу сирларга кизиқадилар, ўзларининг ярамас хоҳишларини сондириш учун жодугарликка мурожаат қилишга тайёрдирлар – бу шаҳарда сен билмайдиган санъатга эга битта-яримта шарк жодугари йўқмикан? Манман деган сароматгўй ҳам эмас, бозорчи кўзбойлоғич ҳам эмас, балки Ҳиндистонми ёки Мисрданми чиққан қудратли сеҳргар йўқми?

– Мисрдан? Э-ҳа! – деди Нидия титраб. – Помпеяда Арбакни билмаган одам бор эканми?

– Арбак! Тўғри! – деди Юлия. – Айтишларича, бу одам шунчаки иссиқ-совуқ қилувчилардан баланд гурармиш, у юлдузлар ва Туннинг қадимги маъбудаси сирларидан хабардор эмиш. Шундай бўлгач, ишқий сирларни нега билмасин?

– Ёруғ оламда ҳақиқий, қудратли афсунгар бор бўлса, бу ўша, даҳшатли Арбак бўлади.

– Пул билан ёрдам берай десам, у ҳаддан ташқари бадавлат эмиш, – давом этди Юлия. – Унинг хузурига борсам бўладими?

– Унинг уйи ёш гўзаллар учун нобоп жой, – жавоб берди Нидия. – Бундан ташқари, эшитишимга қараганда, бетоблик, ановидан кейин...

– Нобоп жой? – чўрининг сўзини бўлди Юлия, дастлабки сўзларни эшитибок. – Нима учун?

– Унинг тунги ишратлари кўрқинчли! Ҳар ҳолда шундай миш-мишлар бор.

– Цицера, Пап, Кибела ҳаққи, мени даҳшатга солиш ўрнига кизиқишимни орттираяпсан, холос! – деди ивжиқ ва эркатой гўзал. – Мен уни топаман-да, унинг санъати ҳақида суриштираман.

Нидия ҳеч нима демади.

– Мен уни бугуноқ қидириб топаман, – давом этди Юлия. – Ҳозирок.

– Ҳозир у заиф, бунинг устига кундуз, сен албатта ҳеч нарсадан кўркмасанг бўлади. – Мисрлик ростдан ҳам иссиқ-совуқ амалларни билишини у кўп марталаб эшитган, шунинг учун Нидия ҳам қизиқиб қолган эди – буни у яшириб ҳам ўтиргани йўқ.

– Бадавлат Диомеднинг қизини хафа қилишга ким журъат этади? – калондимоғлик билан деди Юлия. – Мен унинг ҳузурига бораман.

– Унинг сенга нима деганини билиш учун бу ерга яна келсам майлими? – сўради Нидия тўлқинланиб.

– Мени ўп, кўриб турибман, сен Юлиянинг ному-сини кадрлаясан, – деди соҳибжамол. – Ҳа, албатта. Бугун оқшом биз меҳмон бўламиз, эртага худди шу соатда кел, ҳаммасини билиб оласан. Ҳозир эса бора қол... Шошма, мукофот учун мана бу билагузукни ол ва эсингда бўлсин: агар Юлияга хизмат қилсанг, у саний ва меҳрибон бўлишни жойига қўяди.

– Менга совғанг керак эмас, – жавоб берди Нидия билагузукни хонтахта устига қўяркан. – Гарчи ёш бўлсам-да, аммо беғараз севадиганларга хайрихоҳ бўлиш қўлимдан келади.

– Офарин! – хайрат ила деди Юлия. – Сен худди озод аёлдай гапираясан. Озод бўласан ҳам! Яхши бор!

V боб

ЮЛИЯ АРБАКНИ ҚИДИРИБ ТОПАДИ. УЛАР СУҲБАТИНИИГ ОҚИБАТИ

Арбак деразалари боққа караган хонада ўтирарди. Кечирган изтиробларидан ранги оқариб кетган ва заҳил эди, бироқ у энди ғалаба қозондим деб турганида шум режаларини барбод қилган мусибатнинг энг ёмон оқибатларидан унинг темир вужуди ўзига келиб қолган эди. Муаттар шабада Арбакни тетиклантирди ва шунча кунлар томирларида сустлашиб қолган қони тезроқ оқа бошлаганди.

— Начора, — ўйларди у, — тақдир бўрони бостириб келди-да, ўтиб кетди, ҳаётимга таҳдид солган мудҳиш қиромат содир бўлди ва мен омон қолдим! Юлдузлар қиромат қилган ҳамма нарса бўлиб ўтди, энди мени уюқ, бебалва, бахтли ҳаёт кутмоқда, мана шу сўнги хатарга ҳам чап беришга муваффақ бўлдим. Энди келажак боғимдаги гуллардан бемалол узиб олавераман. Ҳатто муҳаббатдан ҳам олдин биринчи севинчим қасос бўлажак! Йўлимда ғов бўлиб турган манави ёш юнон режаларимни барбод қилди, ханжарим унинг харом қонини тўкишга шай бўлиб турган паллада у қўлимдан сирғалиб чиқиб кетди, келаси сафар у мендан қочиб кетолмайди! Аммо қасоснинг қайси йўлини танласам экан? Буни яхшилаб ўйлаб олишим керак! Ох, Ата, борди-ю, сен чинданам маъбуда бўлсанг, қалбимга энг жасоратли илҳомни жо эт!

Мисрлик ҳаёлга чўмди, аммо қасоснинг битта ҳам муносиб усули миясига келмади. У бир режадан бошқасини ҳаёлида ўгирганча тўшакда тўлғанарди, бироқ ўша захоти ундан воз кечарди. Бир неча марта у кўксига муштлади ва ночор ғазаб ичида қаттиқ ох тортди.

Шу орада ёш қулвачча кўрка-писа хонага кириб келди. У эғнидаги кийимига ва унга ҳамроҳлик қилиб келган ягона қулнинг қўйлагига караганда зодагонлиги аниқ кўриниб турган бир аёл пастда кутиб турганини ва Арбак билан гаплашмоқчи эканини маълум қилди.

— Аёл? — Мисрликнинг юраги тезроқ ура бошладди. — У ёшми?

— Юзига тўр ташлаб олган, аммо қад-қомати тик ва дуркун.

— Айт, кирсин, — деди мисрлик. Бир лахза ҳаёлидан Иона оёғимга бош уриб келибди-да, деган кибрли ўй кечди.

Бироқ меҳмон аёл кириб келгач, у бир қарашдаёқ улиди унга панд берганини англади.

Тўғри, бу ҳам бўй-басти билан Ионанинг ўзи эди, ҳатто ундан ёшроққа ҳам ўхшарди, нав-нихол, аммо

гўзал неополитан кизининг ҳар бир ҳаракатидан мана мен деб турувчи у жўшқин ва таърифга сизмас назокат, кийимларидаги камтарлик ва одамийлик, киши ҳавасини келтирувчи хиромонлик, аёлга хос улуғворлик, иф-фату исмат қаёқда!

– Сенга пешвоз чиқмаганим учун мени маъзур тутгайсан, аммо ўрнимдан туришим кийин, – деди Арбак нотаниш аёлга қараб. – Ҳали беморликдан яхши тузалиб кетганимча йўқ.

– Ташвишланма, эй буюк Мисрий! – жавобан деди Юлия, вужудини қамраб олган кўрқувни мақтов сўзлари билан хаспўшлашга уриниб. – Сенинг ҳикматларингдан таскин қидириб келган бу бадбахт аёлни кечир.

– Яқинроқ кел, соҳибжамол, нотаниш киз, – деди Арбак. – Бемалол гапиравер, кўркма.

Юлия мисрликнинг ёнига келиб ўтирди ва хонага қизикиб кўз югуртирди – ундаги нафис дабдаба олдида отаси уйининг мухташамлиги ҳеч нарсага арзимас эди. Қиз ваҳима ичида деворлардаги иероглифларга, ҳар бир бурчакдан унга тикилиб қараб турган сирли ҳайкалларга, сал нарида турган учоёққа ва энг асосийси, Арбакнинг тунд ва сирли афт-ангорига бир-бир разм солди. Унинг қарға қанотидай қоп-қора сочини яшириб турган оқ мато ерга тушиб турар, заҳиллик бу одам юзини маънодор қилиб кўрсатар, қора тийрак кўзлари бамисоли чодирини тешиб ўтиб, унинг кибрли ва бадбин юрагидаги сирларни ўқиётганга ўхшарди.

– Не ҳожат билан келмишсан, ҳой киз, – тинч, бир текисдаги овоз эшитилди, – Шарқдан келган бир нотаниш одамнинг даргоҳига нечук азимат қилдинг?

– Унинг шуҳрати етаклаб келмиш, – жавоб берди Юлия.

– Қанақа шуҳрат экан? – сўради Арбак ғалати, сезилар-сезилмас табассум билан.

– Тағин сўрайсан-а, эй доно Арбак! Ахир бутун шаҳар сенинг донолигинг борасида дув-дув гап қилмоқда-ку!

– Дархақиқат, мен қандайдир илму амаллардан хабардорман, – жилмайди мисрлик. – Аммо бу сиру синуотларнинг сендек хурилико кизга қандай фойдаси тегар экан?

– Эвох! – деди Юлия, ўрганиб қолган мактов сўзларини эшитиб, у бироз дадилланди. – Фам доноликдан таскин кидирмайдими, севгиси жавобсиз қолган одам нам чекмайдими!

– Нима! – деди Арбак. – Бу қадар соҳибжамол, хусни таважжуҳи ҳатто мана бу қимматбаҳо либослар тагидан кўриниб турган аёлнинг севгиси бежавоб қолиши мумкинми? Сарвдек қоматинг каби юзинг ҳам шундай чиройли эканини бирров кўришим учун, ҳой киз, малол келмаса, чодирингни мундоқ кўтар.

Юлия, афтидан, ўз хусни жамолини кўз-кўз қилиш ва шу билан бирга афсунгарни ҳам шайдо этиш фикридан йироқ эмасди, шу боис озгина тараддудланиб турди-да, чодирни кўтариб, юзини очди, машшотанинг маҳоратини ҳам ҳисобга олганда, киз мисрликка чиндан жозибадор кўринди.

– Севгида омадинг чоппабди, – деди у. – Сенга маслаҳатим: юзингни ўша нобакор томон ўгир. Бундан дурустроқ маслаҳат бериш қийин сенга.

– Такаллуфларингни бир четга қўй! Менга ишқий афсунлар билан ёрдам беришингни илтимос қиламан.

– Ҳой соҳибжамол, нотаниш киз! – деди Арбак нифраг аралаш. – Ишқий афсунлар тунлари мен мой сарфлайдиган¹ синуотлар сирасига кирмайди.

– Ростданми? Унда мени кечир, буюк Арбак. Хайр.

– Шошма, – деди Арбак, Ионага иштиёқманд бўлишига қарамай, у меҳмоннинг жамолига ҳам бепарво қолмаётганди, агар ночор аҳволда бўлмаганида, эҳтимол, гайритабиий доноликдан кўра бошқача воқеалар билан гўзал Юлиянинг кўнглини олган бў-

¹ Яъни китоблар устида уйқусиз тунларни ўтказган; кидимгилар мойчироқ ёкишган.

лармиди. – Шошма. Гарчи фақат бу хунар билан шуғулланадиганларга турли гиёҳлар ва дори-дармонлар берганимга икром бўлсам-да, эҳтимол шу гиёҳлардан фойдаланган гўзаллик ва ёшликка ўзим барибир бефарқ эмасман. Агар мен билан самимий муносабатда бўлсанг, сенга ёрдам беришим мумкин. Аввало менга айт-чи, турмушга чиққанмисан? Кийимингга қараб қандай ўйласам бўлади?

– Йўқ, – деб жавоб берди Юлия.

– Давлатга эга бўлмай туриб, қандайдир бой куёвни ўзингга асир айламоқчимисан?

– Мени рад этган одамдан бойроқман.

– Қизик, гоят қизик! Сен уни севасанми?

– Севиш-севмаслигимни билмайман, – жавоб берди Юлия гердайиб, – аммо рақибим устидан ғалаба қозонмоқчиман, мени рад этган одам келиб оёғимга бош уришини, мендан афзал кўрганидан юз ўгиришини истайман.

– Одатдаги аёлларга хос манманлик, – гапнинг тўғрисига кўчди, кохин. – Яна бир гап, гўзал қиз, сен севган ўша одамнинг исмини айт. Нахотки Помпеяда бойликдан ҳазар қилувчи ёки гўзалликдан кўз юмувчи шундай одам бор бўлса?

– У афиналик, – ерга қаради Юлия.

– Ха! – деярли кичкириб деди мисрлик ва қизариб кетди. – Помпеяда фақат битта ёш ва зодагон афиналик бор. Демак, сен Главк хақида гапираётган экансан-да?

– Ох! Бағримни тиглама! Бу ростданам ўша.

Тожирнинг қизига ўйчан қараган ва ўзича нималарнидир гудранганча мисрлик ўзини орқага ташлади. Шунгача қизнинг фақат соддадиллиги ва кибру ҳавоси унга завқ бермоқда эди, аммо энди у ўйлаб қолди: уни қасос куроли қилиб олса бўлмасмикан?

– Кўриб турибман, сен менга ёрдам бера олмайсан, – деди Юлия унинг узоқ сукут сақлаганидан кўнгли оғриб. – Ҳеч бўлмаса сиримни ошқор қилма. Яна бир карра хайр!

– Гўзал киз, – деди мисрлик жиддий, – илтимосингдан таъсирланиб кетдим, мен сенга ёрдам берганим бўлсин. Кулоқ сол бўлмаса. Мен ўзим бундай кир-чикирлар билан ҳеч қачон шуғулланган эмасман, аммо бу синоатлардан хабардор бир хотинни биламан. Безувий этагида бир кучли жодугар яшайди. Янги ойнинг мўл шудринглари остида у севгини уйғотувчи гиёҳларни терарди. Унинг маҳорати севганингни оёғинг тагига келтириб ташлаши мумкин. Уни топ-да, сени арбак юборганини айт, у бу номни эшитиб, типирчилаб солади ва сенга энг кучли гиёҳларни беради.

– Афсус! – жавоб берди Юлия. – Сен айтган ўша хотиннинг уйига қандай боришни билмайман! Тўғри, йўл унча узок эмас, аммо қизлар учун у хатарли, нега уйдан анча ташқарига чиқиб кетилади. У ердаги ёзвойи узумзорлар остида турли бало-офатлар яшириниб ётибди. Нотаниш йўлбошловчига ишоналмайман, менинг ёшимдаги аёлнинг яхши номи осонгина ёмонга чиқади. Менга барибир, Главкни севишимни билишса, билишаверсин, аммо унинг севгисига сеҳр-жоду билан эришганимни гапиришларини истамайман.

– Уйлаб олишим учун менга лоақал яна уч кун берак, – деди мисрлик, у ўрнидан турди ва гўё кучини чамалаб кўрмоқчидай, хонада аста-аста одимлай бошлади. – Ўшанда сени ўзим олиб бораман. Кутишга тўғри келади.

– Аммо Главк анов жувонмарг неаполли кизга уйланаёпти.

– Уйланаёпти?

– Ҳа. Келаси ойнинг бошида.

– Мунча тез? Сен буни аниқ биласанми?

– Менга унинг ўз чўриси айтди.

– Бундай бўлмайди! – деди мисрлик қатъий оҳангда. – Ҳеч нарсадан кўркма, Главк сеники бўлади. Аммо унга гиёҳни қандай ичирасан?

– Отам Главкни индин зиёфатга чакираяпти, чамамда у неаполли киз билан бирга келади. Мен унга ичира оламан.

– Тамом! – Мисрликнинг кўзлари севинчдан ваҳшиёна ёнди, буни кўриб Юлия титраб кетди ва кўзини ерга олди. – Эртага оқшом тахтиравон тайёрлаб қўйишларини буюр. Тахтиравонинг борми?

– Албатта, бор, – деди Юлия, ўзининг бойлигидан фурурланиб.

– Айт, шай қилиб қўйишсин. Шахардан сал нарида кўнгилочар бир жой бор, у ерда кўпинча бой одамлар бўладилар, ажойиб чўмиладиган жойлар ва сўлимликда тенгсиз боғлар бор. Сен гўё ўша ёққа бораётгандай тутасан ўзингни ва мен у ерда, агар унгача ўлиб қолмасам, сени Силен ҳайкали ёнидаги дарахтзорда қарши оламан. Оқшом юлдузлари чиқиб, пода ва подачилар дам олгани кетишгунча кутиб турамиз, шунда қоронғилик бизни яширади ва йўлда ҳеч ким учрамайди. Энди эса уйга бор ва ҳеч нарсадан кўрқма. Айд ҳаққи онт ичаман, сенга миср афсунгари Арбак сўзим – Иона ҳеч қачон Главкка турмушга чиқмайди!

– Главк меники бўлади! – қувватлади Юлия.

– Айтганинг бўлсин, – деди Арбак.

Олдиндаги учрашувдан хавотирда бўлса-да, севгидан ҳам кўпроқ рашк ва ғазабдан аклини йўқотган Юлия барибир шунга жазм этди.

Бир ўзи қолгач, Арбак деди:

– О ёркин юлдузлар, сиз ҳеч қачон алдамайсиз, алақачон ваъдангизни бажаришга киришдингиз – мухаббатда муваффақият ва душманлар устидан ғалаба. Қасос учун восита тополмай турган бир соатда менга йўл кўрсатиш учун мана бу соҳибжамол тентакни юбордингиз. – У чуқур хаёлга толиб жим бўлиб қолди.

– Ҳа, – давом этди у хотиржамроқ, – мен унга ўзим заҳар бера олмас эдим, бирдан изимдан тушишлари ва афиналикнинг ўлимида айбашлари мумкин эди! Аммо жодугар – менинг режаларим учун энг қулай қурол.

У қулини чақирди, тезроқ Юлиянинг орқасидан боришни ва унинг ким эканини билиб келишни буюр-

ди. Шундан кейин у айвонга чиқди. Осмон мусаффо ва булутсиз эди, шамол узокдаги уфқдан аста хайтаб келаятган бир қанча булут парчаларидан унинг ёзгарувчанлигини яхши билган Арбак момақалди роқ қинлашаётганини англади.

– Бу менинг қасосимга ўхшайди, – деди у. – Осмон мусаффо, аммо булут босиб келаяпти.

VI боб

ЖАНУБ ЖАЛАСИ. ЖОДУГАР ҒОРИ

Кундуз жазирамаси сал шаштидан қайтгач, Главк билан Иона тоза ҳаво олгани йўл олишди. Ўша вақтда оимликлар турли аравалардан фойдаланар эдилар. Қамроҳсиз юрганларида бой одамлар одатда қўш от сўшилган, юқорида таърифлаганимиз аравалардан бойдаланишарди; зодагон матроналар (бегойимлар) сўнинча икки ғилдиракли извошларда юрар эдилар; шундан ташқари қадимгилар яна каттакон тахтиравонларни ишлатганлар, улар ҳозиргидан кўра қулайроқ бўлган, чунки уларда ўтириш эмас, ётиш ҳам мумкин бўлган, шунда ноҳуш силкинишлардан азият чекилмаган. Яна узок саёҳатлар учун ҳам, шаҳар чеккаларида сайр қилиш учун ҳам мўлжалланган, усти очилиб-ёнигадиган кенг аравалар ҳам бўларди – унга учта ёки ўртта йўловчи бемалол сиғарди. Ана шундай аравада Ионанинг чўриси ҳамроҳлигида ошиқ-маъшукларимиз сайрга йўл олдилар. Шаҳардан ўн милча нарида юнонларники эканлиги кўриниб турган қадимги эҳром ҳаробалари бор эди, Главк ва Иона учун барча юнонча нарсалар азиз бўлганидан улар мана шу харобаларни томоша қилиш учун ўша ёкка йўл олишди.

Аввалига йўл узумзорлар ва зайтунзорлар оралаб ўтарди, кейин чувалиб, Везувийга томон кўтарилиб юраверарди, тенага чиққан сайин йўл ғадир-будирлашиб, отлар секин ва қийналиб юрар эди; дарахтлар

оралиғидаги ҳар бир ёриқдан Стратон таърифлаганидек, оловдан куйиб уйилган қоялар, қулранг, тунд ёрлар кўриниб қоларди; кейинчалик лава оқимлари ва узок замонлар уларни инсоният кўзидан яширган. Қунботиш томон эгилаётган қуёш тоққа узун ва қуюқ нурларини сочаётганда, ҳали эман ва қора қайинзорлардан подачи болаларнинг найи овози эшитилиб қоларди. Гоҳо улар қияликда ипак юнгли, бурама шохли, мафтункор мовий кўзли архарни кўрар эканлар, у ҳозир ҳам Авзония осмонида Марон эклогасини¹ безаб туради, қизғиш тус ола бошлаган узум занглари дарахтлардан чамбар-чамбар бўлиб осилиб турарди. Пардай енгил булутлар гўё бир қараида қимир этмаётгандек туюларди, ўнг томонда эса денгиз ойнадай яракларди, унда қандайдир бир кема сузиб борарди, сувда қуёш нурлари турфа рангларда жимжима қиларди.

– Нечоғли гўзал! – деди Главк босиқ овозда. – Она еримизни шундай аташимиз бежиз эмас, шекилли-а? У ўзининг фарзандларига бирдек шафоатли ва саховатли, шундай эмасми? Ҳатто табиат ўз саховатини дариф тутган ерлар ҳам қулиб қараяпти. Ертут шохларига ва бу сўнган ёнартоғ этагидаги қуруқ тупроқларни эгаллаб олган зангларга бир қара. Ох, ушбу соатда бу ерда фавннинг² қулиб турган чехраси мана шу ям-яшил гул-чамбарлардан чиқиб турганини ёки калин шохлар орасидан тоғ парисини кўриб турганимизни тасаввур этиш осон. Аммо нимфалар, гўзал Иона, сен туғилганда ғойиб бўлганлар!

Харобалар олдиға келиб, улар аждодларимизнинг ноёб ёдгорликларини ҳузур билан томоша қилдилар. То

¹ *Авзония* – Италия (авзонлар – Италия қабилаларидан бирининг номи). Марон – Публий Вергилий, эрамизгача I асрда яшаган рим шоири. Машхур «Энеида» достонидан ташқари, одатда буколика ёки эклога деб аталувчи чўпоний шеърлар ёзган.

² *Фавн* – юнон мифологиясида ўрмон рухларидан, шўх чол қиёфасида.

Геспер қызараётган осмонда пайдо бўлгунга қадар ўша ерда бўлишди ва уйга қайтишда олдингидан камсўзроқ эдилар, зеро шом коронғулигида, юлдузлар остида ҳар иккаласи бир-бирини нечоғли севишини кучлироқ ҳис этмоқда эдилар.

Бу орада мисрлик каромат қилган жала булути осмонда тобора қуюқлашиб борарди. Аввалига узоқдан ишитаётган момақалдиروқ табиатнинг олдинда турган сурашидан дарак берарди, сўнгра осмондан булутлар саторлашиб тез югуриб ўтди. Бу ерларда жала жуда гез ёғиб ўтади, у вақтларда миялари хурофотга тўла эдамлар «худо»лардан назабга келишлари ҳеч гап эмасди. Йўл бўйидаги дарахтларнинг шохлари орасидан йирик-йирик томчилар оғир келиб тушар, кейин эса нақмоқ чарақлаб, чор атрофни ёритиб юборар ва қуюқ зулмат қўйнида махв бўлар эди.

– Тезроқ бўл, азиз етакчим! – қичқирди Главк. – Жалада қолиб кетадиганга ўхшаймиз!

Қул хўкизларни ниқтади, улар тошлоқ йўлдан лўкиллаб кетишди, булут эса тобора қуюқлашиб борар, момақалдироқ тобора яқинлашиб келар ва ёмғир кучлироқ савалар эди.

– Қўрқаяпсанми? – шивирлади Главк, момақалди-роқдан фойдаланиб, у Ионага яқинроқ сурилди.

– Сен борингда ҳеч нарсадан қўркмайман, – жавоб берди қиз оҳиста.

Шу топ шалоқ ва парти кетиб шарти қолган арава (чиройли бўлишига қарамай, амалда улар ўша пайтларда кенг истеъмолда эди) қулаган дарахт кўндаланг ётган чуқур ўнгурга кириб келди. Аравакаш қиз хўкизларни аямай савалай бошлади, бироқ филдираклар ўқдан чиқиб, арава тўнкарилиб қолди.

Главк тезда арава остидан чиқди-да, Ионага ёрдамга шошилди. У, хайриятки, шикастланмаганди. Аравани бир амаллаб кўтаришди ва у бутунлай ишдан чиққанини кўришди: аравани кўтариб турган пружиналар отилиб кетган, ўриндиқлар ёмғир сувига тўлганди.

Нима қилиш керак? Шаҳаргача ҳали анча узок эди, атрофда эса ёрдам бериши мумкин бўлган на уй-жойлар ва на одамлар бор эди.

– Шу яқинда бир темирчилик устахонаси бор, – деди аравакаш киз. – Бориб қарай-чи, зора темирчи аравамизни қараб берса. О Юпитер, ёмғирни қаранг, ёмғирни! Қайтиб келгунимча хоним ёмғирда ивиб кетади.

– Чоп тезроқ, – деди Главк. – Биз ҳозирча бирор жойда беркиниб турамыз.

Йўл бўйида дарахтлар ўсиб турарди, Главк Ионани шулардан энг каттаси остига бошлади. Эгнидан ёмғирпўшини ечиб, кизга кийдирмоқчи бўлди, аммо азбаройи ёмғир кучлилигидан ёмғирпўши бирпасда жикка ҳўл бўлди. Главк сохибжамол ҳамроҳига далда сўзларини шивирлаб айтиб турганида бирдан ёнгиналаридаги дарахтга яшин келиб урилди ва қаттиқ қарсиллаб, йўғон дарахтнинг тит-питини чиқариб ташлади. Улар хатарни хис этиб, тузукроқ жой қидира бошлашди.

– Биз ҳозир Везувийнинг ёнидамыз, – деди у. – Ҳув тоғ ён-бағрида тоқлар ўсиб ётган битта-яримта гор бўлиши керак. Нимфалардан қолган бу бошпаналарни қидириб топиш керак, холос.

Шу сўзларни айтиб, у дарахтлар остидан чиқди ва тоғ томонга ғамгин нигоҳ ташлаб, сал нарида зулмат ичида милтиллаётган қизғиш оловни кўрди.

– Ҳойнаҳой, бу биронта подачи ё боғбоннинг ўчоғидаги олов бўлса керак, унинг ёруғи бизни меҳмондўст бир уйга олиб келади. Сен шу ерда бўлиб тур, мен унғача... йўқ, мен сени хатарда қолдириб кетолмайман!

– Мен сен билан бораман, – деди Иона. – Бу шохларнинг хиёнаткорона панасидан очик жой яхши.

Ионани деярли кўлида кўтариб, титроқ босган чўри ҳамроҳлигидаги Главк ҳамон ёниб турган кизғиш олов томон юриб кетди. Улар очик даладан ўтишди, энди эса ёввойи тоқлар юришга халақит берарди, йўл кўрсатувчи олов эса ахён-ахёнда бир кўриниб қоларди.

Жала кучайиб борарди. Чакмок кўз очирмай яраклар ва йўловчилар агар оловни кўздан йўкотсак, биронта уйча ёки фор кидириб топармиз, дея умид килар эдилар. Чалканш ток занглари тобора қалинлашиб борарди, олов бутунлай кўздан йўқолганди, бироқ тез-тез ва узлуксиз чакаётган чакмоклар ёғдусида бу қадар қийналиб юриб бораётганларни энсиз сўқмок олдинга олиб кетмокда эди. Ёмғир бирдан тинди. Уларнинг рўпарасида қотган лаванинг палахса-палахса ва вадир-будур қоялари хўмрайиб осилиб турар, чакмок ёғдусида улар янада кўрқинчлироқ кўринарди. Гоҳо чакмоклар ғазабини тўкиш учун муносиброк бирон нарса кидиргандек аллақачон тўс қоплаган ёки пастак дарахтлар босиб кетган кулранг кул ғарамлари устида осилиб қоларди; баъзан эса курукликни зулмат ичида қолдириб, улар энли йўл бўлиб, денгиз узра ястанар эди, кейин эса пастга интиларди, сув бамисоли порлаб кетганга ўхшаб туюларди ва бу шуъла шу қадар ёрқин бўлардики, кўз ўнгингизда хатто узокдаги бурунлар манглайи дўнг абадий Мизенадан тортиб тоғлар билан ўралган гўзал Суррентгача аниқ-таниқ намоён бўлар эди.

Ошиқ-маъшукларимиз саросималаниб тўхташди, бироқ икки чакмок оралиғида қуюқлашган зулмат яна уларни қуршаб олди ва улар ўзларидан баландда, аммо жуда яқинда ҳалиги сирли ёғдуни кўришди. Янги чакмок ер ва осмонни ёритиб юборди. Яқин-атрофда уйлар йўқ эди, аммо у ерда, ғорда, осмондаги чаккин энди ўчириб қўймаётган олов яна кўрина бошлади. Улар ғорга кўтарилиб боришга қарор қилишди. Улар баъзи жойларини буталар босиб кетган қоялар ора-лаб боришга мажбур бўлишди, аммо тобора яқинлашиб боравердилар ва ниҳоят ғор оғзида пайдо бўлдилар, у тоғдан кўчиб тушган ва бир-бирига мингашиб ётиб қолган улкан харсанглардан вужудга келгани кўриниб турарди, шу туришида ғор икки томони нишабли томга ўхшарди. Қоронғиликка тикилиб қараб, иккаласининг

хам беихтиёр хурофий ваҳмдан тиллари калимага келмай қолди.

Форнинг тўрида олов ёнарди, ўчоқда катта қозон осиглиқ эди, баланд ва ингичка темир таёқда дағал мойчироқ осилиб турарди, ёнида олов ёнаётган деворга қуритиш учун ҳар хил гиёҳлар бир неча қатор қилиб осиб ташланганди. Олов ёнида бир тулки ётарди. Хурпайиб ва бўғиқ ириллаб, у чакноқ қизғиш кўзлари билан келганларга қаради. Форнинг ўртасида уч бошли махлуқнинг сополдан ясалган ғалати нусхаси турарди – булар ит, от ва қобоннинг бош суяклари эди; мана шу барча сифинадиган Гекатанинг ваҳшиёна тасвири олдида пастак учоёқ бор эди.

Аммо ичкарига кўрқиб қараб турган йўловчиларнинг томирларидаги қонни музлатган ёрдаги нарсалар эмасди, балки унинг эгасининг кўриниши эди. Олов ёнида бир кампир ўтирар ва олов ёвдуси унинг юзини ёритиб турарди. Эҳтимол, ҳеч бир мамлакатда Италиядагидек кўп кўрқинчли кампирни кўрмасангиз керак, ҳеч бир мамлакатда ёш ўтиши билан ҳусну жамол бунақа бадбуруш ва жирканч тасқараликка айланмаса керак. Аммо бу кампир тасқара эмасди, аксинча, унинг юзида хушбичимлилик, қатъият ва виқорли ифодалар сақланиб қолганди; тагида шу ифодалар қотган ҳаракатсиз нигоҳини уларга тикканида, кампирнинг юзи баайни ўликка ўхшаб қоларди – хира кўзлари қотган, қимтилган лаблари кўм-кўк, юзлари осилиб тушган, сийрак сочлари ошпоқ, бадани мурдалардай кўқарган, бамисоли лаҳадга тушиб улгурмасданок қабр тупроғи сешилгандай.

– Бу мурда, – деди Главк.

– Йўқ, у қимирлаяпти. Бу алвасти! – бидирлади Иона тутила-тутила ва йигитга ёпишди.

– Қочдик бу ердан! – тез гапирди чўри қиз. – Бу Везувий жодугари!

– Кимсизлар? – сўради бўғиқ, қабрдан чикқандай овоз. – Бу ерда сизларга нима керак?

Овоз кўркинчли ва ҳиссиз эди, аммо сўзланаётган кампирга жуда мос бўлиб, кўпроқ тирик банданинг эмас, балки Стикс соҳилида кезиб юрган қандайдир жисмсиз арвоҳнинг овозига ўхшарди. Ташқарида момақалдироқ авжга чиқаётганига қарамай, Иона кетишга гайёр эди, аммо Главк кўрка-кўрка бўлса-да, уни ёрға олиб кирди,

– Биз шаҳарда яшаймиз, жалада қолиб кетдик, – деди у. – Биз оловга келдик, жой бер. Ўчофингда иси-ниб олсак майлими?

Шу гапларни айтиб турганида тулки шартта туриб, келганларга ташланди, оппоқ тишларини тиржайтириб, янада ўчакишиброқ ириллай бошлади.

– Ёт! – кичкирди жодугар.

Бекасининг овозини эшитиб, тулки дарров ётди, гумшувини думи билан ёнди ва унинг маконига бостириб кирган одамларни зийраклик билан кузатишдан ўзга чораси қолмади.

– Ана олов, борсаларинг бора қолинглар, – деди кампир Главк ва унинг икки ҳамроҳига ўгирилиб. – Мен бойўғли, тулки, бақа ва илондан бошқа биронта гирик жонни севмайман, шунинг учун сизларни бажонидил таклиф этолмайман. Аммо таклиф қилмасам ҳам ўтираверинглар, бунақа мулозаматнинг кимга кераги бор.

Кампир гапларига қандайдир янада қадимийроқ ва дафая лаҳжадаги сўзларни аралаштириб, ғалати ёввойи логинчада гапирарди. У жойидан қимир этмади, аммо Главкнинг Иона эгнидан ридони авайлаб олишини ва уни ёрғада ўтирса бўладиган ягона буюм – харига ўтказишини тош қотган нигоҳи билан кузатиб турди ва кўмирни пуфлаб яллиғлантирди. Хўжайинларининг жасоратидан руҳланган чўри қиз ҳам узун ридосини ечди ва ўчоқ олдига, улардан четроқка келиб чўнқайди.

– Ишқилиб, сизни безовта қилиб қўймадикми? – деди Иона чиннидай овозда.

Жодугар жавоб бермади. Унинг кўриниши шунақа эдики, гўё у бир лаҳзага ўликлар ичидан тирилиб келган-у, энди яна мангу уйкуга кетгандай.

– Сизлар ака-сингилмисизлар? – сўради у узок жимликдан кейин.

– Йўқ, – деди Иона қизариб.

– Эр-хотинмисизлар?

– Йўқ, – жавоб берди Главк.

– Ҳа-а, севишганлармиз денглар! Ваҳ-ха-ха! – Жодугар азбаройи қаттиқ кулганидан ғор жаранглаб кетди.

Кампирнинг ҳе йўқ, бе йўқ бирданига қувнаб кетганидан Ионанинг юраги орқага тортиб кетди. Главк шоша-пиша дуолар ўқий бошлади, чўри қиз ҳам жодугарнинг ўзидай оқариб, тирик мурдага айланганди.

– Нимага кулаяпсан, қари жодугар? – сўради Главк қошини чимириб, аммо хадик аралаш, дуоларни замзама қилиб бўлгандан кейин.

– Қачон кулдим? – талмовсиради жодугар.

– У ақлдан озган, – шивирлади Главк ва дарҳол кампирнинг ғазабнок ва чакнаб ёнган нигоҳини тутди.

– Ёлғон айтаяпсан, – деди кампир калта қилиб.

– Жудаям меҳмондўст эмасга ўхшайсан, – гудранди Главк.

– Жим! Жаҳлини чиқармаслик керак, азизим Главк! – шивирлади Иона.

– Сизларнинг ошиқ-маъшуклар эканингизни билганимдан кейин нима учун кулганимни айтайми сенга? – сўзлаб кетди кампир. – Қари-қартанглар ва қасанғилар сизларга ўхшаган ёшларни кўрганда маза қиладилар, сизлар бир-бирингизни ёмон кўриб қоласизлар, ёмон кўриб қоласизлар, ҳа, ваҳ-ха-ха!

Энди Иона бу даҳшатли қарғишга қарши дуолар ўқиди.

– Худолар бизни ўз паноҳида асрасин! – деди у. – Афсуски, эй шўрлик хотин, севгини тушингда ҳам кўрмаганинг билиниб турибди, акс ҳолда севги ўзгармаслигини билган бўлар эдинг.

– Мени ёш бўлмаган деб ўйлайсизларми? – жавранди кампир. – Ҳа, энди мен қаридим, жирканчман, кўрқинчлиман. Одамзоднинг жисми шунақа, юраги ҳам шунақа.

Гўё баданини хаёт тарк этганидек, у яна машъум сукутга чўмди.

– Бу ерда анчадан бери яшайсанми? – сўради Главк бирпасдан кейин, бу сукутдан у ўзини ғоят ноқулай хис этмоқда эди.

– А? Ҳа, анчадан бери.

– Бошқа дурустрок жой куриб кетганмиди?

– Дурустрок жоймиш! Дурустрок ҳам гапми – тагимизда дўзах бор! – деди кампир қоқшол бармоқлари билан пастни кўрсатиб. – Мен сенга бир сирни очаман: шайтонлар у ерда, ернинг тагида юқорида яшаётганлардан, сизлардан, беғам ва сулув ётлардан ғазабга келишяпти.

– Бу аччиқ сўзларинг меҳмондўстликка тўғри келмайди, – деди Главк. – Бошқа сафар сенинг юрингда яширинишдан кўра очик хавода жала остида қолишни афзал кўраман.

– Яхши қиласан ҳам. Хўрланганлардан бошқа ҳеч ким мени қидирмаслиги керак!

– Хўрланганлардан бошқа дейсанми? Нима учун? – сўради афиналик.

– Мен шу тоғнинг жодугариман, – жавоб берди кампир риёкорона жилмайиб. – Менинг ишим – тушқунликка тушганлар кўнглида умид уйғотиш: севгида бахтсиз бўлганлар учун менда қайтарик гиёҳлари бор; очкўзлар учун – бойиб кетиш усуллари; ғаждорлар учун – қасос воситаси; бахтли ва яхши одамлар учун менда лаънат ва қарғиш бор! Энди эса мени тинч қўйишлар.

Ғорнинг маънос мезбони яна сукутга чўмди, бу сукут шу қадар қаттиқ ва тунд эдики, Главкнинг уни тағин суҳбатга тортиб қилган ҳаракатлари беҳуда кетди. Унинг ҳаракатсиз ва маъносиз башарасидан ҳатто кампирнинг гапини эшитаётгани ёки йўқлигини ҳам билиш қийин эди. Хайриятки, қанчалик шиддатли бўлса, шунчалик қисқа давом этган жала тинди, ёмғир тобора сусайиб борарди, ой мўралади ва унинг тиник шуъ-

ласи жодугарнинг хилват масканига тушди. Ой нури, эҳтимол, ҳеч қачон мусаввир мўйқаламига бундан-да муносиброқ одамлар гуруҳини ёритмаган бўлса керак. Ёш, гўзал Иона кўпол ўчоқ олдида ўтирибди, жодугарнинг борлиги ҳам эсидан чиққан ошиқ Главк унинг пойидаги жой олган, у маъшуқасининг юзига қараб, ал-ланималарни шивирламоқда, сал нарида эса кўркувдан ранги қув оқариб кетган чўри қиз ва уларга ўзининг дахшатли кўзларини тикиб олган ёвуз жодугар котиб ўтиришарди. Аммо ажибу фаройиб нарсаларга тўла бу қоронғу ва овлоқ ғорда гўзал жуфтлик хотиржам ва жасоратли кўринарди (зеро севги юракка жасорат бағишлайди). Ўз ётган бурчагидан тулки уларга ғазаб билан қараб турибди ва шундагина жодугар томонга ўгирилган Главкнинг нигоҳи кампирнинг пойида бошини кўтариб, кўзлари чақнаб турган илонга тушди; афтидан, афиналикнинг Иона устига ташлаб қўйган ялтироқ ридоси ранги уни ғазабини келтириб юборганди; илон неаполь қизига ташланмоқчи бўлиб, таҳдид ила бошини янада баландроқ кўтарди; Главк тезгина ўчоқдан катта чала ёнган ходани суғурди, илон эса бундан дарғазаб бўлиб, ётган жойидан ўрмалаб чиқди-да, қаттиқ вишиллаб, қарийб юноннинг бўйи баравар юқорига чўзилди.

– Жодугар! – кичқирди Главк. – Анови балонгни йўқот, бўлмаса мен уни ўлдираман!

– Унинг тиши суғуриб ташланган, – жавоб берди жодугар уйғониб.

Аммо шу гапни айтар-айтмас илон Главкка ташланди. Юнон хушёр турган эди, у бир томонга сакради-да, илоннинг бошидан шунақанги қаттиқ зарба бердики, у биланглаб тўғри оловга бориб тушди.

Жодугар ўрнидан турди ва Главкка юзма-юз бўлди. Унинг башараси энг баджаҳл фуриялар жамолининг ўзгинаси эди, ундаги ифода ҳаддан ташқари шиддатли эди, аммо шунда ҳам у гўзаллик нишонларини сақлаб қолганди.

— Мен сенга бошпана бердим, — деди жодугар сени, хотиржам оҳангда, бу унинг юзидаги ифодага сира ковушмаётганди, — ўчоғим оловида исиндинг, сен эса яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтардинг, сен мени севган ва меники бўлган, боз устига, худолар бошқалардан кўра кўпроқ ярлақанган ва одамлар сиғинадиган бир тирик мавжудотни урдинг ва, этимолки, ўлдирдинг. Сени нималар кутаётганига қалоқ сол. Жодугарлар хомийси Ой ва ғазаб элтувчиси Орк номи билан онг ичаманки, сенга лаънатлар бўлсин! Икки дунёда ўнгмагин! Севгинг бошингдан олдона қолсин, илоё отинг ўчсин, рўшнолик кўрма, торабад дўзахдан бери келма, илоё, юрагинг гўрда чирисин! Ха, бир куни ажалинг етганида Везувий жодугарининг кароматини эслайсан ҳали! Сен эса... — деб дивом этаркан, у шартга Иона томонга ўгирилди ва ўнг кўлини кўтарди.

Аммо Главк унинг гапини бўлди.

— Жодугар! — деди у. — Тўхта! Сен мени қарғанинг ва мен ўзимни худолар ихтиёрига топшираман. Мен кўркмайман ва сендан нафрат қиламан. Аммо агар унга қарши лоақал бир оғиз сўз айтгудек бўлсанг, ўша қарғиш сўзлари чиққан ифлос оғзингдан ҳиқ этиб жонинг ҳам чиқажак. Эҳтиёт бўл!

— Бўлар иш бўлди, — деди жодугар даҳшатли жилмайиб. — чунки сенинг қисматингда сени севган у ҳам қарғиш олди. У исмингни шивирлаб айтганини эшитдим, энди сени иблисларга ҳавола қилиш йўли менга маълум. Главк, сени қарғиш уриб бўлди!

Шундай дея жодугар афиналикдан тескари ўгирилди, илонни оловдан суғуриб олди ва ўзининг тўлғанаётган суюқлиси ёнида чўк тушиб, ортиқ уларга бурилиб қарамади.

— Оҳ Главк! — Ионани даҳшат чулғади. — Ниманилиб қўйдик! Кетдик бу ердан! Жала тинди. Хой яхши хотин, бизни кечир, сўзларингни қайтиб ол, ахир у фақат ўзини химоя қилганди-ку. Сулҳ белгиси си-

фатида мендан мана бу совгани ол. – Иона эгилиб, кампирнинг тиззасига зилдай ҳамённи қўйди.

– Йўкол! – деди ғазаб билан кампир. – Йўкол! Фақат Паркалар¹гина қарғиш тугунларини еча оладилар.

– Кетдик, жоним! – чақирди Главк сабри тугаб. – Нахотки осмондаги ва ер остидаги «худолар» ақлдан озган жодугарнинг дийдиёларини эшитса? Кетдик!

Жодугарнинг қаҳ-қаҳ уриб кулган овози ёрда узок жаранглаб акс садо бериб турди. У мехмонларга ортик бир сўзни ҳам раво кўрмади.

Очиқ хавога чиқиб, ошиқ-маъшуклар енгил нафас олишди. Бироқ ёр ҳақидаги жодугарнинг гаплари ва қаҳқаҳаси Ионани ҳамон тарк этмаётганди, ҳатто Главкнинг ўзи ҳам оғир туйғулардан қутулолмаётганди. Жала тинганди, фақат узокларда, коп-қора булутлар орасида ахён-ахёнда қисқа чакмоқ чақиб, момақалдирок гумбурлаб қўярди. Бир амаллаб улар аравалари турган йўлга чиқиб олишди. Аравани амал-тақал қилиб созлаб олишганди, хайдовчи эса хўжайин қаёққа кетдиларкин деб Геркулесга таваллолар қилиб ётган экан.

Главк Ионага тасалли беришга беҳуда уринарди, қиз бутунлай беҳол бўлиб қолган эди, йигитнинг ўзи ҳам олдингидай машқи баланд эмасди. Кўп ўтмай улар шаҳар дарвозасига етиб келишди. Уларни қўйиб юбориш учун дарвоза очилганда, тахтиравон кўтарган куллар кўринди.

– Бунақа бемаҳалда шаҳардан чиқиш ман этилган! – кичқирди посбон тахтиравондаги одамга.

– Ҳали унчалик бемаҳал эмас, – жавоб овози эшитилди, бу овозни эшитиб, ошиқ-маъшуклар сесканиб тушишди, чунки у яхши таниш эди. – Мен Марк Полибийнинг уйига боришим керак, тезда қайтаман. Мен мисрлик Арбакман.

¹ Паркалар – Юнон-Рим мифологиясида инсонларнинг тақдирини тўқувчи «илоҳалар».

Посбон тинчланди ва тахтиравон йўлида давом этди, унинг аравага туртиниб кетишига бир баҳя колди.

– Шундай пайтда Арбак бу ерда нима қилиб юрибди? Касаддан энди бош кўтарди-ку! Шаҳардан не тақсадда чиқиб кетаётган экан? – деди Главк.

– Эвоҳ! – йиғлаб юборди Иона. – Юрагим ёмон нарсани сезаяпти. Худолар бизни ўз паноҳида асрасин! Ҳеч бўлмаса, – деб қўшимча қилди у ўзича, – менинг Главкимни ўз паноҳида асрасин!

VII боб

ОЛОВ КАМАР СОҲИБИ ВА УНИНГ ЁРДАМЧИСИ. ТАҚДИР ҚАРҒИШНИ ОЛОВЛИ ҲАРФЛАР БИЛАН ИНШО ЭТГАН, АММО УНИ ЎҚИШ КИМГА НАСИБ ЭТАРКИН?

Арбак жала ўтиб кетгунча кутиб турди ва тун қоронғилиги остида Везувий жодугарини қидириб топишга йўл олди.

Арбак ўтирган тахтиравонни бақувват қуллар кўтариб борарди. У ўзининг сирли саёҳатларида шуларга шониб ўрганиб қолган, тахтиравонда ётар экан, у сирли севинч ила қасос ва муҳаббат ҳақида ўйларди. Маънофа унча узоқ бўлмаганидан, қуллар эса хўкизлардан қолишмай ҳаракат қилганларидан, Арбак кўп ўтмай, ифсуски, ошиқ-маъшуқларимиз учрамаган энсиз йўлга чиқиб олди. Қалин тоқзорлардан айланиб ўтиб, йўл ўғри жодугарнинг масканига олиб борарди. Шу ерда у тахтиравондан тушди ва қулларига тасодифий тикинчилар кўзидан тоқзорда яшириниб туришни буюриб, узун таёққа таянганича эҳтиёткор одимлар билан бир ўзи қоронғу ва тик ёнбағирдан ўрлаб кетди.

Тиш-тиник осмондан бошқа бир томчи ҳам ёмғир ушмади, аммо зилдай занглардан сув ғамгин оқиб ушмоқда ва чуқурча ҳамда ёрикларда халқоб бўлиб ўпланмоқда эди.

«Файласуфга ярашмайдиган бу эхтирослар, – деб ўйларди Арбак, – мени, ўлим тўшагидан базўр оёкка турган ва дабдабаларга ўч бўлган одамни тун чоғи йўлга бошлаб чикса! Аммо мақсадга йўналтирилган Эхтирос ва Қасос Тартарни Елисей далаларига айлан-тириши мумкин».

Баланд осмонда ёрқин ва ғамгин Ой осилиб турарди. Маъюс йўловчига йўлни ёритганча у ҳар бир халқобда акс этар эди. Кейин Ой тоғ ортига яширинди. Арбак унинг қурбонлари кўрган ёғдунни кўрди, бироқ энди, қоп-қора – қизғиш булутлар йўқолган, айни вақтда у қондай кип-қизил бўлиб кўринмаётганди.

Ниҳоят, Арбак нафасини ростлаганча ғордан сал нарида тўхтади, кейин, ҳар доимгидек, фикрини бир жойга тўплаб нопок масканга кириб келди.

У кириб келгач, тулки ирғиб турди ва узоқ улиб, бекасини янги меҳмон келганидан огоҳ қилди.

Жодугар эса ўликдай қимир этмай, ҳамон ўз жойида ўтирарди. Унинг оёқлари олдидаги қуруқ хас-хашаклардан қилинган тўшакда яраланган илон ётарди. Илоннинг ўчоқ ёруғида тангачалари йилтиллаб, оғриқдан ва ночор ғазабдан эшилиб тўлғанаётгани мисрликнинг ўткир нигоҳидан яшириниб қолмади.

– Ёт! – буйруқ берди жодугар тулкига аввалгидек ва тулки индамай, ётди, аммо ҳушёр қузатарди.

– Қоронғу Тун ва Эребнинг хизматкори, қўзғал! – деди Арбак амрона. – Катта оғанг сенга саломлар келтирди! Уни кутиб ол!

Жодугар мисрликнинг новча қомати ва қоп-қора юзига бир-бир, узоқ ва диққат билан қаради, Арбак эса қўл боғлаганча унинг рўпарасида турар, юзидан виқор ва кибр ёғилар эди.

– Қимсан эй ўзини оташин далалар жодугари ва қирилиб битган этрусқлар қизининг катта оғаси деб атаган одам? – сўради жодугар охири.

– Менми? – жавобан деди Арбак. – Шимол ва Жанубдаги, Шарқ ва Ғарбдаги, Ганг ва Нилдан тортиб

Фессалия соҳиллари ва лойқа Тибр қирғоқларигача бўлган барча афсунгарлар итоаткорлик билан билимлар сўраган зот бўламан.

– Бу жойларда фақат биттагина шундай одам бор, – деди жодугар. – Унинг фазилатлари ва сирли шухратини билмаган одамлар уни мисрлик Арбак деб аташади. Бошқалардан баландроқ ва донороқ одамлар учун эса унинг исми – Хермес, Олов камар соҳибидир.

– Қара, – деди Арбак. – Бу мен.

Шу сўзларни айтиб, у ридосини кенг очди, белидаги камар чараклаб кетди, унинг туғросига афтидан жодугарга таниш бўлган аломатлар чекилганди. Жодугар санчиб ўрнидан турди ва ўзини Арбакнинг оёғига отди.

– Бу сенмисан, эй Қудратли камар соҳиби! – деди у итоаткорлик билан. – Саломимни қабул айла.

– Тур! – амр қилди мисрлик. – Сен менга кераксан.

Арбак Иона ўтирган ҳалиги хариға ўтирди ва имо билан жодугарни ҳам ўтиришга таклиф этди.

– Демак, – гап бошлади у, жодугар келиб ўтиргач, – сен тоғларда яшаган қадимги этруск қабиласининг кизиман дединг, этруск шаҳарларини қуршаб олган деворлар ҳалигача уларнинг қадимги мулкларини босиб олган қароқчи халқнинг тураржойлари узра қад кўтариб гурибди. Этрускларнинг бир қисми Юнонистондан келган, бир қисми янада жанубийроқ ва қадимгироқ ерлардан хайдаб юборилган. Аммо нима бўлганда ҳам сен Мисрдан келиб чиққансан, зеро туб илотларни¹ кул қилган юнонлар Нилнинг безовта ўғлонларидир, у уларни ўз бахридан хайдаб юборган. Шундай қилиб, эй жодугар, садоқатда менинг аждодларимга сиғинган аждодлардан келиб чиққансан. Сен насл-насабинг ва ҳунаринг сабабли Арбакка итоат қилгайсан. Шунга рози бўл ва бўйин сун!

¹ Қадимги Спартадаги давлат куллари шундай аталган. Улар ўз келиб чиқишларини юнон – дорийлар эрализгача XI–X асрда забт этган Пелопоннеснинг туб аҳолилари билан боғлайдилар.

Жодугар бошини эгди.

– Афсунгарликда санъатимиз хар қанча буюк бўлмасин, – давом этди Арбак, – биз ўз мақсадимизга етишимиз учун гоҳо табиий воситалар қўлланга мажбур бўламиз. Узук, биллур, кул, гиёҳда очилган фол баъзан хато чиқади; шунга ўхшаб Ойнинг олий сирлари Олов камар соҳибини лоақал оддий мақсадларга етишиш учун оддий инсоний воситалар қўллаш заруриятидан халос эта олмайди. Диккат билан қулоқ сол. Биламан, барча гиёҳларнинг сирли қудратидан хабардорсан, улар бадандан жонни хайдаб юборадилар ёки ўлдирадилар, ёхуд томирлардаги қонни шундай музлатиб қўядики, уни биронта ҳам қуёш эрита олмайди. Санъатингни меъёрдан ортиқ мақтаб юбормаянманми? Тўғриси айт!

– Эй, қудратли Хермес, улар ҳақиқатан ҳам менга аён. Бир қур менинг қўрқинчли, қуриб қолган юзимга бок, у ўликка айланган, чунки кечасию кундузи бу қозонда заҳарли гиёҳларни қайнатаман.

Буни эшитиб, мисрлик юракни увиштирувчи қозондан нари сурилди.

– Яхши, – бош ирғади у. – Кўриб турибман, «Жисмдан ҳазар қил, зеро у ақлни ўтмаслаштиради» дея хитоб қилган олий тамойилни мен англаб етдим. Хўп, ишга қайтайлик. Эртага юлдузлар битта-битта ёна бошлагач, хузуринга кибрили бир киз келади ва севгилисини бошқа қиздан торғиб олиб, ўзига иситиш учун сендан гиёҳ сўрайди. Бундоқ қил, ўз иссиқ-совук дори-дармонларинг ўрнига унга энг кучли заҳарни бер. Жазман ўз ишқий онтларини арвоҳлар қулоғига айта қолсин.

Жодугарнинг аъзои бадани титраб кетди.

– Узр! Кечир... дахшатли устоз! – деди у тутилиб. – Аммо бу қўлимдан келмайди. Бу шахарларда қонун қаттиқ ва ҳушёр, мени тутиб, қатл этишлари мумкин.

– Унда гиёҳларинг ва дори-дармонларингни бошимга ураманми, эй такаббур жодугар? – сўради Арбак мийиғида кулиб.

Жодугар қўллари билан бадбашара юзини беркитди.

– Ох! Кўп йиллар мукаддам, – деди у бирдан ғамгин ва оҳиста, – мен жавоб севгисига мунтазир эдим ва ўшани севаман.

– Бу ерда сенинг муҳаббатингга бало борми? Нима буюрсалар, шуни қил, – жаҳли чиқиб деди Арбак.

– Шошмай тур, – давом этди кампир. – Шошмай тур, ёлбораман. Мен севар эдим. Бошка киз, менга ўхшаб унча чиройли эмас, ҳа, Немезида ҳаққи, унчалик чиройли эмасди! – ўша менинг суйганимни ўзига авраб олди. Мен қора афсун сирларини ҳаммадан яхши биладиган сирли этрусск қабиласидан бўламан. Онам ўзи жодугар эди, у менга хайрихоҳ эди. Унинг севгисини қайтариши лозим бўлган гиёҳни ва рақибамни заҳарлаши керак бўлган оғуни унинг қўлидан олгандим. Ох, йиқилинг устимга, даҳшатли деворлар! Қўлларим дағ-дағ қалтирар эди, косаларни адаштириб қўйгандим. Севгилим ростданам оёғимга йиқилди, лекин тирик эмас, ўлик йиқилди! Шундан бери кўрган куним курсин менинг. Мен тез қаридим ва ўзимни қабиламизнинг сирли касбига бағишладим. Аммо қандайдир эплаб бўлмас куч мени қўлга олган ва мен ўзимни даҳшатли қарғинга бахшида этдим: шундан буён энг заҳарли гиёҳларни кидираман, шундан буён гўё манфур рақибамни заҳарлаётгандай ҳис қиламан ўзимни. Мен оғуни косага қуяман-да, у рақибам жамолини куйдириб кул қилишини кўраман. Тунлари уйғошиб кетаман ва севикли Авлимнинг тирчиллаётган баданини, лабларидаги кўпикни, қотиб қолган кўзларини кўраман, ҳа, уни мен ўз қўлим билан ўлдирган эдим! – Шундай дея қовжироқ кампир бугун вужуди билан титраб кетди.

Унга қизиқиш билан қараб, Арбак ўйлади:

«Шундай мараз махлуқда ҳам инсоний ҳислар сақланиб қолган-а! Арбакни куйдириб кул қиладиган олов қолдирган кулда у ҳамон жингиртоб бўлиб ётибди! Ҳаммамиз шунақамиз! Олийларни ва тубанларни

бирлаштириб турадиган бандаларнинг холини тушуниб бўлмайди».

Жодугарнинг тинчишини пойлаб, у узоқ сукут сақлаб ўтирди. Кампир энди ҳар томонга чайқалган ва ҳаракатсиз кўзларини Арбакка тиккан кўйи ўтираркан, сўник башарасидан йирик-йирик томчилар думалаб тушмоқда эди.

– Булар дарҳақиқат қайғули гаплар, – деди Арбак. – Аммо одам бундай хисларни ёшликда бошдан кечиради, ёш ўтган сайин одамнинг дийдаси қотиб бораверади ва биз фақат ўзимизнигина ўйлайдиган бўлиб қоламиз; қисқичбақа косасида ҳар йили битта қатлам ортгани каби, юрагимизни қоплаб олган қобик йилдан-йилга қалинлашиб бораверади. Ёшликнинг бу телбаликларини унут! Энди эса менинг гапларимга қулоқ сол. Мен қасос олмоқчиман ва амр этаман сенга – бўйин сун! Сени шунинг учун қидириб келдим. Мен йўқ қилмоқчи бўлган одам афсунларимга қарамасдан йўлимда ғов бўлиб туриб олган. Унинг турган-битгани олтин ва қирмиздан, табассумлар ва нигоҳлардан иборат, унинг на юраги бор, на ақли бор, ундаги бор-йўқ нарса – бу ҳусн, гўзаллик – минг лаънат унга! – ва Орк билан Немезида ҳаққи, мана бу қурт, мана бу Главк ўлиши керак.

Ҳар бир сўзида куйинган Арбак, ўз ночорлигини, фалати тингловчисини, қасосдан бошқа ҳамма нарсани унутганча катга-катга одимлар билан қоронғи ғорда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

– Главк! «Главк» дедингми, эй қудратли устоз! – деди жодугар ва унинг хира кўзлари ёлғиз ва хўрланганларда майда ҳақоратлар туғдирадиган нафратдан ёниб кетди.

– Ҳа, унинг исми шундай. Аммо исмнинг нима аҳамияти бор? Яна уч кундан кейин у мурданинг исми бўлиб қолиши керак!

– Гапимга қулоқ сол, – деди жодугар мисрликнинг сўзларидан кейин бироз хаёлга чўмиб олгач. – Мен

сенинг чўрингман, хизматкорингман. Менга раҳминг
елсин! Борди-ю, сенга ўша айтганингни, Главк учун
сахарни бергудек бўлсам, албатта изимдан тушадилар –
тархумлар хар доим қасоскорларни топадилар. Бу хол
айли, даҳшатли ҳукмдор; борди-ю, Главкка бўлган
афратинг ошкор бўлгудек бўлса, жон сақлаб қолишинг
учун барча сирли санъатинг сенинг ўзингга асқатиб
олади.

– Нима! – Арбак тахта бўлиб қолди.

Сўқир эҳтирос ҳатто энг зукко одамларни ҳам ана
шундай тахта қилиб кўяди. Ўзини-ўзи қандай балога
ирифторм қилаётгани эҳтиёткор ва ҳушёр Арбакнинг
миясига биринчи марта келди.

– Аммо, – давом этди жодугар, – борди-ю, унинг
ирагини тўхтатиб кўядиган оғу ўрнига ақлни қуришиб
та оздириб кўядиган, уни ичган одамни ҳеч нарсани
ярамайдиган, зулматга чўмган бир шўрлик телба-
ни айлантариб кўядиган, эрта қаритиб, эрта чирита-
диган бошқасини берсам-чи? Ахир ишқилиб сен ўз
мақсадингга етсанг бўлди-ку, шундай эмасми?

– О жодугар! Сен энди менга чўри эмас, Арбакка
муносиб она бўлдинг! Ҳатто қасосда ҳам аёл зотининг
асли бизникидан нечоғли топқирроқ бўлади! Бундай
таққир ўлимдан ҳам нечоғли мудхишроқ!

– Бунинг ҳеч кўрқадиган жойи йўқ, – давом этди
жодугар, ўзининг ёвуз режасидан суюниб, – чунки
одамлар тагига етишдан кўрқадиган кўплаб сабаблар
тафайли қурбонимиз ақлдан озиши мумкин. У узумзор-
да бўлиб, нимфани¹ кўриши ёки шаробнинг ўзи шундай
таъсир қилиши мумкин, ҳа-ха-ха! Худолар аралашиси
мумкин бўлган нарсани одамлар у қадар синчковлик
билан текширишмайди. Ҳатто бундан баттарроқ нар-
са бўлганида ҳам буни ишқий афсунларга йўйсинлар,
ҳечқиси йўқ: ахир қайтариқ гиёҳлар кўпинча ақлдан

¹ Қадимгиларнинг тушунишича, нимфа билан кўришув
одамни жинни қилган ва жинни ҳақида «уни нимфа урган»
д б аташган.

оздирадилар, хатто уни ичган соҳибжамолга ҳам хайрихоҳлик кўрсатишади. Эй қудратли Хермес, менинг усулимдан хурсандмисан?

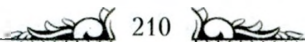
– Бунинг учун умринг йигирма йилга узаяди, – жавоб берди Арбак. – Ошпок юлдузлар орасида умринг чизигини бошқатдан тортаман – Олов камар соҳиби олийжаноблик қанақа бўлишини кўрсатиб қўяжак. Бундан ташқари, эй жодугар, мана бу олтин қуроқлар сенга шинамрок бошпана бунёд қилажак: менга ҳожатбарорлик кўрсатиб, минглаб жоҳил деҳқонларга ғалвир ёки тигда фол очганингдан кўра кўпроқ пул ишладинг, ха.

Шундай дея у жаранглатиб, залворли ҳамённи ерга ташлади, унинг жаранги менсимай юрган қулайликларни сотиб олиши мумкинлигига ақли етган жодугар қулоғига мойдай ёқди.

– Яхши қол, – деди Арбак. – Қара, ухлаб қолма тагин, эрталабгача гиёҳларингни қайнатиб чиқ. Йиғинларингда ҳомийинг ва дўстинг – мисрлик Хермес эканини сўзлаб берганингда, барча опа-сингилларинг оёғингга бош уради. Эртага окшом кўришамиз.

Жодугарнинг хўшлашуви ва миннатдорлигига қулоқ ҳам солмай, Арбак тез-тез одимлаб, ёрдан ойдинга чиқди ва тоғдан пастга шошилди.

Арбакни ёр оғзигача қузатиб қуйиб, жодугар унинг ортидан узок қараб қолди ва ой нури унинг арвоҳсимон гавдасини ва ўлик тусли юзини ёритганда, гўё Арбак жуда устомонлик билан даҳшатли Орқдан қочиб кетаётганга ўхшаб кўринди, жодугар эса қора дарвоза олдидаги даҳшатли кўлкалар оломони рўпарасида турар экан, уни қайтаришга беҳуда таваллолар қилар ва у билан яна бирга бўлишни орзулаб, хўрсинарди. Сўнг жодугар аста ёрга қайтди, оғир уҳ тортиб, ердан ҳамённи олди, шамдонни кўтариб, ёрнинг тўрига ўтди. Бу ерда қоп-қоронғи йўл бор эди, у пастга тик тушиб кетарди, харсанг ва қоялар яшириб тургани боис уни фақат жуда яқинга борибгина кўриш мумкин эди. У

мана шу қоронғи йўлдан пастга тушиди, йўл тўғри ернинг киндигига олиб борадиганга ўхшарди, бир тошни кўтариб, хазинасини чуқурчага қўйди, шам ёруғида у ердаги турли қийматли, ишончли ва олийҳиммат одамлардан олинган тангалар чарақлаб кетди.

— Сизларга қарашни яхши кўраман, — деди кампир, — чунки сизларни кўрганимда, ўзимни ростдан ҳам кудратли ҳис этаман. Сизларни кўпайтириш учун йиғирма йил кўпроқ яшайман! О буюк Хермес!

Жодугар тошни қайта бостириб қўйди ва текис ҳамда чуқур тешик олдида тўхтади. У эшилди-да, ғалати ва бўғиқ гувиллаган овозни эшитди, агар оддий, аммо ҳаққоний ўхшатишдан фойдаланиб айтсак, у чархланаётган пичоқнинг овозини эслатарди. Қора тутун буралиб-эшилиб, ғор ичига кириб кетмоқда эди.

— Арвоҳлар бугун бошқача шовқин солишяпти, — деди жодугар, оппоқ бошини силкиб, Тешиқдан қараб, у хув пастда, узокда узун-узун олов тимсолларини кўрди. — Қизиқ, — у ортига тисланди. — Атиги икки кун бурун хирагина ёғду кўриниб турганди. Бу нимадан дарак беради?

Бекаси ортидан изма-из келаётган тулки ғашланиб улиди-да, орқага, ғор томонга отилди, унинг бесабаб улишидан жодугар сесканиб кетди — ўша хурофий замонларда бу хосиятсиз аломат саналарди. У қарғаниб қўйди-да, ғорга шошилди, у ерда гиёҳларга афсунлар ўқий-ўқий мисрликнинг илтимосини адо этишга тутинди.

— У мени ақли суюлган кампир деди, — деди у, бу орада биқирлаб қайнаётган қозондан қуюқ буғ кўтарилди. — Жағинг осилиб, тишларинг тўкилиб, юрагинг зўрва уриб турганда ақлинг суюлса, ачинарли, албатта. Аммо, — давом этди у тантанавор жилмайиш билан, — ёш, хушрўй ва кучли бўла туриб, бирдан ақлдан озиш бу даҳшат! Ён олов, қайна сув, шиш шох, пиш бақа, — мен уни қарғадим, илоё, қарғиш уриб, икки дунёда хор бўлсин!

Арбак ва жодугар ўртасида мана шу мудҳиш суҳбат бўлиб турган ўша тун ва ўша соатда Апекид хочга чўқинди.

VIII боб

ВОҶЕАЛАР ДАВОМИ. ФИТНА ЕТИЛИБ КЕЛМОҚДА

– Юлия, бугун оқшом Везувийдаги жодугар олди-га, тагин бояги даҳшатли одам билан бирга боришдан кўркмайсанми?

– Нега кўрқар эканман, Нидия? – жавоб берди Юлия ҳадик билан. – Сен ростданам бу кўрқинчли деб ўйлаясанми? Ўзларининг сеҳрли ойналари, ғалвирлари ва ойдинда йиққан гиёҳлари билан бу қари жодугарлар, менимча, ғирт ёлғончилардир. Улар, эҳтимол, менга маълум афсунлардан бошқа ҳеч балони билмасалар керак, бу афсунлар эса дала гиёҳларию, шифобахш ўсимликлар ҳақидаги билим натижаси, холос. Бунинг нимаси кўрқинчли экан?

– Хамроҳингдан-чи, ундан ҳам кўркмайсанми?

– Кимдан, Арбакданми? Диана ҳаққи, мана шу афсунгардан ортиқроқ ҳурматли эркакни мен ҳеч қачон кўрган эмасман! Агар қорачалигини айтмаса, ундан хушрўйроқ одам йўқ.

Гарчи Нидиянинг кўзи кўрмаса-да, Юлия Арбакнинг хушомад қилишидан кўркмайдиган қизлардан эканлиги унга маълум бўлди. Шу боис у ортиқ гапни чўзиб ўтирмади, аммо унинг серғулу юрагида ҳақиқатан ҳам жоду ёрдамида севганини ўзига илитиш мумкинлигини билиш истаги тобора ортиб борарди.

– Мени ёнингга олиб ол, олийҳиммат Юлия, – деди у охири. – Сенга ҳимоячи бўлиб хизмат килолмасман, аммо ёнингда бўлганим яхши, ҳар ҳолда.

– Маъкул, – жавоб берди Диомеднинг қизи. – Бирок бу ёғи қандоқ бўлади? Биз, балки, кеч қайтармиз, сени эса уйда қутиб қолишади.

– Иона яхши киз, – деди Нидия, – агар сен уйингда тунаб колишимга рухсат берсанг, унга Юлия менинг эски ҳомийим бўлади, уйига таклиф қилди ва кун бўйи унга Фессалия кўшиқларидан айтиб бердим, дейман...

Окшом чўккач, Юлия ўзининг кенг тахтиравонига ёнбошлади, Нидия ҳам унинг ёнига жойлашди, сўнгра улар Арбак айтган шаҳар ташқарисидаги ҳаммомлар томон йўл олишди. Тахтиравонни кўтарган қуллар Юлиянинг буйруғи бўйича одамлар гавжум жойлардан айланиб ўтиб, доирасимон ихчам майсазорга етиб келишди, бу ерда юлдузлар ёғдусида Силен хайкали оқариб турарди, пойида қоплон ётган қувноқ Фавн қояга ёнбошлаб олган, оғзида узум шингилини тутиб турибди, у, афтидан, ейишдан олдин томоша қилиб завқланарди.

– Афсунгар кўринмайдими, – деди Юлия атрофга олазарақ қараб.

Шу топ дарахтлар ортидаги мисрлик аста чиқиб келди ва унинг узун кийимида хира нур жилваланди.

– Салом, сохибжамол! – деди у. – Шошма-шошма. Ёнингдаги ким? Бизга гувоҳлар керак эмас.

– Бу бор-йўғи ожиза гулфуруш киз, эй доно афсунгар, – жавоб берди Юлия. – У фессалиялик.

– Э-ха, Нидиями, – таниди мисрлик. – Мен уни биламан.

Нидия ортга чекинди ва титраб кетди.

– Сен менинг уйимда бўлган эдинг, – қизнинг қулоғи устида овоз янгради. – Қасаминг ёдингдасан? Чурқ этиш йўқ, ҳаммаси сир, акс ҳолда ўзингдан кўр. «Барибир ҳам, – кўшимча қилди у ўзича, – ишимизга ҳатто кўр қизни-да аралаштиришимиз шартми-кан?» – Кейин Юлияга юзланди: – Наҳотки менга ишонмайсан? Сен ўйлагандек, мен унақа ёмон одам эмасман. – Шундай дея у аста Юлиани бир четга олиб борди. – Хузурига бирданига кўп одам келишини жодугар ёктирмайди, – деди у. – Нидия сени шу ерда кутиб тура қолсин, унинг бизга ҳеч кераги йўқ. Сенинг

хуснинг ва насабинг – сени химоя қилиш учун кифоя.
Ҳа, Юлия, мен сенинг исмингни биламан.

Аввал кўрганимиздек, такаббур Юлия кўроклардан эмасди. Арбакнинг такаллуфлари унга хуш ёқаётган эди ва у Нидиянинг ҳаммомлар олдида кутиб туришига бажонидил рози бўлди: Нидия ҳам ортиқ қисталанг қилмади. У мисрликнинг овозини эшитганда юрагидаги даҳшат яна бор бўйи билан ростланди ва у улар билан бирга бориши керакмаслигидан суюнди ҳам.

Нидия ҳаммомлар томон юриб кетди ва ечиниш хоналаридан бирига бориб ўтирди. У ерда абадий коронғиликка кўмилиб ўтирар экан, кўплаб аччиқ ўйлар хаёлини банд этди. У ўзининг шум қисмати, ватанидан узокдалиги, она меҳридан маҳрумлиги ҳақида ўйлади. У кундуз ёруғидан бебаҳра эди ва ёт одамлар унга йўл кўрсатарди. Ягона гўзал туйғу эса унга фақат мусибат келтирарди, холос – унинг севгиси қадрсиз эди ва муҳаббат жозибалари кучи ҳақида ўйлаганидагина унинг шуурида умид учқуни хира милтиллаб кўярди.

Табиат бу шўрлик қиз қалбига униб чиқиш насиб этмайдиган саховат уруғини сенганди. Мусибат ҳар доим ҳам инсон юрагини юмшатавермайди, кўпинча уни тошбағир қилиб қўяди. Борди-ю, тақдир бизга ошқаларга қараганда кўпроқ каттиққўллик қилди деб ҳисоблайдиган бўлсак, бутун дунёни ўзимизга душман деб билишдан тоймаймиз, унга ўчакишамиз, ўзимиздаги эзгулик туйғусини тийиб қўямиз, адолатсизликдан осонгина лов этиб ёнадиган бадбин эҳтиросларимизга эрк берамиз. Ҳали болалигиданок кулликка сотиб юборилган Нидия ёмон хўжайинга тушди, кейин эса, уни яна сотишганида қизгинанинг қисмати янада аччиқроқ бўлди, унинг қалбида яшаётган беғубор туйғулар хўрлангандан хўрланди.

Вақт ўтиб борарди. Ниҳоят хонада ҳамон маъюс хаёлларга чўмиб ўтирган Нидиянинг қулоғига енгил қадам товушлари чалинди.

– Мангу худоларга шукурлар бўлсин, – деди Юлия, – бу дахшатли ғордан қайтиб келдим! Кетдик, Нидия. Тезроқ!

Факат тахтиравондагина Юлия яна тилга кирди.

– Оҳ! У ердаги манзара! Қандай дахшатли жодугарлик! Анови жодугар кампирнинг башараси ўликдан баттар. Кел, бу гапларни қўяйлик. Мен гиёҳни олдим, унинг таъсир қилишига кафиллик берди. Рақибамнинг ундан кўнгли совийди ва Главк мени, факат мени севиб қолади.

– Главк! – деди Нидия.

– Ха! Мен сенга севганим у эмас деган эдим, аммо қарасамки, сенга ишонса бўлар экан. Мен шу чиройли юнон йигитини севаман!

– Нидияни дахшат чулғади. У Главкни Ионадан ажратишга ёрдам берибди-ку! Аммо афсун кучи билан уни бошқа бир киз ўзига оёдириб олиш учунгина шундай қилибди. Унинг юраги тарс ёрилай дерди, у бўғилди, аммо тахтиравондаги қоронғиликда Юлия ундаги ўзгаришни пайкамади, у гиёҳнинг таъсири ва ўзининг Иона устидан ғалабаси яқин қолгани ҳақида сўзлашда давом этарди, ора-сира дахшатли манзара – Арбакнинг тош башарасини, қўрқинчли жодугарнинг унга итоатгўйлигини эслаб қўярди.

Бу орада Нидия ўзига келиб олганди. Миясида бир фикр йилт этди: ахир у бугун Юлия билан битта хонада ухлайди-ку, иситма гиёҳни ўзи олиб қўя қолса-чи?

Диомед уйига етгач, улар Юлианинг хосхонасига тушишди, у ерда кечки овқат уларга мунтазир эди.

– Шаробдан ичиб ол, Нидия, совқотган бўлсанг керак. Бугун кун совук бўлди, музлаб қолдим.

Шундай деб, Юлия киприк қокмай ўткир шаробдан симириди.

– Дамламани бер, ушлаб турай, – деди Нидия. – Вой, бунча кичкина идишда у? Ранги қанақа экан суюкликнинг?

– Худди биллурдай тиник, – жавоб берди Юлия, идишни Нидиядан тортиб оларкан. – Уни сувдан ажратиб бўлмайди. Жодугарнинг айтишича, дамлама бутунлай таъмсиз эмиш. Кичкина идишда бўлса ҳам одамда бир умрга севги пайдо қилишга бемалол етаркан; дамламани ҳар қандай суюқликка қўшиб ичса бўларкан. Ичганини Главк ҳатто сезмайди ҳам, аммо афсун таъсири, албатта билинади.

– Демак, кўриниши сувнинг ўзгинасими?

– Ҳа, рангсиз ва тиник. Тип-тиник. Бамисоли ойдиндаги шудринг дейсан. Оҳ, оппоқ ичимлик! Умидимни нечоғли чароғон қилдинг, биллур идишда чараклашингдан ўзим айланай!

– Оғзи нима билан ёпилган?

– Бир тикин, холос. Мана, уни суғуриб олдим. Ҳеч қандай хиди-пиди йўқ. Жуда кизиг-а: бироқ-бир туйғуни хис этмайдиган дамлама барча туйғуларга баравар ҳукм юргизишга кодир.

– У дарров таъсир қиларканми?

– Кўпинча ҳа. Бироқ гоҳо таъсир қилгунча бир неча соат ўтар экан.

– Оҳ, қандай хушбўй хид! – деди Нидия хонтахтадан атирли шишачани олиб.

– Сенга ёқаяптими? Шишача қимматбаҳо жавохирлар билан безатилган. Кеча билагузук берувдим, олмагандинг, энди шу атирни ола қол.

– Бу атир ожиза қизга сахий Юлияни эслатиб туради. Агар шишача жуда қиммат турмаса...

– Э, менда бундан қимматроқ шишачалардан мингта. Ола қол уни, жонгинам!

Миннатдорлик билдириб, Нидия бош эгди ва атирни кийими остига яширди.

– Дамлама-чи? Уни ким берса ҳам бирдек таъсир кўрсатарканми?

– Ҳатто дунёдаги энг таскара камшир берса ҳам, у Главкка гўзал бўлиб кўринади ва у ундан бошқа ҳеч кимни севмайди!

Юлия шаробни ичиб, жонланди. У хандон ташлаб кутар, ҳар хил нарсаларни вайсар эди ва тонг отарга яқингина кийимларини ечдириш учун чўриларини чақирди.

— То ишга солмагунимча мен мана бу ичимликдан ажралолмайман. Қани, ёстиғим тагига кира қол, ёрқин рус ва менга ширин тушлар юбор!

Шундай дея у идишчани ёстиғи тагига қўйди. Нидининг юраги қаттиқ уриб кетди.

— Нега сув ичаяпсан, Нидия? Олдингда шароб тушибди-ку.

— Кизиб кетаяпман, — жавоб берди кўр қиз. — Сатқин тортмоқчиман. Сувни тўшагим олдига қўяман, уйду шабнами лабларни суғормаганда ёз тунлари сув баданни тетиклаштиради. Гўзал Юлия, эрталаб Иона мени кутади, мен сеникидан эрта чиқиб кетаман, балки сен уйғонмасдан олдинроқ. Шунинг учун менинг табрикларимни қабул қил.

— Миннатдорман. Биз яна кўришганимизда Главк оёқларим остида бўлади.

Улар ётишди, ташвиш ва ҳаяжондан чарчаган Юлия тезда ухлаб қолди; энг кичик товушни ҳам илғашга ўрғаниб қолган Нидия сал ўтмай Юлиянинг тош қотиб ух аётганига амин бўлди.

— Энди мени ўзинг қўлла, Венера! — деди Нидия пичирлаб.

У оҳиста ўрнидан турди, Юлия совға қилган атирни мармар фаршга тўкиб ташлади, идишчани бир неча марта сувда чайди, кейин эса Юлиянинг тўшагини осонгина топиб (тун унинг учун кун билан баравар эди), титроқ қўлини ёстиқ тагига суқди ва дамлама и шишачани ушлади. Юлия қилт этмади, унинг нафаси кўр қизнинг ёниқ юзини елпиб ўтди. Шунда Нидия тикинни суғуриб, ичидагини ўзининг шишачасига ағдарди, унисини эса, Юлия айтгандай, дамламага ўхшайдиган гиник сув билан тўлдирди ва идишни аввалги жойига қўйди. Кейин ўз тўшагига бориб суқулди

ва безовта хаёллар ич-этини кемирганча тонг отишини кута бошлади.

Куёш чикканда Юлия ҳамон уйқуни урарди. Нидия шовқинсиз кийинди, хазиначини кийими остига обдан яширди, таёқни олди-да, шошиб уйдан чиқди.

У зинадан кўчага тушиб келар экан, дарбон Медон эркалаб унга салом берди. Аммо қиз буни эшитмади, унинг миясида фикрлар чарх урар эди ва ҳар бир фикр эҳтиросга лиммо-лим эди. У чехрасига муздек тонг хавоси келиб урилганини хис этди, аммо хаво унинг ёниқ қонини совутолмади.

– Главк, – шивирлади у. – Дунёдаги барча иситма-совутма дамламалар сени мен севганчалик севишга мажбур этолмайди! Иона!.. Аммо, йўқол, ҳей шубҳалар! Йўқол, ҳей пушаймон! Главк, менинг қисматим сенинг табассумингда! Сенинг қисматинг ҳам шундай! Ох, умид, ох, қувонч! Ох, ҳаяжон! Сенинг тақдиринг менинг қўлларимда!

**ИЛК НАСРОНИЙЛАРНИНГ ДИНИЙ
ЖЎШҚИНЛИКЛАРИ.
ИККИ КИШИ ХАТАРЛИ ҚАРОР ҚИЛАДИ.
ДЕВОРНИНГ ҲАМ ҚУЛОҒИ БОР**

Илк насронийлик тарихини ўрганадиган ҳар бир одам уни ёйиш учун жабрдийда мухлисларига жасур, мурасасиз рух қанчалик зарур бўлганини кўради. Ҳукмрон дин учун мурасасизлик руҳи ҳалокатлидир. Заиф ва таъқиб остига тушган динни эса у мустаҳкамлайди. Илк масиҳийлар ўз динларини қаттиқ химоя қилиш учун ўзга динларга (якка Худога эмас, кўп «худодлар»га сажда килувчи мушрикларнинг динларига) нафрат билан қарашлари табиий эди. Илк масиҳийлар ўз муқаддас китобларининг ягона ҳақиқат эканлигига ишонишлари шарт бўлган. Илк масиҳийлар биз оз бўлсак-да, эзгуликни фақат биз химоя қиламиз, чеккан машаққатларимиз учун охиратда нажот топиб, роҳат-фароғатда бўламиз деб қаттиқ ишонар, мажусийларнинг динларини шайтон васвасаси деб ҳисоблар эдилар. Шу сабабли насронийлар юракларига яқин бўлган барча одамларни ўз динига оғдиришга интилар эдилар. Масиҳийларнинг кичик давраси ўз эътиқодларига садоқати билан ҳазрати Исо Масиҳнинг шон-шуҳратини оширдилар. Улар бировлардаги шуҳратпарастликни, бошқалардаги нафратни, файласуфнинг доноларча нафратию халойиқнинг тақволи кўрқувини бартараф этган ҳолда ўз ақидаларини даъват қила бошладилар.

Илк масиҳийларнинг мурасасизлиги уларга қўл келди. Охир-оқибатда римлик мажусийларга шундай туюла бошладики, ҳеч нарса қаршисида тўхтамайдиган ва ҳатто қийноқлар остида ҳам ҳеч нарсадан кўркмайдиган ва ўлим билан юзма-юз бўлганда тасалли ва фалсафа

идирмайдиган, балки ўзини тақдири илоҳий ихтиёри-
 га тошшириб кўядиган одамларнинг бундай кўз кўриб,
 дулоқ эшитмаган саъй-ҳаракатларида ростдан ҳам
 андайдир муқаддас сир бўлиши керак, деган хулоса-
 га келар эдилар. Зеро, бу ақидалар файласуфларнинг
 авхум баҳсларига асло ўхшамасди. Мана шу интилиш
 рта аср черковини раҳму шафқат нималигини бил-
 айдиган ўтакетган мутаассибга айлантириб қўйганди,
 аммо дастлабки вақтларда у насронийни кўрқув нима-
 игини билмайдиган ботир қилиб тарбиялади.

Бу чўрткесар, дангалчи ва тиришқоқ одамлар ора-
 сида Олинф сўнггиси эмасди. Апекид хочга чўқиниш
 асминни адо этиб бўлиши ҳамон насоролик энди унинг
 охишлик лавозими ва либосида қолиши мумкин эмас-
 игини уқдиришга шошилди. Ягона худони тан олади-
 ан динга сиғиниш ва шайтон меҳробига бош уришда
 авом этиш энди ҳеч мумкин эмасди. Гарчи у Исидага
 рақат юзаки сиғинаётган бўлса ҳам.

Аммо тиниб-тинчимаган ва шиддаткор Олинф анча
 зокни кўзлар эди – у, алданган одамларнинг кўзи
 лдида Исида кароматгўйларининг сохталигини Апекид
 рдамида фош этмоқчи эди. Оломонни гумроҳликдан
 либ чиқиш ва, эҳтимолки, бутун шаҳарни масихий-
 нкка оғдиришга тайёрланиш учун осмон унга яроғ
 борганига амин эди у. Улар чўқиниш маросимидан
 ейин биз юқорида таърифлаган Кибела дарахтзориди
 қном чоғи учрашишга келишиб олдилар.

– Янаги сафар башоратчи – оракулдан масала
 ўраганида, – деди Олинф самимий оҳангда, – сен
 ўсик олдига чиқасан-да, ҳамма эшитадиган қилиб, ал-
 ов ҳақида сўзлайсан, кейин эса қўпол, аммо ўзинг
 тенга айтиб берган мудҳиш найрангхонага кириш ва
 з кўзлари билан кўришни таклиф қиласан. Кўрқма,
 ҷаниллни химоя қилган худо сени ҳам асрайди, биз,
 акводорлар халойиқ орасида бўламиз, биз сени қўллаб-
 уваглаймиз; халқ ғазабининг дастлабки хуружидаёқ
 тен ўзим меҳробга хурмо бутогини – Инжил тимсо-

лини қўяман ва менинг сўзларим худонинг сўзларидай садо бергай.

Эхтиросли ва қизиқувчан Апекид бажонидил рози бўлди. У ўзи кирган мазҳабга садоқатини дархол намоеън этишидан мамнун эди ва унинг тақволи туйғулари яқиндагина ўзи махлиё бўлган алдовга нисбатан нафратни ва алдоқчилардан ўч олиш истагини янада мустаҳкамлади. Мана шу жазавали иштиёқда (зеро, жўшқинлик барча олий ишлар учун зарурийдир) на Олинф, на Апекид ўз режаларини амалга оширишларида тўсиқни кўрмаётган эдилар – буюк Миср маъбудасининг муқаддас меҳроблари қаршисида қўл қовуштириб турган оломон ҳатто коҳиннинг фош этувчи гувоҳлигига ишонмаслиги мумкин эди.

Апекид тезгина рози бўлди, бу Олинфни беҳад суюнтирди. Олинф насронийлар жамоасининг асосий аъзолари билан маслаҳатлашиб олиш ва уларнинг қўллаб-қувватлашларига келишиб, улар тарқалдилар. Шундай бўлиб чиқдики, мана шу суҳбатдан икки кун кейин Исида шарафига ўтказиладиган байрамлардан бирини нишонлаш турар эди. Кўзланган режани бажариш учун бу қулай вазият эди. Улар эртасига кечқурун ўша жойда учрашишга ва барча тафсилотларни узил-кесил муҳокама қилиб олишга шартлашиб олдилар.

Ўз суҳбатларини улар зиёратгоҳ ёки мен юкорида таърифлаб ўтганим чоғроқ бутхона ёнида тугатишди ва насроний билан коҳин кетишлари ҳамон бутхонадан бир тунд ва бадбашара одам чиқиб келди.

«Мен ортингдан бекорга пойлаганим йўқ, укаҳон, – деди у ўзича. – Сен, Исиданинг коҳини, бу баттол насроний билан қурук валақлашгани учрашмагансан. Аттанг! Уларнинг суҳбатини эшитолмаганим чакки бўлди-да! Аммо шу ёғи ҳам кифоя. Сен одамларга муқаддас сирларни очиб ташламоқчисан ва ҳаммасини узил-кесил ҳал этиб олиш учун сизлар эртага мана шу жойда тагин учрашасизлар... Сизларнинг бемисл жасоратингиз ҳақида ҳамма нарсани билиб олишим

«Чун Осирис кулоқларимга ўзи куч берсин! Шунда мен дарҳол Арбак билан маслаҳатлашаман. Биз сизларга, дўстларим, сиз бизга тайёрлаб қўйгандан кучлироқ зарфа беражакмиз. Ҳозирча эса сизнинг сиригиз менинг ўкрагим ичида қўмилиб туради».

Шу сўзларни гудраниб, Кален – ҳа, бу ўша эди – видосига ўранди-да, тўғри келган томонга ўйчан юриб кетди.

II боб

МЕЗБОН, ОШПАЗ ВА ЎЧОҚБОШИ

Ўша куни Диомед дўстлари ичидан энг саралани учун зиёфат берди. Меҳмонлар қаторида хушрўй Глаук, соҳибжамол Иона, эдил Панса, олийнасаб Клодий, шоир Фульвий, олифтанамо Лепид, эпикурчи Салустий бор эди. Аммо булардан ташқари яна Римдан текса сенаторни (император саройида хизмати сингган ва марҳаматга сазовор бўлган одам) ва Тит қўшинида ихудийларга қарши жанг қилган ва урушлар вақтида юса бойиб олган Геркуланумлик машҳур жангчини сутар эдилар. Дўстлари унга кўпинча «беғараз» жановар меҳнатлари учун ватан ундан абадий қарздор деб айтишарди. Бироқ меҳмонларни кўпроқ айтиш бойлик нишонаси деб ўйлашарди. Сирасини айтганда, ўша вақтда римликларда зиёфатга учтадан оз ва ўққизтадан кўп меҳмон таклиф қилиш нодонлик белиси деб ҳисобланган бўлса-да, ўзларини кўрсатмоқчи бўлган шинавандалар аксар бу қоидага ҳилоф иш тутар эдилар. Тарихдан биламизки, хушчақчақликнинг машҳур ишқибозларидан бири уч юздан ортик меҳмонларга зиёфатлар берган. Аммо Диомед камталин бўлиб чиқди ва музалар миқдоридан икки баробар кўпроқ меҳмонларни таклиф этиш билан кифояланиб қўя қолди. Зиёфатхўрлар ўн саккиз нафар эди – бу бизнинг замонда ҳам анча оммабон бўлган миқдор.

Эрта тонг. Гарчи Диомед аслзода ва ўқимишли одамлардан саналса-да, тижоратда ҳам ўз тажрибаси бўйича хўжайини назорати остида хизматкорлар чаққонрок ҳаракат қилишларини яхши биларди. Шу боис катта қорнига туникаси устидан камар ҳам тақмай, енгил туфлида, қўлида калта таёкча билан гоҳ ўқталар, гоҳ биронта дангаса қулнинг елкасига тушириб қоларди.

У «қохинлар» ўз қурбонликларини тайёрлаётган «зиёратгоҳ»га киришни ҳам эътибордан соқит қилмади. У ўчоқбошига келганида идиш-товокларнинг ёқимли тарақ-туруқларию қичқириш ва сўқинишлардан қулоғи битаёзди. Помпея уйларида ўчоқбошилар ихчам бўларди, аммо шундай бўлса-да, турли ўчоқлар, қозонлар, кастрюллар, товалар, пичоқлар, қошиқлар билан таъминланган бўларди. Хоҳ қадимий бўлсин ёки замонавий бўлсин, ҳақиқий ошпаз барибир буларсиз бирор нарса-ни тайёрлаши амримахолдир. Худди ҳозиргидай, ўша юртларда ёнилғи етишмаган ва у қиммат тургани боис кучсиз оловда анвойи таомлар тайёрлаш учун озмунча эпчиллик керакми? Шу мақсадлар учун ажойиб кашфиёт – катталиги улкан китобдай келадиган, тўртта кастрюлга ўтхонаси ва сув қайнатишга қозончаси бўлган печкали кўчма ўчоқбошини ҳозир ҳам Неаполь музеида кўриш мумкин.

Тангу тор ўчоқбошида кўплаб одамлар ивирсирди.

– Ўх-хў! – тўнғиллади Диомед. – Бу лаънати ошпаз Конгрион ёрдамга ошпазларнинг бутун бир кўшинини ҳайдаб келибди-қу! Улардан ҳеч қанақа фойда йўқ, ортиқча харажат, холос. Дионис–Вакхга¹ қасамки, агар қуллар менинг бир неча кўза шаробимни ичишмаса, уч қарра бахтли бўлардим. Хайхот, барчасининг қўли эгри, туникаларининг чўнтаги кенг! Ўлай агар!

Афтидан Диомедни кўрмай, ошпазлар ўз ишлари билан овора эдилар.

– Ҳой Эвклион, қуймоқ товани узатиб юбор! Сизларда энг каттаси шуми? Унга ўттиз учтадан ортиқ

¹ Юнонларда Дионис, римликларда Вакх – майпарастлик байрамлари маъбуда деб эъзозланарди.

тухум кетмайди-ку, одатда мени таклиф қилишадиган хонадонларда энг кичик товага, керак бўлса, элликта тухум кетади.

«Виждонсизнинг гапини! – ўйлади Диомед. – Худди тухумлар текинга келгандек гапиреди-я!»

– Меркурий ҳаққи! – деди хунар ўрганишни энди бошлаган қув ошпаз бола. – Ширинликка бунақа эски қолиплар ишлатилишини ким кўрган? Бу идиш билан қиши санъатини қандай намойиш эта олсин! Саллюстийникида пишириқларнинг энг оддий қолипларида Троя қамалидаги барча зотларни кўрасан: Гектор ҳам, Парис ҳам, Елена ҳам бор, қушончасига яна митти Астианакт билан Троя оти гижинглаб туради! (Леҳмонларга қахрамонлар шаклида ширинликлар тортлар эди. – *Тарж.*)

– Ўчир, аҳмоқ! – деди Диомеднинг баковули Конгрион, у, афтидан, бош ролни оғайниларига бериб қўйганга ўхшарди. – Менинг хўжайиним ҳамма ишда сениги урфга риюя қилувчи исрофгарлардан эмас!

– Нега ёлвон гапирасан, ярамас кул! – деди Диомед газаб ичида. – Сенга анчага тушганимнинг ўзи Лукуллни хонавайрон қилади! Қани, бери кел-чи, сен билан бир гаплашиб қўяй!

Шерикларига муғамбирона кўз қисиб қўйиб, кул унинг олдига келди.

– Ҳой, муттахам! – деди Диомед ўшқириб. – Мана бу ифлосларнинг барини уйимга қақириб келишга қандай ҳаддинг сизди? Кўрмаяпсанми, ҳар бирининг пешонасига ўғри деб ёзиб қўйилган!

– Гапимга ишонинг, хўжайин, булар барчаси хурматли одамлар, шаҳардаги энг яхши ошпазлар, уларни ёллашнинг ўзи бўлмайди. Аммо хурмат қилиб...

– Сени деб, бадбахт! – унинг гапини бўлди Диомед. – Қанча пулларим ўғирланди, қанча тангаларни ўмаришди, қанча гўштларимни ташмалаб, кейин шаҳар чеккаларида пуллашди, гўё учган ва синган идишлар учун деб тўланган неча-неча минг ақчаларимни сени деб ишлашгани учун уларга бериб юбординг, тўғрими?

– Хе, йўқ, хўжайин, сиз мендан бекорга гумонсира-
япсиз. Худо урсин агар...

– Қасам ичма! – яна унинг сўзини бўлди қутуриб
Диомед. – Акс ҳолда ёлғон қасаминг учун худолар
жонингни оладилар-да, зиёфат бошланай деб турган-
да ошпазсиз қоламан! Бўнти, бас қил, бу ҳақда яна
гаплашамиз. Яхшиси, ярамас ёрдамчиларингга кўз-
кулоқ бўлиб тур-да, эртага синган идишлару ер ют-
ган майкосалар ҳақидаги чўпчагингни айтма менга,
бўлмаса, кичиган елкангни яхшилаб қашиб қўяман!
Ха, эсингда бўлсин: мана бу беданалар учун озмунча
пул тўландими? Геркулес ҳаққи, бу пуллар камтарроқ
одамга бир йилга етарди, шунинг учун эҳтиёт бўл,
беданаларни ковурганингда куйиб кетмасин. Охирги
марта, Конгрион, дўстларимга зиёфат берганимда, Ме-
лос турнасидан кулинг ўргулсин ковордоқ қилиб бе-
раман, деб кўкрагингга уриб мақтанган эдинг, у эса
Этна вулкони тошидан қаттиқ чиққанди, сен ёққан
ўша Флегетон олови ундаги ҳамма селни қуритиб
юборганди. Сал кўзингга қараб, меъёрни билиб
овқат қил, Конгрион. Меъёр – буюк ишларнинг она-
си; борди-ю, рўзғор пулини тежаб-тергаб ишлатишга
нўноқлик қилсанг, ҳеч бўлмаганда менинг яхши но-
мимни сақлаш пайида бўл!

– Таомлар шунақа қойилмақом бўладики, Помпеяда
Геркулес замонидан буён ҳеч ким бунақасини кўрмаган!

– Сал ўпкангни бос, яна ўша лаънати мақтанчоқлик!
Менга қара, Конгрион, менинг ширинлик қолипларимни
ёмонлаган болақайнинг тили жудаям заҳар экан, нима,
аччиқ сўзлардан бошқани гапиролмайдими? Мен эскича
урфда қолиб кетишни истамайман, Конгрион.

– Йўқ, гап шундаки, биз ошпазларда бир ирим
бор, – жавоб берди Конгрион, – ошхона буюмларини
ёмонлаш маҳоратимиз юксаклигидан дарак беради. Ши-
ринлик қолиплари жудаям чиройли, бироқ хўжайин,
сизга бошқа сафар янгиларини сотиб олишни маслаҳат
берардим.

– Бас! – деди Диомед, у, афтидан, кулини ҳеч қачон охиригача гапиртирмасликка онг ичган эди. – Энди ишга кириш, ўзингни кўрсатишга ҳаракат қил. Шундай ошпази бор экан деб ҳамма Диомедга хавас қилсин, Помпеядаги қуллар сени Буюк Конгрион деб тилга олишсин. Бўла қол!.. Ёки шошма-чи, харажатга берган пулларимнинг ҳаммасини ишлатмагандирсан?

– Афсуски, бари кетди! Булбул тилига, Рим қолбасасига, Британия устричасига ва яна алламбало нарсаларга ҳали пул тўлангани йўқ. Лекин бундан кўркмаса бўлади. Бадавлат Диомеднинг бош бақовулига ҳамма индамай қарз бераверади!

– Ҳой исрофгар! Бу қандай гап! Шунақаям совурадими пулни! Хонавайрон қилдинг! Бўпти, ишга кириш, имиллама. Кўз-қулоқ бўл, татиб кўр, жонингни аяма! Рим сенатори очикқўл помпеялик савдогарни ёмон кўриб қолмасин. Бор, қулим, беданаларингга эҳтиёт бўл.

Ошпаз ғойиб бўлди, барваста Диомед эса бундан кўра шинамроқ хоналарни айланиб кетди. Ҳамма нарса кўнгилдагидек эди: фавворалар қувноқ шилдирар, гуллар тароват ила барқ уриб турар, гулдор фарш ойнадай яракларди.

– Қизим Юлия қани? – сўради у.

– Чўмилаяпти.

– Э-ха, яхши эсга солдинг! Вақт ганиматида мен ҳам чўмилиб олишим керак...

III боб

ПОМПЕЯДА МЕҲМОНДОРЧИЛИК

Саллюстий ва Главк Диомеднинг уйи томон шошмай кетиб боришарди. Аҳмоқона қилиқларига қарамай, Саллюстийнинг яхши фазилатлари ҳам талайгина эди. Агар файласуф бўлишим керак, деган ўйни миясига куйиб олмаганида, ундан содик дўст, фойдали фуқаро,

қискаси ажойиб инсон чиқиши мумкин эди. Римликлар юнон донишмандлиги олдида тиз чўккан мактабларда тарбияланиб, у кейинги эпикурчилар буюк устозларининг оддий таълимотини енгилтакликка айлантирган қоидаларни ўзлаштирди. У бутунлай лаззатларга берилди ва хушчакчак ичкиликбозгина донишманд бўла олади, деб тасаввур қилди. Бироқ у ўқимишли, ақлли ва окқўнгил эди, Клодийнинг тузалмас бузуқлиги ва Лепиднинг нимжон нозик табиатлиги билан бир қаторда ўзининг самимийлигини намоён этиб турарди; шу боис Главк уни бошқалардан кўра кўпроқ яхши кўрарди, Саллюстий эса, ўз навбатида, афиналикдаги олийҳимматликни юксак қадрларди ва уни қарийб муздай мурена – лаққа балиқдек ёки бир коса энг яхши Фалерно майидек севарди.

– Диомед жуда бемаза чол, – деди Саллюстий, – аммо унинг бир қанча фазилатлари ҳам йўқ эмас, шулардан биттаси – шароб қазноғи борлиги.

– Ва қизининг мафтункорлиги.

– Тўғри, Главк. Аммо назаримда, бу сенга унчалик таъсир қилмайди. Клодий сенинг ўрнингни эгалламоқчи дейман-да.

– Унга муваффақият тилайман. Соҳибжамол Юлия, албатта, ҳеч кимнинг хушомадидан ҳазар қилмайди.

– Сен Юлияга қолганда жуда катта кетасан. Аммо унда қандайдир иллат ҳам йўқ эмас, бироқ Клодий билан Юлия бир-бирларига шунчалик моски, узукка кўз қўйгандай. Менимча, бир тийинга қиммат бу ўйинчига биз ҳаддан ташқари кўнгилчанлик қилиб юбораямиз!

– Кўнгилхушликлар турли феъл-атвордаги одамларни бирлаштиради, – жавобан деди Главк. – Ундан завқланаман...

– Сенга тилёғламалик қилади. Буни қотириб бажаради ҳам! У мактов сўзларини олтин зарраларидек пуркаб ёғдиради.

– Сал унинг қўли қинғирлигига шама қилар эдинг. Айт-чи, уни ростданам шунақа деб ўйлайсанми?

– Азизим Главк, Рим зодагони ўз қадрини йўқотмаслиги керак, бу эса унга арзонга тушмайди. Бир инсофли одамдай яшамоғи учун Клодий уччига чиккан каззоблардек муттаҳамлик қилишига тўғри келади.

– Вах-ха-ха! Энди мен ошиқни «Гардкам!» – деб ташладим. Эх, Саллюстий, Ионага уйланиб олсам, ёшликдаги бебошликлар учун тавба-тазарру қиламан, худо хоҳласа. Биз яхши ҳаёт кечиришимиз керак, биз Эпикурнинг овилхонасидан кўра юксакрок ибодатхоналарда ибодат қилишимиз керак.

– Аттанг! – эътироз билдирди Саллюстий ғамгин. – Бизлар нима қиламиз?.. Умр қисқа, тобутдан у ёғи зулмат. «Қандингни ур!» деб айтилгандан бошқа хикматнинг ўзи йўқ.

– Вақхга қасамки, гоҳо қандимизни уриб, ҳаётдан барча неъматларни олаётганимзга шубҳа қилиб қоламан!

– Мен нафси тийик одамман, – деди Саллюстий, – озига қаноат қиламан. Ўлим бўсағасида туриб, шаробга тўйиб оламиз-да, вахшийлардек иш тутамиз, аммо борди-ю, шундай қилмасак, тубсизлик жудаям қўрқинчли кўриниб кетарди! Тан оламан, шаробга ружу қўймасимдан олдин мен маҳзунликка мойил эдим, у сенга янги ҳаёт бағишлайди, азизим Главк.

– Ха! Аммо ҳар кун эрталаб ҳаёт ортидан ўлим эргашиб чиқади.

– Тўғри, хуморбостидан бемаза нарса йўқ. Аммо шундай бўлмаганида, ҳеч ким китоб ўқимай қўйган бўларди. Мен эрталаблари китоб мутолаа қиламан, чунки, худолар ҳаққи, тушгача мен ҳеч нарсага ярамайман.

– Оббо вахший-ей!

– Нима десанг деявер! Вақхга иймон келтирмаганнинг бошига Панфеянинг қуни тушсин.

– Эх, Саллюстий, шунча камчиликларинг етмагандай, мен билган ичкиликбозлар ичида энг аълосисан! Тўғри, агар ҳаётим хавф остида қолгудек бўлса, мени қутқариш учун бутун Италияда битта сен қўлингни чўза оласан.

– Агар кечки овкат махалида шундай бўлиб қолса, кўлимни чўзмаслигим ҳам мумкин. Йўқ, рости, биз, италияликлар, ўзимизга жуда бино қўйиб юборганмиз.

– Эркинликдан маҳрум одамларнинг бари шунақа, – деди Главк хўрсиниб. – Фақат эркин одам бошқалар учун қурбон бўлишга ярайди.

– Ундай ҳолда, эркинлик – эпикурчи учун ғоят оғир масала, – деди Саллюстий. – Мана, етиб ҳам келдик.

Диомеднинг ховлиси шу пайтгача Помпеяда вулқонда кўмилган бинолар ичида энг каттаси бўлгани ва боз устига Рим меъморчилигида одат бўлган шаҳардан ташқаридаги уйлар учун махсус режа бўйича қурилгани боис меҳмонларимиз ўтиб келаётган хоналарнинг жойлашувига қисқача таъриф берсак ёмон бўлмасди. Улар биз қариқул Медон билан танишган жойдаги унча катта бўлмаган вестибюлдан ўтишди ва дарҳол меъморчиликда перистил деб аталадиган устунли ховлига чиқишди. Зеро, шаҳар уйи ва дала ховли ўртасидаги фарк шундан иборат эдики, мана шу устунли ховли сахни ўрнида шаҳар уйларида атрий жойлашган бўларди. Перистилнинг қок ўртасида ховузли кичик сахн мавжуд. Мана шу перистилдан пастга зина тушган бўлиб, у хизматкорларнинг хоналарига олиб борарди; унинг нариги томонидаги энсиз йўлак юқорига олиб чиқарди; ён томонлардан устунли сахнга, эҳтимол, узоқдан келган меҳмонларга мўлжалланган ихчам хоналар туташган. Кираверишдан чапдаги яна бир эшик уй ҳаммомларига туташ учбурчак пешайвонга очиларди; унинг ортида кийимхона бўлган, у ерда қулларнинг, эҳтимолки хўжайиннинг ҳам байрам либослари осиглик турган. Ўн етти асрдан сўнг бу қадимги либосларнинг қолдиқлари топилган: титилиб, чириб кетган бу буюмлар, ҳайхот, уларнинг эҳтиёткор эгалари кийгизганидан ҳам кўпроқ муддат сақланиб қолганди.

Келинг, айвонга қайтайлик ва меҳмонларга эргашиб, бутун иморатга кўз югуртириб чиқишга ҳаракат қилайлик.

Китобхон энг аввал пешайвоннинг гулчамбарларга тулганган устунларни кўз олдига келтирсин; устунларнинг таги – курсилари кизил рангда эди, атрофдаги деворлар эса хилма-хил деворий сувратлардан ялтирарди; пардалар ортида жавонли девор бўлиб, хоҳлаган вақтда девор ичига сурилувчи ойнаванд эшиклар билан яшириб қўйилган. Унинг ҳар икки томонида ихчам хоналар бўлиб, уларнинг бирида жавоҳиротлар сақланган; бу барча хоналар ҳар икки учи айвонга олиб чиқадиган узун усти ёпиқ тимда жамланар эди; айвонлар оралигида эса тимнинг ўрта қисмига тутшиб, танобий катта хона қойлашган. Ўша қуни бу ерда зиёфат дастурхони тузаб қўйилганди. Бу хоналар боғдан бир қават юқорида эди. Айвонлар эса боғни қуршаб турган устунларга суянган кичик чортоққа айланиб кетарди.

Пастда, боғ билан баравар сатҳда биз юқорида таърифлаган хоналар бор – уларнинг деярли ҳаммаси Олияга қарашли эди.

Диомед меҳмонларни усти берк тимда кутиб олаётганди. Тожир ўзини адабиёт ихлосманди қилиб кўрсатганидан барча юнонча нарсаларга ўзгача ҳис билан қарамоқда эди. Главкка айниқса алоҳида эътибор берди.

– Кўриб турганингдек, дўстим, – деди у қўлини силкиб, – менинг бу ердаги нарсаларимнинг барчасида бир қадар мумтоз руҳ бор, аттика усули деса кам бўлади. Биз гурунг қиладиган танобий меҳмонхона олонларга тақлидан қурилган. Римда бунақа танобийлар йўқ эмиш деб эшитаман, азамат Саллюстий.

– О! – жавоб берди Саллюстий енгил табассум билан. – Сизларнинг Помпеянгизда Юнонистон ва Римдаги барча аъло нарсаларни танлашни ва ўзлаштириб олишни қойил қилишади. Агар сен, Диомед, худди меъморчилик безакларидай таомларни яхши танлаганингда борми!

– Бизнинг Помпеямизда қанақа дидлар, қанақа пуллар борлигини кўрасан, ҳа, кўрасан, азизим Саллюстий, – жавоб берди Диомед.

– Униси ҳам, буниси ҳам мени қувонтиради, – деди Саллюстий. – Ие, ана, Юлия ҳам келиб қолди.

Олдин айтганимдек, афиналиклар ва римликлар ўртасидаги фарқ шундан иборат эдики, дастлабкиларда хотин-қизлар шарм-хаё туфайли деярли ҳеч қачон ўйин-кулгиларда иштирок этмайдилар, иккинчиларида эса улар кўпинча базму зиёфатларга кўрк бағишлар эдилар, аммо бундай ҳолларда зиёфатлар одатда эрта тугарди.

Соҳибжамол Юлия дур ва заррин ишлар билан ороланган улуғвор либосда танобийга кириб келди.

У Главк ва Саллюстийнинг саломига алик олар-олмас, Панса хотини билан, Лепид, Клодий ва рим сенатори қарийб барабар кириб келишди; улардан кейин бева Фульвия пайдо бўлди; унинг изидан фақат исми ўхшашу ўзи бегона шоир Фульвий кириб келди; сўнгра ўз «соя»си ҳамроҳлигида Геркуланумлик жангчи ва мундайроқ зодагон меҳмонлар ташриф буюришди. Иондан хали дарак йўқ эди.

Қадимгиларда кўзга ташланган ҳар қандай нарсани кўкларга кўтариб мақташ одати бор эди, шу боис уйга кира солиб ўтириб олиш кўполликка кирарди. Худди биздагидек қўл беришиб ёки гоҳида янада дўстонароқ қучоқлашиб кўришишдан иборат салом-алик қилиб ва хол-аҳвол сўрашиб олгач, меҳмонлар бронза ҳайкаллар, сувратлар, жавонлардан завқланганча бир неча дақиқа ичида хоналарни томоша қилиб чиқдилар.

– Вакхнинг ҳайкалини қаранг, қандай гўзал ишланган, – тўлкинланиб деди Рим сенатори.

– Э, шу ҳам гап бўлибдими, бир чақага қимматку! – жавобан деди Диомед.

– Сувратларга қойил қолиш керак! – деди Фульвия.

– Бир чақага арзимади, – жавоб берди хўжайин.

– Шамдонлар бекиёс экан! – деди жангчи.

– Чиндан бекиёс! – қувватлади уни «соя».

– Бир чақага арзимади, арзимади! – такрорлади тожир.

Шу паллада Главк айвонларни улаб турган тимнинг деразаларидан бири олдига кетди ва Юлия унинг оргидан эргашиди.

– Менга айт-чи, Главк, сизларнинг Афинангизда олдинги дўстларни ташлаб кочиш одати борми? – сўради у.

– Э йўқ, соҳибжамол Юлия!

– Барибир ҳам менга Главк айнан шундай иш тугаётгандек туюлади.

– Главк ҳеч қачон дўстларидан қочмайди! – деб жавоб берди юнон, сўнгги сўзни алоҳида чертиб.

– Юлия ўзини унинг дўсти деб атай оладими?

– Бундай ажойиб дўст император шаънини кўтарган бўларди.

– Сен саволимга жавоб бермадинг, – деди шайдо Юлия. – Сен неополлик қиз Ионани қаттиқ севар эмисан, шу гап ростми?

– Гўзаллик севишга муносиб эмасми?

– Ҳа-а, айёр юнон, жавоб беришдан қочаяпсан-а! Қани, айт, Юлия ростданам сенга дўст бўлолмайдами?

– Мен худоларга шукур қиламан ва у менга шундай шараф кўрсатган кунни оқ тошча билан белгилаб сўяман.

– Ўзинг шунақа деяпсан-у, кўзларингда ғам, ташвиш, рангинг оқариб кетаяпти, тесқари ўгирилиб олапсан. Ионага пешвоз чиққани сабринг чидамаяпти.

Шу пайт Иона кириб келди ва Главкнинг ҳақиқатан ҳам хиёл таралдудланиб қолгани рашкчи соҳибжамолнинг илгоҳидан кочиб қутулмади.

– Бир аёлга бўлган муҳаббатим мени бошқаси билан дўстлашишга моне бўлармиди? Шоирларнинг аёллар шаънига қилган маломатларига нахотки сен бу қадар ишонсанг?

– Билмадим. Нима бўлганда ҳам мен сенинг қаклигингга ўзимни ишонтиришга ҳаракат қиламан. Главк, яна бир гап. Сенинг Ионага уйланаётганинг қакми?

– Агар худолар менга шу бахтни раво кўрган бўлсалар.

– Унда дўстлигимиздан нишона сифатида кайлигинг учун мендан совға. Ол уни... йўқ дема, ол! Биласан-ку, ирими шунақа, келин билан куёвни табриклаб, дўстлар кичик-кичик совғалар беришади.

– Юлия! Сенинг дўстлигинг нишонини олишга йўқ деёлмайман. Мен Фортунанинг ўзидан яхшилик аломати сифатида совғани қабул қиламан.

– Ундай бўлса, базмдан сўнг меҳмонлар тарқалгач, пастдаги хонамга туш, уни менинг ўз қўлимдан оласан. Қара, тагин эсингдан чиқиб кетмасин! – деди Юлия ва Главкни Ионанинг олдига қўйиб юбориб, Пансанинг хотини қошига борди.

Бева Фульвия ва эдил Пансанинг хотини жиддий баҳс билан машғул эдилар.

– О Фульвия! Ишонтириб айтаманки, сўнгги маълумотларга қараганда гажак сочлар Римда урфдан чика бошлаганмиш. Энди Юлиёга ўхшаб, баланд турмакда юришаётганмиш ёки менга ўхшаб, дубулға кўринишида. Бу яхши таассурот уйғотса керак деб ўйлайман.

Қачонлардан бери ҳеч ким Ионадек юнонча таранмайдиган бўлиб кетган.

– Ахир бу жуда кулгили-ку! Диана хайкалининг ўзи! Барибир Ионага етадигани йўқ, тўғрими?

– Ҳа, эркакларнинг гапи бу. У бир афиналикка турмушга чикаяпти, унга толе ёр бўлсин. Аммо қиз унга узоқ вафо қилолмаслигини кўнглим сезиб турибди. Бу ёт элик қизлар бевафороқ бўлишади.

– Э-ҳа, Юлиямисан? – деди Фульвия, тожирнинг қизи уларнинг олдига яқин келганда. – Сен хали йўлбарсни кўрмадингми?

– Йўқ.

– Қанақасига? Ахир барча хонимлар уни томоша қилгани кетишди-ку. У шунақанги чиройлики!

– Йўлбарс ва арслон учун битта-яримта жинойтчи топилиб қолар, – жавоб берди Юлия. – Эринг, – деди

Пансанинг хотини томон ўгирилиб, — сал дадилрок аракат қилса бўларди.

— Афсуски, бизда қонунлар хаддан ташқари юмшоқ, — жавоб берди дубулғанусха турмакли хоним. — Киноятчилар анқонинг уруғи, гладиаторларимиз ҳам талгайиб кетишган! Энг ботир бестиарийлар ҳам фақат робон ё хўкизга қарши жанг қилишга рози бўлишади, арслон ёки йўлбарсдан гап очишинг ҳамон улар буни та жиддий ўйин деб айтишади.

— Уларга аёлларнинг кийимини кийдириб қўйиш керак, — деди Юлия нафрат билан.

— Сизлар севимли шоиримиз Фульвийнинг янги ўйини кўрдиларингми? — сўради Пансанинг хотини.

— Йўқ. Нима, чиройли эканми?

— Жуда! Дид билан қурилган. Аммо бир қусури, бизим, унинг уйи беадаб сувратларга тўлиб кетганнинг! У уларни хотинларга кўрсатмас экан. Вуй, бадамим жимирлаб кетаяпти.

— Бу шоир халқи ўзи сал ғалатироқ бўлади, — деди сева. — Аммо у қизиқ одам. Ёзган шеърларини айтмайсизми! Шеъриятимиз, хайриятки, гуркираяпти, эски матоҳларни энди сира ўқиб бўлмай қолди.

— Рост айтасиз, — тасдиқлади дубулға турмакли хоним. — Замонавий шеърят мактаби жуда қудратли.

Шу дам хонимларнинг қошига жангчи келди.

— Мана шундай дилбар чехраларни кўрганимда, ҳозир уруш йўқлигига ажабланаман, — деди у.

— Оҳ! Сиз ботирлар жудаям тилёғлама бўласизларда! — жавоб берди Фульвия, такаллуфни ўз ҳисобига қабул қилишга шошиб.

— Император ўз қўли билан мени мукофотлаган шу занжир ҳаққи, — деди жангчи, — тинч одамлар одати бўйича кўксига тушириб олиш ўрнига бўйнида ёқадай қилиб турган калта занжирни ўйнаб, — мана шу занжир ҳаққи, сен мен ҳакимда нотўғри ўйлаётирсан! Мен скарга лозим бўлганчалик тўғри одамман.

– Умуман Помпея хонимларини сен қандай кўрасан, ўзи? – сўради Юлия.

– Венера ҳаққи, улар ажойибдирлар! Барчалари менга хайрихоҳ, бу эса кўзимга уларни икки барабар мафтункор қилиб юборади.

– Бизлар жангчиларни севамиз, – жилмайди Пансанинг хотини.

– Буни биламан. Геркулес ҳаққи, бу шаҳарларда ўта таниқли бўлиш хатто ноқулай ҳам. Геркуланумда менга тарновдан бир бора кўз ташлаш учун айримлар атайин томга чиқиб олган. Юртдошларнинг хайратга тушиши ёқимли, аммо шуҳрат яхши оқибатларга олиб келмайди.

– Сен ҳақсан, Веспий! – деди шоир уларга яқин келаркан. – Мен буни ўзимда сезганман.

– Сен кимсан? – деди танти жангчи ғурурли шоирга ошқора нафрат билан бошдан-оёқ қараб. – Сен қайси легионда хизмат қилгансан?

– Менинг ўлжаларимни форумда кўришинг мумкин, – деди шоир аёлларга маънодор кўз ташлаб. – Мен энг буюк мантуялик сафдошлари орасида эдим.

– Ҳеч қанака мантуялик саркардани билмайман, – деди жангчи жиддий оҳангда. – Қайси кампанияда иштирок этгансан?

– Геликон кампаниясида.

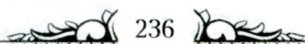
– Ҳеч эшитмаган эканман.

– Эҳ, Веспий, у ҳазиллашяпти, – жилмайди Юлия.

– Ҳазиллашяпти эмиш! Марс ҳаққи, мен билан ҳазиллашини яхши эмас!

– Марснинг ўзи ҳазилкашлар онасини севиб қолган эди-ку, – деди шоир, бироз тўлқинланиб. – Шуни билгинки, Веспий, мен шоир Фульвийман. Жангчиларни ўлмас қилган мен бўламан.

– Бизларни худолар ўз паноҳида асрасин! – пичирлаб деди Саллюстий Юлияга. – Агар Веспийни шоирлар ўлмас қилиб қуйласа, келгуси авлодларга қандай мақтанчоқни раво қўрамиз?

Жангчи, афтидан, хижолатда эди. Бирок шу топда меҳмонларни дастурхонга таклиф қилишди-ю, ҳамма энгил нафас олди.

Помпеяда қандай зиёфатлар берилишини юкориди гаърифлаб ўтган эдик ва таомларни муфассал тасвиртаб ва номма-ном санаб, китобхоннинг вақтини олмай-миз.

Маросимларни ўтказишга суяги йўқ Диомед хос сулига меҳмонларни жой-жойига ўтказишни тайинлади.

Базм дастурхони уч столдан иборат эди: ўртада биттаси ва икки ёқдан унга тўғри бурчак қилиб туташ-гирилган яна иккитаси. Меҳмонлар столларнинг фақат гашки томонидан жойлашдилар, ички томонида эса хизматкорлар учун бўш жой колдирилди. Бир учиди мезбон бўлиб Юлия, иккинчи учиди – Диомед ўтирди. Ўртадаги столнинг бурчагига, эдил Панса, қарши томонидаги бурчакка – Рим сенатори жойлашди; булар койларнинг тўри ҳисобланарди. Бошқа меҳмонларни пундай ўтказишдики, ёшлар (эркаклар ва аёллар) ёши сатталардан алоҳида бўлди. Бу жуда қулай эди, аммо ўзини ёш деб билганлар осонгина хафа бўлишлари мумкин эди.

Ионани Главк билан ёнма-ён ўтказилди. Ўринларга гонбака нўстидан ишлов берилган бўлиб, устидан сымматли кашталар тикилган момик чойшаб билан қопланганди. Столга ёғоч ўймакорлиги, фил суяги ва сумушдан ишлов берилганди. Шу ерда маъбудлар, тарлар ва муқаддас туздон тасвири бор эди. Ҳар бир бурчакда баланд шамдонлар қўйиб қўйилганди, зеро қали кундуз пайти бўлса-да, хонада нимқоронғилик қукмрон эди. Бутун танобий бўйлаб хушбўй тутатқили чочёқлар қўйилганди ва устунларнинг уч томонида сатта-катта гулдонлар ва турли кумуш безаклар жил-заланар эди.

Удумга қўра маъбудлар ҳаққига узлуксиз равишда қамду санолар, оила, рўзгор маъбудаси Веста ҳаққига одатда биринчи бўлиб дуолар ўқилди.

Бу маросим ниҳоясига етгач, қуллар ўриндиқлар ва полга гуллар сочқи қилишди ва ҳар бир меҳмон бошига чинор новдаси билан боғланган атиргуллардан тўқилган, тасма ва печак поялари чирмалган ва гавҳар билан безатилган гулчамбар кийдирилди – бу ўсимликларнинг ҳар бири шаробнинг маст қилувчи кучини қирқиш воситаси ҳисобланарди; Фақат аёлларнинг гулчамбарлари улар билан безатилмас эди, чунки одамлар кўз ўнгида шароб нўш қилиш хотин-қизлар учун одобсизлик саналарди. Диомед зиёфат шоҳи ёки мутасаддисини сайлашни зарур деб топди – бу эътиборли лавозимга баъзан қуръа ташлаб сайланса, баъзан ҳозиргидек, мезбоннинг ўзи тайинлар эди. Диомед узок иккиланди. Кекса сенаторнинг жуда боши қотган ва бундай вазифани удралашдан ожиз эди; эдил Панса бунинг учун ғоят мос келарди, аммо даражаси қуйи бўлган одамни афзал билиш сенатор учун ҳақорат ҳисобланарди. Қолган меҳмонларнинг обрў-нуфузини чамалаб туриб, бой отанинг беғам нигоҳи Саллюстийда тўхтади ва бирданига қувнок эпикурчининг номини тилга олди.

Саллюстий ўзига хос камтарлик билан бу шарафли таклифни қабул этди.

– Мен ҳафсала билан ичувчилар учун мурувватли хукмдор бўламан, – деди у. – Бўйсунмаганларга эса Миноснинг ўзидан ҳам кўра қаттиқроқ тураман. Эҳтиёт бўлинглар!

Қуллар ҳар бир меҳмонга хушбўй сувли тоғора келтирдилар ва қўллар чайилиб, базми жамшид бошланди. Стол усти егуликларга тўлиб кетганди.

Ҳали суҳбат умумий тус олмаганидан Иона ва Главк аста шивирлаб гаплашмоқда эдилар, бу эса улар учун жаҳоннинг энг яхши нотифини тинглагандан кўра ёқимлироқ туюлмоқда эди. Юлия ошиқ-маъшуклардан ўтли нигоҳини узмай қараб турарди.

Бироқ ўртада ўтирган Клодий кизнинг хафалигини дарҳол пайқади, чунки бу ердан Юлия унга яхши

кўриниб турарди ва у бундан фойдаланиб қолишга шошилди. У дастурхон оша қизга одатдаги такаллуфлар билан мурожаат қилди. Клодий асли-насли зодагонлардан бўлиб, ақл-фарсатдан кам эмасди, мутакаббир Юлия эса Главкни бефарқ бўлиб қолиш даражасида қаттиқ севиб улгурмагани.

Хушёр Саллюстий мудом қулларни синчковлик билан кузатиб борар, косаларни шу қадар тез, пайдар-пай кўтарар эдики, гўё Диомеднинг уйи остида ҳозир ҳам сақланиб қолган улкан қазноқ шаробларини ичиб тугатишга азму қарор қилгандай. Мағрур савдогар танлаган одамидан пушаймон қила бошлади, чунки кўза кетидан кўза очинишга тўғри келмоқда эди. Ҳаммалари ҳали гўр бола бўлган соқий қулваччаларга Саллюстийнинг завқ-шавқи маъқул келмоқда эди; (соқийлик қилаётган кичикларининг ёши ўнга ҳам тўлмаган, шаробга сув қўшиб турганлари улардан беш ёш каттароқ эди), базм шохининг саъй-ҳаракатларини қулваччалар жон-жон деб қўллаб-қувватлаётганларини кўриб, Диомед қизариб кетди.

– Кечир мени, сенатор! – деди Саллюстий. – Кўриб турибман, майхўрликка тоқатинг йўқ, аммо қирмизи тасмали либосинг сени май ичишдан сақлай олмайди.

– Маъбудлар ҳаққи, – деди сенатор йўталиб, – ҳозир мен ўт ичидаман. Сен шу қадар шитоб билан кетаяпсанки, Фаэтоннинг ўзи ҳам сенга бас келолмайди. Бўлмади, азизим Саллюстий, сени бўшатишга тўғри келади.

– Ҳеч қанақасига, Веста ҳаққи! Мен фуқароларимнинг барчасига бараварман – ичавер!

Бечора сенатор базм қонунларига бўйсунушга мажбур эди. Ҳайҳот! Ҳар бир коса уни Стикс ботқоқлиги томон етакларди.

– Ўзингни бос, ўзингни бос, муруватли шох! – ух тортиб дерди Диомед. – Анча кайфимиз ошиб...

– Хиёнат! – деди Саллюстий. – Бу дастурхон устида қабих Брут бўлишига чидолмайман, менинг ҳукмларимга аралашувларини кўтаролмайман!

– Ахир бу ерда аёллар...

– Қўявер, ичкиликбозларни севишин. Ариадна ахир Вакхни севиб қолмаганмиди?

Базм давом этарди, тиллар ишга тушиб кетди, меҳмонлар шовкин солар эдилар. Сўнги таом ҳам алиштирилди – дастурхонда ширинликлар турарди, куллар қўл чайдиргани мирра ва хушбўй гиёҳлар солинган сув келтира бошладилар. Бир вақт худди эртақлардагидай, бирданига столдан муаттар сув тизиллаб отилиб чиқа бошлади ва дастурхону меҳмонларни ҳўл килиб юборди; шундан кейин чодир суриб қўйилди ва меҳмонларнинг кўзи олдида шифтнинг нақ тагида дор пайдо бўлди, Помпеяда шуҳрат қозонган ёш дорбоз раққослардан бири ҳамманинг боши узра ўз санъатини намоен эта бошлади.

Ҳалиги қўланка телбаларча сакрарди, сал сирпаниб кетса борми, томошабинлардан бири устига қулаб, бошини мажаклаши тайин эди, бироқ зиёфатхўрлар бу томошага қизиқиб қараб туришарди, айникса, раққос мураккаб сакрашни ижро этиб, ўзига ёққан томошабин устига куламоқчи бўлар, аммо эпчиллик билан сақланиб қолганида чапак чалиб юборишарди. Хусусан, сенаторни худо бир сақлади, раққос дордан сирғалиб келиб, сўнги дақиқада унинг қўлидан ушлаб қолди, акс ҳолда ҳамма римликнинг бошига бургут тошбақа деб ўйлаган шоирнинг куни тушганига ишониб бўлганди. (Бир шоирнинг бошини тошбақа деб чангал солган бургут ҳақидаги масалга ишора.) Ниҳоят, раққос тўхтади ва бундай томошаларга ўрганмаган Иона енгил нафас олди.

Ташқарида мусиқа янгради. Шунда раққос янада шиддатлироқ рақс туша бошлади, куй ўзгарди ва раққос сеҳрлангандай қотиб қолди, мусиқа ундаги сеҳрни тарқатишдан ожиз эди. У рақс тушганида ҳеч бир куч тўхтата олмайдиган ғалати касаллиги бор беморга ўхшарди – фақат муайян бир куйгина унинг дардига дармон бўлар эди. Охири машшоқлар ўшандай

кўйни топишди шекилли, раққос хавода бир чарх урдиди-да, дордан ерга сакраб тушиб, кўздан яширинди.

Бир санъат ўрнига бошқаси келди: айвонда ўтирган машшоқлар паст, майин бир куйни чала бошлашди ва дорнинг нариги ёғидан элас-элас қўшиқ қулоққа чалди...

Қуёш уфққа бош қўя бошлаганди, бироқ кун бўйи яраган меҳмонлар нимкоронғи танобийда буни сезишмади. Хали Геркуланумга қайтиши керак бўлган ҳарфин сенатор ва жангчи ўринларидан туришди, бу эди ҳамма тарқаладиган вақт бўлганидан дарак берарди.

– Бир дақиқа шошманглар, дўстларим, – деди Диомед. – Модомики, мени бу қадар тез ташлаб кетмоқчи эмансиз, ҳеч бўлмаса бизнинг сўнгги ўйинимизда иштирок этмасангиз бўлмайди.

Хизматкорлардан бирини чакириб, унинг қулоғига шивирлаб бир нарсани деди. Қул чиқиб кетди-да, тезда кичикрок коса билан қайтиб келди, унда мумланган, яшгилаб муҳрланган ва кўринишидан бир хил найчалар бор эди.

Ҳар бир меҳмон энг кичик кумуш танга тўлаб, найчадан сотиб олиши керак эди; бу лотореянинг энг қизиқ жойи (уни жорий қилган император Августнинг севимли эрмаги), найчаларда кўрсатилган турли кийматдаги, гоҳо эса мутлақо ноқулай ютуқлардан иборат эди. Масалан, қошини чимириб олган шоир ўз шеърини ютиб олди (биронта ҳам доришунос хали ўз хаб дорисини бу қадар ижирғаниш билан ютмаган бўлса керак); жангчига аёллар учун тўғноғичлар солинган қутича чиқди, бу Геракл ва чарх борасидаги қуноғили воқеани эсга солди; Бева Фульвия каттакон майкоса ютиб олди; Юлия – эркаклар либосини, Лепид эса тўқув асбоблари солинган қутичани ютди. Ўйинчи Клодийга энг қулай ютуқ насиб этди, четлари ўйиб, нишон туширилган ошиқларни унинг олдига кўтариб келишганида, у аламдан қизариб кетди. Бехосият ало-

мат деб баҳоланган бир воқеа умумий хушчакчакликни бир оз хиралаштириб қўйди: Главкка энг кимматбаҳо ютук чиққанди – Фортунанинг юнон санъаткори ишлаган мрамр хайкалча, бироқ унга хайкалчани узата туриб, қул уни тушириб юборди ва хайкалчаси чил-чил бўлди.

Хамма чўчиб тушди ва маъбудлардан паноҳ тилаб, беихтиёр кичкириб юборди.

Гарчи бидъатчиликда бошқалардан қолишмаса-да, фақат биргина Главк пинагини ҳам бузмади.

– Азизим Иона, – меҳрибонлик билан мрамрдай оқариб кетган неаполлик кизнинг қулоғига шивирлади, – мен буни хосиятли аломат деб биламан. Бу шуни англатадики, сени менга бериб, Фортуна бошқа ҳеч нима бера олмайди, мени сен билан сарафроз қилиб, у ўз сиймосини синдириб ташлади.

Бу воқеанинг тўпланганларда пайдо қилган шубҳаларни тарқатиш учун Саллюстий ўз косасини гуллар билан безаб, мезбоннинг соғлиғи учун кўтарди. Кейин император учун коса кўтарилди ва ниҳоят, барчага ширин уйқу юбориши учун Меркурий шарафига хайрлашув косаси кўтарилди, шундан сўнг Саллюстий меҳмонларга жавоб берди.

Помпеяда арава ва тахтиравонлардан кам фойдаланар эдилар, чунки шаҳар ихчам бўлиб, кўчалари тор-тор эди. Қарийб барча меҳмонлар базмхонага кираверишда ечиб қўйган кафшларини кийиб ва ридоларига ўраниб, ўз қуллари ҳамроҳлигида уйга яёв равона бўлишди.

Бу орада Ионанинг кетганини кўриб, Главк пастга олиб тушадиган зина томон юрди ва чўри уни Юлия кутиб турган хонага кузатиб борди.

– Главк! – деди у, ерга қараганча. – Кўрдим, сен Ионани ростданам севар экансан. У дарҳақиқат гўзал экан.

– Юлианинг мафтункорлиги шунчаликки, у керак пайтида мислсиз даражада бағрикенг бўла олади, –

жавоб берди юнон. – Ҳа, мен Ионани севаман. Барча ошиқларинг ичида битта мана шундай самимий йигит топилишини чин дилдан истаб қоламан.

– Ўзим ҳам маъбудлардан шуни тилайман. Қара, Главк, мана бу дурларни сенинг қайлиғингга совға қиламан. Юнона унга тани-сиҳатлик берсин, узоқ йиллар буни тақиб юрсин. – Шу сўзларни айтиб, Юлия йигитга анча йирик-йирик ва қимматбаҳо дур шодалари солинган кутичани узатди.

Помпеяда тўй олдидан мана шундай совғалар қилиш одат тусига кирганди ва Главк маржонни ҳеч бир иккиланишсиз қабул қила оларди, ҳолбуки, ўз ҳолича мустақил ва мағрур афиналик Юлиянинг ҳимматини бундан уч баравар қиммат совға билан қайтаришга жазм этиб қўйганди. У ташаккур билдира бошлаган эди, Юлия уни тўхтатди ва чоғроқ косага шароб қўйди.

– Сен отам билан кўп ичдинг, – деди қиз жилмайиб. – Мен билан ҳам биргина коса ичсанг-чи. Қайлиғингга соғлиқ ва бахт тилайман!

Юлия коса четига лабларини сал теккизиб қўйди-да, уни Главкка берди. Таомилга биноан Главк уни тагига-ча сиққориши керак эди ва шундай қилди ҳам. Нидия уни алдаганидан тамоман беҳабар Юлия ёниқ кўзлари билан йигитга қараб турарди. Гарчи жодугар дамлама бирданига таъсир қилмаслиги мумкин деган бўлса-да, у бир лаҳзанинг ўзида тантана қилишига умидвор эди ва Главкнинг косани аста қўйиб қўйганини ва у билан худди олдингидай бир текисда, аммо жиддий оҳангда гаплашишда давом этганини кўриб, тарвузи қўлтиғидан тушди. Гарчи у афиналикни одоб меъёри талаб этганча муддат ушлаб турса-да, унинг ўзини тутишида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади.

«Аммо эртага, – ўйлади у, ҳафсаласи пир бўлганини билдирмасликка тиришиб, – Главк балога гирифтор бўлади».

Дарҳақиқат – Главк балога гирифтор бўлди!

**ИСИТМА-СОВУТМА ДАМЛАМАСИ.
УНИНГ ТАЪСИРИ**

Уйга келиб, Главк боғда Нидия юрганини кўрди. Кўр киз унинг эрта қайтишига умид қилиб келганди. Кўркув, ташвиш ва интизорликдан эзилиб, у имкон бўлди дегунча иситма-совутма дамламани унга ичиришга аҳд қилди, шу билан бирга бундай ҳол рўй бермаслигига умид қилаётганди.

Аъзойи баданини ўт олиб, юраги дук-дук урганча, у кеч тушгунча Главкнинг йўлини пойлади. Главк дастлабки юлдузлар ёна бошлаб, осмон шафақ либосига бурканганда устунлар олдидан ўтиб келди.

– Мени кутаяпсанми, чироғим?

– Йўк, гулларга сув бериб бўлиб, дам олиб ўтиргандим.

– Бугун кун иссиқ бўлди, – деди Главк, устунлар олдидаги скамейкага ўтираркан.

– Жуда.

– Давни чақир. Мен шаробни кўп ичиб юбордим, кизиб кетаяпман, бирон муздек нарса олиб келсин.

Нидияга қидирган имконияти оёғи остидан чикқандек бўлди: йигитнинг ўзи, ўз ихтиёри билан унга кўнглидаги ниятни амалга оширишга имкон бермоқда.

– Мен ўзим сенга Иона севадиган ёзги ичимлик қилиб бераман, – деди у. – Қор билан совутилган енгил шаробли бол.

– Раҳмат! – деди йигит. – Башартики, Иона уни севар экан, шунинг ўзи етарли; ҳатто захар ҳам мен учун табаррук бўлур.

Нидия бир хўмрайиб, яна жилмайди. У кетди ва кўп ўтмай ичимликни келтирди. Главк ундан косани олди. Бир соатгагина кўзининг очилиши ва умидлари не тарика рўёбга чиқаётганини кўриш, тасаввураридаги муҳаббатнинг илк жилваларини илғаш бахти

учун Нидия неларни нисор этмокка тайёр эмасди? Бу мухаббат, форсларда бўлганидек, қуёш чикишига сиғинишдан ҳам кўра тантанаворроқдир. Қизгинанинг ишонувчан кўнглини бу қуёш унинг мунгли туни орасидан чарақлатиб юбориши мумкин эди! Ушбу лахзада кўр кизнинг фикр ва туйғулари мутакаббир соҳибжамолнинг фикр ва туйғуларидан осмон билан ерча фарқ киларди! Юлиянинг ич-этини нечоғли арзимас ва курук эхтирослар кемирмокда! У бор овози билан севги деб аталган ўша туйғу қанақанги тубан алангадан, қанақанги майда қасоскорликдан, қанақанги манфур тантанага чанқоқликдан иборат экан-а?! Бирок фессалиялик кизнинг ёввойи қалбида фақат соф, ҳамма нарсада волиб, ўзгармас иштиёқ – зиддиятли, аёлларга хос бўлмаган телба ва барибир тубан майл-истаклар аралашмаган меҳр-иштиёқкина бор эди. Севги унинг учун ҳаётдан азизроқ эди – севиб, севилиш имкониятини у бой бера олармиди!

Қиз деворга суянди ва ҳалигина қон томиб турган юзи энди қордай оқариб кетди; кўлларини жон-жаҳди билан қисган, лабларини хиёл очган, кўзларини ерга тиккан қўйи у Главкнинг оғзидан не сўз чиқаркин, дея қутар эди.

Главк косани оғзига олиб борди ва чоракчасини ичиб ҳам бўлган эдики, бирдан кўзи Нидияга тушди ва ундаги ўзгаришни кўриб, ҳайратдан қотиб қолди, кизнинг чехрасида укубатли, аммо унга нотаниш бўлган бир ифода акс этиб турарди. У ичишдан тўхтади-ю, аммо косани ҳамон оғзи олдида тутиб, сўради:

– Нидия, Нидия, сенга нима бўлди? Бетобмисан? Эҳ, сен айтмасанг ҳам юзинг ўзи шундоқ айтиб турибди-ку. Қаеринг оғрияпти, қароғим?

У косани қўйиб, ўрнидан турди ва қизга яқинроқ борди, бироқ бирдан юраги қаттиқ санчди, боши айланиб, кўзи тинди. Оёғи остидаги ер сирғалиб кетди-да, бамисоли хавода муаллақ осилиб қолди, кучли самовий севинч юрагини тўлдирди, ерда юрай деса, пардай ен-

гиллашиб, учишни истар эди, ҳатто унда қанотлар ўсиб чикқандай ҳис этди. Беихтиёр равишда у ёввойиларча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади. У чапак чалди, сакради – у гўё жазавага тушган пифияга ўхшарди, кейин эса ундаги ҳаяжон қандай пайдо бўлса, ўшандай тўсатдан ғойиб бўлди, аммо беиз йўқолмади. Главк энди томирларида қон кўшириб қайнаётганини ҳис этди; у тошиб бораётганга, ўйноқлаётганга, дарёдай тўлқин ураётганга, соҳиллардан ошиб-тошиб, баҳри муҳитга шошилаётганга ўхшарди. Унинг кулоқлари қаттиқ шанғиллади, қон миясига қуйилиб келаётгандай, унинг ғазабнок тазйиқига бардош бера олмаётгандай ҳис этди, кейин эса унинг кўзларини зулмат қоплади ва шу зулмат орасидан у яркирок деворларни кўрди, уларга чизилган одам сувратлари худди арвоҳлардай ҳаракат қилар, сирпанар эди. Аммо янада ҳайратланарлисиде шунда эдики, у ўзини бемордек ҳис этмаётган, унинг устидан босиб тушган жиннилик юки тагида қолиб кетмаётган эди. Унинг ҳислари янгилангандек бўлди, улар тетикланиб тозаланди, гўё вужудига янги ёшлик қуйилиб киргандек бўлди. У ўзининг телбалик чоҳига кулаб тушаётганига заррача шубҳа қилмаётганди!

Нидия унинг саволига жавоб бермади, йигитнинг ваҳшиёна ва даҳшатли қаҳқаҳасиде уни эҳтиросиде интизорликдан уйғотганда, қизнинг нафасиде ичига тушиб, тили калимага келмай қолганди. У йигитнинг шиддағли ҳаракатларини, чайқала-чайқала қадам босишларини кўролмас, аммо у Главкнинг узук-юлук, пойинтар-сойинтар, телбанамо сўзларини эшитиб турарди. Даҳшат ичиде у ўзини йигитга отди, қўлларини ҳавода ўйнатиб, унинг тиззаларига тегиб кетди, кейин эса ерга йиқилиб, тиззаларни кучоқлаб олди, ҳаяжон ва кўрқувдан йиғлаб юборди.

– Ох, бир нима десанг-чи менга! Айт! Мени ёмон кўриб қолмадингми? Гапирсанг-чи.

– Табаррук маъбуда ҳаққи. Қибрис ери нақадар гўзал! О! Томирларим қон ўрнига шароб билан тўлаётир!

Қон қандай вақирлаб қайнаётганини кўрсатиш учун энди улар томирларни хов анови фавиларга ёриб беришди. Бери кел, кекса, қувноқ жин! Сен такага миниб олибсанми? Унинг юнги узун, ипакдай майинлигини қара! У барча парфия отлари бахосича туради. Аммо мен сенга айтсам, сенинг шаробинг биз бандалар учун ғоят ўткирлик қилади. Эҳ, қандай маза! Шохлар қилт этмайди. Ўрмоннинг ям-яшил тўлқинларини Зефир асир олиб, устидан кўмиб юбормиш! Фивир этган шабада йўқ, япроқлар қилт этмайди, мен эса туш кўраяпман, мен ухляяпман, қанотларимни наридан-бери йиғиб олганман; пастга қараяпман-да, тинч тушки қуёшда мовий оқим учқунлаётганини кўраяпман. Фаввора, фаввора отилаяпти! Эҳ, нур булоғи, гарчи кумушранг қўлларинг билан унга интилсанг-да, Юнонистон қуёшини тўсиб қололмайсан. Буталар орасига яшириниб олган одам ким? Ойдин ёғдусидай у сирғалиб кетаяпти... Унинг бошида эман япроқларидан қилинган чамбар бор, қўлида тўнқарилган гулдон, ундан майда қирмизи чиганоклар тўкилаётир ва чарақлаб, сув қуйилаётир. Ох, мана бу чехрага бир бок! Бандасининг кўзи ҳали бунақасини кўрмаган. Қара! Биз ёлғизмиз. Улкан ўрмонда фақат мен ва у. Унинг лабларида табассум йўқ – у жиддий ва ғамгин яқинлашиб келмоқда. Ҳа! Югур, бу нимфа! Бу ёввойи орзодалардан бири! Унга кўзи тушган одам ақлдан озади! Чоп! Вой-дод, у хозир менга қарайди!

– Главк! Ҳой Главк! Сен мени танияпсанми? Бас қил бунақа қичқиришни, бўлмаса сўзларингни эшитиб, ўлиб қоламан!

Шўрлик афиналикнинг алангали ва маъюс миясида янги ўзгаришлар содир бўлди. У қўлларини Нидиянинг майин сочларига қўйди; силади, унга қайғули тикилди, кейин эса чил-чил бўлган фикр занжирида бир қанча ҳалқалар бутун қолгани боис кизнинг юзи унга Ионани эслатди ва бундан ундаги жунун яна-да даҳшатлироқ тус олди, бу жунунга яна эҳтирос ҳам қўшилди ва у қичқириб деди:

– Венера, Диана, Юнона ҳаққи, гарчи ҳозир юртошим Геракл каби (ҳа, нодон Рим, барча буюклар Юнонистондан чиққан, агар биз бўлмаганимизда, сенда «худо» бўлмас эди!) бутун Ер куррасини елкамда кўтарсам-да, мен уни Ионанинг биргина табассуми учун йўқликка улоқтиргум. О гўзалим, севгилим, – деди у оҳиста ва шикоятмуз, – сен мени севасан! Сен менга тошбағирлик қилаянсан! Мисрлик менга тухмат қилди ва мен деразанг тагида қанақанги даҳшатли соатларни кечирганимни билмайсан, менинг қуёшим қачон чиқаркин, дея тонггача юриб чиққанимни билмайсан, ҳа, сен мени севмайсан, сен мени ташлаб кетдинг! Ҳеч бўлмаса энди ташлаб кетмасанг-чи! Билиб турибман, умрим ноёнига етай деб қолган. Ажалим етмасидан олдин сен билан завқ сурмоғимга изн бер. Мен оталарингнинг нурли ериданман, Фила тепаликлариди беармон кезганман, Илисс соҳилидаги зайтунзорларда атиргул ва гиацинтлардан даста-даста терганман. Сен мени ташлаб кетолмайсан, чунки бизнинг оталаримиз оға-ини бўлишган. Айтишларича, ўлим ўлкаси гўзал, беғалва эмиш, аммо мен сени ўзим билан олиб кетаман... О! Қора кўланка, нима учун мен ва севгилим ўртаимизда туриб олдинг? Манглайингда ажал мухри бор, лабларингда жон олгувчи табассум ўйнайди. Сенинг исминг Орк, аммо ер юзиди сени Арбак деб аташади. Кўрдингми, мен сени биламан! Йўқол, қора кўланка, сенинг афсунларинг ожиз!

– Главк! Главк! – шивирлади Нидия, қўлларини ёйиб ва ғамдан, аламдан, қайғудан ерга йиқилиб.

– Ким чақирди мени? – сўради йигит баланд овозда. – Иона! Бу ўша! Уни ўғирлаб кетишди, уни қутқариш керак. Қаерда менинг пўлат қаламим? Ҳа, мана у! Мен ёрдамга шошаянман, Иона! Ҳозир, ҳозир!

Шу сўзларни айтиб, афиналик бир сакраб пешайвондан ошиб ўтди, уйдан ўқдай учиб чиқиб, алпон-талпон қадам ташлаган ва баланд овозда ўзича нималарнидир гудранган кўйи юлдузлар ёриштирган кўчалардан

чошиб кетди. Дахшатли дамлама унинг конини қайнатмоқда эди – аввал ичилган шаробдан унинг таъсири, афтидан, бадтар кучайганди. Тунги саёқларга ўрганиб қолган шаҳарликлар кулиб, бир-бирига қўз қисиб қўйиб унга йўл берар эдилар; улар, ўз-ўзидан равшанки, уни Вақх мажнуни деб ўйлар ва шунинг учун ҳам уни Помпеяда ҳамма ҳурмат қилади дер эдилар; аммо унинг чехрасига зеҳн солиб қараганлар англаб бўлмас дахшатдан сесканиб тушар, лабларидаги табасум бирданига ўчар эди. Бехуш бир ҳолда Ионанинг уйи томон кетиб борар экан, у гавжум кўчалардан чошиб ўтди, деярли хувиллаб ётган маҳаллани ортда қолдирди-да, Кибеланинг кимсасиз дарахтзори ичида пайдо бўлди – Апекид бир кун олдин Олиф билан худди шу ерда гаплашган эди.

V боб

БИР-БИРИГА ТЕРС ОҚҚАН ДАРЁЛАР ҚЎШИЛИБ, БИТТА БЎЛИБ КЕТАДИ

Юлия унинг манфур рақибига дамламани бердими ё йўқми ва бундан нима чиқди – шуни билишга сабри чидамай Арбак унинг олдига кечқурун боришга ва қўнглини таскин топдиришга аҳд қилди. Олдин айтиб ўтганимиздек, ўша пайтдаги эркаклар кўпинча ёнларида қоғоз найчалар ва қаламтарош олиб юрардилар, ўйга келганларида эса уларни камар билан бирга ечиб қўяр эдилар. Аслида ёзув қуроллари кўриниши остида римликлар ўзлари билан ўткир ва дахшатли қуролни олиб юрар эдилар. Шундай қаламтарош билан Кассий Сенатда Цезарни ўлдирган эди. Камарини тақиб ва ридосини кийиб, Арбак узун таёкка таянганича уйдан чиқди, чунки у хали ҳам оёқда базўр турар эди, холбуки умид ва қасд олишга ташналик ундаги хос табибилик санъати билан биргаликда ўзининг табиий кучларини тиклашда унга ёрдам берганди ва у Диомеднинг танғиллама ховлиси томон йўл олди.

Италиянинг ойдin кечалари накадар гўзал! Бу ерда куннинг тунга айланиши жуда осон, оқшомни эса пайқамай ҳам қоласан. Бирпасгина осмонни чўғдай шафак ялаб ўтади, денгиз узра кизгиш мавжлар сирпа-нади, соя ва нурлар олишуви бошланади, қарабсизки, ой чиқади ва ер узра тун ҳукмронлик қилади.

Ёрқин, аммо майин ой нури Кибелага бағишланган қадимий дарахтзорни ёритиб турарди. Бу ерда азал-азалдан ўсиб ётган баҳайбат дарахтлар ерга узун-узун соялар ташлаган, уларнинг шохлари орасидан сокин кўк гумбазида қалин сочилган юлдузлар кўринар эди. Қоп-қоронғи дарахтзор орасидаги мўъжазгина ибодатхона қандайдир ваҳимали тантанаворликка тўла эди, у бу жойнинг муқаддаслигини эслатиб турарди.

Дарахтлар панасида турган Кален ўрмонзордан тез юриб ўтди-да, ибодатхонага етиб борди ва унинг орқасидаги қалин шохларни аста икки томонга суриб, яхшилаб яшириниб олди, олдинда – ибодатхона, орқада – дарахтлар, биронта ҳам ўтган-кетганнинг кўзи тушиши амримаҳол. Яна ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди; фақат узоклардан зиёфатдагиларнинг қахқаҳалари ёки мусиқа қулоққа чалинарди, худди ҳозиргидек, италияликлар ёз тунларида узок сайр қилар, жазирама кундан кейин кечки салқин ва ойдиндан ҳузурланар эдилар.

Дарахтзор ястанган тепаликдан, дарахтлар орасидан узокларгача сатҳини мавжлар қоплаган қирмизи рангга бўялгансимон улкан денгиз, Стабийнинг оқ уйчалари ва рангин жануб осмонида хира акс этиб турган Лактария тизмаси кўзга ташланарди. Бир вақт дарахтзорнинг тўрида Диомеднинг уйи томон шошаётган Арбак пайдо бўлди, ўша аснода йўлда Олинф билан учрашувга кетаётган Апекид унга дуч келди.

– Э, сенмидинг, Апекид? – деди Арбак, дарров таниб. – Охирги марта биз душманлар бўлиб ажрашган эдик. Ўшандан бери сен билан бир кўришмоқчи бўлиб юргандим, чунки ҳалигача мен сени ўзимнинг шогирдим ва дўстим деб биламан.

Мисрликнинг овозини эшитиб, Апекид чўчиб тушди, такка тўхтади ва Арбакка каради; алданган ишонч гуйғуси ўрнида нафрат тугён урди.

– Аблах, ёлғончи! – деди у ниҳоят. – Демак, ўлим чаңгалидан қутулиб чиқибсан-да! Аммо мени ўзингнинг жирканч тўрингга илинтираман деб овора бўлма. Ретизрий, менда сенга қарши қурол бор!

– Секин! – деди Арбак шивирлаб ва титроқ лабораторию корача юзида пайдо бўлган қизилликкина қохиннинг сўзлари фиръавнларнинг нозли бу манман зурриёти иззат-нафсига қаттиқ текканидан дарак бериб гурарди. – Секин дедим сенга! Овозимизни эшитиб қолишлари мумкин, борди-ю, менадан бошқа кимдир сўзларингни эшитиб турган бўлса...

– Мени кўрkitмоқчи бўлаяпсанми? Хўш, сўзларингни бутун шаҳар эшитганда-чи?

– Унда аждодларим руҳлари сени аяб ўтирмайдилар. Мен рашқдан жинни бўлаёзганман ва бунинг учун қаттиқ тўлов тўладим. Мени кечир! Ҳеч қачон ҳеч бир бандадан кечирим сўрамаган мен ўз ғуруримдан воз кечаман. Шугина эмас: сени хафа қилган гуноҳимни овиш учун, синглингга ўйланишга тайёрман. Ўйлагин-а, бу енгилтак юнон менинг олдимда ким бўлибди? Битмас-туганмас давлатим бор, аждодларим шу қадар қадимийки, улар олдида сизларнинг барча юнонча ва римча исmlарингиз кечагига ўхшаб қолади, билимим эса – бу ёни энди ўзингга маълум. Менга синглингни бер, бир дақиқалик хатойимни ўзимнинг бутун умрим бўйи ювиб ўтаман.

– Мисрлик, мен рози бўлганим билан барибир синглим сени яхши кўриб қолмайди. Албатта, мен ўзи гуноҳкорман, мени алдов қуроли қилганинг учун сени кечирарман, аммо сендай бир муртад каззобнинг мени ифлос ишларингга атайлаб шерик қилганинг учун минбаъд кечирмагайман. Типирчила! Сен ва сенинг сохта санамларинг фoш бўладиган соат яқин. Қабих ҳаётинг ёруққа олиб чиқилади, шунда ясама қароматларингдан

хамма хабар топажак. Исида эхромидан ҳазар қилажак. Арбак исмини нафрат билан тилга олажак. Типирчила!

Мисрликнинг юзидаги қизиллик ўликдек оппоқ тусга алмашди. У ёқ-бу ёққа кўз солиб, яқин атрофда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилди, сўнг Апекидга тимқора кўзларини шунақанги ғазаб ва дўқ билан қададики, худога хизмат қилиш истагида ёнмаган одам бу кўрқинчли башарадан даҳшатга тушган бўларди. Аммо ёш дин вакили пинагини бузмади ва у ҳам мағрурона ўқрайиб қараб тураверди.

– Апекид, – деди мисрлик титроқ ва синиқ овозда, – кўзингни оч! Нималарни ўйлаб юрибсан? Ногаҳоний ғазаб таъсиридан, ўйламасдан гапираяпсанми ё кўнглингда тайёр режа борми? Ўйлаб кўр, жавоб беришга шошилма.

– Мен энди ҳақиқий худо илҳоми билан гапирое-тирман, – дангал жавоб берди насроний, – ва биламан, унинг иродаси ила бандалик жасорати сенинг хоинлигинг ва шайтоний ибодатинг кунларини ҳисоб-китоб қилиб қўйган! Қуёш бир бора чиқишга улгурмаёк ўзинг хаммасини билиб оласан. Типирчила, ёвуз жодугар, энди эса, хайр.

Арбакка аждодларидан мерос қолган, аммо одатда хиёнатқорона хушмуомалалик билан файласуфона вазминлик остида яширингандай бўлган барча шиддатқор ва қора эҳтирослар ташқарига отилиб чиқди. Фикрлар миясида чарх ура бошлади; унинг рўпарасида Главкнинг иттифоқдоши, хатто унинг Иона билан қонуний никоҳи учун ўтиб бўлмас гов ўрнатган, гарчи ишонмас-да, у хизмат қилган қадамжони булғайман деб дўқ урган, барча режаларини чипшакка чиқарган, унинг номига иснод келтирган, алдовлари ва иллатларининг қайсар ва қўлга тушмас фош этувчиси турарди. Унинг севгиси, шон-шухрати, боз устига – ҳаётининг ўзи хатар остида қолганди; афтидан, унга қарши тўқилган фитнадан қай биринингдир амалга ошадиган кун ва соати тайин этилган ҳам эди. Апекид насронийликка кирганини энди

у билиб олди! Бу диннинг янги маслакдошларига эга бўлган бетийиқ рух унга маълум бўлганди. Мана унинг душмани канақа экан! Мисрлик наштарига ёпишди.

Апекид унинг олдида химоясиз эди. Улар ибодатхона ёнида турар эдилар. Арбак яна у ёк-бу ёкқа назар солди: атрофда жон асари сезилмасди, сукунат ва кимсасизлик уни ҳаракат қилишга ундарди.

– Ҳе, ўл, тентак! – гудранди у. – Қоч йўлимдан!

Апекид кетмок учун ўтирилган ҳам эдики, Арбак наштарини кўтарди ва кўлини унинг чап елкаси устидан узатиб, ўтқир қуролни Апекиднинг кўкрагига икки бор санчди.

Юрагидан яраланган Апекид индамай, ох ҳам тортимай муқаддас ибодатхона ёнига йикилди.

Бир лаҳза Арбак унга қабихларча севинч билан қаради. Аммо шу ондаёқ бошига қандай хатар сошиб олганини чуқур англади. У қуролини майсага ва сурбонининг кийимига обдан артди, сўнг ридосига тахкам ўраниб олди-да, энди кетмокчи бўлган ҳам эдики, кўзи ғалати чайқалганча йўлдан кетиб боратган бир одамга тушди. Ойнинг майин ёғдуси унинг нармардай ошпоқ юзини ёритди. Мисрлик Главкни тапиди. Бахти қаро телба юнон мадҳиялар ва муқаддас ҳасидалар парчаларидан иборат қандайдир узук-юлук ва ёввойи кўшиқни хиргойи қиларди.

«Э-ха! – ўйлади мисрлик, гап нимадалигини дархол англаб. – Демак, жаҳаннам дамламаси таъсир қилибди ва ҳар иккала ғанимимни баравар гумдон қилмоғим учун тақдир сени бу ёкқа юборибди!»

Бу фикр унинг миясида пайдо бўлиб улгурмасидан шундай жудаям тез ибодатхона ортига яширинди ва унинг олдидан қараб турган шер янглиғ у ўзининг иккинчи сурбонини кузата бошлади. У афиналикнинг жозибадор, бежо ва бесаранжом чақнаётган кўзларини, худди Лаокоон хайкалидагидек қаттиқ бужмайган, оппоқ юзини ва қонсиз лабларини кўрди. Қанчалик маҳзун бўйғуларга кўмилган бўлмасин, бироқ у кўкрагидан

майсага киип-кизил кон аста оқиб тушаётган Апекиднинг жасадига яқин келганда, бу мудхиш манзара уни тўхташга мажбур этиши турган гап эди. У бироз тўхтаб турди, фикрини бир жойга йиғмоқчидай, қўлини манглайига олиб борди ва деди:

– Бу қанақаси? Одам деган ҳам шунақа каттик ухлайдими, Эндимион? Ой кулофинга нималарни шивирлади? Сенга ҳасади келаяпти, энди уйғон.

Шундай дея, жасадни кўтармоқчи бўлиб эгилди.

Ўз заифлигини унутиб, мисрлик яшириниб турган жойидан сакраб чикди, кучли зарб билан Главкнинг оёғига шундай урдик, у насронийнинг устига кулаб тушди, мисрлик овози борича кичкиришга тушди.

– Ҳой одамлар! Ёрдам беринглар! Бу ёққа, бу ёққа! Қотиллик, муқаддас ибодатхона олдида қотиллик! Ёрдам беринг, қотилни ушланг!

Шундай дея, у Главкнинг кўкрагидан босди. Аммо у бундай қилмаса ҳам бўлаверарди: дамлама таъсири остида йиқилиб, гангиганидан юнон қимирламай ётар ва ахён-ахёндагина бир нарсалар деб алаҳсирарди.

Арбак ёрдамга чақириб ҳамон кичкирарди ва эҳтимолки, қандайдир тазарру, қандайдир виждон азоби унинг кўнглида пинҳоний эди, – зеро, ўз жинойтларига қарамасдан у ҳали барча инсоний туйғуларини йўқотиб улгурмаганди; Главкнинг чорасизлиги, унинг бетайин ғулдурашлари, унинг шикаста зехни мисрликка Апекиднинг ўлиmidан ҳам кўпроқ таъсир қилди ва у овозини хиёл чиқариб деди:

– Шўрлик вужуд! Шўрлик фаросат! Бу йигитчанинг қалби ҳозир қаерда бўлса? Мен сенга раҳм қилган бўлар эдим, рақибим, собиқ рақибим, аммо менинг тақдирим очилмоғи учун, ўзимни қутқариш учун сени қурбон қилмоғим керак.

Виждон овозини бўғиш учун у янада каттиқроқ кичкира бошлади, Главкнинг камаридан ханжарни олди-да, уни ўлганнинг қонига бўяди ва ерга ташлади.

Шунда ҳансираб-ҳаллослаганча бир нечта одам чошиб келди ва уларни қуршаб олди. Баъзилари машғал

кўтариб олган эди, аслида бундай ойдин кечада машъ-
аланинг зарурати ҳам йўқ эди; дарахтларнинг қоп-қора
кўланкасида машъаллар кондай қизил аланга бериб
ёнарни!

– Мурдани кўтаринглар, – деди мисрлик, – котилга,
айниқса каттиқроқ кўз-кулок бўлинглар.

Одамлар жасадни кўтаришди ва унинг ўзлари жон-
ларидан яхши кўрадиган Исиданинг коҳини эканини
таниб, юракларида аллақандай тақво ва табаррук ғазаб
жўш уриб кетди. Бироқ котил – йигитларнинг гули ва
барчага суюмли афиналик эканини кўрганларида улар,
турган гапки, янада кўпроқ таажжубга тушишди.

– Главк! – бир овоздан кичқиришди улар. – Бу
қандай қилиқ?

– Бу ишни мисрликнинг ўзи қилганига гумоним
бор, – деб шивирлади кимдир ёнидагига.

Шу топ кўпайиб бораётган халойиқ орасидан бир
центурион ҳокимона ситилиб чиқиб келди.

– Хўш! Қон тўкилган! Қотил ким?

Томошабинлар Главкни кўрсатишди.

– Уми? Марс ҳаққи, у кўпроқ жабрдийдага
ўхшайди. Унинг айбловчиси ким?

– Мен, – деди Арбак гердаийб олдинга чиқаркан;
унинг кийимларидаги қимматбаҳо безаклар центурион-
нинг кўз олдида чақнаб, бу серфазилат жангчини гувоҳ-
нинг бақувватлигига дарровгина ишонтириб қўя қолди.

– Мени кечир... Исминг нима? – сўради у.

– Арбак. Мени Помпеяда яхши билишади. Дарахт-
зордан ўтиб кетаётган эдим, кўзим мана шу юнон
билан коҳинга тушди – улар нима ҳақдадир гаплаши-
шар эди. Юноннинг кескин-кескин ҳаракатлари, унинг
ғалати қўл силташлари ва баланд овозидан ҳайратга
тушдим. У менга ё маст, ё жинни бўлиб кўринди.
Бирдан у ханжар кўтарди. Мен унга тапландим, аммо
зарбани тўхтатиб қололмадим. У рақибига икки марта
ханжар суқди, кейин унинг устига эгилди, шунда аз-
баройи ғазаб ва нафратдан мен унинг оёқларига қараб

тепдим. У қаршилик кўрсатмади, бундан у жиноят содир этаётганида ақли жойидамаслигига кўпроқ амин бўлдим, чунки мен яқинда касалликдан тузалиб чиққан эдим ва зарбам кучли эмасди, Главк эса, кўриб турганингдек, навқирон ва бақувват.

– У кўзини очди, лаблари қимирляпти, – деди центурион. – Гапир, маҳбус, айбловга нима деб жавоб берасан?

– Айблов? Вах-ха-ха! Чакки эмас: жодугар кампир менга илонни қўйиб юборганда ва ўттиз икки тишини кўрсатиб Геката ёнимда тиржайиб турганида, нима қилишим керак эди? Лекин мен касалман, зўрға турибман, мени илон чаққан. Мени олиб бориб тўшақка ётқизинглар-да, табибга одам жўнатинглар. Қария Асклепийнинг ўзи келади олдимга, агар юнон эканимни айтсангиз. Ох, раҳм қилинглар, раҳм қилинглар, ёна-япман! Миям ёнмоқда!.. – шундай дея юракни ларзага солувчи ох тортиб, афиналик яна йиқилди.

– Алахсираяпти, – деди центурион ачиниб. – У ақлидан жудо бўлган ва телбалиқда коҳинни ўлдирган. Уни бугун битта-яримта одам кўрганмиди?

– Мен уни эргалаб кўрган эдим, – деди халойик ичидан бир киши. – Дўконим ёнидан ўтиб кетаётувди, мен билан саломлашди. Унда соппа-соғ кўринаётувди, ақлу ҳуши ҳам худди сизу биздай эди.

– Мен уни ярим соатча олдин кўргандим, – деди бошқа биров. – Кўчадан алланималарни вайсаб, қўлларини силтаб-силтаб кетиб борарди, худди мисрлик айтгандай.

– Кўрсатмалар тасдиқланмоқда. Афтидан, бу хақиқат. Нима бўлганда ҳам айбдорни преторга олиб бориш керак. Ҳай атганг, шундоқ ёш ва бадавлат йигит-а! Аммо жиноят даҳшатли: Исида коҳинини ўлдириш, тагин муборак либосда, энг қадимги ибодатхоналаримизнинг ёнгинасида!

Бу сўзлардан оломон содир бўлган жиноятнинг маъносини яна ҳам чуқурроқ англади. Куфр ва кўркувдан хамминг юраги увушиб кетди.

– Мана шунақа бетавфиқларнинг гуноҳини кўтаролмай ер силкиниб кетса, не ажаб! – деди кимдир.

– Қамокка ташлаш керак, қамокка! – кичкирарди оломон.

Кимнингдир қулоқни тешиб юборгудек қувнок чиқиллаши бошқа овозларни босиб кетди:

– Йиртқичларга энди гладиатор керак эмас! – Хе-хе-хей! Зўр томоша кўрадиган бўлдик!

Бу яқинда гладиатор Медон билан гаплашган ёш жувоннинг овози эди.

– Тўғри, тўғри, ахир эрта-индин ўйинлар бўлади-ку! – кичкириб деди яна бир неча одам ва шу гапдан кейин айбдорга ҳеч кимнинг ичи ачимай қўйди.

– Дуркун ва келишган йигит – саҳна учун бундан боғасини топиб бўларканми?

– Ўликка тахталарми ё биронта замбилми топинглар, – деди Арбак. – Исида қурбонини ибодатхонага худди ўлик гладиатордек бегоналар қўлида олиб бориб бўлмайди.

Анекиднинг жасадини юзини тепага қилиб, ерга авалилаб қўйишди-да, бир нечта одам мурдани қўл теккимай олиб бориш учун тахта кидириб кетди.

Бир вақт оломон чайқалиб кетди ва мисрликнинг рўнарасида Олинф пайдо бўлди. Аввалига у чуқур қайғу ва даҳшат билан мурданинг қонли кўкраги ва ажл азоби қотиб қолган юзига кўз ташлади.

– Эй марҳум! – деди у. – Худога муҳаббат сени бу ерга етаклаб келмиш. Улар сенинг муборак маъсадингдан воқиф бўлишган-да, сенинг ўлишинг билан ўз шармандаликларини яширганлар.

Кейин у кескин ўгирилди ва кўзларини гердайиб турган мисрликка қадади.

У хиёл титраб кетди, чехрасида бу қўрқинчли одмихўрга нисбатан нафрат ва ғазаб алангаланди. Насроий Арбакка гулга тикилган қушдай тек ва узок қақаб турди. Аммо кейин беихтиёр тарзда пайдо бўлган вазимани енгиб, Олинф ўнг қўлини кўтарди ва баланд овозда деди:

– Апекид ўлдирилди! Қотил қани? Чик, мисрлик! Тирик худо номи билан айтаман: «Ўша одам сенсан»

Арбакнинг қорача юзида элас-элас тапвиш кўринди, бу баходирона ва кескин сўзлардан бир зум қотган томошабинлар ҳаммининг диққат марказида бўлган мана бу иккала одам томон яқинлашиб кела бошлагач, тапвиш ўрнини нафрат ва ғазаб эгаллади.

– Мени ким айблаётганини биламан, – мағрур деди Арбак. – Унинг нима учун тухмат қилаётганини англаш қийин эмас. Помпея фуқаролари, билиб қўйинг, бу одам – энг ифлос назориячи ёки насронийдир, билмадим уни нима деб аташади! У ғазаб ичида мисрликни Миср маъбудаси кохинини ўлдирганликда айблашаётганидан таажжубланмаса бўлади.

– Уни биламиз! Биламиз ўша итни! – қичкирарди оломон. – Бу Олинф, насроний ёки тўғрироғи даҳрий! У худоларга мункир!

– Жим бўлинг, оғайнилар, – деди Олинф ғурур билан. – Марҳум кохин ўлими олдидан насронийликни қабул қилди, у менга мисрликнинг қора қилмишларини ва Исида маъбудларининг сохталигини очиб берди. У бу ҳақда ҳаммага сўзлаб беришга тайёрланиб юрганди. У бир мусофир йигитча эди, у ҳеч кимга ёмонлик қилмаганди, унинг ҳеч қанақа душманлари йўқ эди. Унинг гувоҳлигидан кўрққан одамдан бошқа ким унинг қонини тўқа оларди? Бу мисрлик Арбак эди!..

Центурион яна олдинга чиқди.

– Аввал айт-чи, Олинф, ёки отинг нимаёди ўзи, мана бу асоссиз гумонларингдан бошқа Арбакнинг айбдорлигини исботловчи биронта далилинг борми?

Олинф сукутда эди, мисрлик эса тиржайиб кулди:

– Исиданинг ўлдирилган кохини назориячи мазҳабига қарашли одам, яъни насроний дедингми?

– Ҳа.

– Унда ўлдирилган сенинг динингга кирганига мана бу ибодатхона, Кибеланинг мана бу ҳайкали, Помпеядаги мана бу энг қадимги эҳром номини шафе келтириб қасам ич-чи!

– Шўрлик банда! Мен сизларнинг бутларингизга ишонмайман! Эҳромларингиздан нафрат қиламан! Кисела номини қандай шафе келтириб қасам ичай?

– Даҳрийга ўлим! Муқаддас дарахтзор ичида туриб, бу муртадларга эрк бериб қўйсақ, ер ёрилади-да, саммамизни ер ютади! Ўлим унга!

– Уни тилка-пора қилдириш учун йиртқичларга ташлаш керак! – кўшимча қилди оломон ичидан бир отин овози. – Бирини – арслонга, бирини – йўлбарсга ташлаш керак!

– Хой, насоро, модомики, Кибелага ишонмас экансан, худоларимиздан қайси бирини тан оласан? – сўради центурион, кичкириқларга эътибор қилмай.

– Ҳеч бирини.

– Эшитдиларингми у нима деганини! – кичкириб юборди оломон.

– Хой бечора сўқирлар! – давом этди насроний, овозини қўтариб. – Ёғоч ва тошдан ясалган бутларга ҳам ишониб бўларканми? Наҳотки уларни кўра олади, ишита олади ёки сизларга ёрдам бера олади деб билсангиз? – Ахир бу тилсиз санам, одам қўллари билан ўнилган бут – маъбуда бўлдимми? Шунақа, ундан кўра унинг ҳеч нима эмаслигини ва ўзингизнинг телбалигингизни тан олсангиз-чи!

У ибодатхона томонга отилди ва ниятини биронта одам англаб етгунча бўлмай, супа устидаги ёғоч ҳайкални олиб ташлади.

– Қаранглар! – кичқирди у. – Маъбудангиз хатто ўзи учун қасд ололмаяпти-ку. Тағин шунга сиғинасизларми?

Ортиқ унинг бир оғиз сўз айтишига йўл қўйишмади – бу қадар муқаддас жойда содир этилган куфронийлик шунчалик қўпол ва дангал эдики, хатто энг бефарқ одамни ҳам ғазабга миндириб юборди. Ҳамма баравар Олинфга ташланди, агар центурион орага тушмаганида, уни тилка-пора қилиб ташлашлари ҳеч гап эмасди.

– Жим! – кичқирди центурион баланд ва амрона оҳангда. – Бу даҳрий конуний суд олдида жавоб бера-

ди. Бусиз ҳам кўп вақтимиз кетди. Иккала жиноятчини ҳам ҳакамларга элтинглар. Коҳиннинг жасадини эса замбилга солиб, уйига олиб боринглар.

Шу топ Исида коҳини либосидаги бир одам олдинга чиқди.

– Удумга кўра, хокни эҳромга берилишини талаб қиламан.

– Коҳин айтгандай қилинглар, – деди центурион. – Қотил қандай?

– Хушсиз ёки ухляяпти.

– Жиноят бу қадар оғир бўлмаганда, уни авф этган бўлардим. Қани, кетдик.

Арбак ўгирилди ва кўзи коҳиннинг кўзи билан тўқнашди – бу Кален эди; унинг нигоҳида шундай бир маъноли ва ғазабнок ифода бор эдики, мисрлик ўзича гудраниб кўйди: «Нахотки у кўрган бўлса?!»

Оломон ичидан ёш хотин отилиб чиқди-да, Олифга тикилиб қаради.

– Юпитер ҳақки, тошдек бақувватсан! Қараб кўзинг тўймайди одам! Айтиб кўяй, биринг – йўлбарсга ем бўласан, иккинчинг эса – арслонга!

– Оҳ-оҳ! – кичқирди оломон. – Бири – арслонга, бири эса – йўлбарсга ем бўлади! Ана буни омад дейдилар! Офарин!

VI боб

БУНДА КИТОБХОН ГЛАВКНИНГ КЕЙИНГИ ТАҚДИРИДАН ВОҚИФ БЎЛАДИ. ДЎСТЛИК СИНОВИ. АДОЛАТ ЧЕКИНАДИ, МУҲАББАТ ҲАМ...

Ярим кеча бўлишига қарамай, Помпея кўчалари ва майдонларида одам қайнарди. Аммо беғам саёқларнинг чехралари одатдагидан жиддийроқ эди. Улар катта-катта гуруҳларга тўпланиб, ўзаро суҳбатлашар эдилар, бу суҳбатлар бир томондан нохуш бўлса-да, иккинчи

омондан ёкимли туюлмоқда эди, чунки уларда ҳаёт ва тамот масаласи муҳокама қилинарди.

Бир ёш йигит Фортуна эҳромининг чиройли пешайюнидан тез юриб ўтди ва уйига, шаҳар ташқарисидаги данғиллама ховлисига йўл олган семиз Диомедни қаттиқ уртиб юборди.

– Ҳой! – шикоятмуз қичқирди савдогар ўзини базўр ўнглаб. – Кўзингга қарасанг-чи! Бу ердагилар дам эмасми? Юпитер ҳаққи, жоним чиқиб кетаёзди; ана бир туртганингда борми, жоним тўғри Аидга равога бўларди.

– Э, Диомед! Сенмисан? Узр, узр. Ҳаётнинг ифлослигини ўйлаб кетаётувдим. Шўрлик дўстимиз Главк... Ох! Ким ўйлабди бунақа ишлар бўлишини!

– Менга айт-чи, Клодий, уни ростданам Сенатда суд қилишадими?

– Ҳа. Айтишларича, жиноят шунчалик оғир эканки, ҳукми Сенатнинг ўзи чиқарар эмиш. Главкни у ерга тикторлар қўриқлаб олиб боришармиш.

– Бундан чиқди, оммавий суд бўлар экан-да?

– Албатта. Ҳеч нарсадан хабарсиз, қаерда юрибсан ўзи?

– Жиноятдан кейинги тонгда иш билан Неаполга кетгандим, яқинда қайтиб келдим. Жуда хунук иш бўлибди-да, ахир ўша куни окшом у меникида бўлган эди.

– Шубҳасиз, у айбдор, – деди Клодий елка қисиб. – Бу жиноят ўта оғир бўлганидан, Сенат ўйинлар бошлангунча ҳукм чиқаришга шошиляпти.

– Ўйинлар бошлангунча! Э худолар! – қичқирди Диомед, титраб. – Нахотки уни йиртқичларга ташлаб, тилка-пора қилишса? Шундай ёш ва бадавлат йигитни-я!

– Гапинг ҳақ. Аммо у юнон-да. Римлик бўлганида эди, минглаб юмшатувчи баҳоналар топиларди. Бу мусофирнинг айримлари бой бўлиб туғиладилар, аммо кийин дақиқаларда шуни унутмаслигимиз керакки,

улар, аслида, қуллардир. Албатта, биз олий синф вакилларимиз, хар доим кўнгилчанлик қиламиз, агар ихтиёр бизда бўлсайди, у албатта осон қутуларди: ахир, мен сенга айтсам, ўлган қоҳин ким бўлипти? Исиданинг ўзи-чи? Аммо халқ бидъатчи, у жинойтчидан қон талаб қилади. Кўпчиликнинг фикрига қарши бориш хатарли.

– Анови шаккок-чи, – насронийми, насороми, нима дейишарди уларни?

– Бечора! Борди-ю, у Кибелагами ёки Исидагами, садақа қилса, уни авф этишади, бўлмаса – уни ҳам йўлбарс тилка-пора қилади. Не бўлганда ҳам мен шундай ўйлайман. Аммо барини суд ҳал қилади. Ҳозирча қути бўш, юнон ҳали ҳам машъум «тэта»дан қутулиб қолиши мумкин. Кел, бу ёмон ишлардан гапирмайлик. Ғўзал Юлиянинг аҳволлари калай?

– Дуруст.

– Салом деб қўй. Тўхта-тўхта! Преторнинг уйида эшик гийчиллагандек бўлдимиз? У ердан ким чиқди? Поллукс ҳақки, бу мисрлик-ку! Дўстимиз преторда унинг нима иши бор экан?

Энсиз кўчадан ўтиб, Арбак Саллюстийнинг уйига яқинлашганда, бирдан қора шарпага кўзи тушди – эшик олдида ридога бурканиб, бир аёл ётарди.

У қилт этмас, арвоҳга ўхшарди, агар Арбакнинг ўрнида бошқа ҳар қандай одам бўлганида, вужудини хурофий қўрқув чулғаб, илгари ўзларига қарашли уйларнинг бўсағасига келишни яхши кўрувчи мунгли лемурлардан бирини кўраянман, деб ўйлаган бўларди. Аммо Арбак бунақа бўлмағур нарсаларга ишонадиган одам эмасди.

– Тур! – деди у ётган аёлни оёғи билан туртиб. – Ўтгани ҳам қўймайсан одамни.

– А! Ким бу? – деди аёл ва ердан кўтарилди; ой нури Нидиянинг юзини ва катта-катта очилган, аммо кўрмайдиган кўзларини ёритди. – Кимсан? Овозинг менга таниш.

– Кўр киз! Шундай бемахалда нима қилаяпсан бу ерда? Пуф! Номинг ва ёшинга муносибми бу ишинг? Уйга бор.

– Сени биламан, – деди Нидия аста. – Сен мисрлик Арбаксан. – Кейин ногаҳоний шижоатга бўйинсунгандек, киз унинг оёқларига йиқилди, унинг тиззаларидан кучоқлаб, жазавали оҳангда деди: – Эй қўркинчли ва қудратли инсон! Уни қутқар, қутқар! Уйда айб йўқ – ҳаммасига мен айбдорман! У шу ерда, мана шу уйда, касал, жонсарак, ҳаммасига мен сабабчман! Мени унинг олдига қўйишмаяпти, мени хайдашяпти. Уни давола! Ахир сен биронта гиёҳни, бошқа афсунларни қайтарадиган афсунларни биласан-ку, чунки у иситма-совутма дамламасидан ақлини йўқотган.

– Секинроқ, бўтам! Мен ҳаммасини биламан. Юлия билан бирга жодугарнинг ғорига борганимни унутибсан. Унга дамламани Юлия берган, аммо унинг номини ёмонга чиқармаслик учун сен чурқ эмаслигинг керак. Ўзинга таъна қилма – бўладиган нарса бўлмай қолмайди. Мен эса жиноятчининг олдига бораман, уни ҳали қутқарса бўлади. Мени қўйиб юбор!

Шу сўзларни айтиб, Арбак уни жон-жаҳди билан ушлаб турган қизнинг қўлларидан юлқиниб чиқди-да, эшикни қаттиқ-қаттиқ қоқди.

Бир неча сония ўтгач, ичкаридан оғир лўкидоннинг сиртилгани эшитилди ва эшикни қия очиб, дарбон ким келганини сўради.

– Бу мен, Арбакман. Саллюстийда муҳим ишим бор эди, Главкка тааллуқли. Мен претор олдидан келдим.

Эснаган ва томоқ қирганча дарбон мисрликни ичкарига қўйди. Арбак триклинийга ўтди, у ерда Саллюстий ўзининг озод этилган суюқли қули билан кечлик қилмоқда эди.

– Арбакмисан? Шундай бемахалда-я? Бир коса шароб ич.

– Йўқ, азизим Саллюстий. Мен сени хушчақчақлик қилиш учун эмас, иш билан безовта қилишга журъат

этдим. Тутқунинг қандай? Шаҳарда айтишларича, у ўзига келганмиш.

– Бу ҳақ, – жавоб берди оккўнгил, аммо беғам Саллюстий, кўзларини артаркан. – Бироқ унинг юраги ва жисми шунчалик дабдала бўлганки, менга ошна бўлган ўша қувноқ маишатпарастни зўрға танидим. Ҳаммадан ажабланарлиси, у тўсатдан телба бўлиб қолиши сабабини сира айтиб беролмаяпти; нималар бўлганини элас-элас эслайди. Сенинг гувоҳлик берганингга қарамай, доно мисрлик, Апекиднинг ўлимида айбдор эмасман деб қаттиқ онт ичаяпти.

– Саллюстий, – жиддий оҳангда деди Арбак, – дўстингнинг ишини кўп жиҳатдан инобатга олса бўлади. Борди-ю, айбига иқроор бўлишига эришсак, қотиллик содир этишга уни нима мажбур қилганини айтиб берса, Сенатнинг мурувватига умид қилса бўлади. Ахир ўзингдан қолар гап йўқ, Сенат қонунларни юмшатиш ёки уларни янада қаттиқроқ қилиш ҳуқуқига эга. Мен шаҳардаги ҳокимиятнинг олий вакили ҳузурида бўлдим ва у менга бугун тунда афиналик билан юзма-юз гаплашишимга рухсат берди. Ўзинг биласан-ку, эртага суд бўлади.

– Начора, – деди Саллюстий, – агар ундан бирор нарса билиб ололсанг, ўз номинг ва шонингга муносиб бўлар эдинг. Уриниб кўр. Бечора Главк! Унинг иштаҳаси қанақанги зўр эди, энди эса ҳеч нарса емаяпти.

Шундай дея оккўнгил эпикурчи ўз гапидан ўзи қаттиқ таъсирланиб кетди. У хўрсинди ва қулларига яна шароб қуйишни буюрди.

– Тун ўтаяпти, – деди мисрлик. – Мени асирнинг олдига олиб бор.

Саллюстий бош ирғади ва уни иккита мудроқ қул қўриқлаб турган хужрага бошлаб кетди. Эшик очилди. Арбакнинг илтимоси билан Саллюстий кетди ва у Главк билан танҳо қолди.

Беморнинг энсиз тўшаги ёнида ўша замонларда урф бўлган баланд чиройли шам бир текис ёниб турар-

ди. Унинг нури афиналикнинг ошпоқ юзига тушганидан Арбак унинг қаттиқ ўзгариб кетганини кўрди ва унга раҳми келиб кетди. Юзида қизилликдан асар йўқ, кўзлари ич-ичига ботган, лаблари қонсиз ва қийшайиб кетган; ақл ва телбалик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги қурш аёвсиз бўлган эди. Главкнинг ёшлиги ва кучи енгилб чиққанди, аммо қон ва жоннинг ёшлиги, чашмадай қийнаб турган ҳаётнинг ўзи ғойиб бўлганди.

Мисрлик оҳиста тўшак олдига чўкди; уни пайқамай, Главк чурқ этмай ётарди. Охири узок сукунатдан кейин Арбак тилга кирди:

– Главк, бизлар бир-биримизга душман эдик. Ҳозир, қеч тунда қошингга дўст бўлиб, аҳтимолки, халоскор бўлиб, ёлғиз келдим...

Шерни сезган от сакраб тургандай, ўз ғаними овози қловига чалингани ҳамон Главк сапчиб турди, ҳаяжондан титраб, бўғила бошлади. Уларнинг нигоҳлари тикинади ва бирмунча вақтгача улар бир-бирининг кўзига тикилиб қолдилар. Афиналик гоҳ қизарар, гоҳ осарар эди, мисрликнинг қорача юзи эса сал ёришгидек бўлди. Ниҳоят Главк бўғиқ оҳ тортиб, тескари ўтирилди, қўлини манглайига қўйди, ўзини орқага ташлади ва ғудранди:

– Наҳотки ҳали ҳам ухлаётган бўлсам?

– Йўқ, Главк, сен ухламаяпсан. Ўзимнинг ўнг кўлим ва отамнинг боши ҳаққи қасам ичиб айтаманки, сен қаршингда халоскор одамни кўриб турибсан. Гулоқ сол! Сен нима қилганингни биламан, аммо ўзинг ҳам шубҳа қилмайдиган ишни қилишинг сабабини ҳам биламан. Сен қотиллик содир этдинг, бу жуда оғир қотиллик. Қовоғингни солма, қалтирама – мен буни ўз кўзим билан кўрдим. Мен сени қутқаришим мумкин, аслингдан жудо бўлиб, билмай ҳаракат қилганингни исботлай оламан. Аммо қутулиб чиқишинг учун сен икром бўлишинг керак. Апекидни ўлдирганман деган мана бу икромномага имзо чек, шу билан машъум ҳукмдан омон қоласан.

– Нималар деясан? Апекидни мен ўлдирдимми? Ахир унинг ерда конга беланиб ётганини кўрмадимми? Тагин буни мен содир этганимга ишонтирмоқчи бўлаясанми? Маккор! Йўқол кўзимдан!

– Ҳовлиқма, Главк. Жиноятинг исботланган. Телбаликда нима қилиб кўйганингни эслолмаслигинг тушунарли, ахир аклинг жойидалигида ҳам бундай ёвузлик сени ларзага солиши тайин эди. Аммо ҳозир эзилган хотирангни тетиклаштираман. Эсингдадир, сизлар Апекид билан кетиб борар эдингиз ва унинг синглиси важидан бахслашиб қолгандингиз; у хар доим мурасасиз бўлиб келганди ва насоро бўлиб олгач, сени ҳам тортмоқчи бўлганди. Сизлар айтишиб қолдингиз. У сенинг турмуш тарзингни ҳақорат қилди ва Иона сенга турмушга чикмайди, мен йўл бермайман деб онт ичди, шунда сен ғазаб ичида аклингни йўқотиб, унга нашта билан зарба бердинг. Эсласанг-чи мундоқ! Мана бу қоғоздагини ўқи, унда ҳаммаси ёзилган. Унга имзо чек, омон қолганинг шу.

– Хайвон, қани, бер менга ўша сохта қоғозни, майда-майда қилиб ташлай! Мен – Ионанинг акаси қотили эмишман! Мен яхши кўрган инсоннинг акаси бошидаги бир толага қўлимни теккизганимга иқроп бўлишим керакмиш! Бундан минг карра ўлганим афзал!

– Эҳтиёт бўл, – вишиллади Арбак. – Олдинда бошқа йўл йўқ: ё иқрорномага имзо чекасан, ё арслон оғзига бориб тушасан!

Главкка қараб кўйиб, мисрлик бу сўзларда ҳаяжоннинг аниқ аломатларини севинч билан пайқади. Афиналикнинг бадани энгил жимирлаб кетди, лаблари кийшайди, юз ва кўзларида кўрқув ва шубҳа акс этди.

– Буюк худолар, – деди у аста, – тақдир деганлари қанчалик мунофик! Куни кеча ҳаёт менга қулиб турганди – Иона меники эди, ёшлик, саломатлик, муҳаббат менга неъматларини ёғдириб турганди, энди эса – дард, телбалик, шармандалик, ўлим! Нима сабабдан? Мен нима қилибман? Эҳ, балки ҳали ҳам мен телбадирман?

– Бунга имзо чек ва сен омонсан! – деди мисрлик секин, авровчи овозда.

– Хеч қачон, васвос! – деди Главк ғазаб билан. – Сен мени ҳали билмабсан. Сен афиналикнинг мағрур қалбини билмабсан! Ажал шарпаси мени бир лаҳзагина чўчита олганди, аммо энди қўрқув ўтиб кетди. Номуссизлик тоабад даҳшатли бўлиб қолажак! Хаётини кўтқариш учун ким ўз номини билиб туриб иснодга қўяди? Ким қалб хотиржамлигини виждон азоби-га алинсади? Одамлар ва севгилиси кўзи олдида ким номуссизликка рози бўлиб, ўзини ҳалок этади? Борди-ю, хаётимнинг бир неча мурдор йилларини бу қадар тубан қўрқоклик эвазига сотиб олиш мумкин бўлса, ҳой мисрлик хайвон, Гарнодий юрган йўлга қадам босган, Сократ нафас олган ҳаводан ютган одам бундай қилишига икки дунёда ҳам умид қилмай қўя қол. Кет! Ёки пок виждон билан яшайман, ёки қўрқувсиз ўлиб кетаман!

– Яхшилаб ўйлаб кўр! Арслоннинг ўткир тишлари, сенинг ўлимоли азобларингу тилка-пора бўлган азоби баданингни томоша қилиб турган тошбағир оломоннинг хайқириқлари. Жасадингни ҳатто дафн ҳам қилмайдилар; сен четлаб ўтиб кетмоқчи бўлганинг шармандалик сени абадулабад тамғалаб ташлайди.

– Бекорга вайсама! Мен эмас, ақлдан озган сенсан! Шармандалик бошқаларнинг ўйлашларида эмас, – ўз кўзида пок бўлмоқ муҳим. Кетасанми, йўқми? Сени кўришга тоқатим йўқ! Мен доим сени ёмон кўриб келганиман, энди эса ҳазар қиламан!

– Начора, мен кетаман, – деди Арбак дили вайрон бўлган ва ғазабга тўлганча, у ўз қурбони олдида аяниш ва ҳаяжонни босишдан ожиз қолганди. – Мен кетаман. Биз яна икки марта кўришамиз – судда ва амфитеатрда. Хайр!

Мисрлик аста ўрнидан турди, ридоси барини йиғиштирди-да, чиқиб кетди. У бир дақиқа коса узра бедор ўтирган Саллюстий хузурига кирди, унинг кўзлари хуморлашиб улгурганди.

– У ҳали ҳам телба ёки тонаяпти. Уни қутқаришга ҳеч қандай умид йўқ.

– Унақа дема, – деди Саллюстий, у афиналикнинг қораловчисига нисбатан беғараз эди, чунки саховати-га унча ишонмасди ва дўстининг айбсизлигига амин бўлгандан кўра кўпроқ унинг бахтсизлигидан афсус қиларди.

– Унақа дема, азизим мисрлик! Агар тирнокча ҳам имкони бўлса, бундай дилкаш майхўрни қутқариб қолмоқ керак. Вакх – Исидага қарши!

– Кўрармиз, – деди мисрлик.

Лўкидонлар яна жангирлади ва эшик очилди; Арбак кўчага чиқди. Шўрлик Нидия ирғиб оёкка турди.

– Уни қутқариб коласанми? – деди у қўлларини қаттиқ қисиб.

– Бўтам, юр мен билан. Уни деб сендан илтимос қиламан, сен билан гаплашиб олишим керак.

– Кейин уни қутқариб коласанми?

Ҳарчанд кулоқларини динг қилмасин, кўр қиз жавоб ололмади. Арбак кўчада анча илгарилаб кетганди; қиз иккиланиб турди-да, индамай унинг ортидан кетди.

– Бу кизни бир жойга қамаб қўйиш керак, – ғудранди мисрлик ўйчан, – бўлмаса дамлама ҳақида оғзидан гуллаб қўяди. Ҳа, тоинки калондимоғ Юлия сир бой бермас экан, у оғзига толқон солиб олади.

VII боб

ҚАДИМГИЛАРДА ДАФН МАРОСИМЛАРИ

Арбак Главк билан гаплашгани йўл олар экан, Ионанинг уйида қайғу ва ўлим ҳукм сурарди. Эрталаб Апекиднинг жасади устида тантанали дафн маросимларини ўтказиш лозим эди. Мархумни Исида эҳромидан унинг бир яқин аёл қариндоши уйига олиб ўтишди ва Иона акасининг ўлиmidан ва қайлиғига қарши айбловдан дарров воқиф бўлди. Кучли дард ҳисларни

Ўгмаслаштиради ва куллар унга ҳеч нима демаганларга учун у Главкнинг тақдири ҳақидаги тафсилотларни билмасди, унинг касаллиги, телбалиги ва яқинда бўладиган суди борасида ҳам беҳабар эди. Айблов ҳақидаги гапни эшитган заҳоти у уни ғазаб билан гўд этди; боз устига, айбловчи Арбак эканини билгач, котиб мисрликнинг ўзи деган фикр миясидан сира нари кетмай қолганди. Аммо акасининг ўлими ундан қадимгилар катта аҳамият берган расм-русумларни адо этишни талаб этарди ва марҳум ётган хонадан чиқишга жўрват қилолмаётганди. Ҳайҳот! Ионага севимли одамнинг жону жисми билан видолашиб, сўнги сўзини тинглашдек эзгу бурчини адо этиш насиб этмади; у фақат акасининг шишадек котиб қолган кўзларини ва қийшайган овзини ёпиб қўя олди, холос. Кейин эса хушбўй сувда ювилган ва артилган акаси фил суягидан ясалган тобутда байрамона либосларда ётганида ёнида бедор ўтирди; тобут устига гул ва япроқлар сочди, бўсағадаги сарв бутогини алмаштириб турди. Мана шу қайғули мажбуриятлар асносида йиғлайвериб, дуолар замзама қилавериб, Иона бутунлай холдан тойди. Қадимгиларнинг энг ажойиб удумларидан бири ёшларни тонг палласида, қуёшнинг илк нурлари таралаётганда дафн этиш эди, чунки ўлимнинг бешафқатлигини ёмнатчиликка ҳаракат қилар экан, улар гўё ёшларни севувчи Аврора уларни ўз бағрига олади деб тасаввур қилганлар. Гарчи ўлдирилган коҳинни дафн этишда су афсона тасалли бўлиб хизмат қилмаса-да, барибир шунга риоя қилинди – тарки одат амримахол.

Қайғули маросим куни. Иона уйи олдида жанозага белганлар саф тортганида сурранг осмонда юлдузлар Сириин-кетин ўчиб, тун ўрнини аста-секин тонг эгаллай бошлаганди. Субҳи содикнинг илк нурларида хиралашгандек бўлиб қолган узун ва ингичка машғалалар тантанавор ва жиддий ифодалар қотган чехраларни ёритиб турарди! Ана, босиқ ва мотамсаро мусиқа қулоққа чалинди, қайғули маросимга эш бўлиб, у хувиллаган ва

унсиз кўчалар бўйлаб узоқ-узоқларга сузиб кетди; аёлларнинг жўрликдаги овозлари (кўпинча Рим шоирлари тасвирлайдиган гўяндалар) най ва Мисия шохнайига кўшилиб, дафн кўшигини куйлай кетди:

Атиргуллар эмас энди сенинг боғингда,
Сарв япроқлари кўйилур тупроғинга.
Ёруғ бу дунёдан эрта кетаётирсан,
Совуқ ва коронғу лаҳад ичра ётурсан.

Қанча чақирсак-да, жавоб бермайсан,
Гулзору боғларда гуллар термайсан.
Ажал чангалидан кутулолмайсан,
Меҳмонга чақирсак кела олмайсан.

Шўх кўшиқлар, дилкаш суҳбатлар,
Тугади, тарк этди сени улфатлар.
Куюш нурлари ҳам кирмас уйингга,
Очкўз итлар келар энди тўйингга.

Қаро ер ичида Сизиф кўринур,
Думалатиб тошин беҳуд уринур.
Сув ичолмас Тантал – Лидия шохи,
Каллироя ўғли – тоғ-тоғ гуноҳи.

Ўтганлар арвоҳи ўнгу сўлингда,
Учрамас яқинларинг энди йўлингда.
Стикс дарёси лабида Харон
Қайивини созлаб кутмоқда шу он.

Дарахтлар мудрайди кабристон ичра,
Кўмилган жасадлар, марҳумлар шахри.
Янги уй эгаси қувар бизларни,
«Кутгаймиз қиёмат куни сизларни».

Кўшиқ овозлари тингач, кузатувчилар эшикнинг ҳар икки томонидан туриб олишди; Анекиднинг жасадини

сёқларини олдинга қилиб, қирмизи чойшаб ёпилган то-
сут билан бирга уйдан олиб чиқишди. Қора либосдаги
нашъалдорлар ҳамроҳлигидаги мотам маросими мута-
саддиси ишора қилдию маросим йўлга тушди.

Оҳиста куй чалганча машшоқлар олдинда боришар-
ди. Ора-сира мотам сурнайининг баланд ва ғамгин
инграши бу тинч ва тантанавор мусиқани босиб кетар-
ди; уларнинг ортидан мотам кўшиқларини куйлаганча
ёлланма гўяндалар борарди; аёлларнинг овозлари бола-
лар овозларига қўшилиб кетганда, болалар овозидаги
наъсумият ҳаёт ва ўлим ўртасидаги зиддиятни тағин-да
ўртириб юборарди: мисоли сўлғин куз япроғи олди-
даги барра япроқдай. Аммо қўрқинчли хотираларни
уйотмаслик учун қизиқчилар, актёрлар ва хатто вази-
ралари марҳумни намоён этиш бўлган бош актёр ҳам
уларсиз биронта мотам маросимини ўтказиб бўлмасди)
тугун чақирилмаган эди. (Чунки, дафн маросими Рим-
та эмас, юнонча ўтказилаётганди. — *Тарж.*)

Гўяндалар ортидан ўзларининг оппоқ либосларида,
бёкяланг, қўлларида бир тутамдан бошоқ тугганча Иси-
да кохинлари боришарди, улар билан изма-из бораёт-
ганлар марҳум сувратини ва унинг афиналик аждод-
лари тасвирларини кўтариб олишганди. Тобут ортидан
тўрилари қуршовида марҳумнинг боши очик, сочлари
ёйилган, мармардай оппоқ, аммо ўйчан ва сокин ягона
аёл қариндоши секин қадам босади. Ахён-ахёндагина у
наъёс карахтликдан ўзига келар, қўллари билан юзи-
ни ёпиб йиғлар эди; у юракни ларзага солар даражада
уввос тортмаётган ва баъзи одамлар кўрар кўзгагина
қилгандек ўзини ҳар томонга урмаётган эди. Бошқа
барча асрларда бўлганидек, ўша асрда ҳам ҳақиқий
мотам самимий ва сокин бўлган эди.

Кўчадан ўтиб, маросим гуруҳи шаҳар дарвозасидан
ниқди ва ҳозир ҳам кўриш мумкин бўлган, девор би-
лан қуршалмаган қабристонга етиб келди.

Меҳробга ўхшаб, рандаланмаган қайин ёғочидан
гаҳланган, ораларига ёнилғи ашёлар жойлаштирилган

дафн гулханининг саржини чўнқайиб турарди; атрофда эса бошларини эгганча қоп-қора ва маъюс сарвлар саф тортган, уларни ҳар доим қабрларнинг ёнига экиб келишган.

Замбил мана шу саржин устига қўйилиши билан сўнги йўлга кузатувчилар замбилнинг ҳар икки томонида туриб олишди. Иона марҳумнинг олдига яқинроқ борди ва унинг ёнида бир неча дақиқа қимир этмай, сукутда турди. Апекиднинг юзидан унда зўравонлик билан етказилган ажал ифодаси ғойиб бўлганди. Қўрқувлар ва шубҳалар абадан босилган, эҳтиросларнинг қайнаши тинган, тақволи жўшқинлик ғойиб бўлган, келажак олдаги умид ва қўрқув – булар ҳаммасидан муқаддас ҳаётга интилган йигитча кўкси халос бўлган эди. Бу идроксиз манглай ва нафассиз лабларнинг даҳшатли хотиржамлигида нима қолган ўзи? Сингил ундан кўз узмас, ҳамма қимир этмай турарди; бу сукутда қандайдир даҳшатли ва шу билан бирга тинчлантирувчи нимадир бор эди. Бирдан уни кескин ва кутилмаганда баланд ўтли кичкирик бузди – узоқ ушлаб турилган алам ташқарига отилиб чиққан эди.

– Оғажоним! Оғажоним! – кичкирарди шўрлик Иона мурда устига йиқилиб. – Пашшага ҳам озор бермасдинг, сенинг ҳам душманларинг бормиди? Наҳотки сени ўлдирган бўлсалар! Уйғон! Бизлар бирга ўсгандик! Наҳотки бизга шундай айрилиқ битилган бўлса? Сен ўлмагансан – сен ухляяпсан. Уйғон, оғажоним, уйғон!

Ионанинг ўткир овози гўяндаларни ҳаракатга келтирди, уларнинг Ионага раҳмлари келиб, ҳўнграб гиря қила бошлашди. Бу йиғи Ионани тўхтатди. Гўё келганларни энди кўриб тургандек, қиз тез ва хижолат ичида бошини кўтарди.

– Оҳ, – гўдранди у, титраб, – демак, биз ёлғиз эмас эканмиз!

Қисқа жимликдан кейин Иона ўрнидан турди, унинг оппоқ гўзал чехраси яна қатъийлашиб, қотиб қолганди. Нозик ва титроқ қўллари билан у марҳумнинг

қовокларини кўтарди; бироқ хира, ортик тушкунликдан чиқнамаётган кўзларнинг тек қараб турганини кўриб, худди арвоҳга дуч келгандай у қаттиқ кичкириб юборди. Ўзига келгач, Иона акасининг қовоклари, лабла-ри, манглайини қайта-қайта ўпди, кейин эса нима қилаётганини ўзи билмаган ҳолда эҳром бош кохинининг кўлидан дафн машъаласини олди.

Иона энди бир четда, юзини қўллари билан яшириб ўтирарди, у на алангани кўрар, на мотам мусиқасини эшитарди, уни фақат бир туйғу – ёлғизлик туйғуси қиллаб олганди. Биз ёлғиз эмаслигимиз, ўлган биз билан эканлигини ҳис қилганимиздаги муқаддас таскин ҳали унгача етиб келмаган эди.

Шамол алангани пуфлаб тез авж олдириб юборди. Кейин эса у кичрая, хиралаша бошлади ва бир авж олиб, бир сусайиб, охири бутунлай ўчиб қолди. У ҳаёт тасолининг ўзгинаси эди: бирпас олдин ҳамма нарса ҳаракат ва оловдан иборат бўлган жойда энди бир уюм қол ётарди.

Хизматкорлар сўнги учкунларни топтаб ўчирдилар, кўрларни бир жойга тўпладилар. Апекиднинг энг аъло пароб ва қимматли тутатқилар шимдирилган хоки кумиш кўзага жойланди, уни йўл ёкасидаги дахмалардан бирига тантана билан ўрнатдилар, мархумнинг руҳини Ер остидаги Стинс дарёсидан олиб ўтувчи қайиқчига мўлжаллаб қўйган кичик тангачани ҳам ўша ерга жўйладилар. Дахма гулчамбарлар билан безатилган, мяхробда хушбўй тутатқилар ўт олдириб қўйилган, дахма атрофида шамлар терилган эди.

Барча расм-русумлар адо этиб бўлингач, аёллардан биттаси дафна бутоғидан гўяндаларга уч марта сув сепди, сўнги: «Кетаверинглар» сўзини айтганидан кейин дафн маросими тугади. Бироқ эртасига кохин қабрга янги неъматлар билан келганида, мажусийлик инъомларига кимнингдир қўли яшил хурмо бутоғини қўшиб қўйганини кўрди. У бу нарса насронийликнинг дафн бўлгиси эканини билмаган ҳолда унга тегмади.

ИОНАГА КЕЙИН НИМА БЎЛДИ

Коҳинлар билан мотам зиёфатини баҳам кўриш учун кўнлар қолди, Иона эса ўз чўрилари билан уйга қайғули йўл олди. Акаси олдидаги сўнги бурчини адо этиб, у энди ҳаётга қайтгандек бўлди, бўлажак қайлиғи ҳақида, унга қарши қўйилган даҳшатли айблов ҳақида ўйлай бошлади. Ҳаммасида Арбакдан гумон қилган ҳолда у бу тутуриқсиз айбловга заррача ишонмаётгани, севгилиси ва ўлдирилган акаси олдидаги бурч унинг претор ҳузурига боришини, гарчи ҳеч нарса билан исботланмаган бўлса-да, ўзининг гумонларидан хабардор қилиб қўйиши кераклигини ҳис қилмоқда эди. Шу пайтгача бекаларига ичлари ачиганидан Главкнинг аҳволи ҳақида оғиз очмаган чўриларида сўраб-сўраб, у севгилисининг қаттиқ бетоблигини, Саллюстийнинг уйда қўриқчилар назорати остида эканини ва суд қуни ҳам аллақачон тайин этилганини билиб олди.

– Марҳаматли худолар! – хитоб қилди Иона. – Мен уни қандай унутай? У, эҳтимол, мени ташлаб кетди деб ўйлаётгандир! Тезроқ унга ёрдам бериш керак, мен, мархумнинг энг яқин қариндоши унинг айбсизлигига амин эканимни ҳамма кўрсин. Тезроқ! Мен уни тинчлантираман, ҳамдард бўламан, далда бераман! Борди-ю, менга ишонмасалар, борди-ю мен уларни ишонтира олмасам, борди-ю уни бадарғаликка ё ўлимга ҳукм этсалар, мен унинг қисматига тенг шерик бўламан.

Паришонхотирликда қаёкка кетаётганини базўр англаган ҳолда Иона одимларини тезлатди; у ё аввал преторнинг ҳузурига ёки тўғри Главкнинг қошига бормоқчи эди. У шаҳар дарвозасидан тезгина кирди-да, узун кўчага келиб қолди. Уйларнинг эшиклари очик эди, аммо кўча бамисоли ўлик эди; шаҳар хали уйғонмаганди. Бирдан Ионанинг кўзи олдинда тик тах-

тиравон кўтариб кетаётган бир қанча одамга тушди. Тахтиравондан баланд бўйли бир киши чикди ва Арбакни таниб, Иона қаттиқ қичкириб юборди.

– Сохибжамол Иона, – деди у меҳрибонлик билан кизнинг кўркиб кетганини пайкамаган киши бўлиб. – Менинг васийим, менинг шогирдим! Қайғунгда сени безовта қилганим учун кечир, аммо сенинг помусингни ўйлаб, претор сенинг билиб-билмай олдинда турган суд ажримларига аралашиб қолишингдан кўрқаянти, ахир сен икки ўт орасида қолгансан, зеро сен аканг учун ўч олиш қасдида ёнасан, аммо қайлигинга жазо беришларидан кўрқасан. Шу боис сенга ғамхўрлик кўрсатадиган ва мотаминга шерик бўладиган дўстинг ё химоячинг йўқлигини билиб, претор оталарча донолик билан сени қонуний хомийингга топширди. Мана, шуни гасдиклайдиган хужжат!

– Ичи қора мисрлик! – деди Иона, Арбакдан маррур чекинган ҳолда. – Йўқол кўзимдан! Акамни сен ўлдиргансан. Унинг қони билан бўялган ўша қўлларингга энди сингисини топшириб қўядиларми? Сен титраяпсан. Сен қасоскор худоларнинг жазо чакмоғини кутаётирсан. Кет, қайғум билан мени ёлғиз қўй!

– Ғам ақлингни еб қўйибди, Иона, – деди Арбак, одадаги хотиржам ҳолатига қайтишга беҳуда уриниб. – Мен сени кечираман. Сен ҳар доим мени ўзингга садоқатли дўст деб бил. Аммо кўча – ноқулай жой, бу ерда сен билан гаплаша олмайман, сенга тасалли беролмайман. Бу ёққа келинглар, кизлар! Ўтир, васийим, тахтиравон сенга мунтазир.

Ҳайрон бўлган ва кўркиб кетган чўрилар Ионани ўраб олишди ва унга қисилиброк туришди.

– Арбак, – деди улардан каттаси, – бу қонунга тўғри келмайди! Ахир дафндан кейин тўққиз кунгача марҳумнинг қариндошларини безовта қилиш ва уларнинг танҳоликларига халақит бериш тақиқланган эмасми?

– Ҳой аёл! – эътироз билдирди Арбак, қўлини амрона силтаб. – Васийни хомийнинг уйига олиш дафн

қонунларига хилоф эмас. Айтдим-ку сенга, менда преторнинг буйруғи бор, деб. Аммо биз имиллаяпмиз, бу одобдан эмас. Уни тахтиравонга ўтказинглар.

Шу сўзларни айтиб, у қаршилиқ кўрсатаётган Ионани маҳкам қучоқлаб олди. Иона орқага тисланди, унинг башарасига қаради, кейин эса телбаларча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади.

– Ваҳ-ха-ха! Зўр иш бўлди-да! Ажойиб ҳомий, оталарча қонун! Ваҳ-ха-ха!

Ўзи ҳам бу шиддатли, девонавор кулгидан чўчиб тушди-да, беҳуш ҳолда ерга кулади. Арбак зум ўтмай уни ердан кўтарди-да, тахтиравонга ётқизди. Куллар тез олға қараб кетишди ва кўп ўтмай шўрлик Иона ётган тахтиравон кўз ёши тўкаётган чўрилар нигоҳидан ғойиб бўлди.

IX боб

НИДИЯ ЎЗИНИ ЖОДУГАР ҚИЛИБ КЎРСАТАДИ

Нидияни ўз уйида қолдириб, Арбак бир чиқиб кетганича қайтиб келмади. Соатлар бирин-кетин ўтаверди. Нидия бир томондан қамаб қўйилгани, иккинчи томондан кўзи ожизлиги туфайли икки баравар кўпроқ азобда қолганди, қўлларини олдинга узатганча эшикни қолдириб, хонани пайпаслай кетди, ягона эшик кулфлог эканига ишонч ҳосил қилгач, табиатан шаддод бу киз сабр-тоқати тугаб, дод солиб қичқира бошлади.

– Ҳой киз! – деди эшикни очиб, уни қўриқлаётган қул. – Нима бало, чиён-пиён чакдими сени? Ё биз бу ерда жимликдан азоб чекаяпмиз-у, болаларнинг шовқини билангина жон сақлашимиз мумкин деб ўйлаяпсанми?

– Қани хўжайининг? Нега мени қамаб қўйишди? Мен кетмоқчиман, қўйиб юбор.

– Аттанг, қизгина, Арбакни яхши билмас экансан. Унинг айтгани-айтган, дегани-деган эканини унутдингми? У сени қамаб қўйишни буюрди, сен қамаб

қўйилгансан, мени эса эшикка кўз-қулоқ бўлиб туришга қўйиб қўйган. Сен кўчага чиқолмайсан, аммо яхшироқ бир нарса – овқат ва шароб олишинг мумкин.

– Юпитер ҳаққи, – деди Нидия, бармоқларини қисирлатиб, – айт, нега мени бу ерга қамаб қўйишди? Шўрлик ожиза қиздан қудратли Арбакка нима керак экан?

– Мен билмайман. Бугун бу ерга тахтиравонда олиб келинган бекачингга хизмат қилишингни истаётган бўлса керак, хойнахой.

– Нима! Иона шу ердами?

– Ҳа, у шу ерда, бечора. Зўрлаб олиб келишган бўлса керак деб кўркаман. Аммо Катор эҳроми ҳаққи, Арбак аёлларга меҳрибон. У сенинг бекачингнинг ҳомийси эканини биласан-ку.

– Мени бекачимнинг олдига олиб бор.

– У бетоб, ғазаб ва нафратдан ақлини йўқотган. Умримда ихтиёрим ўзимда бўлган эмас. Мени мана шу хоналарга қарашни топширганда, Арбак: «Мен сендан фақат бир нарсани талаб этаман, токи менда хизмат қилар экансан, сенинг на қулоғинг, на кўзинг, на миянг бўлади. Буюрилгани бажар, тамом-вассалом», – деганди.

– Иона билан кўришсам, бунинг нима ёмон жойи бор экан?

– Билмадим. Борди-ю, зерикадиган бўлсанг, мен жон-жон деб сен билан гап сотишаман, чунки бу ҳужрачамда ўзим ҳам зерикиб кетаман. Дарвоқе, сен ўзинг фессалияликсан – биронта фол-мол очишни билмайсанми, мамлакатингдаги кўплар сингари тақдирни олдиндан айтиб беролмайсанми?

– Жим бўл, қул, агар жуда валақлагинг келаётган бўлса, Главк ҳақида нималарни эшитдинг, шуни гапир.

– Хўжайин судга кетди. Қилган жинояти учун Главкка жуда ёмон бўлади.

– Қанақа жинояти учун?

– Кохин Апекидни ўлдирган-ку.

– Ҳа! – деди Нидия кўлини манглайига босиб. – Бу ҳақда эшитгандим, аммо ҳеч нарса тушунмагандим. Унинг сочидан бир тола юлинса, рози эмасман.

– Бу арслоннинг кўлидан келади деб кўркаман.

– Эй, марҳаматли Худолар! Қандай даҳшат!

– Ҳа, бўлмаса-чи, борди-ю, уни суд қилишса, унинг жаллоди ё арслон, ёки, эҳтимол, йўлбарс бўлади.

Худди юрагига ўқ келиб санчилгандек, Нидия сапчиб туриб кетди. У қаттиқ кичқирди, кейин қулнинг оёқларига йиқилиб, шундай кичқирдики, хатто қулнинг тошдек юраги ҳам зириллаб кетди:

– Оҳ! Ҳазиллашувдим, де, ёлғон айтдим, де! Айт, айт!

– Кошки менинг қонунларга ақлим етса, бўтам. Балки иш унчаликка бориб етмас. Аммо уни айблаётган Арбак бўлади, кўнлар саҳна учун қурбон талаб қиляпти... Сен кўпам ўзингни ўзинг ейверма! Бу афиналик билан сенинг қанчалик ишинг бор?

– У менга жуда меҳрибон эди. Хуллас, унга нима бўлишини билмас экансан-да? Арбак уни айбляптими? Оҳ, тақдир! Одамлар, одамлар! Оҳ! Ахир улар унинг юзини кўра оладилар, нахотки улар бу қадар бераҳм бўлишса? Дарвоқе, севгилиси унга кўрсатган бераҳмлиқ етмасмиди?

Қиз бошини солинтирди-да, жим бўлиб қолди. Юзидан қайноқ ёш қуйилди, қанча тиришмасин, қул унга на тасалли бера оларди, на уни ўзига келтира оларди.

Қул чикиб кетгач, Нидия фикрини бир жойга жамлашга ҳаракат қилди. Арбак Главкни айбляпти; Арбак уни бу ерга қамаб қўйди; демак Нидия эркинликда бўлса Главкка ёрдам бериши мумкинлигини кўрсатмайдими? Ҳа, уни тузоққа туширганлари кўриниб турибди, Нидия ўзи севган одамнинг ҳалокатига сабабчи бўлибди. Эркинликка чиқишни у қанчалик хоҳларди! Қиз ўзининг барча азобларини эсдан чиқарди ва фақат қочиб чиқишни ўйларди. Қутулиб чиқиш имкониятларини тарозига солиб, у ортик ўзини уринтирмай,

хаёлини бир жойга тўплай бошлади. У кўплаб аёллар хийласини биларди ва қуллик пайтларида улардан усталлик билан фойдаланишни ўрганганди. Айёрликни билмаган қул қул эканми! У қоровулнинг Фессалияликлар санъати борасидаги мутаассибона саволини эслаб, уни алдашга қарор қилди: балки қочиб чиқиш учун мана шу тадбир унга қўл келар? Шундай хаёлларга кўмилганча қиз кечгача ўтирди ва тун бўйи ҳам мижжа қокмай чиқди, эрталаб қул Сосий унинг қошига келганида, у қул билан яқинда кизиқиб сўраган нарсаси ҳақида суҳбатлаша кетди.

Аммо у фақат тунда қочиб чиқиши мумкинлигини тушунарди, шу боис сабр қилиб, яна қоронғи тушишини пойлашдан бошқа иложи қолмаганди.

– Тун, – деди қиз, – тақдир ҳукмини билиш учун ягона қулай вақт. Сен олдимга тунда кел. Дарвоқе, нимани билмоқчисан ўзи?

– Поллукс ҳаққи, хўжайиним нима билса, мен ҳам шуларни билсам дейман! Аммо бунга умид қилмаса ҳам бўлади. Ҳеч бўлмаса менга бир гапни айт, озодликка чиқишимга етарли пул тўплай оламанми ёки мисрлик мени текинга қўйиб юборадими? Баъзан у сахий бўлиб кетади. Ва яна, борди-ю, тақдир насиб этса, анчадан бери кўз тагига олиб қўйганим анови шинамгина хушбўй гиёҳлар дўконига эга бўламанми? Доришунослик касби улув, асли юраги тоза бўлган озод қулга жуда бопта!

– Хўш! Демак, сен мана шу саволларга жавоб олмоқчисан, шундайми? Бунинг йўллари жуда кўп. Бир гапирувчи тош бор, у болалар овози билан жавоб беради, аммо бу тош жуда камёб ва қиммат туради. Яна сувга қараб фол очса ҳам бўлади: жин сувда келажакдан хабар берувчи опшоқ ва қўрқинчли арвоҳларни кўрсатади. Аммо бунинг учун муқаддас сувли алоҳида идишлар керак, улар эса бизда йўқ. Шу боис, менимча, сенинг хоҳишингни қондирадиган энг оддий йўл – бу ҳаво афсуни.

– Бунинг бирон зиёни урмайдими одамга? – сўради Сосий ваҳимага тушиб. – Мен арвоҳларни ёқтирмайман.

– Кўркма. Сенга ҳеч нарса кўринмайди, фақат сувнинг кулк-кулк қилишидан сенга омад насиб этганми ё йўқлигини билиб оласан. Энг асосийси: кечки юлдуз пайдо бўлиши билан жин кириб келиши учун дарвозани қия очиб қўй, дарвоза олдига меҳмондўстлик белгиси сифатида мевалар ва сувли идиш қўйиб қўй; қош қорайгандан кейин уч соат ўтгач, бу ерга тоза ва муздай сувли коса келтир ва мен онам ўргатган фес-салча йўл билан сенинг тақдирингни билиб бераман. Аммо дарвозани қия очиб қўйишни унутма – ҳаммаси шунга боғлиқ; уни келишингдан уч соат олдин очиб қўйишинг, то фол очиб бўлгунча шундай қолдиришинг керак.

– Бу ёғидан ташвиш қилма, – деди соддадил Сосий. – Юзига эшикни қарсиллатиб ёпганда ўзини билган одам не аҳволга тушишини яхши биламан, ошпаз менга неча марталаб шундай қилган. Яна шуни ҳам биламанки, анови мухтарам зот, яъни жин, албатта, бундай меҳмондўстликдан хурсанд бўлармиди. Ҳозирча эса мана бу нонушта сенга.

– Судда нима гаплар?

– Суд хали бўлаяпти, у ерда вайсашгани-вайсашган, бу эртагача чўзилса керак.

– Эртагача? Бунга ишончинг комилми?

– Шунақа дейишаяпти.

– Иона-чи?

– Вақх ҳақки, унинг аҳволи анча яхши бўлиб қолган, ахир бугун эрталаб хўжайинни ер тепиб, лабларини тишлашга мажбур қилибди-ку, ҳарқалай. Хўжайин унинг олдидан булутдан ҳам тундрок бўлиб чиққанини ўз кўзим билан кўрдим.

– Унинг хонаси яқинми?

– Йўқ, у тепада. Бўпти, сен билан ортиқча гап сотишга вақтим бор эканми.

АРИ ЎРГИМЧАК ТЎРИГА ТУШИБ ҚОЛАЯПТИ

Суднинг иккинчи куни. Кеч кириб келмоқда. Тахминан шу вақтларда Сосий даҳшатли жинларга қараб, оол очиши керак, аммо у очик қолдирган эшикдан ер ёки сувнинг сирли арвоҳи эмас, балки Исиданинг зилдай ва мутлақо дунёвий жисмга эга коҳини Кален кириб келди. У жўнгина эҳсонлар – бир-икки ховуч гўр мевалару аччик шаробли идишга эътиборсизгина қараб кўйдди, – уларни такводор Сосий кўзга кўринмас нотаниш меҳмонни чорлаш учун маъқул деб билганди. «Бог худосига садақа бўлса керак, – ўйлади Кален. – Аммо огамнинг боши ҳаққи, модомики бу худога бу қадар азимаган нарсани садақа қилишар экан, у ўзининг влоҳий рутбасидан воз кечиши ҳам ҳеч гап эмас. Эҳ, агар биз, коҳинлар, бўлмаганимизда, «худолар»нинг иши чаток бўларди. Энди Арбакнинг олдига борай – ҳа, шувиллаган қумдан юриб кетаяпман, аммо етиб боришим керак. Мисрликнинг ҳаёти менинг қўлимда – бени у қанчага баҳоларкин?»

Шундай мушоҳадалар билан у эшикдан перистилга ўтди, бу ерда юлдузли тунда бир нечта шамчирок ёниб турарди, шу топда устунли девордаги эшикдан Арбакнинг ўзи унга пешвоз чиқди.

– Э, Каленмисан? Мени қидирмаяпсанми? – деди мисрлик, унинг овози бир қадар саросимали эшитилди.

– Ҳа, доно Арбак. Сенга халақит бермадимми, ичкилиб?

– Заррача ҳам. Ҳозиргина озод кулим Каллий ўнг томонимдан уч марта акса урди, шу боис яхши нарса кўтаётганини билиб тургандим, мана худолар менга Каленни юборди.

– Уйинга кирсак бўладими, Арбак?

– Бемалол. Аммо бугун тун шундай очик ва иликки; бенининг устига касалликдан кейин тўла мадорга кирга-

нимча йўқ, хавода тетикрок бўламан. Яхшиси бокка борайлик, у ерда бизни ҳеч ким эшитмайди.

– Маъкул, – деди кохин.

«Дўстлар» гулли мармар гулдонлар териб қўйилган ва богни қисмларга бўлган кўплаб шийпонлардан бирига шошмай йўл олишди.

– Ажойиб тун, – деди Арбак, – мен Италия соҳилларини йигирма йил олдин дастлаб кўрганимдагидек ойдин ва ажойиб тун. Азизим Кален, бизлар қарияпмиз. Ҳеч бўлмаганда яшаганимизни ҳис этишимиз керак.

– Сен-ку бу билан мактана оларсан, – деди Кален, суҳбатни уни қийнаб келаётган сирга эҳтиётлик билан буриб, кибр-хавоси баланд мисрлик кўрсатган камтарлик ва қувноқ оҳанг ундаги кўрқувни фақат кучайтираётганини ҳис этган ҳолда. – Сенинг битмас-туганмас бойлигинг бор, ўзинг касаллик нималигини билмайсан – тўрт мучанг соғ, севгидан омадинг чопган, сурмаган лаззатларинг қолмаган, айни соатда қасос олишдан ҳузурланаяпсан.

– Афиналикка шама қилаётирсан. Ха, эртага тонгда ўлим ҳукми чиқарилади. Сенат бешафқат. Аммо сен хато қилаяпсан: унинг ўлими менга ҳеч қанақа шодлик келтирмайди, у фақат Ионага муҳаббатимдаги рақибимдан мени халос қилади, холос. Бу бебахт қотилга нисбатан менда ҳеч қанақа адоват туйғуси йўқ.

– Қотилга! – такрорлади Кален секин ва маънодор қилиб, сўнг Арбакка тикилиб қаради. Юлдузларнинг заиф ва бир текисдаги нури сохта авлиёнинг мағрур юзини ёритиб турарди, бироқ бу юзда ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Ҳафсаласи пир бўлган Кален хомуш кўзини ерга олди. У тез-тез гапира кетди:

– Қотилга? Албатта, уни бу жиноятда айблаш мумкин, аммо унинг гуноҳсизлигини биладиган одамлар йўқ эмас.

– Аниқроқ гапир, – совуқ оҳангда деди Арбак, кўнгли сирли бир нарсани сезиб, ўзини ушбу суҳбатга чоғлай бошлади.

– Арбак, – деди Кален деярли шивирлаб, – мен цархтзордаги ибодатхона оркасида турган эдим. Мен самма гапни эшитдим. Қуролинг Апекиднинг юра-тига қандай санчилганини ҳам кўрдим. Мен сени қораламайман – сен душманни ва мункирни ўлдирдинг.

– Демак, сен ҳаммасини кўргансан, – ҳиссиз оҳангда деди Арбак. – Шундай ўйлагандим. Сен бир ўзингидинг?

– Бир ўзим, – жавоб берди Кален, мисрликнинг сотиржамлигидан ҳайрон қолиб.

– Ибодатхона оркасига нега яшириниб олгандинг?

– Апекид насронийликни қабул қилганини билардим, у муқаддас маъбудамизни халқ олдида фош қилиш учун худди ўша жойда муртад Олинф билан сўришиши керак эди. Мен уларнинг изидан тушиб, бежаларини барбод қилмоқчи эдим.

– Кўрганларинг хақида лоақал биронта тирик жонга айтдингми?

– Йўқ, хўжайин. Сир хизматкоринг кўкраги ичига дафн этилган.

– Хатто туғишганинг Бурдон ҳам ҳеч нарса билмайдими? Тўғрисини айт!

– Худолар ҳаққи...

– Қўй бу гапни. Биз бир-биримизни биламиз – худоларга бало борми.

– Унда интиқом даҳшати ҳаққи – йўқ!

– Нега шу вақтгача менга чурк этмадинг бу ҳақда? Нима учун афиналикнинг суди арафасидагина Арбакканинг қотилини айтишга журъат қилдинг? Шу пайтгача ким юриб-юриб, нега энди айтаяпсан?

– Чунки... чунки... – Кален тутилиб, кизариб кетди.

– Чунки, – деди Арбак хуш табассум билан, қоҳиннинг елкасидан дўстона қоқиб қўяркан, – чунки, азим Кален – ҳозир юрагингдаги гапларни қандай ўқиб, барча қилмишларингни қандай тушунтириб беришимни сўрасан, – чунки айблов билан чиқиб, калавам учини

йўқотишимни ва ҳеч қандай йўл тополмай қолишимни кутгансан. Қотилликка сохта гувоҳлар қўшишимни кутгансан, зеро мен ўзим бошқаларда қонга ташналикни уйғотганимдан кейин на зар, на зўр мени қутқара олар эди. Энди эса, бегуноҳ одам устидан ҳукм чиқарилиши керак бўлганда сенинг биргина сўзинг эртага қанақанги даҳшатли тўрни тилка-пора қилиб ташлаши мумкинлигини англашим учун айтаяпсан менга буни, бу билан мум тишлашинг баҳосини оширмоқчи, халойиқда ғазаб алангасини ёққан менинг ўз эпчиллигим сенинг гувоҳлигингдан кейин менинг ўзимга қарши қаратилишини, Главк эмас, арслон оғзига менинг тушишимни кўрсатмоқчи бўлаяпсан! Шундай эмасми?

– Арбак, – деди Кален, ўзининг бутун сурбетлигини бой бериб, – сен ростдан ҳам жодугарсан! Сен бировларнинг юрагидаги гапларни китобдай ўқийсан.

– Бу менинг вазифам, – жавоб берди мисрлик босиқ кулиб. – Хуллас, жим юр, ҳаммаси тугаганидан кейин мен сени бой қиламан.

– Кечирасан, – деди кохин, очкўз Арбакнинг келажакда сахийлик қилишига умид қилиб бўлмаслигини бирдан англаб. – Сен тўғри айтдинг – биз бир-биримизни биламиз. Модомики, менинг жим юришимни истар экансан, Гарпократга садақа сифатида олдиндан бир нима беришинг керак бўлади. Мумсикликнинг нафис рамзи бўлмиш атиргул мустаҳкам илдиз отишини истасанг, унга зар ёмғири билан сув бер.

– Ғоят оқилона ва шоирона гап қилдинг! – деди Арбак, гарчи ҳарис суҳбатдошини чўчитиши ва ушлаб туриши керак бўлса-да, ўшандай тинчлантирувчи ва руҳлантирувчи қувноқ оҳангда. – Фақат эртагача сабр қил.

– Бугунги ишни эртага қўйиш на ҳожат? Бегуноҳ устидан ҳукм чиқарилишидан олдин беришим керак бўлган гувоҳлик ундан кейин керак бўлмай, шармандам чиқиб қолаверсам-чи? Менинг шартларимни унутиб юборсанг-чи? Ҳалитдан бунақа галга соладиган бўлсанг,

бундан кейин сенинг химмат қилишингга кўзим етмай-
ци.

– Хўш, ундай бўлса, айт, қанча истайсан?

– Хаётинг қиммат туради, бойлигинг эса ачиб ётиб-
ди, – деди қохин мийиғида қулиб.

– Бу яна оқилона гап. Хўп, гапир, қанча?

– Арбак, тағхонангда махфий хазина бор деб эшит-
дим, залворли гумбазлар остида сандиқ тўла олтинлар,
улдонлар, жавохирот сакланар экан, булар барчаси
илоҳий Нероннинг хазинаси билан бас бойлашармиш.
Каленнинг Помпеядаги энг бадавлат қохин бўлиши
чун хазинангдан унга улуш ажратиш сенга чўт эмас
ва бундан тарикча зарар кўрмайсан.

– Юр бўлмаса, Кален, – деди Арбак қувноқ оҳанг-
да. – Сен менинг эски дўстимсан ва садоқатли хизмат-
доримсан. Сен менинг ўлишимни истамайсан, мен эса
ахийлик билан сени мукофотлайман; ҳозир иккови-
тиз сен айтган ўша хазинага тушамиз, ундаги олтину
сумушларни кўриб, кўзингни қувнатасан ва этагинг-
а сикқанича улардан оласан. Дўстингнинг хазинасини
ўриб, сени сахийлик билан мукофотлаган одамга зиён
тказиш нечоғли аҳмокона иш эканлигини тушунасан.
Талавк ўлгандан кейин эса сен яна хазинамда бўласан.
Сўрдингми, мен сен билан дўстона гаплашгандай, очик
аплашаяпман.

– Эй одамларнинг аълоси, зоти олийлари! – деяшли
ичқириб деди Кален. – Сенинг одиллигинг ва сахо-
атингга қилган ножоиз шубҳаларимни кечирасанми?

– Жим! Яна бир муқолишдан сўнг хазинага туша-
миз.

**ҚУЛ ҚАРМАТ ҚУТМАЙДИ.
КЎРЛАРНИ КЎР ҚИЗ АЛДАШИ МУМКИН.
БИР ТУННИНГ ЎЗИДА ИККИ ТУТҚУН**

Нидия Сосийни тоқатсизлик билан кутарди, унинг ўзи ҳам кизнинг қошига тезроқ боришга интиқ эди. Ботирланиб олиш учун у жинга деб қолдирган шаробга нисбатан аъло сифатли шаробдан тўйиб ичиб олиб, соддадил қул кўр киз қамаб қўйилган хонага йўл олди.

– Хўш, Сосий, тайёرمىсан? Косада тоза сув келтирдингми?

– Ха, албатта. Лекин қалтираб кетаяпман. Жинни кўрмаслигимга ишончинг комилми? Уларни унчалик хушфезъл ва яхши эмас деб эшитгандим.

– Хотиржам бўл! Дарвозани қия очиб қўйдингми?

– Ха, дарвоза олдидаги хонтахтача устига бир неча яхши олма ва ёнғоқлардан ҳам қўйиб қўйдим.

– Бу яхши. Демак, дарвоза ёпиқ эмас ва жин кира олади, а?

– Албатта.

– Унда, қани, эшикни оч. Ана шундай. Уни қия очиқ қолдир. Энди эса, Сосий, шамчирокни менга бер.

– Нима! Уни ўчириб қўймоқчимисан?

– Йўқ. Лекин мен унинг устида афсунлар ўқишим керак. Унда олов деви бор. Ўтир.

Қул ўтирди. Шамчирок устига эгилиб, Нидия нималарнидир пичирлади.

– Ух, хозир жин келади, – деди Сосий, – халитдан унинг нафаси сочимга ураётганини сезаяпман.

– Сувли косани ерга қўй. Энди эса рўмолчани бер, кўзингни боғлаб қўйай.

– Э-ха! Жодугарлар доим шундай қилишади. Лекин жудаям каттиқ боғлама, сал бўшроқ қил.

– Мана. Ҳеч нарсани кўрмаяпсанми?

– Юпитер ҳақки, ҳеч нарсани! Ҳаммаёқ қоп-қоронғи.

– Энди эса истаган нарсангни арвоҳдан шивирлаб, уч марта сўра. Агар у «ха» деса жин пуфлаганда сувнинг кулқиллаган товушини эшитасан, агар «йўқ» деса, ҳамма нарса жим туради.

– Алдаш бўлмайдимиз?

– Мен косани оёқларинг тагига қўйиб қўяман, мана бунақа. Энди то сен айтмагунча мен унга теголмайман.

– Буни яхши ўйлабсан. О, Баҳус, ўзинг марҳаматингни дариг тутма! Биласан, мен ҳар доим сени бошқа кудолардан кўра кўпроқ яхши кўрганман, мен сенга бултур семиз уйбошиникидан ўмариб келган кумуш косани нисор этаман, башартики сув жинини менга раҳмдил бўлишга кўндирилсанг. Сен эса, ҳой арвоҳ, зулоқ сол... Келаси йил озодликка чиқишимга лойик тул ишлаб оламанми? Сен буни биласан, чунки сен кавода яшайсан, кушлар ҳам, албатта, бу уйнинг барта сир-асрорларини гуллаб қўйган бўлишса керак; биласан, сўнгги уч ойда ҳалол ташмалашим мумкин бўлган ҳамма нарсани ташмаладим (яъни, хавфсиз қолда демоқчиман), барибир ҳам менга икки минг естерций етмаяпти. Эй, меҳрибон руҳ, шу йил заҳур даражадаги пулни тўплай оламанми ё йўқ? Гапир. Сув кулқуллагандай бўлдимиз? Йўқ, ҳамма ёқ ўристондай жим-жит. Хўп, бу йил бўлмаса, келаси йил бўлар? Э-ҳа, қулоғимга нимадир чалинаяпти; жин ишқини тирнаяпти, у ҳозир бу ерга келади. Демак, келаси йил-а, дўстим? Ахир бу катта муддат-ку. Нима? Гапин жиммисан? Майли, икки ярим йилдан кейин... уч йилдан кейин... тўрт йилдан кейин, хўпми? Балаюга йўлиқайин... тўрт йилдан кейин, хўпми? Балаюга йўлиққур, жин дўстим! Сен хотин киши эмассан, бу ишқ, йўқса бу қадар узок сукут сақламас эдинг. Беш йилдан кейин... олти... олтмиш йилдан кейинми? Илоё, сени Плутон кўтарсин! Бошқа сўрамайман.

Сосий жаҳл билан косани тегиб юборди. Кейин қўлларини узок ўйнатганча ва ундан ҳам узокроқ ўқинганча бошига ўроғлик рўмолчани ечди ва ўзи қоронғиликда эканини кўрди.

– Нима бўлди? Хой, Нидия... Шамчироқ йўқолган. Оббо ёлғончи-ей, у ҳам ғойиб бўлибди. Аммо шошмай тур, мен сени тутаман-да, ҳаммаси учун товон тўлаттираман!

Кул пайпаслаб эшикни кидириб топди, аммо эшик ташқаридан кулфлог эди. У Нидиянинг ўрнига тутқун бўлиб қолганди. Нима қилади энди? Унинг лақиллаб қолганини Арбак билиб қолишидан қўрқиб, у эшикни қоқишга ва ёрдам чакиришга журъат қилмади. Нидия эса бу вақт ичида дарвозагача бориб олган ва жуфтакни ростлаб қолган бўлиши керак, албатта.

«Аммо у уйга борса керак, деб ўйлайман ёки жуда бўлмаганда, шаҳарнинг бирон жойида юргандир, – мулохаза юритди Сосий. – Эртага тонгда куллар перистилда тўпланганда, овозимни эшитишади. Шунда уни кидиргани чопаман. Топаман-да, яна бу ерга олиб келаман, Арбак ҳеч нимани билмайди. Ҳа, энг яхши йўли шу. Ҳаҳ, митти алдоқчи-ей, бир дўппослаб қўлимнинг кичиғини босиб олмасамми, бу ҳам етмагандай, сувли косадан бошқа ҳеч вақо қолдирмабди! Шароб қолганида ҳам майлийди, сал ўзимга тасалли бўлармиди».

Тузоққа тушиб қолган Сосий тақдирдан нолиб, Нидияни қандай тутишни ўйлар эди. Нидия эса бизга маълум бўлган ўзига хос шитоб ва аниқлик билан ҳаракат қилганча аста перистилга ўтди, боққа олиб чиқадиган йўлакни кидириб топди, юраги гурс-гурс урганча дарвозага йўл олай деганда бирдан Арбакнинг яқинлашиб келаётган қадам товушлари ва қўрқинчли овози қулоғига чалинди. Дахшатдан у нима қилишини билмай қотиб қолди; кейин бирдан яна битта йўлак борлиги эсига тушди, – у йўлак катта тағхонадан бу ҳам боққа очиладиган эшикка олиб борарди. Зора-мора бахтига шу эшик очиқ бўлса? Шундай ўйлар билан у шошиб орқага бурилди, энсиз нарвончадан пастга тушди ва ҳадеганда йўлак эшиги оғзида пайдо бўлди. Афсус, у эшик маҳкам ёпиб қўйилган экан. Нидия бунга ишонч ҳосил қилгани ҳамон орқадан Каленнинг

овози келди, сўнг Арбак унга паст овозда, нимадир деб жавоб қилди. Қиз бу ерда қола олмасди, афгидан, улар айни мана шу эшикка келмоқда эдилар. Индия тўғри келган томонга ўзини урди ва нотаниш койда пайдо бўлиб қолди. Бу ернинг ҳавоси нам ва совук эди. Бундан у тетиклашди. Қиз тағхонагами ёки калондимоғ хўжайини кириши даргумон бўлган қандайдир коронги кунжак эканини англади, бирдан унинг қулоғига яна қадам товушлари ва овозлар келиб қолди. У қўлларини олдинга чўзганча ҳамон олға талпинарди, қўллари энди дам-бадам йўғон ва залворди устунларга тегиб-тегиб кетмоқда эди. Қўрқувдан сезилари икки баравар ўткирлашиб, йўл тошиб борар ва олға интилар эди. Ҳаво эса қадам сайин рутубатли бўлиб бормоқда эди; барибир ҳам, Индия ҳар замон-ҳар замонда нафасини ростлагани тўхтаганида, қулоғига яна яқинлашиб келаётган одим товушлари ва ноаниқ овозлар чалина бошларди. Охири унинг қўлини девор тўсиб чиқди. Энди қаяққа яширинади? Индия биронта туйнук-пуйнукми ёки меҳробми топилиб қолишига умид боғлади. Аммо қаяқда! У қаттиқ куюнганча тўхтади. Сўнг, овозлар яқинлашиб келаётганини эшитиб, девор ёқалаб чошиб кетди ва бирдан девордан чиқиб турган ўткир чорқирра ёғочга қокилиб, йиқилиб қувди. Гарчи ёмон йиқилган бўлса-да, аммо ўзини қўқотмади, қичқирмади; қайтанга қувониб кетди, чунки ёғоч унга пана бўлиб хизмат қилиши мумкин эди-да. У ёғоч билан девор оралиғига ғужанак бўлиб ётиб олди, шунда ҳеч бўлмаганда у бир томондан кўринмас эди, нафасини ичига ютиб, қисматини кута бошлади.

Бу орада Арбак билан Кален мақталган махфий казинага йўл олдилар. Улар энди ҳайҳотдай ерости стрийси, яъни танобий уйда эдилар, пастак шифтнинг йўғон-йўғон устунлар кўтариб турарди, улар шакл қиҳатдан ўша даврга хос юнонча нафосатдан узок эди. Арбак кўтариб келаётган ягона шамчирок катта-катта тошлардан қўпол ва бесўнақай қилиб кўтарилган

яланғоч ва нотекис деворни хира ёритиб турарди. Бевозталанган илонлар чақирилмаган меҳмонларга совук қараб турди-турди-да, кейин қоронғиликка, девор тагига ўрмалаб кириб кетдилар.

Атрофга назар солиб, рутубатли, бузук хаводан нафас олгач, Каленни титроқ босди.

Арбак буни пайқади ва мийиғида кулиб қўйди.

Ушбу рутубатли тағхоналар тепадаги хоналарни ҳаводор қилиб турарди. Улар меҳнаткашларга ўхшайди – қўполликлари учун биз уларни менсимаймиз, улар эса ўзларини менсимаганларни менсимамай мағрур турадилар.

– Чапдаги қоронғи йўлак қаёққа олиб боради? – сўради Кален. – Бу ерда зулматда унинг охири йўққа ўхшаб кўринади, гўё тўғри Аидга қараб кетгандай.

– Аксинча, у юқорига ёруғликка олиб чиқади, – жавоб берди Арбак эътиборсизгина. – биз эса ўннга, мақсадимиз томон буриламиз.

Помпеяда тез-тез учраб турганидек, танобий хона икки қанотга ёки йўлакка ажраларди, гарчи у қадар бўлмаса-да, аммо шамчироқдан қочувчи зулмат туфайли охири йўққа ўхшаб туюларди. «Дўстлар» ўнгдаги йўлакка бурилдилар.

– Қувноқ Главк эртага унча рутубатли бўлмаса-да, аммо анчагина тор уйга кўчиб ўтади, – деди Кален, улар кенг ёўла панасида Нидия ётган жойдан ўтиб кетишар экан.

– Ҳа, аммо унғача сахнадаги қуруқ жойда мириқиб дам олиб олади. Ҳазилакам гапми, – деди Арбак донадона қилиб ва ғоят босиқлик билан, – сенинг биргина сўзинг уни омон сақлаб қолиши ва Арбакни унинг қисматига гирифтдор этиши мумкин эди.

– Аммо бу сўз ҳеч қачон айтилмайди, – уни қувватлади Кален.

– Тўғри, азизим Кален! Ҳеч қачон! – деди Арбак, коҳиннинг елкасидан дўстона қучиб. – Энди эса тўхта – биз етиб келдик.

Титроқ ёғду деворга чуқур ўрнатилган ва устидан темир япроқчалар ва қавссимон миҳлар, дағал ва

пояраиб кетган тахталар билан тамбаланган чоккина эшикни ёритиб турарди. Арбак камаридан уч-тўртта калта-калта, аммо зилдай калитлар осилиб турган ўртача матталиқдаги ҳалқани суғуриб олди. О, қўриқланаётган эазиналарига биров кириб келганидан безовта эски кулфларнинг гичирлашини эшитганда Каленнинг ҳарис юраги қандай уриб кетганини кўрсангиз эди!

– Бу ёкка кел, дўстим, – деди Арбак. – Мен намчиروқни баландроқ кўтариб тураман, тоқи сен олтин хирмонларини яхшилаб томоша қилиб ол.

Бетокат Кален шеригининг сўзини икки қилиб эфирмади: у шошиб олдинга қадам ташлади.

– Бироқ у ичкарига қадам кўяр-кўймас Арбакнинг кучли кўллари уни ичкарига итариб юборди.

– Бу сўз ҳеч қачон айтилмайди! – деди мисрлик антанавор қаҳ-қаҳ уриб кулиб; сўнг эшикни гурсиллатиб ёпди.

Кален зинапоялардан пастга думалади, аммо оғрикни кам сезмасдан сапчиб ўрнидан турди-да, эшикка отилди. У жон-жаҳди билан эшикни дўнпослаб одамзоддан кўра кўпроқ ҳайвонотга ўхшаш кулоқни тешадиган овозда кичкира бошлади:

– Кўйиб юбор, кўйиб юбор мени! Менга олтин керак эмас!

Калин эшик ортидан унинг овози зўрға эшитиларди ва Арбак яна кулди. Кейин у эшикни жаҳл билан бир тепди-да, ниҳоят ўзини беҳавотир ҳис қилиб, деди:

– Далмациянинг ҳамма олтиниға бир бурда куюк юмон бермайди! Очингдан ўлиб кет, ифлос! Жонинг тикқандаги оҳларингга арвоҳ ҳам қарамайди. Сен ўзингни еб адо қиласан, Арбакка таҳдид қилган, унинг конига зомин бўламан деган нокасинг итдай ўлиб кетганини биронта тирик жон билмайди. Хайр!

– Афв эт, раҳм қил! Тошбағир, ёвуз, нахотки сен...

Аммо Арбак энди кулоқ солмасди, у зим-зиё тагконадан орқага тез одимлаб кетди. Ўўлда унга семиз, пишган бақа учради, Арбак босиб олмаслик учун уни айланиб ўтди.

– Ҳар қанча жирканч бўлсанг ҳам менга зиён етказмайсан, – гудранди у, – шу боис сенга тегмайман.

Каленнинг фарёдлари мисрликнинг қулоғига аранг етиб келмокда эди. У тўхтаб, қулоқ солди.

«Ҳамма бало шундаки, – ўйлади Арбак, – то бу фарёдлар абадий тинмагунча мен бу мамлакатдан кетолмайман. Менинг хазиналарим бу ерда эмас, балки нариги қанотда. Аммо қуллар уларни олиб чиқа бошлаганида, улар қичкириқларни эшитиб қолишлари мумкин. Дарвоқе, нимадан қўрқардим? Агар у ўлиб қолмаса, уч кундан кейин овози ўча бошлайди, отамнинг соқоли ҳаққи! У лаҳадда ётгандай ётаверади. Лекин, Исида ҳаққи, бу ер совуқ экан! Хушбўй Фалерн шаробидан бир коса ичиб олмасам бўлмайди».

Виждон азоби нималигини билмайдиган мисрлик кийимига яхшироқ ўраниб олди-да, юқорига кўтарилди.

XII боб

НИДИЯ КАЛЕН БИЛАН ГАПЛАШАДИ

Нидия эшитган гаплар бир томондан уни даҳшатга солса, иккинчи томондан юрагида умид пайдо қилган эди. Эртага Главк устидан ҳукм чиқарилади. Арбакни ўлимга топшириб, уни қутқариши мумкин бўлган одам бор ва бу одам ундан атиги бир неча қадам нарида турибди! Гарчи эшик ортидан элас-элас қулоққа чалинаётган бўлса-да, унинг қичкириқлари ва фарёдларини, қарғиш ва дуоларини у эшитиб турарди. У одам зиндонда эди, аммо қиз сирни биларди. Фақат бу ердан қочиб чиқиб, преторни топиш керак – уни озод этишга улгурадилар ва афиналик омон қолажак. Хаяжондан у бўғилиб қолаёзди; мияси ишламай қолди, ҳушини йўқотди, бироқ у яна ўзини қўлга олди ва диққат билан қулоқ солиб, Арбакнинг кетганига ишонч ҳосил қилди. Нидия қичкириқлар томон юра бориб, Каленга ёпилган

шиккача етиб олди. Бу ерда унга тутқиннинг аламли юд солишлари аниқроқ эшитиларди. У Кален билан аплашишга уч карра уриниб кўрди ва уч карра ҳамнинг овози қалин эшикдан ёриб ўтолмади. Ниҳоят, у улфни пайпаслаб, калит тешигига эгилди ва тутқинсимдир унинг исмини айтиб чақираётганини баралла эшитди.

Каленнинг томирларида қон тўхтаб қолди, сочлари хурпайди. Бу дахшатли танҳоликка қанақа сирли, айритабий хилкат кириб олган бўлиши мумкин?

– Ким у? – сўради у, баттар кўриб. – Бечора Каленни қайси арвоҳ, қайси жин чақираяпти?

– Коҳин, – деди қиз, – Арбак билмайди, мен тақдир тақозоси билан унинг хиёнаткорлигига гувоҳ бўлдим. Борди-ю, мен ўзим бу ердан чиқиб кета олсам, сени қутқараман. Аммо ҳозир мана бу тирқишдан менинг битта саволимга жавоб бер.

– Ох, меҳрибон даҳо! – севиниб деди коҳин тешикса эгилиб. – Мени қутқар, яхшилигингни қайтариш учун меҳробдаги барча косаларни сотаман.

– Менга сенинг олтининг эмас, сиринг керак. Тўғри эшитибманми гапларингни? Афиналик Главкни қатлдан сақлаб қола оласанми?

– Албатта, сақлаб қола оламан! Акс ҳолда фуриятар тилка-пора қилгур Арбак нима учун мени бу ерга олдаб олиб келди ва очдан ўлдиarmoқчи бўлди?

– Главкни қотилликда айблашяпти. Айбни сен рад эта оласанми?

– Мени озод қилсанг бўлгани, у Помпеядаги энг озод инсонга айланади. Арбакнинг қандай тиф урганини ўз қўзим билан кўрдим. Мен ҳақиқий қотилни фош этиб, гуноҳсизни қутқара оламан. Аммо борди-ю, мен ўлиб кетсам, у ҳам ўлади. Сенга унинг тириклиги керакми? Эй, нотаниш аёл, олижаноб юрагинг унинг қисматини ё у ёқлик, ё бу ёқлик қилади!

– Сен нимани билсанг, ҳаммасини рўйи рост айтиб берасанми?

– Айтиб бераман! Алдасам, етти дўзах ўтида куяй. Каззоб мисрликдан қасос олмай қўймайман. Ал-қасосул мин ал-ҳақ!

Кален тишларини фижирлатиб бу сўзларни айтганида, унинг мана шу қазабининг ўзиёқ Главкнинг оқланишидан дарак беришини Нидия англади. Унинг юраги тез-тез ура бошлади. Наҳотки қисмат ёр бўлиб, севгилисининг қутулиб кетишига имкон яратса?

– Яхши, – деди қиз. – Мени бу ерга олиб келган худолар чиқиб кетишимга ҳам ёрдам беришади. Ҳа, сенга ёрдамим тегишини сезиб турибман. Сабр қил, умидсиз бўлма.

– Сен ҳам эҳтиёт бўл, ақл билан иш тут, ҳой, меҳрибон қиз. Арбакка ёлбора қўрма – у тошдан ҳам хиссизроқдир. Преторни топ, унга ҳаммасини айтиб бер, бу уйни топишга одам қўйсин. Яхши аскарлардан, темирчилардан олиб кел бу ерга – бу қулфлар жуда қаттиқ! Вақт кетаяпти, тезроқ ҳаракат қилмасанг, очимдан ўлиб қоламан. Бор, бор тезроқ!.. Йўқ, шошмай тур... Бир ўзинг қолиш қандай даҳшат! Бу ернинг ҳавоси лаҳадга ўхшайди... чаёнлар ҳам бор... жинлар ҳам! Кетма, мени ташлаб кетма!

– Йўқ, – деди Нидия, кохиннинг қўрққанидан ташвишланиб, аслида у танҳоликда ҳаммасини обдан ўйлаб олмоқчи эди. – Сени қутқаришим учун мен боришим керак. Умид сенга ёру мададкор бўлсин. Хайр!

Шундай деб, қиз устунлар оралаб, қўлларини олдинга чўзганча юқорига олиб чиқадиган йўлаккача етиб олди. Аммо у шу ерда тўхтади; то бутун уй уйқуга кетмагунча кутиб туриш маъқуллигини хис этди, шундагина сездирмасдан чиқиб кета олади. Шу боис у яна етиб олди ва ўтаётган дақиқаларни санай бошлади. У узоқ дилгирликка ўрганмаганди ва юраги севинчдан гурс-гурс қиларди: Главкка ажал соя солиб турибди, аммо у севгилисини қутқариб қолади!..

**НИДИЯ БОҚҚА ЧИҚИБ ОЛАДИ. У ҚОЧИБ ЧИҚА
ОЛАРМИКАН ВА АФИНАЛИКНИ ҚУТҚАРАРМИКАН?**

Билағонлар юқори баҳолайдиган ўткир ва хушбўй шаробдан катта бир косасини симириб, конини жўшгириб олган Арбак янада руҳланиб кетди. Гарчи жиний мақсадларга хизмат қилса-да, ўз топқирликлари билан мағрурланиш одамларга сут билан кирган. Уларни кибр-ҳаво ўз айёрликлари ва енгил эришилган муваффақиятларидан суюнишга мажбур этади, кейин эса қаттиқ пушаймон қила бошлайдилар.

Аммо Арбак аллақандай пасткаш Каленни деб афсусланиб, ўзини қийнайдиган аҳмоқлардан эмасди. У кохиннинг азоблари ва унинг қийнала-қийнала аста-секин ўлиши ҳақидаги ўйларни миясидан чиқариб ташлади; у бир нарсани хис этарди — дахшатли хатар ортда қолди ва душман чурқ этолмайди. Энди бир бало қилиб Каленнинг ғойиб бўлишини кохинларга тунтириш қолган эди, холос, аммо бу унчалик қийин эмаслигини Арбак биларди. Турли топшириқлар билан у Каленни қўшни шаҳарларга тез-тез юбориб турарди ва уни Геркуланум ва Неаполдаги Исида эҳромлари учун инъом-эҳсонлар билан жўнатдим деб бемалол айта оларди. Исиданинг коҳини Апекиднинг ўлимидан кейин маъбуданинг кўнглини олмай бўларканми? Кален ўлгач эса жасадни Сарн дарёсининг чуқур сувига улоқтириб юбориш мумкин ва шунда унинг тўрт томони қибла бўлади. Борди-ю, кохинни топиб олсалар, шубҳа кўпроқ масихийлар зиммасига тушади: жанг сахнасида Олинфнинг ҳалокати учун қасд олишни истовчилар, албатта, шулар бўлиб чиқади-да. Шуларни тез-тез хаёлидан ўтказиб, Арбак шўрлик кохинни эсдан чиқарди.

Ётишдан олдин хизматкорлари кийимларини ечгани келганида у Нидияни эслади. Хаёлига Иона қайлиғининг жиннилиги ҳақида билмаслиги керак деган ўй келди,

акс ҳолда қиз уни жиноятда айблай олмайди; Нидиянинг бу ердалигини эса Иона қул чўрилардан эшитиб қолиши мумкин ва уни кўришни исташи ҳам мумкин. У ўзининг озод бўлган қулларидан бири томонга ўғирилди:

– Каллий, югур Сосийнинг олдига, – деди у. – Унга айт, ожиза Нидияни хонадан чиқишига зинхор-базинхор йўл қўймасин... Ёки тўхта. Аввал Ионага хизмат қилаётган чўри қизларга бориб айт, кўр қизнинг менинг уйимда экани ҳақида Ионага оғиз очишмасин. Югур тез!

Озод қул югуриб кетди. Ионанинг чўриларига Арбакнинг топширигини етказиб, у Сосийни қидириб кетди. Бу муҳтарам зот ўз ҳужрасида йўқ эди, озод қул уни қичқириб чақирди ва шундоқ ёнгинасидан, Нидиянинг хонасидан овоз келди:

– Оҳ, Каллий, бу сенмисан? Худоларга шукур-ей! Эшикни оч, ўтинаман!

Каллий лўкидонни сурди ва эшикдан Сосийнинг ачинарли башараси кўринди.

– Ие! Сосий, ёш қиз билан ичкарига қамалиб олисанми? Бу қандай шармандалик!

– Падарига лаънат ўша жодугарнинг! – шошиб унинг галини бўлди Сосий. – У менинг бошимга етади!

Кейин у Каллийга ҳавойи жин ҳақида ва Нидиянинг қочиб кетгани хусусида ҳикоя қилиб берди.

– Бадбахт Сосий, энди дорга тортиладиган бўлдинг! Ҳозиргина Арбак менга тайинлаганди, бориб айт, қизни хонадан бир кадам ҳам жилдира кўрмасин, деганди!

– Шўрим курсин! – зорланди қул. – Энди нима қилдим? Шу вақтгача у шаҳарнинг ярмини кезиб чиққандир. Аммо эртага уни ўзининг ҳар доимги жойида албатта тутиб оламан. Фақат сен ҳеч кимга ҳеч нима дема, азизим Каллий.

– Сенга дўстлигим ҳаққи оғиз очмай тураман, токи менинг ўзимга ҳам зиён тегмасин. Аммо қизнинг бу даргоҳда эмаслигига ишончинг комилми? Тагин шу ерда бирон жойда яшириниб олган бўлса-чи?

– Шундоқмикан-а? У боққа бемалол чиқа олар эди, дарвоза эса, боя айтганингдай, очик эди.

– Йўк, чиқа олмас эди! Бу вақтда Арбак кохин Ғален билан боғда юарди. Хўжайиннинг эрганги чўмилишлари учун муаттар гуллардан тергани ўша ёққа ўтувдим, хонтахта устида сенинг эҳсонларингни кўрдим. Аммо дарвоза ёпиқ эди. Хотиржам бўл, Кален бев томондан кириб, дарвозани ёпиб қўйган.

– Аммо кулф солмаган-ку!

– Йўк, кулф солмаган. Лекин менинг бир нарсадан жаҳлим чиқаяпти – ахир ҳар қандай ўғри перистилдаги мис безакларни ўғирлаб кетиши мумкин-ку. Мен уни ўққўлим билан кулфлаб қўйгандим, калит эса ёнимда эди. Ўша дарбон қўлимга тушсами, бошлаб таъзирини бериб қўярдим. Калит эса, мана, камаримда турибди.

– Эй, меҳрибон Вақх, сенга бекорга таваллолар қилмаган эканман! Қани, вақтни ўтказмайлик. Тезда боққа борайлик, балки қиз ҳам шу ердадир?

Оққўнгил Қаллий кулга ёрдам беришга рози бўлди. Қўшини хоналар ва перистилдаги меҳробларни беҳуда кидириб, улар боққа чиқишди.

Худди шу пайтда Нидия яшириниб турган жойини тўрқ этишга қарор қилди. Унсиз, қалт-қалт титраганча, кўксини тарс ёргудек бўлаётган нафасини ичига ютиб, гоҳ чирмовуқлар чирмаган устунларни пана қилиб, гоҳ улардан чиқиб, ойдинда ялтираб турган нақшинкор полдан юриб-юриб, у перистилгача етиб келди, айвондан боққа тушди, қоп-қора, тош қотган дарахтлар орасидан сирғалиб ўтди-да, лаънати дарвозагача етиб олди. Дарвоза кулфлог эди! Кулфга қўл учи тегишидан жаҳли чиққан қўр одамнинг чехрасида пайдо бўлган дард, вазаб, қўрқув ифодасини ким билмайди? Аммо шу паллада Нидиянинг юзида акс этган юракни тилка-пора қилиб юборувчи ғамни тасвирлашга сўз топилармикан? Унинг жажжигина титроқ қўллари бешафқат дарвозани қайта-қайта пайпаслар эди. Шўрлик қиз! Наҳотки сенинг ажойиб матонатинг, беғуноҳ айёрлигинг, ит

ва овчидан қочиб қутулиш учун қилган барча саъй-харакатларинг сувга уриб кетса? Сендан атиги бир неча кадам нарида, уринишларингдан, жон-жаҳдинг билан харакат қилишларингдан қулган, энди ҳеч қаёққа кетолмаслигингни билган ҳолда тошбағирларча ўлжасига човут солишга мунтазир таъкибчиларни, афсуски, сен кўра олмайсан!

– Жим, Каллий, тегма унга. Кўрайлик-чи, дарвоза маҳкам ёпиқлигини билгандан кейин у нима қиларкин?

– Қара! Юзини осмонга қилиб, нималарнидир гапираяпти, ерга ўтириб олди. Йўқ! Поллукс ҳаққи, у қандайдир янги ҳийла ўйлаб топди, у орқага қайтмоқчи эмас. О, Юпитер, қайсарлик ҳам шунчалик бўлади-да! Қара, ирғиб турди, орқага қайтди, йўл қидираяпти. Илтимос, Сосий, ағрайма. Боғдан чиқиб кетмасидан уни тутиб ол. Қани!

– Ха-а! Қўлга тушдингми! – деди Сосий шўрлик Нидияни ушлаб олиб.

Зиндонбон уни маҳкам ушлаб олганда кўр киз шунақанги кичқирдики, бу ит тишида тутиб турган куённинг «одамга ўхшаб» жон ҳолатда чийиллашига ёки бирдан уйғотиб юборганда, кўркқанидан ойпараст солган ногаҳоний, дилтешар фарёднинг ўзгинаси эди. Бу фарёд шу қадар дард ва аламга тўла эдики, уни бир карра эшитган одам умрбод эсдан чиқармасди. Қизга гўё Главк фарқ бўлиб кетаётгандек, ёпишган сўнгги чўп ҳам қўлидан чиққандек туюлмоқда эди. Йигитнинг қисмати ҳал бўлмоқда эди – ё ҳаёт, ё ўлим; ўлим тантана қилмоқда эди.

– Ё худодар! Унинг фарёди бутун уйни остин-устин килади-ку! Арбак сергак ухлайди. Оғзига бир нима тик! – деди Каллий.

– Бу жодугар кўзини боғлаган рўмолча, мана, қўлимда! Қани, бу ёққа олиб кел уни... Мана, бўлди. Энди сен кўргина эмас, гунг ҳамсан.

Сўнг момикдай енгил кизни қўлларига кўтариб олди-да, Сосий уйдан тез юриб ўтиб, Нидияни у қочиб

етган хонага олиб келди. У ерда қизнинг оғзидан
паттани олиб қўйиб, кул уни азобли ва дахшатли
панҳоликда қолдирди, бу азобни ҳатто Аиддаги азоб
билан ҳам таққослаб бўлмасди.

XIV боб

ҚУВНОҚ ДЎСТЛАР МУСИБАТЛАРИДАН ОДАМЛАР ҚАЙГУДА. ЗИНДОН ҚУРБОНЛАРИ

Главк ва Олинф устидан бўлаётган суднинг охириги,
чинчи кунни. Хукм чиқарилиб, суд тарқагандан бир
неча соат ўтгач, бир нечта йигит Лепидникада зиёфат-
га тўпланди. Мезбон уларни тансиқ таомлар ва шароб
билан сийлади.

– Шундай қилиб, Главк айбини охиригача тан ол-
табдими? – сўради Клодий.

– Ҳа. Арбак ҳам рад этиб бўлмас далилларни кел-
тирди: қандай зарба берганини у кўрган экан, – жавоб
берди Лепид.

– Коҳин Апекид ўзи ҳам ўлгудай тунд, ичи қора
одам эди. Хойнаҳой, у Главкни қувноқ ҳаёти учун
закорат қилган, Иона билан турмуш қуришига рози-
лик бермаган бўлса керак. Улар уришиб қолишган.
Главк, афтидан, қизишиб кетиб, ўзини тутолмаган. У
таст бўлган, кейин эса аламидан эс-хушини йўқотган
ва бир неча кунгача ўзига келолмай юрган. Бечора!
Има қилиб қўйганини ўзи ҳам билмаса керак. Жуда
бўлмаганда зийрак Арбак шундай деб ўйлайди, у далил-
ларни жуда ўрни билан, жой-жойига қўйиб келтирди.

– Ҳа, бу унинг обрўйини ошириб юборди. Лекин
омшатувчи ҳолатларни ҳисобга олиб, Сенат ҳам бун-
дай қаттиқ хукм чиқармаслиги керак эди.

– Ҳазабга тўлиб-тошган халқ бўлмаганида, у шундай
қилар эди ҳам. Коҳин воқеаси бу тошбағир одамлар-
ни баттар қутуртириб юборди, одамлар Главк бойлиги
ва насаби шарофати билан жазодан қутулиб қолиши

– Унга ҳеч нима бўлмайди, – жавоб берди Клодий. – У хомийси Арбакнинг паноҳида. Ҳам эридан, ҳам акасидан бирдек жудо бўлгандан кейин уникига кўчиб ўтишига ажабланмаса бўлади.

– Венера ҳаққи, Главкнинг аёллар ўртасида эътибори баланд. Айтишларича, бой Диомеднинг кизи уни севиб қолганмиш.

– Булар бари уйдирма гаплар, дўстим, – деди Клодий хотиржам оҳангда. – Мен бугун уни кўрдим. Борди-ю, у шундай туйғуларни кечираётган бўлса, унинг кўнглига таскин беришдан бошим кўкка етган бўларди.

– Қулоқ солинг, дўстлар! – деди Панса. – Клодий Диомеднинг уйида тўй машғаласини ёкмоқчи бўлаётганини биласизларми? Олов ёқа бошлаган, кўп ўтмай Гименей меҳробида ял-ял қила бошлайди.

– Буни қаранг-а! – хайрон бўлди Лепид. – Нахотки Клодий уйланаётган бўлса?

– Ўзингни бос, – жавоб берди Клодий. – Кекса Диомед қизини олийжаноб одамга бераётганидан ўзида йўқ хурсанд, у сестерцийларини аямайди. Мана кўрасиз, мен бу пулларни атрийга яшириб қўймайман. Бой меросхўр қизга уйланганда Клодийнинг қувнок дўстлари учун толе қулган кун бўлади.

– Модомики шундай экан, – деди Лепид, – гўзал Юлия соғлиги учун косаларни тўлдириб бир кўтарайлик!

Серҳашам триклинийда шу суҳбат бўлиб турганида ёш афиналик бошқача муҳитга тушиб қолган эди.

Ҳукм чиққанидан кейин Главкни мусибатда ташлаб кетмаган ягона дўсти, оқкўнгил Саллюстийнинг уйда қолишига ортик йўл қўйишмади. Уни кўриқчилар назорати остида форумдан олиб ўтишди ва Юпитер эҳроми деворидаги ён эшик олдида тўхташни амр этдилар. Бу жойни ҳозир ҳам кўриш мумкин. Эшик ўзига хос тарзда очиларди: у ўртасидан ўтказилган ўқда айланарди, у ҳозирги турникетга ўхшаш эди ва эшик ўрнининг фақат ярмини очар эди. Мана шу энсиз те-

шикдан уни ичкарига итариб киргизишди, унга нон ва кўзада сув қолдиришди, кейин уни қоронғиликда, ўзи ўйлаганидек, танҳоликда ташлаб кетишди. Уни ёшлик завқ-шавқларию бахтли муҳаббат чўққисидан шармандалик ва қонли ўлим чоҳига улоқтирган омад чархпадаги ана шундай туйқус тескари айланди, бу Главкка қандайдир ёмон тушга ўхшаб кўринди. Унинг бақувват гавдаси дамламанинг таъсирини бир амаллаб кўтара олди, яхшиямки унинг ярмидан кўпроғини сипқоришга улгурмаган экан. У эс-хушини яна тўплаб олган бўлса-да, бироқ қалби ҳамон мажруҳ эди...

У қаттиқ «ух» тортди. Унинг «ух»ига қоронғилик ичидан кимнингдир овози жавоб берди:

– Бу мудҳиш соатда менга ўртоқ бўлган ким? Сен эмасмисан, афиналик Главк?

– Ҳа, бахтли замонларда мени шундай чақиришарди, энди эса, эҳтимол, отим бошқачадир. Сен ўзинг кимсан, ҳой нотаниш зот?

– Мен Олинфман. Бизни бирга суд қилишди ва битта зиндонга ташлашди.

– Сен ўша даҳрий деб аташган одам эмасмисан? Айт-чи, мана шу одамлардаги адолатсизлик сени худоларга мункир келишга ўргатмадим?

– Афсус! – жавоб берди Олинф. – Ҳақиқий даҳрий мен эмас, сенсан, зеро ягона чин худони сен инкор этасан, мен эса ўз худойимни биламан. Мана шу оғир дамда ҳам у мен билан бирга. Унинг табассуми зулмат қаърини ёриб ўтиб келаяпти. Ажал бўсағасида юрагим мангулик ҳақида шивирляяпти ва мен эзилган руҳим фалакларга парвоз қилиши учун ерни тарк этаман...

– Менга айт-чи, – унинг гапини бўлди Главк, – судда сенинг исмингни Апекид исми билан бирга айтади. Менинг айбдорлигимга сен аминмисан?

– Юракдаги гапларни фақат худо ўқий олади! Аммо сендан гумоним йўқ.

– Кимдан бўлмаса?

– Сенинг айбловчинг – Арбак.

– Охо! Рухимни кўтариб юбординг. Хўш, нима учун?

– Чунки мен бу одамнинг юраги кўмирдай кора эканини биламан. Бунинг устига, унинг марҳум Апекиддан кўркадиган жойи бор.

Шу тариқа Олинф китобхонга олдиндан маълум барча тафсилотларни Главкка сўзлаб берди, – хочга чўқингандан кейин Апекид мисрлик коҳинлар ва Арбакнинг найрангларини қандай фош этишга жазм этгани борасидаги гаплар эди бу.

– Шу боис, – яқунлади Олинф, – Апекид Арбак билан учрашиб қолса, уни алдоқчи деб атар, сириггни очаман деб дўқ урарди, кечки пайт кимсасиз дарахтзордан фойдаланиб, мисрлик газаб ичида унга ҳалокатли зарба берган бўлиши мумкин.

– Шундай бўлганига иймоним комил! – деди Главк суюниб. – Қандай бахт!

– Бечора, бундан сенга нима фойда? Ҳукм чиқиб бўлган. Сен маҳкумсан, гарчи беайб бўлсанг-да, ҳалок бўласан.

– Аммо энди айбсизлигимга қаттиқ аминман, илгари эса телбалигимга бориб, гоҳо ўзимдан шубҳа қилар эдим...

XV боб

ГЛАВК ТАҚДИРИДА ЎЗГАРИШ

Нидияни яна устидан қулф уриб, қамаб қўйишгандан кейин унинг учун вақт ҳаддан ташқари секин ўта бошлади.

Сосий, афтидан, киз уни яна аврашидан кўрқиб, унинг ёнига фақат эртасига келди, егулик ва шароб солинган саватчани қўйди-да, тезгина эшикни қулфладию кетди. Соатлар ўтиб борарди, Главкка ҳукм чиқарилиши керак бўлган кунда Нидия зим-зиё зиндонда тутқунликда ётарди, борди-ю, у қочиб кет-

си, йигитни ўлимдан асраб қолиши аниқ эди. Гарчанд қочишнинг сира иложи бўлмаса-да, нозиккина, аммо жасур ва ақлли бу қиз Главкни қутқаришнинг ягона имконияти унинг қўлида эканини билиб, тушқунликка тўшмасликка ва энг кичик имкониятни ҳам бой бермасликка азму қарор этганди. Аччиқ фикрлар унинг шу-урини хиралаштирмай қолмасди, бироқ у ўзини қўлга олиди, куч тўплаб, шай туриш учун ҳатто тамадди қилиб, шароб ҳам ичди.

У қочишнинг кўплаб йўлларини хаёлидан ўтказди, аммо ҳаммасидан воз кечишга мажбур бўлди. Сосий ўша-ўша унинг ягона умиди, фойдаланиши мумкин бўлган ягона қуроли эди. Қиз унинг иримчи эканини ва қачон бўлмасин, озодликни сотиб олишга муваффақ бўладими ё йўқми, шуни билишга муштоқ эканини ҳам биларди. «Эй, марҳаматли худолар! Унга озодликни ваъда қилиб, уни сотиб олишнинг иложи йўқмикан? — деб ўйларди қиз. — Ахир бунинг учун унинг бисоти етарли эмасми? Унинг ингичка билагида Йона совға қилган билакузуклар бор, бўйнида эса Главк ҳадя қилган тилла занжир осилиб турарди. Қиз Сосийни тоқатсизлик билан кута бошлади. Аммо вақт ўтиб борарди, ундан эса ҳамон дом-дарак йўқ, тоқатсизлик ич-этини кемириб аяблар эди. Шўрлик қиз тиграр эди, ёлғизликка ортиқ бердоши етмаётганди, у оҳ урар, қичқирар, эшикни урар эди. Унинг қичқаришлари атрийда акс садо берарди. Охири Сосий жаҳлидан ғудранганча нима гап-лигини билмоқ учун қизнинг олдига борди:

— Хай-хай! Бу қандай гап? — сўради у кўрсатганда. — Кўп қичқираверма, қизалок, бўлмаса яна овозингга латта тикиб қўйишга мажбур бўламан. Агар овозингни хўжайин эшитиб қолса, нақ бошимда тегирмон тоши юргизади-я.

— Мехрибон Сосий, мени уришма, бунча узок бир ўлим қололмайман, — жавоб берди Нидия. — Қўрқиб кетаяпман. Ёнимда бирпас ўтир. Қўрқма, қочиб кетмайман, сен эшикнинг оғзида ўтира қол, икки кўзинг

менда бўлсин, мен эса жойимдан бир қадам ҳам жилмайман.

Ўзи ҳам гап сотишни яхши кўрадиган Сосий унинг илтимосини қондиришга рози бўлди. Гаплашадиган ҳеч кими йўқ қизга раҳми келиб кетди, ахир ўзи ҳам зеркиб кетган эмасми, кўнгли ийиб, бир йўла дилининг чигилини ёзишга қарор қилди. Нидиянинг гапларини тинглаб туриб, у «узун курси»ни бўсағага қўйди, орқаси билан эшикка суянди ва деди:

– Мен асти бағритошлик қилмоқчи эмасман, сен билан ундан-бундан гаплашсам дейман. Аммо эсингда бўлсин, ҳеч қанақа айёрлик, ҳеч қанақанги найранг кетмайди.

– Йўқ, йўқ. Менга айт-чи, меҳрибон Сосий, соат неча бўлди?

– Кеч кирди, эчки подаси уйга қайтаётибди.

– Эй худолар! Суд нима билан тугади?

– Иккаласи ҳам ўлимга ҳукм этилди.

Нидия қичқириб юборишдан ўзини базўр тийди.

– Ох, худди ўйлаганимдай бўлибди. Уларни қачон қатл қилишар экан?

– Эртага сахнада. Сен бўлмаганингда, хой шумшук қиз, мен ҳам бориб томоша қилган бўлардим.

Нидия деворга суянди. У чидаёлмади, лоҳас бўла бошлади. Аммо Сосий буни сезмади, чунки қош қорайиб қолган ва бунинг устига ўзининг ташвишлари бошидан ошиб-тошиб ётарди. Шундай томошадан қурук қолаётганидан афсусланиб, ҳамон ҳасратидан чанг чиқар, шунча қуллари туриб, ичидан зиндонбонликка уни танлаб олган Арбакдан ёзғиргани-ёзғирган эди. Сосийнинг ҳасратлари авж палласига етганида Нидия ўзига келди. Сосий қизга ачиниб, деди:

– Шунча оҳ-воҳлар тортаяпсан, сенга ичим ачиб кетаяпти! Начора, чидаганга чиқарган дейдилар-ку. Ҳа, сени аяб ўтиришгани йўқ, сенга ҳеч кимнинг раҳми келмаяпти.

– Сосий, озодликка чиқишинг учун сенга қанча пул керак бўлади?

– Қанча дейсанми? Ҳа, айтайлик, икки минг сестерций бўлса керак.

– Худоларга шукур! Ундан кўп эмасми? Мана бу билакузук ва занжирни кўраяпсанми? Улар айтганингдан икки барабар киммат туради. Мен уларни сенга бераман, башартики...

– Мени аврама. Сени қўйиб юборолмайман. Арбак шафқатсиз ва золим. У мени Сарнга улоқтириб, балиқларга ем қилади. Афсус! У ҳолда дунёдаги бор сестерцийлар мени тирилтира олмайди. Итдай яшагандан кўра, арслондай ўлганим яхши.

– Сосий, ўйласанг-чи, сен озод бўласан. Яхшилаб ўйлаб кўр. Мени лоақал бир соатгагина қўйиб юбор! Ярим тунда чиқиб кетаман-да, тонгда қайтиб келаман. Сен мен билан бирга боришинг ҳам мумкин.

– Йўқ, – деди Сосий қатъий. – Битта қул Арбакка қулоқ солмаган эди, ном-нишонсиз йўқолди.

– Аммо қонун бўйича хўжайин қулнинг ҳаётига хўжайинлик қила олмайди.

– Қонун-ку, яхши-я, аммо ундан наф йўқ ҳисоби. Менинг билганим шуки, қонунлар ҳар доим Арбак томонида. Бундан ташқари, мени ўлдирадилар, қайси қонун менга ҳаётимни қайтиб беради?

Нидия аламининг чеки йўқ эди.

– Демак, сира иложи йўқми?

– Сира. То Арбак сени ўзи қўйиб юбормаса, иложи йўқ.

– Агар шундоқ бўлса, – деди Нидия тез-тез, – боси мактубимни лоақал сен олиб бориб берарсан? Буниг учун хўжайининг жонингни суғуриб олмас?

– Кимга?

– Преторга.

– Преторга? Зинҳор! Унда мени суд қилишларини биламан. Қулларни эса калтаклаб сўроқ қилишади.

– Узр, ундай демоқчи эмасдим, «претор» сўзи оғзимдан чиқиб кетди, мен бутунлай бошқа одамни назарда тутган эдим – қувноқ Саллюстийга демоқчи эдим.

– Ҳа! У сенга нега керак бўлиб қолди?

– Главк менинг хўжайиним эди, у мени золим одамдан сотиб олганди. Битга шу йигит менга одам деб қарарди. Энди эса у ўлиши керак. Шундай соатда Главкка унинг жонига ора кирадиган бир юрак борлигини хабар қилолмасам, мен нима деган одам бўлдим? Саллюстий унинг дўсти. У хатимни унга етказди.

– Унинг бу ишни қилмаслигига кўзим етиб турибди. Эртагача Главкнинг ўйлайдиган нарсалари ўзига етарли, сен эса, хой кўр қиз, уни бекорга ташвишга солганинг қолади.

– Менга қара, – деди Нидия, ўрнидан тураркан, – озод бўлишни истайсанми, йўқми? Бу сенинг ўзингга боғлиқ. Эртага кеч бўлади. Ҳеч қачон озодлик бу қадар арзонга сотилмаган. Уйдан билдирмай чиқиб кетиш сен учун чўт эмас. Ярим соатга қадар бемалол қайтиб кела оласан. Озодликка чиқиш учун нахотки шугина ишни қилиш ҳам қўлингдан келмаса?

Сосийнинг юраги дук-дук урарди. Тўғри таклиф, бу ёғи билан унинг нима иши бор? Қайтанга яхши эмасми? Нидиянинг устидан маҳкам кулфлаб қўяди, борди-ю, Арбак унинг йўқлигидан хабар топганида ҳам, бундан қўркмаса бўлади, нима қилибди, эшик кулфлог; сўкса сўқар, жуда осмон узилиб, ерга тушмас. Борди-ю, Нидия мактубида ўзи айтганидан қўпроқ нарсаларни ёзганида ҳам, яъни уни қамаб қўйишганини, Сосийнинг қанақалигини ёзганида ҳам, ҳечқиси йўқ! Хатни Сосий олиб бориб берганини билмайди. Қисқаси, мукофот катта, зарар кичик, хавас қилса арзийдиган таклиф. Сосий ортиқ иккиланиб ўтирмади.

– Бер бу ёққа ялтироқ-палтироқларингни, хатни олиб борганим бўлсин... Йўқ, шошма, сен чўрисан-ку, бу тақинчоқлар сенга эмас, хўжайинингга қарашли.

– Главк менга совға қилган, у эса менинг хўжайиним. Бу ёғи, у энди қандай талаб қила оларди уларни? Улар меңдалигини тағин ким билиб ўтирибди.

– Бўпти, ҳозир сенга папирус қоғози олиб келаман.

– Йўқ, папирус қоғози эмас, пергамент билан темир қалам олиб кел.

Нидия тагли-тугли хонадон кизи эди. Ота-она-си унинг бахтсизлигини енгиллатиш учун нималар қилмас эдилар, кизнинг ўткир зехни эса билимларни маҳкам ушлаб қолар эди. Шу боис, ўзининг кўрлигига қарамай, ҳали болалик чоғидаёқ, гарчи мукамал тарзда бўлмаса-да, мумланган лавҳага ўткир темир қалам билан пайпаслаб ёзишни ўрганиб олганди. Сосий унга пергамент келтирганида, у юнон тилида бир неча сатр жумлани тирмалаб ёзди, бу қарийб ҳар бир олийнасаб италиялик биладиган болаликдаги кадрдон тили эди. Кейин у хатни ип билан обдон ўраб боғлади ва мум билан муҳрлаб қўйди. Хатни Сосийга беришдан олдин у зиндонбонга деди:

— Сосий, мен кўрман ва камоқда ўтирибман. Бирдан мени алдашинг, топшириқни бажармаслигинг, ўзингни хатни олиб бориб топширгандек қилиб кўрсатишинг ҳеч гап эмас. Шундай қилгудек бўлсанг, бошингни тантанали сувратда Немесидага тортиқ қилиб юбораман, жонингни эса — дўзахий кучларга. Ўнг қўлингни менга бер-да, ортимдан такрорла: «Ўзим юрган ер ҳаққи, ўлим ва ҳаёт устидан ҳукмронлик қилувчи табиий ҳодисот қасоскор Орк ва ҳар нарсани кўриб турувчи Юпитер Олимпий ҳаққи қасам ичаманки, ўз ваъдамни виждонан адо этаман ва ушбу мактубни Саллюстийнинг ўз қўлига топшираман! Борди-ю, қасамимни бузгудек бўлсам, осмон ва дўзах қарғиши урсин мени!» Етар. Мен сенга ишонаман, мана бу мукофотинг. Қоронғи тушиб қолди, вақтни кетказма.

— Жуда ғалати қиз экансан, мени қаттиқ қўрқитиб юбординг. Лекин мен сени тушунаман. Борди-ю, Саллюстийни қидириб тополсам, қасамимга биноан хатни унга бераман. Унча-мунча гуноҳларим йўқ эмас, албатта, аммо қасамни бузиш — зинҳор мумкин эмас! Буни аслзода одамларга қўйиб берайлик.

Залворли лўкидонни эшикка обдон суриб ва унга қулф уриб, Сосий кетди. У қалитни камарига осиб олди, ҳужрасига кирди, кенг чакмонига бошдан-оёқ ўраниб олди ва билдирмасдан орқа эшикдан чиқиб кетди.

Кўчада одам кўринмасди. Кўп ўтмай у Саллюстийнинг уйига етиб борди. Дарбон унга хатни қолдириб кетишини айтди, чунки Саллюстий Главкка мотам тутаётган бўлиб, уни зинхор-базинхор безовта қилиш мумкин эмасди.

– Хатни ўз кўлига топшираман деб онт ичган эдим, шундай қилмасам бўлмайди!

Лекин дунё кўрган Сосий берган худога ёкибди деган гапни билмай ўлибдими, дарбоннинг чўнтагига бир неча тангани солиб қўйди.

– Бўпти, – деди дарбон юмшаб. – Кирақол истасанг. Аммо тўғриси айтиб қўяй, Саллюстий қайғусини шаробга фарқ қилишга азм этган. Бирон кўнгилсизлик рўй берса, у хар доим шундай қилади: яхши шаробли, ёғли зиёфат беришни буюради, то бошида шароб ховуридан бошка ҳеч вако қолмагунча ичади.

– Зўр усул экан! Эҳ, бой бўлганга не етсин! Саллюстийнинг ўрнида бўлганимда меникида хар куни кўнгилсизлик бўларди. Хай, мен учун хўжайинингга бир нима де, ана, ўзи келаяпти.

Саллюстий азбаройи ғамга чўкканидан меҳмон кутадиган аҳволда эмасди, бироқ танҳоликда томоғидан шароб ўтиши ҳам қийин эди. Шу боис одатига биноан, сувқли озод қулини чақирди-да, ғалати улфатчилик бошланди. Софдил эпикурчи дам-бадам ох тортар, хўрсинар, йиғлар, кейин эса ташналик билан янги таом ёки тўла косага ташланарди.

– Дўстим, – деди у озод қулга, – бу даҳшатли ҳукм... оҳ!.. Кўзичоғим! Бечора Главким, бу арслоннинг тишлари канақалигини билсанг эди! Хай! Хай! Хай!

Саллюстий аввал йиғлаб юборди, орқасидан ҳикичоғи тутиб қолди.

– Шаробдан ичиб юбор, – деди озод қул.

– Уй совуқлик қилаяпти. Аммо Главк ҳозир бундан совуқроқ жойда! Эртага эрталаб барча эшикларни қулфлаб ташла, қулларимдан биронтаси бу лаънати амфитеатрда бўлмасин. Бўлмасин, бўлмасин!

– Фалерн шаробидан ич, жуда ўзингни олдириб кўйибсан. Худолар ҳаққи, бунчалик куйма. Кулчадан е.

Ана шундай кулай аснода Сосийни куйиб-ёнаётган эпикурчи Саллюстий хузурига кўйиб юборишганди.

– Ҳой, нима гап?

– Мени Саллюстий хузурига юборишди. Мен бир ёш аёл берган мана бу мактубни унга топширишим керак. Жавобини олиб келмасанг ҳам бўлаверади, деган эди. Кетсам майлими?

Танимасликлари учун овозини ўзгартириб ва юзини чакмони билан яшириб фаросатли Сосий шундай деди.

– Худолар ҳаққи, бу кўшмачи экан! Ярамас, тошбағир! Қанақа азада эканимни кўрмаяпсанми? Йўқол! Пандарейдан қолган қарғишлар, илоё, сени ҳам урсин.

– Сосий кетишга чоғланди.

– Хат бор эмиш, ўқийсанми, Саллюстий? – сўради озод кул.

– Хат? Қанақа хат? – деди эпикурчи. Унинг кўзлари вилайлаша бошлаганди. – Жондай дўстимни арслон важиб ташлайман деб турганда... хиқ!.. Кўнглимга шунақа эрмаклар сиғар эканими?

– Яна битта бўғирсоқ е.

– Йўқ, йўқ! Куйиб кетаяпман.

– Олиб бориб ётқизинглар, – буйруқ берди озод кул.

Саллюстий бошини эгиб чуқур тин олганди. Уни ёгоқхонага олиб кетишди, ўзи эса шўрлик Главкка ачиhib, Сосийни бўралаб сўкарди.

Сосий афсус-надоматга ботган кўйи уйига равона бўлди.

– Кўшмачи эмиш, ўзингиз айтинг-чи инсоф билан! – гудранди у. – Саллюстийнинг тили бунча заҳар бўлмаса! Мени каззоб ё ўғри деб атаганида ҳам бир нави эди, келиб-келиб кўшмачи эмишман! Туф! Бунақа ҳақорат ҳар қандай одамнинг кўнглини беҳузур қилиб юборади. Каззоб ўз кўнглини хуш қилгани ёлғон гапиради, ўғри тирикчиликни деб ўғрилик қилади. Ўзингни деб қиладиган бўлмағур ишларингда ҳам хатто қандайдир

фахрли ва доно нарсa бўлади: юракнинг кенглиги, талпинишни хис этасан. Қўшмачилик унақа эмас – у бамисоли бировларга обиёвфон пишириш учун оловга қўйиладиган тувак, меҳмонлар ва ҳатто пасткаш ошпаз бола қўлларини артадиган дастрўмол. Ундан кўра мени падаркуш дегин эди! Аммо у маст эди, нима деётганини билмаётганди. Бунинг устига, мен юзимни тўсиб олгандим. Агар у ким билан гаплашаётганини кўрганида, у мени шубҳасиз, «ҳалол Сосий» ва «ҳурматли одам» деб атаган бўларди. Э, нима бўлганида ҳам нолишимга ҳожат йўқ – мана бу матоҳларни оппа-осон топганимга қойил қолиш керак. Э маъбуда Ферония, мен тез орада озод бўламан! Ана шунда кўрамиз, қани мени қўшмачи дейишга кимнинг ҳадди сиваркин... Факат каттагина пул эвазига демаса...

У жаҳл устида ғудраниб энсиз кўчадан амфитеатр ва унга туташ саройлар томон кетиб бораркан, муюлишда бурилди-ю, бирдан катта оломонга дуч келди. Эркаклар, аёллар ва болалар кулган, гаплашган, қўлларини тез-тез арра қилганча аллақаякка шошар эдилар. Сосий нима гаплигини англайман дегунча шовкинли оқим уни ўз домига тортиб кетди.

– Нима гап? – сўради у ёнида кетиб бораётган ҳунарманддан. – Бу одамлар қаёкка югуриб кетаяпти? Ёки биронта бой пул ё гўшт улашаётирми?

– Йўқ, ундан ҳам кизикрок нарсани кўрамиз, – жавоб берди ҳунарманд. – Валломат Панса элим деганлардан эмасми, ҳаммага виварийдаги йиртқичларни бориб кўришга рухсат берди. Геркулес ҳаққи, эртага улардан биттаси ёруғ дунё билан хайрлашади!

– Чиндан кизик экан! – Шундай дея кул уни тортиб кетаётган оломон билан аста юриб кетди. – Эртага ўйинларни бориб кўролмасам керак, ҳеч бўлмаса йиртқичларни кўриб қолай.

– Яхши қиласан, – деди унга янги таниши, – Помпеяда арслон билан йўлбарсни ҳар доим ҳам кўравермайсан...

БЕШИНЧИ КИТОБ

I боб

АРБАКНИНГ ТУШИ. КУТИЛМАГАН МЕҲМОНДАН У ҲУШЁР ТОРТАДИ

Амфитеатр сахнасидаги қонли ўйинлар арафасидаги даҳшатли тун ўтиб борарди ва Помпеянинг сўнгги куни тонги аста бўзара бошлади. Фивир этган шабада йўқ, ҳаво дим эди. Кампаниянинг кенг далалари пастқамликлари бўйлаб сийрак ва тунд туман ёйилган. Бироқ овга эрта чиққан балиқчилар ҳаво тинч бўлишига қарамай, денгизнинг долғаланаётганини ва бамисоли кўркқандек қирғоқдан қочаётганини, мовий ва ювош, энди сайёҳ қидиргани билан қадимги кенг ўзанини топа олмайдиган Сарн дарёси жилмайган далалар ва хушқад данғиллама ҳовлилар ёнидан маъюс зорланиб оқиб ўтаётганини кўриб ёқа ушладилар. Ер бағирлаб тушган туман узра қадимги шаҳарнинг вақт сийқасини чиқариб ташлаган кўҳна миноралари, уйларнинг қизил черепицали томлари, сонсиз эҳромларнинг устунлари, форумнинг ҳайкаллар ўрнатилган пештоқлари ва зафар арки қад кўтариб турарди. Узоқда, паға-паға туманлар узра водийни қуршаб олган тоғларнинг чўкқилари савлат тўкиб турар, унинг этаклари тонгги осмоннинг алдоқчи ранглари тагига кириб кўздан йўқолар эди. Узоқ вақтдан буён Везувий узра турган булут бирдан ғойиб бўлди, энди тоғнинг мағрур ва улугвор чехраси қовоғини солмай ажойиб манзарани томоша қилар эди.

Хали барвақт бўлишига қарамай, шаҳар дарвозаси аллақачон очиб қўйилганди. Суворийлар ёки арвалар олдинма-кейин шаҳарга кириб келар эдилар ва сон-саноксиз байрамона кийинган пиёдалар овозларининг борича бақариб, қувноқ гаплашар эдилар. Кўчалар қўшни қишлоқлардан келган одамларга ва шаҳарликларга тўлиб-тошган эди; улар сонсиз жонли

қимга айланиб, шовқин ила тез-тез юриб, мудҳиш омоша бўладиган жойга тартибсиз интилмоқда эдилар.

Сал бўлмаса шаҳарнинг бутун аҳолиси сиғадиган амфитеатр хар қанча катта бўлмасин, Кампаниянинг барча бурчакларидан келаётган одамлар тошқини тан-анали воқеаларга қараб шу қадар катталлашиб кетган эдики, ўйинлар бошланишидан анча олдиноқ амфитеатр олдига одамлар оломон бўлиб тўпланиб улгур-анди, уларнинг мавкеларига кўра олдиндан жой ажратиш кўзда тутилмаганди. Суд ва икки жинойтчиға шикарилган ўлим ҳукми шу қадар катта қизиқиш уйғотган эдики, ўша куни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган оломон тўпланганди.

Авомуннос жанубликларга хос жўшқинлик ила бир-бирини туртар, итарар, олға интиларди, бундай ҳолларда ҳозирги италияликларга ўхшаб, бесабрлигига қарамай, хайратомуз даражада тартибга риоя қилган ҳолда ғалати бир меҳмон хотин Арбакнинг овлоқдаги ўйи томон кетиб борар эди. Унинг ғалати кийими-ни, беўхшов юришини ва кескин ҳаракатларини кўриб, ёўловчилар бир-бирини туртар ва жилмаяр эдилар; аммо унинг башарасига қараб туриб, бирдан ранглари ҳув ўчар эди, чунки хотиннинг башараси ўлик тусида эди. Мурдасимон башарасию жанда кийимлари уни шу туришида эски гўрдан тирилиб келган ўликка ўхшатиб турарди. Одамлар индамай, хавотир билан четланар эдилар, у эса шу юриб боришида кўп ўтмай мисрликнинг эшигигача етиб борди.

Бутун шаҳар каби занжи дарбон ҳам бугун одатдагидан эрта турган эди, хотинга эшикни очар экан, тесканиб тушди.

Мисрликнинг бугун уйқуси қаттиқ бўлди, бироқ тонгга яқин кўрган алоқ-чалок тушларидан руҳи анча сийналди. Муздай терга ботиб уйғонди, атрофга алангади ва энсиз, аммо баланд деразадан ёруғлик туша бошлаганини кўрди. Тонг яқинлашиб келарди. У тетикланди, жилмайиб кўзини деразадан олди ва бирдан

рўбарўсида Везувийдаги жодугар кампирнинг кўркинчли башараси, ўлик кўзлари ва қонсиз лабларини кўрди.

– Ох! – кичкириб юборди у, бу муздай манзарани кўрмаслик учун кўллари билан юзини тўсиб. – Нахотки ҳали ҳам ухлаётган бўлсам?

– Йўқ, қудратли Гермес! Ўз дўстинг ва вафодор чўрингни танимайдиган бўлиб қолдингми?

Узоқ сукунат чўқди.

– Хўш, гапир. Нега келдинг?

– Сени оғоҳлантиргани, – жавоб берди жодугар гўрнинг ичидан гапиргандай овозда.

– Оғоҳлантиргани! Нимадан?

– Менга қара. Мана бу малъун шаҳар устига мусибат соя ташлаб турибди. Фурсат ғаниматда қочиб қол. Ўзинг биласан, мен тоғда яшайман, унинг тагида, қадимги ривоятларга кўра, ҳали ҳам олов дарёси оқади. Менинг горимда катта ёриқ бор, сўнгги вақтларда кўшинча чуқурликдан юқорига қараб аста қизил оқим ўрмалаб келаётганини кўроламан, гумбурлаган ва шувуллаган овозларни эшитаяпман. Бугун тунда яна ёриққа қарадим ва оқим энди хира эмас, кўзни қамаштираётганини кўрдим. Ўша ёққа қараб турсам, ҳозиргина менга суйкалиб турган тулким қаттиқ увиллади-да, ерга йиқилди ва нафаси қайтиб ўлиб қолди, башараси шундай куйик бўлиб кетганди. Мен шошиб форга қайтдим. Бирок тун бўйи қояларнинг титраганини эшитиб ётдим, ҳаво тинч бўлса ҳам ер остидаги худди мойсираган арава филдиракларидай, қамалиб қолган шамоллар чийиллаб гижирлар, ташқарига чиқмоқчидай бўлар эди. Тонгда туриб яна ёриқни бориб қарадим, қарасам, ялтироқ оқим қоп-қора тошларни оқизиб келаётибди, оқимнинг ўзи олдингидан ҳам кенгайиб, шиддатланиб, қизилроқ бўлиб кетибди. Шунда мен чўққига кўтарилдим. У ерда каттакон тешик пайдо бўлибди, у илгари йўқ эди, ўша ердан тутун бўралаб чиқаяпти, шунақанги аччиқ тутунки, бўғилишимги оз қолди. Мен тезда форга қайтдим, тиллаларим билан дамламаларимни олдим, кейин шунча

йил яшаб келган масканимни тарк этдим, чунки кадимги этрусск кароматини эсга олдим: «Товнинг оғзи очилса, шаҳар ҳалок бўлади, куйган чўққини тутун топласа, денгиз болаларининг уйларида йиғи ва қайғу бўлади». Ҳар нарсани билгувчи устоз, бу ерни тарк этишдан олдин, ҳузурингизга келдим. Юрагим сезиб турибди, ўн олти йил муқаддам бу шаҳарни таг-туғи билан вайрон этган зилзила янада даҳшатлироқ мусибат арақчиси бўлган эди. Бу деворлар ўликлар салтанати ўзра, сукут билмас дўзах дарёлари ўзра қад кўтарган. Огоҳлангирдим – фурсат ғаниматда қочиб қол!

– Ташаккур, жодугар, қарздор бўлиб қолмайман. Қов анави хонтахтада олтин коса турибди, ол ўшани. Исида кохинларидан бирини ҳисобга олмаганда, аллакимнинг Арбакни кутқариб қолиш хаёлига ҳам келмаганди. Ўчган ёнартов чуқурлигида сен кўрган бу домаглар, – давом этди у ўйчан ҳолда, – шаҳарга завф солаётган аллақандай хатардан дарак бераётир, (у аниқ; эҳтимол, олдингидан ҳам кучлироқ зилзила бўлар. Нима бўлганда ҳам мен бу ердан тезроқ кетимим керак. Эртага барча тадориклар кўриб бўлинади. Сен-чи, Этрурия қизи, йўл бўлмай?

– Мен бугунок Геркуланумга жўнайман, у ердан – денгиз ёқалаб ўзимга янги бошпана қидириб кетаман. Друз дунёда менинг ҳеч кимим йўқ, иккала дўстим – тулки ва илон бўғилиб ўлди. Буюк Гермес, сен менга яна йигирма йил умр ваъда қилган эдинг.

– Ҳа, ваъда қилгандим, – деди мисрлик. – Аммо, айт-чи, жодугар, – сўради у тирсақларида кўтарилиб на хотиннинг юзига қизиқсиниб қараб, – нимага ҳам яшайсан? Ҳаётдан нима завқ оласан?

– Ҳаёт ширин эмас, балки ўлим кўркинчли, – жавоб берди жодугар кескин оҳангда.

Манман мунажжимнинг юраги бир тутам бўлди. У чўчиб тушди, чунки бу сўзлар тўғри нишонга бориб текканди ва ёқимсиз меҳмон хотиндан қутулиш ниятида деди:

– Вақт қараб турмайди. Мен бугунги томошаларга тайёргарлик кўришим керак. Хайр, сингил! Ҳаёт кули устида истаганча завкланавер.

Жодугар қимматбаҳо совғани кийими остига яшириб, кетишга чоғланиб ўрнидан турди. У эшикка етганида ўгирилиб деди:

– Балки ёруғ оламда биз охирги марта кўришиб тургандирмиз. Аммо ўзидан кейин кулни қолдириб, олов қаёққа борарди? Ботқоқ ховуридай, у айланиб юргандир, жаҳаннам ўчоқлари устида титраб тургандир. Жодугар ва кароматгўй, шогирд ва устоз, манфур ва буюк у ерда қайта-қайта кўриша олишади. Хайр!

– Йўқол, қарри қарға! – гудранди Арбак, жодугар эшикни ёпгач; сўнг ташвишли бир ҳолда қулларни битта-битта чақиришга туинди.

Амфитеатрга бормоқчи бўлган одам байрамона кийиниши керак бўлади ва Арбак шу куни айниқса, ҳашам билан кийинди. Оппок туникаси жимжима қиларди; сонсиз тўғаларида дуру гавҳарлар кўзни олади; туникаси устидан шарқона либос кийиб олганди – энг аъло Тир қирмизидан тикилган чакмонсифат чопон; оёғида тасмалари тиззагача айлантириб боғланган кафшда ҳам қимматбаҳо тошлару заррин гуллар зеб бериб турибди. Эҳромдаги одамларни алдаб, Арбак ҳар доим тантанали маросимларда ўзининг ташки кўриниши билан ҳалойиқнинг оғзини очиб қўйишга ҳаракат қиларди, Главкни ҳалок этиб, ўша куни у рақиби ва фош бўлиш қўрқувидан ҳалос бўлиши керак эди, у бамисоли зафар ёки тўй зиёфатига келгандек башанг кийинганди.

Одатда, зодагонлар амфитеатрга қуллари ва озод қуллари ҳамроҳлигида келишарди. Ўз хўжайинлари тахтиравони изидан бориш учун Арбакнинг кўп сонли «аъёнлари» аллақачон саф тортиб туришарди.

Фақат Ионага хизмат қилаётган чўрилар ва Нидиянинг зиндонбони мухтарам Сосий уйда қолишга мажбур бўлишганидан қаттиқ афсусда эдилар.

– Каллий, – деди Арбак унга камар тақаётган озод қулига, – бу шаҳар жонимга тегди. Агар йўлдош ша-

мол бўлса, мен уч кундан кейин сузиб кетмоқчиман. Помпеядан Александрияга қатновчи кемани биласан-а? У бандаргоҳда турибди. Мен уни сотиб олдим. Индин нарсаларни шунга кўчириб олиб ўтамиз.

– Мунча тез? Яхши, бош устига. Арбакнинг амри – вожиб. Унинг васияси Иона-чи, у нима бўлади?

– У мен билан кетади. Хуллас, хаммаси тайёр! Об-хаво қалай?

– Дим ва булутли. Тушга бориб каттиқ жазирама бўлса керак.

– Шўрлик гладиаторлар! Жиноятчиларга ундан ҳам ёмон бўлади. Пастга туш-да, қулларга айт, чиқаверишсин.

Арбак ёлғиз қолгач, ўз хонасига ўтди, у ердан айвон орқали кўчага чиқди. Унинг кўзи амфитеатрга шошаётган одамларга тушди, кичкириқлар ва шовқин кулоғига чалинди – оромбахш сояда ўз қондошларининг қийналганларини кўриб, томошабинлар дилларининг чигилини ёзишлари учун арқонларда улкан чодир тортишаётган эди. Бирдан қандайдир қиска, даҳшатли, ғайриоддий овоз янгради – бу арслон ўкириги эди. Оломон жим бўлиб қолди. Бирок кўп ўтмай қувноқ кулги кўтарилди – хаммани ҳайвонлар шохининг очликдан тоқатсизлангани завқлантириб юборганди.

– Ҳайвонлар! – бидирлаб деди Арбак нафрат билан. – Кошки сизлар шундай қотил бўлсангиз! Мен ўзимни химоя қилиб одам ўлдирдим, сизлар эса қотилликдан томоша ясаяпсизлар.

Шундай деб, у Везувий томонга ташвишли қараб қўйди. Унинг ён-бағридаги тоқзорлар ям-яшил товланиб турарди. Абадият сингари қудратли, сокин тоғ тинч осмонга азод бўй чўзган.

«Зилзила бошланишидан олдин бисотимда бир оз вақт бор», – ўйлади Арбак ва орқасига бурилди. Сирли папирус қоғозлари ва юлдузлари жадвали ётган хонтахта ёнидан ўтар экан, кўнглидан шу гаплар кечди: «Юксак санъат! Каромат рўёбга чиққан ва хатар

ўтиб кетгандан буён менинг сенга бир марта ҳам ишим тушгани йўқ. Нега ҳам тушсин? Шу дамдан бошлаб йўлим ёркин ва тоза эканини биламан-да. Ахир бу ўз исботини топмадимиз? Йўқолинг, шубхалар, йўқол, хей ачиниш! Юрагимда фақат иккитагина ҳавас қолган — олий мансаб ва Иона!

II боб

ГЛАДИАТОРЛАР

Сосий, хатинг Саллюстийнинг қўлига тегди деб хисоблайвер, дея ишонтирган Нидия умидларга тўлиб ўтирарди. Саллюстий, албатта, имилламайди ва преторийга боради, улар мисрликнинг уйига келишади, мени озод қилишади, Кален зиндонининг эшигини синдиришади. Бугун тундаёқ Главк озод бўлади.

Аммо, афсуски, тун ўтди, тонг отди, унинг қулоғига атрий ва перистилдаги шошиб юрган одамлар ва кишиларнинг овозларидан бошқа ҳеч нарса чалинмади — куллар байрам тадоригини кўрмоқда эдилар. Кейин Арбакнинг амирона овози эшитилди, қувноқ мусиқа янгради ва афиналикнинг ўлим азобларини томоша қилиш учун амфитеатр томонга тантанали юриш бошланди.

Арбак бошлаб кетаётган намойиш аста-аста ва тантанавор юриб борарди. Ҳамма тахтиравонлар ва аравалардан тушадиган жойга етганда мисрлик энг олийнасаб томошабинлар кирадиган эшик томонга ўтди. Унинг қуллари оломон билан аралаш-қуралаш бўлиб кетди ва худди бизнинг ҳозирги опера театримиздагига ўхшаб, бир ходим улардан чиқталарини олди-да, ўзларининг авомунносга аталган жойларига қўйиб юборди. Арбак ўтирди ва улкан амфитеатрни лик тўлдирган бетокат оломонга кўз югуртирди.

Юқоридаги ярусда, яркираган кийимлардаги хотинлар эркаклардан алоҳида ўтирар эдилар ва бу ярус рангин гулзорга ўхшарди; улар томошабинларнинг

энг сергап қисми эканини гапирмаса ҳам бўлади, кўп одамларнинг нигоҳлари, айниқса ўриндикларда ўтирган ён бўйдоқларнинг нигоҳлари уларга қадалган эди. Пастдаги ўриндикларда бойлар ва муътабар зотлар, шаҳар ҳокимлари, сенаторлар ва чавандозлар жойлашган. Саҳнага олиб чиқадиган йўлнинг кирёқларидаги мустаҳкам тўсиқ девор йиртқичларнинг чиқиб кетишига ишон бермасди ва улар тўппа-тўғри суйри шаклидаги, кўм тўшалган ва қурбонлари мунтазир турган майдонга чиқиб келар эди. Саҳнани қуршаган ва ундан қиялама қилиб ўриндиклар кўтарилиб кетадиган девор бу жойларга мўлжалланган томоша тасвирлари туширилган рисмлар билан безатилган эди. Бутун амфитеатр бўйлаб кўзга кўринмас қувурлар ётқизилганди, улардан куннинг энг жазирама соатларида муздек ва хушбўй сув оқилиб, томошабинлар устига сочиларди. Хизматчилар ҳамон бутун амфитеатрни қоплаб олувчи улкан чодирни тортиш билан овора эдилар. Бу қулай кашфиётни Кампания аҳолиси ўзимиз топганмиз, деб фахрланар эди. Веларий оппоқ апулия¹ жунидан тўқилган ва эндор кизил йўллар билан безатилган эди. Хизматкорларнинг тажрибасизлигидан ё кўтариш мосламаларининг носозлигиданми, чодирни ўша кунни тузук қилиб тортиша олмади. Бу ҳар доим осонликча битадиган иш эмасди ва катта маҳоратни талаб қиларди — чодир шу қадар катта эдики, шамол эсган кунда уни тортиш учун озмунча жасорат ва куч-қувват керак бўлмасди. Бироқ кун ғоят тинч эди, хизматчилар ўзларининг нўноқликларини яширишга ҳеч қандай баҳона йўқ эди ва амфитеатр тепасида мато бир-бирига улашмай қолгани боис катта тешик очилиб қолганида, томошабинлар норози бўлиб ниққира бошлашди.

Бу томошани ўзи уюштирган Эдил Пансанинг мунаффақиятсизликдан ҳаммадан кўп жаҳли чиқаётганди. У куйиб-пишиб, терга ботиб, азбаройи жигибийрон

¹ Апулия — Италиянинг жанубидаги вилоят. Бу ерда: шу жойда ишлаб чиқарилган маҳсулот номи. (Тарж.)

бўлганидан бўралаб сўкиб, фармойишлар бериб юрган хизматчилар бошлиғини боплаб жазолашга азму қарор қилди.

Бирдан говур тинди, хизматчилар ишни тўхтатишди ва чодир ҳамманинг эсидан чиқди, чунки карнайларнинг баланд ва жанговар садоси остида сахнага гладиаторлар чиқиб келмоқда эди. Уларнинг хотиржамлиги, мушаклари ва қуролларидан томошабинлар завқ олишлари, шунингдек бу хаяжонли онларда сўнгги нарх ҳақида келишиб олиш учун улар суйри сахнада аста-секин ва вазмин юриб борар эдилар.

– Оҳ! – деди бева Фульвия, Пансанинг хотинига мурожаат қилар экан; улар иккаласи ҳам олдинга энгашиб олганди. – Ҳов анави баланд бўйли гладиаторни кўраяпсанми? Кийимлари жуда кулгили эканми?

– Ҳа, – деди жавобан Эдилнинг хотини мамнун ҳолда, чунки у ўйиннинг барча иштирокчилари исми ва нуфузларини билар эди. – Бу ретиарий. Кўриб турганингдек, у уч тишли паншаха ва тўр билан қуролланган, битта ҳам зирх киймаган, фақат эгнида туникаю бошида чамбар. У жуда ҳам кучли, Спор билан олишади, ҳов анави думалоқ қалқон ва қиличли баҳайбат гладиатор билан. Ҳамма кўрсин деб ҳозир бошига дубулға ҳам киймабди, башараси жуда ҳам хунук, бироқ жангга сипарини тушириб киришади.

– Қилич ва қалқонга қарши тўр ва уч тишли найза билан урушиб бўларканми?

– Бунча содда бўлмасанг, азизим Фульвия! Айни ретиарий баъзида қулай ҳолатда бўлади.

– Ҳув анави хушрўй гладиатор ким? Ўзиям шундай ечиниб олибдики, уяласан қараб. Аммо, Венера ҳаққи, жудаям хушқомат экан!

– Бу ёш Лидон, сахнада янги. Худди ўзига ўхшаб кийинган, тўғрироғи, ечинган ҳов анови гладиатор Тетраиднинг жангта таклифини шартта қабул қилибди. Авваллига улар юнон расмига кўра цестларда жанг қилишади, кейин эса зирхлар кийиб, қилич ва қалқонларни қўлга оладилар.

– Чинакам мард, бу Лидон! Ҳамма хотинлар унинг олбатта галаба қозонишига ишонади.

– Аммо тажрибали одамлар бошқача ўйлайдилар: Клодий унинг рақибига бирга учни қўяди.

– О, Юпитер! Нақадар гўзал! – деди бева, икки гладиатор тўла қуролланиб, югурик ва чиройли отларда саҳнани айланиб чиққанда.

Улар кейинроқ ўрта аср жўмардлари тутган найзатар ва думалоқ қалқонлар билан қуролланган эдилар; уларнинг зирҳлари темир чивиклардан жуда айёрона гўкилганди, аммо фақат сонларию ўнг қўлини қоплаб турарди, холос; калта, тиззагача етар-етмас уст кийими ниҳоятда ранг-баранг ва нафис эди; яланг оёқларига шишак кийиб олган бўлиб, тўпикдан сал юқоригача гасмалар билан боғлаб қўйилганди.

– А-ҳа, Клодий, кўрдингми? Гладиаторинг чайқалаяпти! Яна зарба, ҳа, у йиқилаяпти, йиқилаяпти!

– Аммо у заминдан куч олаяпти. У яна сакраб турди, юзи қонга бўялгани билан иши йўқ.

– Юпитер-момақалди роқ сочувчи ҳаққи, Лидон енгади! Қара, у қанақа зарбалар тушираяпти! Қаншарга гуширилган бу зарба ҳўкизни ҳам йикитади! Тетраид кулади! Ана, у яна кулади, туролмаяпти, туролмаяпти – тайёр, тайёр!

– Тайёр, – такрорлади Панса. – Олиб боринг уларни, зирҳларни кийиб, қиличларни олишсин.

– Олийнасаб эдитор, – дейишди хизматчилар, – Тетраид ўзига келолмас деб қўрқаяпмиз. Аммо биз уни ўзига келтиришга уриниб кўрамыз.

– Бўла қолинглар.

Карахт ва хушсиз гладиаторни олиб кетган хизматкорлар бир неча дақиқадан кейин нохуш хабар олиб қайтишди. Улар Тетраиднинг ҳаётидан хавотирда эдилар: унинг саҳнага қайтишига ортиқ ҳеч қандай умид қолмаган эди.

– Ундай ҳолда Лидон захирада турсин, – деди Панса. – У биринчи ер тишлаган гладиатор ўрнини олади ва волиб билан жанг қилади.

Томошабинлар қийқириқлар билан буни маъкулладилар, кейин яна жимиб қолишди. Карнай баланд овозда янгради. Тўрт нафар ёвкур гладиатор жангга шай бўлиб, бир-бирига юзма-юз туриб олди.

– Сен бу римликларни биласанми, азизим Клодий? Улар машхур гладиаторларми ё аллақандай чиртинг-пиртингларми?

– Эвмолп яхши қиличбоз, аммо жуда ҳам биринчилардан эмас, дўстим Лепид. Анови бўйи пастроғи Непимни эса ўзим ҳам энди кўриб турибман. Лекин у бир римлик гладиаторнинг ўғли, яхши гимнасияда таҳсил олган; улар чакқонлик кўрсатишига шубҳа қилмайман. Лекин менинг ўйинларга қизиқишим қолмади – бой берган пулларимни қайтариб ололмайман, мен хонавайрон бўлдим. Падарига минг лаънат бу Лидоннинг! Унинг бундай чакқон ва абжир ўйин кўрсатиши ҳеч кимнинг хаёлига келмаганди.

– Бўпти, Клодий, кўшам қуйинаверма, сенга ўзим ёрдам берганим бўлсин, мана шу римликларингга сен хоҳлаганча пул тикаман.

– Эвмолпга ўнга қарши ўн минг кўясанми?

– Йўғ-е! Ахир Непимнинг саҳнага биринчи марта чиқиши! Йўк, йўк, бу жуда кўплик қилади.

– Хўп, саккизга қарши ўн бўладими?

– Бўлади.

Бу пайтда юқориги ўриндиклардан биттасида изтироб билан олишувни кузатиб, бир одам ўтирарди. Лидоннинг кекса отаси худодан кўрккани ва азбаройи ташвишланганидан ўғлининг қандай жанг қилишини кўргани келганди. Ёт, шафқатсиз одамлар орасида, кўпол оломон ичра ёлғиз ўтирганча атрофда нималар бўлаётганини сезаётгани ҳам, кўраётгани ҳам йўқ эди. Унинг икки кўзи ботир ўғлида эди. Ўғли икки бор йиқилганида ҳам у чурк этиб садо бермади, фақат ранги қув оқариб, титрар эди. Бироқ Лидоннинг ғалаба қилганини кўрганда хали бу ғалаба ишнинг бошланишигина эканидан, хали даҳшатли жанг олдинда турганидан беҳабар ҳолда, қаттиқ қичқириб юборди.

– Ботир болажоним! – деди у, ёшларини артиб.

– Бу сенинг ўглингми? – сўради ундан ўнг ёқда тирган давангирдай йигит. – У яхши олишди. Кўрайик-чи, бу ёғи қандок бўларкин. Эшитдинг-а, у биринчи волиб билан жанг қилиши керак. Ҳа, бобой, худоларга ёлвор, ишқилиб, унга римликлардан биронтаси билан ёки анави девкомат Нигер билан олишиш тўғри селиб қолмасин.

Медон ўтирди-да, қўллари билан юзини ёпиб олди. Энди томошаларнинг унга қизиғи қолмаганди – Лидонларда иштирок этмасди. Аммо шу он унинг миясидан бир фикр йилт этиб ўтди: йўқ, қизиғи бор – ахир биринчи йиқилганининг ўрнига Лидон тушади-ку. Қария гитраб кетди ва олдинга энгашган, тишларини қисганча бутун вужуди кўзга айланиб, сахнага тикилди.

Аввал ҳамманинг эътиборини Нигер ва Спор ўргасидаги олишув тортди – томошабинлар, айниқса, шунақа жангларни ёктиришарди, чунки улар катта санъатни талаб этар ва одатда охири фожиали якун гонар эди.

Гладиаторлар бир-бирларидан анча узокрок туриб олишганди. Спорнинг юзини дубулға тўсиб турарди, бироқ Нигернинг ғазабнок ва жиддий чехраси ҳамманинг нигоҳини ўзига қаратганди. Улар бир-бирларига тикилганча бир неча лахза тек туришди, кейин эса Спор ҳозирги қиличбозлар қуролини ўйнатиб қиличбозлик қилгандай, қиличини рақибининг кўкрагига мўлжаллаганча аста-секин, эҳтиёткорлик билан унга яқин бора бошлади. Ўнг қўли билан тўрни йиғар экан, йилтиллаган кичик кўзларини Спордан узмай Нигер чекина бошлади. Спордан деярли бир қулочгача яқин борганида ретиарий олдинга сакради ва тўрни отди. Тезлик билан эгилиб, гладиатор ундан қутулиб қолди. У ғазаб билан тантанавор кичкирди-да, ўзини Нигерга отди, аммо Нигер тўрни орқага қайтариб тортди-да, уни елкасига ташлади ва сахна теварагидан шу қадар тез югуриб кетдики, Спор ҳар қанча чиранмасин,

унга етиши амримахол эди. Яғриндор гладиаторнинг баҳайбат рақибини қувиб етишга беҳуда чиранаётганини кўриб томошабинлар қотиб-қотиб кулар, кийқираар эдилар, аммо шу аснода уларнинг эътиборини римликлар ўртасидаги олишув ўзига тортди.

Аввал улар бир-бирларига яқин келишди, аммо эҳтиёт бўлиб ҳаракат қилишганидан жанг суст борарди ва томошабинлар ўз эътиборларини Спор билан унинг рақибини ўртасидаги олишувга қаратишлари мумкин эди, бироқ энди римликлар жунбушга келиб, чинакамига жанг қила бошлаган эдилар – улар гоҳ бир-бирига ташланиб, гоҳ орқага чекинар, иккала томон ҳам кучлар тенг бўлиб қолганда тажрибали жангчиларга хос тарзда пинхоний эҳтиёткорлик билан яна ҳужумга ўтар эди. Бироқ, ана, улардан ёши каттаси Эвмолп Непимни бикинидан жароҳатлади. Томошабинлар кийқираиб юборишди. Ленид опноқ оқариб кетди.

– А-ҳа! – деди Клодий. – Жанг деярли тугади. Борди-ю, Эвмолп энди эҳтиёт бўлиб олишгудек бўлса, унинг рақибини аста-аста қонини йўқотади.

– Лекин, худога шукур, у эҳтиёткор эмас. У Непимни ер тишлатади. Марс ҳаққи, у Непимга зарба берди! Ана, дубулғаси яна жанғирлаб кетди! Клодий, мен ютаяшман!

– Бундан ошиқ ўйнаганим минг марта аъло эди, – гудранди Клодий. – Афсус, амфитеатрда фирром ўйин қилолмайсан!

– Спор! Спор! – қичқираиб юборди томошабинлар, Нигер бирдан тўхтаб, тўрни иккинчи марта, аммо муваффақиятсиз ирғитганди.

Бу сафар у тез чекинолмади – Спорнинг қиличи ўнг оёғини чуқур яралаганди; у энди қоча олмасди, Спор дабдурустдан унга ташланди. Лекин катта вазн ва узун қўллар ҳамон Нигерга устунлик бериб турарди; уч тишли найзани маҳкам ушлаганча бир неча дақиқа яхши ҳимояланиб турди. Энди аста ва қийналиб ҳаракат қилаётган рақибини Спор тезда айланиб ўтишга

уринарди. Бирок бир пайт у хушёрлигини йўқотиб, бихайбатнинг жуда яқинида пайдо бўлиб қолди; Спор зарба бергани кўлини кўтарган ҳам эдики, уч тишли найза унинг кўксига санчилди. У чўккалаб қолди. Иккинчи лахзада машъум тўр уни чирмаб олди. Уч тишли найза зарбаси остида у тўлғониб, қутулиб чиқиш унун беҳуда уринарди. Тўр орасида ерга қон оқа кетди. Кўлларини тушириб, у таслим бўлди.

Ғолиб ундан тўрни олди ва уч тишли найзага сунганча нима дер экан, дея томошабинларга қаради. Мағлуб ҳам хира ва аянчли нигоҳи билан амфитеатрни кузатиб чиқди. Бирок барча қаторлардан, барча ўриндиқлардан унга фақат бешафқат, қатъий кўзлар қараб турарди.

Қичкириқлар тинди, унинг ўрнини босиқ ғовур эгаллади. Сўнг сукунат чўкди, аммо бу ўз бешафқатлиги билан дахшатли сукунат эди. Биронта ҳам қўл, ҳатто ёл қўли ҳам, шафқат аломатини қилмади. Спорни шуш кўрмас эдилар; бу олишув халойикни жунбушга келтиргани сабаби – Нигер яраланган эди. Сохта ўйинлар томошабинларнинг меъдасига тегиб кетганди, улар қон кўришга интиқ эдилар, биринчи қурбонни талаб этмоқда эдилар.

Қисмати ҳал бўлганини гладиатор англаб турарди: на ёлворарди, на оҳ-вой қиларди. Халойик унинг қилимини талаб қилмоқда эди. Сўнгги зарбани қабул қилиш учун у итоаткорона бошини эгди. Ретиарийнинг уч тишли найзаси дафъатан ва ишончли ўлдира олмаслиги боисидан саҳнага тунд, дубулғаси туширилган адам қалта қиличини ўйнатиб кириб келди. Битта-битта қадам ташлаганча қовоғи солиқ жаллод ҳамон чўккалаб турган гладиатор олдига келди, чап қўлининг бошига қўйди, қиличини кўтарди, томошабинларга кўз югуртирди – ким билсин, сўнгги лахзада улар шафқат қилишар, аммо барча бармоқлар ҳамон пастга қаратилиб турарди; қилич ҳавода ярақлади, пастга пўнғиди, гладиатор қумга ағдарилди, бир силкинди-да, қотди-қолди – у ўлган эди.

Унинг жасадини тезда судраб, дарвозадан олиб чиқиб кетишди ва полярий деб аталадиган қоп-қоронғи ҳужрага келтириб ташлашди. Бу орада римликлар ўртасидаги олишув ниҳоясига етиб бўлганди. Эвмолп ўзининг унча катта тажрибага эга бўлмаган рақибини ҳалокатли яралади ва ўликларнинг мунгли масканида янги қурбон пайдо бўлди.

Энди улкан оломон гивирлаб қолганди, ҳамма мамнун ҳолда «ух» тортиб қўйди ва жойлашиброк ўтириб олди. Кўзга ташланмас қувурлардан муздек фавворалар отила бошлади. Вужудлари яйраб, одамлар бир-бирларига таассуротларини изҳор қила кетишди. Эвмолп дубулфасини олди ва пешонасини сидирди; унинг жингалак сочлари, калта соқоли, кўркам римча чехраси ва чакноқ қора кўзлари ҳамманинг ҳавасини келтирмоқда эди. У бардам, тўрт мучаси соғ, кучга тўлиб-тошиб турарди.

Бир оз жимликдан сўнг эдитор эълон қилиб айтдики, Нигер яралангани боис энди сахнага чиқолмайди, ўлган Непимнинг ўрнини Лидон эгаллайди ва Эвмолп билан жанг қилади.

– Бирок, Лидон, – қўшимча қилди у, Лидонга юзланиб, – борди-ю, ўзининг ботирлигини исботлаган мана бу римлик билан олишишни истамасанг, йўқ дейишинг мумкин. Эвмолп сенга рақибликка тайинланган эмасди. У билан жанг қила оласанми-йўқми, ўйлаб ол. Борди-ю, ютқазсанг, сени шонли ўлим кутади, агар ютиб чиқсанг, мен ўз маблағимдан мукофотни икки баравар ошириб бераман.

Ўриндиклардан олқишлаган қийқириклар янгради. Сахнада турган Лидон амфитеатрга кўз югуртирди; хув баланддаги жойда юзи бўздай оқариб кетган отасига кўзи тушди. У бир зум иккиланди. Йўқ! Цестабозларда ғалаба оз эди – у ҳали биронта ҳам мукофот олгани йўқ, отаси эса ҳамон қул!

– Муҳтарам Эдил, – деди у қатъий оҳангда, – мен жангга тайёрман. Мен шахримиз шаънини қўллаб-

қувватламоқчиман, шонли ланистамиз шогирди мана бу римлик билан куч синашмаса бўлмайди.

Томошабинлар янада қаттиқроқ қийқиришди.

– Биттага қарши тўртни қўяман, Лидон ютқазади, – деди Клодий Лепидга.

– Биттага қарши йигирмага ҳам рози эмасман: ахир Эвмолп Ахиллнинг ўзи-ку, мана бу шўртумшук бўлса холир тухумдан чиккан.

Эвмолп мийиғида кулганча Лидонга қараб қўйди, эшитилар-эшитилмас нафасини ичига тортди – унинг раибига раҳми келаётганди, бироқ жанг одатига кўра у яна қахрли тусга кирди.

Мана, сўнгги олишув етиб келди, шундан кейин сазнага йиртқичлар чиқиши керак, ҳар иккала гладиатор дубулгаларини тушириб ва қиличларини яланғочлаб, бири-бирига юзма-юз турарди.

Шу он хизматкорлардан бири преторга мухрланган пойғирни тутди. Претор пойғирни очди, ўқиб чиқди ва чехрасида ҳайрат акс этди. У хатни яна бир бор ўқиб чиқди ва гудраниб: «Бу мумкин эмас! Шунақа нарсга хаёлига келган бўлса, демак у эрта сахардан ичиб олган экан-да!» – деди ва пойғирни наридан-бериб бир четга қўйди-да, диққат билан олишувни кузата бошлади.

Томошабинларнинг нафаси ичига тушган Эвмолп уларга ёқарди, аммо Лидоннинг мардлиги ва Помпея ланистасининг шаъни ҳақидаги унинг мағрур сўзлари халойиқнинг юз-кўзича уни юксакка кўтариб юборганди.

– Ҳой, чол! – деди Медонга унинг қўшниси. – Ўзидинга мана бу римлик билан олишиш қийин бўлар-ов! Аммо парво қилма – эдитор уни ўлдиргани қўймайди, халойиқ ҳам: ахир шундай ботирни кимнинг кўзи кияди! Ҳа! Мана буни зарба дейдилар. Аммо у бошлаб чап бериб қолди, Поллукс ҳаққи! Сол, сол, Лидон! Улар нафас ростлагани тўхташди. Нималар деб менирляясан, бобой?

– Дуо ўқияпман, – жавоб берди Медон умидвор оҳангда; энди у сал хотиржам эди.

– Дуо эмиш, шу ҳам гап бўлди-ю. Худолар одамларни булутга ўраб жанг майдонидан олиб чиққан замонлар ўтиб кетган. О, Юпитер, зарбани қаранглар! Биқиндан, у биқиндан киради, эҳтиёт бўл, Лидон!

Томошабинлар бир сесканиб тушди. Бошига келиб тушган қаттиқ зарбадан Лидон чўккалаб қолди.

– Тайёр! – чинқириб кичкирди аёл овози.

Бу йиртқичлар жиноятчилардан бирини парча-буриш қилишига интиқ бўлиб ўтирган ҳалиги ёш аёлнинг овози эди.

– Жим бўл, нодон! – деди Пансанинг хотини. – У яраланмаган!

– Афсус, шу вайсаки Медон чолнинг чакагини ўчирган бўларди-я, – минғирлади ёш аёл.

Шу пайтгача маҳорат ва ботирлик билан ҳимояланиб келаётган Лидон пихини ёрган римликнинг жонжаҳди билан тушираётган зарбалари остида холдан тоя бошлаганди; унинг қўллари зилдай бўлиб қолган, кўзлари тинган, оғир-оғир ва қийинчилик билан нафас оларди. Ракиблар нафасларини ростлаш учун бир зум тўхташди.

– Йигитча, – деди унга Эвмолп аста, – таслим бўлиб қўя қол. Сенга озгина жароҳат етказаман-да, сен қуролингни туширасан. Эдитор билан томошабинлар сен томонда, жангдан сен шараф билан чиқасан ва ҳаётингни сақлаб қоласан.

– Отам қул бўлиб қолаверсинми! – минғирлаб деди Лидон. – Йўк! Ё ўламан, ё унга озодлик келтираман.

Кучлар нотенг эканини ва ҳаммаси энди тўсатдан ва жонжаҳд билан қилинган тазйиққа боғлиқ эканини англаб турган Лидон ғазаб билан Эвмолпга ташланди. Римлик эҳтиёткорлик билан чекинди, Лидон яна олдинга ташланди, аммо Эвмолп чап бериб қолди, қилич унинг совутидан сирғалиб ўтди ва шу лахзада, Лидоннинг кўкси очик қолганида римлик қилични зирхнинг

чокига санчди. У қаттиқ яраламоқчи эмас эди, бироқ Лидон ҳолдан кетиб ва қийналиб, олдинга йиқилди; тиф унинг баданига чуқурроқ кириб бормоқда эди. Эв-мол қилични суғуриб олди. Лидон қаддини ростлашга ҳаракат қилди, қиличини тушириб юборди, гладиатор-га қуролсиз қўли билан қулочкашлаб зарба берди-да, сахнага юзгубан йиқилди. Томошабинлар ва эдитор бир бўлиб шафқат аломати берилди. Хизматкорлар Лидон-нинг олдига югуриб келишди-да, унинг дубулғасини ечишди. У ҳали нафас оларди; у ғазабнок кўзларини душманига тикди. Гладиатор хунари унинг чехрасига ўз мухрини аллақачон босиб бўлган ва ажал соя ташлаб турган бу чехрада нафрат қотиб қолганди. Сўнг у жон талвасасида инграб, титраб, кўзини юкорига кўтарди. У эдиторга ҳам, унга шафқат тилаётган томошабинлар-га ҳам қарамаётганди. У уларни кўрмаётганди – гўё уни қатта бўшлиқ камраб олгандай эди. Фақат бўздай сипок, изтиробдан буришган юзни таниди, оломон гу-виллаши орасида биргина аламли қичкирикни эшитди. Унинг чехрасидаги шиддат ғойиб бўлди, ўғлига бўлган майин ва нафис ифода бир қарра ёғду ташлаб ўтди, кейин у ҳам изсиз ўчиб, тунд тус олди. Бирдан унинг чехрасини олдингидай қаҳр ва қатъият эгаллаганди. У бошини кумга қўйди.

– Олиб боринглар уни, – деди Эдил. – У ўз бур-чини бажарди.

Хизматкорлар Лидонни полярийга олиб кетишди.

– Шон-шарафнинг азалий қисмати шу бўлиб кел-ган! – гудранди Арбак ва унинг амфитеатрга ташла-ган нигоҳида шундай нафрат тўла эдики, бу нигоҳга тўқнаш келган ҳар қандай одамнинг нафаси ичига ту-шиб кетарди ва бир туйғу қолган барчаси – хурофий гўрқувни босиб кетарди.

Хушбўй фавворалар яна отила бошлади, хизматкор-лар сахнага янги қум сочишга киришиб кетишди.

– Арслонни қўйиб юборинглар ва афиналик Главк-ни келтиринглар, – деди эдитор.

Шу топ амфитеатрга гўристон жимлиги чўкди. Ҳамма қаттиқ интизорликда қотиб турарди, вужудлари-ни чуқур даҳшат чулғаган бўлса-да, вожаб, бу даҳшат одамлар учун қандайдир ёқимли эди!

III боб

САЛЛЮСТИЙ. НИДИЯНИНГ МАКТУБИ

Ўша куни тонг саҳарда Саллюстий уч марта уйғонди ва ҳар гал бугун дўстининг ҳалок бўлишини эслаб, чуқур ух тортарди-да, ўзини чалғитиш учун яна уйкуга кетарди. Унинг ҳаётдаги ягона мақсади ўзини кўнгилисиз воқеалардан олиб қочиш бўлиб келган, борди-ю бунинг иложи бўлмай қолса, у, ҳеч бўлмаганда, уни унутишга ҳаракат қиларди.

Охири у ўрнидан туриб ўтирди ва ҳар доимгидек тўшаги ёнида сеvimли озод қулини кўрди. Фасоҳат билан сўзлашни жонидан яхши кўрадиган Саллюстий эрталаблари ўрнидан туришидан олдин бир-икки соат китоб мутолаа қилар эди.

– Бугун мутолаа кўнгилга сизмайди! Тибул ҳам керак эмас! Пиндар ҳам керак эмас! Пиндар! Эвоҳ! Унинг номининг ўзиёқ менга ўйинларни эслатади – ахир уларни шафқатсиз саҳнамиз мерос қилиб олган-ку. У ёқда томоша бошланиб бўлгандир?

– Анча бўлди, Саллюстий! Карнайлар овози, оломоннинг тапир-тупурини нахотки эшитмаётган бўлсанг?

– Ҳа, ҳа, лекин худоларга шуқур бўлсинки, мен пинакка кетган эдим, бу ёнбошимга ағдарилишим билан яна кўзимни уйку олибди.

– Гладиаторлар анчадан бери саҳнада бўлишса керак, хойнаҳой.

– Шўрликлар! Қулларимдан ҳеч бири у ёққа бормадимми?

– Йўқ, албатта: ўзинг қаттиқ тақиқлаб қўйгандинг-ку.

– Яхши. Тезроқ кеч бўла қолсайди! Анови столд
 ганака хат экан?

– Буми? Э-ха, буни сенга кеча алламаҳалда бир,
 биз олиб келганди, унда сен ғирт... ғирт...

– Маст эдим, ўқиёлмадим, шундайми? Хечқиси йўқ,
 у шошилинч хат бўлмаса керак.

– Очайми уни, Саллюстий?

– Ха, балки менга эрмак бўлар. Шўрлик Главк!

Озод кул мактубни олди.

– Юнонча ёзилган экан, – деди у. – Биронта
 ўқимишли хонимдан бўлса керак, хойнахой. – У хатга
 ўз югуртирди, бироқ кўр қиз тирнаб ёзган қинғир-
 ғийшиқ сатрларни ҳадеганда англаёлмади. Кейин юзи-
 да ҳаяжон акс этди. – Ё қодир эгам! Аслзода Саллюс-
 тий! Нима қилиб қўйдик! Эшит! «Чўри қиз Нидиядан
 Главкнинг дўсти Саллюстийга. Мени Арбакнинг уйида
 зиндонда ушлаб туришибди. Преторнинг олдига югур.
 Мени озод қилиб ол, биз ҳали ҳам Главкни арслоннинг
 сөзидан қутқариб қола оламиз. Бу ерда бир маҳбус
 бор, унинг кўрсатмалари афиналикни оклаши мумкин.
 У жиноятга гувоҳ бўлган ва қотил эркинликда юр-
 танини, бу ярамасдан ҳеч ким гумон қилмаётганини
 исботлаб бера олади. Бир дақиқани ҳам зое қилма!
 Унинг билан қуролланган одамларни олиб кел, чунки
 паршилик кўрсатишлари мумкин, зиндон эшигини син-
 дириш учун яхши темирчи ҳам ола кел. Ўтган-кетган
 авлиёлар ҳаққи, отангнинг арвоҳи ҳаққи, тезроқ бўл,
 мактни ўтказма».

– Буюк Юпитер, – деди Саллюстий, титраб. –
 Айни шу бугун, эҳтимолки шу соатда у ўлади. Нима
 қилиш керак? Тез преторнинг олдига бориш керак!

– Бундан фойда йўқ. Претор ҳам, эдил Панса ҳам
 ўйин ташкилотчилари – оломон ер-кўкка сиғмайди!
 Оломон эса ўйинни қолдириш тўғрисида ўйламайди
 ҳам. Энди уларни тўхтатиб бўлмайди. Бундан ташқари,
 агар очикчасига ҳаракат қилинса, айёр мисрлик бундан
 набардор бўлиб қолади. У эса буни яширишдан ошқора
 манфаатдор! Йўқ! Хайриятки, барча қулларинг уйда...

– Тушундим, – унинг сўзини бўлди Саллюстий. – Тезда кулларни қуроллантир. Кўчаларда ҳеч ким йўқ. Биз тез Арбакнинг уйига бориб, маҳбусларни бўшатамиз. Тез! Тезрок! Хой, Дав! Кийимларим билан кафшимни, қоғоз билан қаламни келтир: мен преторга Главкни қатл этишга шошмай туришини сўраб хат ёзаман, бир соатдан кейин эса биз, эҳтимол, унинг айбсизлигини исботлармиз... Мана, тайёр. Чоп, Дав, буни амфитеатрдаги преторга олиб бор. Қара, хатни унинг ўз қўлига топширишсин. Энди эса, эй худолар, менга ёрдам беринглар ва мен Эпикурни ёлғончи деб эълон қиламан!

IV боб

ЯНА ГЛАДИАТОРЛАР

Главк ва Олинфни қоп-қоронғи зиндонга ташлашди, бу ерда одатда сўнги даҳшатли олишувни пойлаб ётган жиноятчилар сақланарди. Қоронғиликка ўргангач, улар бир-бирларининг юзларини ва кўзларини чулғаб олган ошпоқ рангни фарқлай бошлаган эдилар, уларга башаралари бадтар ўлик тусига киргандай ва қўрқинчли бўлиб кетгандай туюлиб кетди. Аммо ҳар иккаласи ҳам ўзларини маҳкам тутмоқда эди, уларнинг лаблари каттиқ қимтилганди. Бирининг садоқати, иккинчисининг ғурури, ўз беайблигини англаши ва эҳтимолки бир-бирларини ўзаро қўллаб-қувватлашлари уларни қурбонларга эмас, балки қахрамонларга айлантирганди.

Ниҳоят эшик ғирчиллаб очилди ва деворларга одам соялари тушди.

– Афиналик Главк, чиқ, вақт-соатинг битди, – деди баланд овоз. – Арслон сенга мунтазир.

– Мен тайёрман, – жавоб берди афиналик. – Оғам ва дўстим, кел, кучоклашайлик! Мени дуо қил ва алвидо!

Насроний ёш мажусийни кўксига босди, унинг манг-лайн ва юзларидан ўпди, дамлама таъсиридан хали

б. тамом ўзига келмаганидан очик ҳавога чиққанида чўйкалиб кетиб, сал бўлмаса йиқилиб тушаёзди. Хизматкорлар уни ушлаб қолишди.

– Ўзингни тут! – деди биттаси. – Сен ёш ва кучлисан. Сенга қурол беришади. Дадил бўл, сен хали елгишинг ҳам мумкин.

Главк жавоб бермади, бироқ ўзининг заифлигидан урилиб, жон-жаҳди билан ҳаракат қилди ва ўзини тутиб олди. Эгнида лунгидан бошқа ҳеч нима йўқ эди. Унга мой суртишди, қўлига темир қалам тутқазишди (шу ҳам қурол бўлди-ю!) ва саҳнага олиб чиқишди.

Юнон ўзига қадалиб турган ўн минглаб одамни кўрди-ю, ўлим ҳақида ўйламай қўйди, кўрқув изсиз қўйиб бўлди. Унинг оппоқ юзига қизиллик югурди, у кўздени ғоз тутди. Хушбичим ва чайир гавда, қатъий, аммо газабдан холи чехра, унинг ҳар бир ҳаракатидан, кўзларидан, қимтилган лабларидан манаман деб турган нафрат ва саркашлик Главкни ватани ва унинг дини мардлигининг жонли тимсолига айлантирганди – бу битта қиёфадаги ҳам қахрамон, ҳам худо эди!

Уни саҳнага олиб чиқишганида унинг жинояти олдида норозилик ва даҳшатга тўла ғала-ғовур кўтарилди, бироқ ҳаял ўтмайёқ қарийб ҳамдардона сукунат чўкди; барча томошабинлар баб-баравар нигоҳларини саҳна ўртасида турган катта панжарали қутига қаратдилар. Бу ичида арслон бўлган қафас эди.

– Венера ҳаққи, бугун жудаям кун иссиқ бўлди! – деди Фульвия. – Ҳолбуки, офтоб йўқ. Бу аҳмоқлар қидирни ҳам дурустроқ тортишмаган экан-да.

– Ҳа, иссиқ. Кўнглим беҳузур бўлиб кетаяпти, ҳозир ўзимни ташлаб юбораман, – деди Пансанинг хотини; ҳатто у ҳам бошланиши керак бўлган курашни кўтавериб, тоқати тоқ бўлиб кетганди.

Бир кеча-кундуздан бери арслонга овқат беришмаганди ва эрталабдан бери у қафасда безовталаниб айланарди, буни назоратчи очлик азоби қийнаётганга йўярди. Бироқ арслоннинг кўриниши хийла ювош эди,

кўпроқ хуркаётганлиги сезилиб турарди; у мунгли улиб кўйди, бошини эгди, панжара симлари орасидан хавони хидлади, сўнг яна сакраб тушди-да, шундай бир ваҳшиёна ўкирдик, бутун теварак-атрофни ларзага солиб юборди. Энди у қафасда бурнини симлар орасига тикқанча жим ётарди, бурун катаклари керилиб кетган, нафасидан сахнадаги кумлар учар эди.

Панса бўздай оқариб кетган, лаблари титрар эди; у атрофга ташвишли кўз солди, тараддудланди. Томошабинлар тоқатсизликдан қичкиришга тушган эдилар. У ишора қилди, қафас ортида турган назоратчи аста эшикни очди ва арслон дахшатли ўкирганча ташқарига отилиб чикди. Назоратчи хайвонлар шохини унинг ўлжаси олдида қолдириб, панжарали йўлак орқали сахнадан кетишга шошилди. Арслонни қарши олишга тайёрланиб, Главк ўтириб олди ва заиф умид ичида ўзининг миттигина ялтироқ куралини кўтарди, кўзга берилган аниқ бир зарба (иккинчи зарбани беролмаслигини у биларди) қутурган душманининг миясини ишдан чиқариши мумкин эди.

Бироқ арслон гўё жиноятчини пайкамаётгандек эди — ҳамма ҳайратдан ёка ушлади.

У сахна ўртасида такка тўхтади, ёлларини хурпайтирди ва бетоқат хавони хидлай бошлади; сўнг олдинга отилди, аммо афиналикка эмас. У йўрғалаб сахнани айланиб чикди, худди қочиб чиқишга йўл қидираётгандай атрофга олазarak боқарди; уни томошабинлардан ажратиб турган девордан ошиб ўтишга бир-икки уриниб кўрди ва бунинг уддасидан чикмагач, шохона қудратли ўкирик ўрнига надоматли улиб кўйди. Унинг авзоида ҳеч қанақа ғазаб ё очлик аломати кўринмасди, думи ҳам у ёндан-бу ёнга қаттиқ-қаттиқ урилиш ўрнига қум устида чувалиб ётарди, кўзи Главкка тушганида эса, у бепарволик билан тесқари қараб олар эди. Охири, афтидан, қочиб чиқишдан умидини узди, шекилли, ириллаганча қайтиб қафасга кирди ва ётиб олди.

Аввалига арслоннинг бепарволигидан таажжубга тушган томошабинлар энди унинг қўрқоклигидан

ачиқлана бошлаган эдилар. Ҳеч кимнинг Главкка ичи ачмай қўйганди.

Панса назоратчини чақирди.

– Бу қанақаси? Найзани ол, уни қафасдан хайдаб чиқса-да, эшикни ёшиб қўй.

Кўркиб кетган, ундан кўра кўпроқ хайратга тушган назоратчи буйрукни бажаришга кириша бошлади, бироқ шу топ амфитеатр эшикларининг биридан каттик кичкирик янгради. Шовкин, ғала-ғовур кўтарилди, атрофни норозилик хайкириқлари тутиб кетди, гап нимадалигини англатувчи баланд овоз янграганда эса ҳамма бирдан сенаторлар жойи олдида сочлари тўзиган, хаёсираган, терлаб кетган, ҳолдан тойган Саллюстий пайдо бўлди.

У дарҳол саҳнага қўз ташлади.

– Афиналикни олиб чиқинглар! – кичкирди у. – Тезроқ бўлинглар, акс холда, бегуноҳ одам ўлиб кетади! Мисрлик Арбакни ушланглар – Апекиднинг қотили уша экан!

– Ақлингни едингми, Саллюстий! – деди претор ўрнидан тураркан. – Бу нима деганинг?

– Айт, афиналикни олиб чиқиб кетишсин! Тезроқ, бўтмаса унинг конини сен ноҳақ тўккан бўласан! Претор, бунинг учун императорга ҳаётинг билан ўзинг жавоб берасан! Мен кохин Апекид ўлимига гувоҳни олиб келдим. Йўл беринглар! Четланинглар! Одамлар, Арбакка қаранглар – ана у! Кохин Каленга йўл беринглар!

Очлик ва ўлим чангалидан хозиргина тортиб олинган, юзлари оппоқ оқариб кетган, озган, лунгилари осилиб, қўзлари хиралашган, ҳолдан тойган Каленни қўллар қўлтиқлаганча Арбак ўтирган каторга олиб келишди. Халоскорлар йўл-йўлакай уни озиклантиришга ушгурган эдилар, боз устига қасос олиш фикри унга куч бағишламоқда эди.

– Кохин Кален! Кален! – кичкирарди оломон. – Наҳотки бу ўша бўлса? Йўқ, бу мурда-ку!

– Ҳа, бу коҳин Кален, – деди претор совук оҳангда. – Гапир, Кален.

– Мисрлик Арбак – коҳин Апекиднинг қотили. Унинг қандай ўлдирганини мен ўз кўзим билан кўрдим. Бу ҳақда гапириб бериш учун худолар мени у ташлаган зиндондан, зулматдан, очликдан ўлиб кетиш даҳшатидан қутқардилар! Афиналикни озод этинглар – у бегуноҳ!

– Арслоннинг унга тегмагани шундан экан-да! Мўъжиза! – қичқирди Панса.

– Мўъжиза! Мўъжиза! – уни қўллаб-қувватлади оломон. – Афиналикни олиб чиқинглар! Арбакни сахнага олиб кириглар!

Бу ҳайқириқ чор-атрофдан акс садо берди ва денгизгача бориб етди.

– Арбакни сахнага олиб кириглар!

– Главкни олиб кетинглар, аммо қоровул қўйинглар унга, – деди претор. – Худолар биздан мўъжизаларини аяшмаяпти. Кален, Исида коҳини, айт, Арбакни Апекиднинг ўлимида айблайсанми?

– Ҳа.

– Қотиллик қандай содир бўлганини кўрдингми сен?

– Претор, иккала кўзим билан кўрдим...

– Ҳозирча етарли – қолганини судда сўзлаб берасан. Мисрлик Арбак, айбловни эшитдинг. Нега индамайсан? Жавоб бер!

Ҳамманинг нигоҳи аллақачондан бери Арбакка қадалган эди, бироқ Саллюстий ва Кален пайдо бўлганида уни қамраб олган саросималикни яширишга улгурган эди. «Арбакни сахнага олиб кириглар!» – деган ҳайқирикни эшитиб, у титраб кетди, қорача юзи яна оқариб кетди. Шундай бўлса ҳам у ўзини дарров ўнглаб олди. Атрофга мағрур қаради-да, преторга ҳар доимгидай хотиржам ва амрона тусда жавоб берди:

– Претор, бу айблов шунчалик бемаъники, жавоб беришга ҳам арзимаydi. Менинг биринчи айбловчим, Саллюстий – Главкнинг яқин дўсти, иккинчи-

си – кохин. Мен унинг либоси ва рутбасини ҳурмат қиламан, аммо сизлар Каленни биласизлар. У шунчалик очкўзки, унинг очкўзлиги мақолга айланиб кетган. Бундай одамни сотиб олиш унчалик кийин эмас. Претор, мен ўзимнинг айбдорлигимга иқрор бўлмайман!

– Саллюстий, – деди ҳакам, – сен Каленни қаердан топдинг?

– Арбакнинг тағхонасидан.

– Мисрлик, – деди претор, хўмрайиб, – демак, кохинни тағхонага ташлашга журъат қилибсан-да? Нима учун?

– Гапимни эшит, – жавоб берди Арбак, ўрнидан тураркан. У бу сўзни жуда хотиржам айтди, холбуки унинг юзида хаяжон аломатлари сезилиб турарди. – Бу одам олдимга келди-да, агар мен унга бойлигимнинг ярмини бермасам, ҳозир сизлар эшитган айбловни бўйнингга кўяман, деб дўк урди. Мен уни инсофга чақирдим, аммо у айтганида туриб олди... Ҳим бўлинглар, илтимос, кохинга айтинглар, сўзимни бўлмасин! Олийҳиммат претор ва сизлар, шаҳар ақли! Мен бу ерда мусофирман ва гарчи виждоним пок бўлса-да, кохиннинг гувоҳлигидан ҳаётим барбод бўлиши мумкин эди. Мен кўрқиб кетдим, ҳазинамни кўрсатмоқчи бўлган киши бўлиб бу одамни эиндонга алдаб олиб бордим, уни ўша ердан топиб олишган. То ҳақиқий жиноятчи устидан чиқарилган ҳукм ижро этилмагунча ва Каленнинг дўқлари кучини йўқотмагунча мен уни ўша ерда саклаб туришга қарор қилдим. Бор-йўқ гап шу. Балки мен охирини ўйламай қолган бўлсан, аммо ўз ҳуқуқини ҳимоя қилишига қаршилик кўрсатувчилар борми бу ерда? Борди-ю, мен айбдор бўлсам, нега бу одам судда чурқ этмади? Ўша пайтда у хали эркинликда эди-ку. Нима учун мен Главкини айблаганимдан кейинок у мени фош этмади? Претор, у шу саволларга жавоб берсин! Қолган барча масалаларда мен ўзимни конун кўлига топшираман ва ҳимоя қилишини сўрайман. Олиб кетсинлар айбловчи

билан айбдорни, мен қонуний суд қарорига бажонидил бўйинсунгайман.

– У ҳақ, – деди претор. – Ҳой, посбон, Арбакни олиб кетинглар ва Каленни кузатинглар! Саллюстий, сен айбловинг учун жавоб берасан. Ўйинни янгидан бошлаймиз.

– Канакасига! – деди Кален, оломонга мурожаат қилиб. – Наҳотки Исидага шундай бўхтонлар қилинса? Наҳотки Апекиднинг қони ўша-ўша қасосга чакираверади? Наҳотки ҳакам хозирок одил ҳукм чиқаролмай, жиноятчи яна кутулиб қолса? Наҳотки арслон ўзининг қонуний насибасидан бебаҳра қолади? Маъбуда! Сезиб турибман, менинг тилим билан маъбуда ваҳий келтираяпти! Арбакни саҳнага олиб тушинглар, саҳнага!

Азбаройи ғазабдан беҳол бўлиб, у жон талвасасида ерга қулади; унинг оғзидан кўпик чиқди, у чинданам ғайритабиий қудратга эга одамга ўхшаб кўринарди. Унга қараб туриб, томошабинлар сесканиб тушишди.

– Маъбуда унга илҳом берди! Мисрлик саҳнага олиб туширилсин!

Минглаб одамлар санчиб турди-да, пастга отилди. Улар мисрликнинг устига бостириб кела бошладилар. Эдилнинг амирона кичқириклари, преторнинг қонунни ҳурмат қилиш керак дея томоқ йиртишлари бир пулга чикқанди. Томошабинлар кутуриб кетишганди, энди улар қондан сармаст бўлиб, яна қонга ташна эдилар; шафқатсизлик хурофотдан устун келмоқда эди. Ўз қурбонларининг кўз олдиларида турганини кўриб, улар қонунга бўйсунишни унутган эдилар. Бу рим вилоятлари учун ғоятда хос ва мос бўлган ярми қуллардан иборат жоҳил оломон эди. Преторнинг буйруғи довул остида қолган камиш поясидай бўлиб қолганди; шундай бўлса-да, унинг амри билан посбонлар зодагонлар ўтирган пастки ўриндиқларни оддий фуқаро ўтирадиган юқориги ўриндиқлардан ажратиб турувчи йўлаккача сиқиб келишди. Бу ликилдок девор олдида одамлар

тўлкини бир зумга тўхтади ва Арбак қисмат чехрасига сўнги марта кўз ташлай олди. У ғазаб ва дахшат ичра гўрурини унутганди, у ғуфрон ураётган оломонга қараб турарди ва бирдан айнаи боши узра, чодирнинг кенг ёриғидан у шундай бир нарсани кўриб қолдики, шу нарсани унинг эсини йиғиб олишига ёрдам берди.

У қўлини кўтарди. Унинг кибрли чехрасида амиронини ва тантанавор ифода зоҳир бўлди.

– Қаранглар! – кичқирди у момақалдироқдек овоз билан оломон гўрурини босиб. – Қаранглар, худодар бегуноҳнинг тарафини олаяшти! Қасоскор Орkning қасамқоқлари ёлғон гувоҳларнинг кулини кўкка совурашасан!

Оломон юқорига қаради ва Везувий чўққиси узра тўлқан чинор шаклидаги булут кўтарилаётганини кўриб, қўрқиб кетди; унинг танаси қора, шохлари эса оловли бўлди ва мана шу олов дам сайин раңгини ўзгартирарди: у гоҳ кўзни олар даражада ёркинлашар, гоҳ кип-қизил бўлар, гоҳ яна чарақлаб, кўзни қамаштирарди.

Гўристон жимлиги чўқди, уни аввал арслоннинг, андан кейин вивариядаги йўлбарснинг ўқириги бузди. Ўлар табиатнинг қаттиқ ғазабидан дарак бермоқда эдилар.

Аёллар чинқира бошлашди, эркаклар жимгина бир-бирларига қарар эдилар. Шу аснода ҳамма оёқлари устидаги ер силкинаётганини, амфитеатр деворлари титирлаётганини сизди, узоклардан қулаб тушаётган тошларнинг қасир-қусур овозлари кулокка чалинди, яна бир тахзадан сўнг тоғ устида турган булут ўз қорнидан шундай қизиган тош аралаш кул дўлини ёғдирганча пиддат билан тўғри шаҳар устига бостириб кела бошлади. Бу дахшатли дўл ҳамма жойга – жижғанақ бўлган муззорларга, бўм-бўш кўчаларга, амфитеатрларнинг ўзига ёғмоқда эди, денгизда сув фаввора каби отиларди.

Оломон Арбакни зумда унутди, ҳамма факат ўзининг оломон қолишини ўйларди. Одамлар қочишга тушди-

лар, улар бир-бирларини туртар, қисилар, талпинар эдилар. Улкан оломон йиқилганларни боскилаб, дод-фарёд кўтариб, сўқиниб, дуолар ўқиб ва вовайлолар қилиб, сонсиз эшиклардан чиқа бошлади. Аммо қаёққа кочиш керак? Айримлар янги зилзилани кутиб, бор кўр-кутларини олиш ва фурсат ганиматда шаҳардан чиқиб кетиш учун уйга шошар эдилар: бошқа бирлари дапқур-дапқур ёғиб турган кул ва тошлар дўлидан кўркиб, тўғри келган жойга – энг яқиндаги уйларгами, эҳромларгами, кошоналаргами кириб яширинар эдилар, ишқилиб очик хавода қолиб кетишмаса бўлгани. Бироқ тепаларидаги булут тобора қорайиб, катталашиб, дахшатли равишда қуюқлашиб борарди. Гўё зулматли тун кўққисдан кундуз салтанатига бостириб киргандай.

V боб

ГЛАВК ЗИНДОНДАН ЧИҚАДИ

Соқчилар карахт бўлиб қолган, ҳамон ўз бахтига ишонмаётган Главкни амфитеатр деворидаги бир кичикроқ меҳробга олиб ўтишиди ва устига енгил кийим ташлашиди. Чор-атрофда одамлар қайнар, уни табриклар, ҳайрон бўлар эдилар. Ташқаридан бетоқат кичкирик эшитилди, халойиқ йўл очди ва қайсидир яхши одам етаклаб келган кўр киз ўзини Главкнинг оёқларига отди.

– Мен кутқардим сени! – хўнграб йиғларди у. – Энди ўлсам ҳам розиман!

Аммо бу мутаассир манзара юқорида тасвирлаганимиз офат туфайли бўлиниб қолди.

– Вулқон! Зилзила! – овозлар келарди ҳар ёқдан.

Главк ва Нидияни ўз холларига ташлаб, соқчилар бошқаларга қўшилиб чопиб кетишди.

Хатарни англаб, валломат афиналик дарҳол Олинфни эслади. Демак худолар уни йўлбарсдан сақлаб

толганлар. Нахотки бу ерда, зиндонда унинг пешонасига бундан-да оғирроқ азоблар билан ўлиб кетиш эзилган бўлса? Главк Нидиянинг кўлидан тутиб, ички ўлаклардан тезда насроний ётган зиндонгача етиб келди. Олинф чўкка тушганча ибодат қиларди.

– Тур ўрнингдан, дўстим! – қичкирди Главк. – Чоп, қочиб қол! Кўрмаяпсанми – табиатнинг ўзи сени овоз қилди.

У дол қараб турган насронийни зиндон ичидан судраб чиқарди-да, яқинлашиб келаётган булутни кўрсатди, булут тобора қорайиб бормоқда ва ерга тош дўлларини ёдирмоқда эди. Ҳамма томондан қичқириқлар ва чопатган оломоннинг дод-фарёдлари тутиб кетганди.

– Бу худойимнинг кўли! Худога шукур! – деди Олинф шукроналик билан.

– Чоп! Одамларингни қидириб топ-да, улар билан бирга жон сақла. Хайр!

Главк ҳам Нидия билан бирга ҳар бир қадамда ҳалокатли хатар хавф солиб турган шаҳар бўйлаб чошиб кетди. Афиналик кўр қиздан Ионанинг ҳали ҳам Арбакнинг уйида эканини билиб олди. Қизгинани қутқариш учун у ўша ёкка шошди. Мисрлик уйда қолдирган оз сонли қуллар амфитеатрга йўл олиб, Саллюстийнинг қуролланган бир гуруҳ аскарларига йўл кўрсата олмас эдилар, вулкон отила бошлагач эса, улар кулоклари чиппа битиб ва юраклари ёрилиб, уйнинг энг олис бурчакларига кириб кетишганди. Ҳатто баҳайбат ҳабаш ҳам эшик олдидаги ўз жойини ташлаб кетганди. Нидияни эшик тагида қолдириб, унга Ионанинг хонаси қаердалигини кўрсата оладиган ҳеч кимни учратмай, атрийдан югуриб кетди. Қоронғилик шунчалик тез қуюқлашиб борардики, у йўлни базўр топиб борарди. Гулчамбарлар билан безатилган устунлар титрар ва чайқалар эди; очик перистилга кул сония сайин кўпроқ тўкилмоқда эди. Главк зинадан чопиб чикди-да, хансираб, баланд овозда Ионани чақира бошлади. Айвоннинг энг тўридан қизнинг овози қулоғига чалинди.

Олдинга ташланиш, деворни ёриш, Ионани қўлларига кўтариб олиш ва у билан уйдан қочиш йигит учун кўз очиб-юмгунчаликда бўладиган иш эди. У Нидия турган жойгача етиб борган эди ҳамки, кадам товушлари қулоғига урилди ва Арбакнинг товушини таниди. У бойликлари билан бирга Ионани ҳам олиб, бу худонинг қаҳрига учраган шаҳардан қочиб кетиш учун қайтиб келганди. Бироқ атроф шу қадар қоронғи эдики, гарчи жуда яқин турсалар-да, душманлар бир-бирларини кўришмаётганди ва Главк мисрликнинг оппоқ либосини элас-элас илғамокда эди, холос.

Главк, Иона ва Нидия олға шошар эдилар. Қасққа? Энди икки кадам наридан ҳам ҳеч нарсани кўриб бўлмаётганди ва қоронғилик бутун борлиқни ютиб юборганди. Улар даҳшатли номаълумлик қуршовига тушиб қолган эдилар, Главк ҳозиргина халос топган ажал ҳам, афтидан, фақат қиёфасини ўзгартирган ва янги қурбонларга кўз тиккан эди.

VI боб

КАЛЕН ВА БУРДОН. ДИОМЕД ВА КЛОДИЙ

Жамиятнинг асос-негизини чинакамига ларзага солган ногаҳоний ҳалокат маҳбусни ҳам, зиндонбонни ҳам озод қилиб юборди. У претор тайинлаган соқчилардан Каленни халос қилди. Оломон ва зулмат қохин ва унинг ҳамроҳларини ажратиб юборгандан кейин у журъатсиз одимлар билан ўз маъбудаси эҳроми томон шошилди. Йўлда, бутунлай қоронғи бўлишдан сал олдин кимдир унинг кийимидан тутди ва хиркироқ овозда қулоғи устидан деди:

– Жим! Кален! Бу не кўргулик бўлди!

– Ҳа, отамнинг боши ҳаққи! Аммо сен кимсан? Юзингни яхши кўролмаёяпман, овозинг эса нотаниш.

– Наҳотки Бурдонни танимаган бўлсанг? Уял-е!

– Эй худодар! Қоронғилик қуюқлашиб кетаяпти! Қара, анави даҳшатли тоғ устида чакмоқлар қанақанги чақаяпти! Худди раксга тушаётгандай. Аид эркинликка етилиб чиққан.

– Бекорларни айтибсан! Бунақа аҳмоқона нарсаларга ишонмайсан-ку, Кален! Ҳозир биз бойиб кетишимиз унун энг қулай пайт бу.

– Бу нима деганинг?

– Менга қара! Сенинг эҳромингда олтин ва турли-туман кимматбаҳо буюмлар тўлиб-тошиб ётибди. Юр, ёриб уларни олайлик, кейин эса шартга денгизга борамиз – кемага чиқиб оламиз. Бугун истаган нарсангни вила оласан, ҳаммаси ўзи қўлингга кириб турибди.

– Тўғри айтасан, Бурдон. Жим! Орқамдан юр. Ёҳинмисан ё йўқми, энди сени ким билиб ўтирибди? Ҳаммасини ўртада бўлашиб оламиз.

Эҳром ҳовлисида меҳроблар атрофида қохинлар уй-малашиб юрарди; улар йиғлар, ёлворар, ерга бош урар эдилар. Ҳали уларга ҳеч нарса таҳдид қилмаганида улар бошқаларни лақиллатиб юрар эдилар, бошларига офат ёғилиб турган айна вақтда эса ўзлари фирт бидъатчига айланиб қолганди. Кален улар ёнидан ҳовлининг жанубий қисмида ҳозир ҳам кўриш мумкин бўлган уйга ўтди. Бурдон унга соядай эргашиб келарди. Қохин шамни ёқди. Столда қурбонлик зиёфати сарқитлари – шароб ва таомлар бор эди.

– Икки кундан бери туз тотмаган одамнинг ҳатто мана бундай кунда ҳам иштаҳаси қарнай бўлади, – ёлдоранди Кален ва очкўзлик билан ўзини овқатга урди.

Мазкур ярамасларнинг тубан ғаразғўйликларидан даҳшатлироқ ва қабихроқ бирор нарсани тасаввур этиш қийин эди, зеро, очкўзлик туфайли пайдо бўлган жасоратдан жирканчроқ нарсанинг ўзи йўқ. Дунё тагидан зил кетганида ўғрилик ва шаккоклик тантана қилади! Табиий офат инсондаги иллатларни нақадар даҳшатли тусга солмайди!

– Бас қилсанг-чи энди, барака топкур! – деди Бурдон токатсизланиб. – Қип-қизил бўлиб кетдинг, кўзларинг ҳам пешонангга ирғиб чиқди.

– Умримда бунақа очқамаган эдим. О, Юпитер. Бу қанақа овоз бўлди? Сув шовуллаяптими? Нахотки мана бу булут оловга қўшиб қайноқ сув ҳам сочаётган бўлса? Ҳа! Қичкириқларни эшитаяпман. Энди эса жимиб қолди. Қара, нималар бўлаяпти.

Қудратли тоғдан энди қайноқ сув отилиб чикмоқда эди. Чўғдай кулга қоришиб, сув дам-бадам кўчаларга отилиб тушарди. Исида кохинлари илоҳларни кўкларга кўтариб беҳуда шарафлашга уринганча хозиргина меҳробларга ёпишиб турган ховлига катта-катта харсангни думалатиб қудратли тошқин ёпирилиб кирди. Сув кохинларнинг эгилган бошларига келиб тушди ва уларнинг фарёдлари – ажалдан, жим бўлиб қолишгани – абадиятдан дарак эди. Кул ва қоп-қора балчиқ меҳробларга чапланди, ерни қоплади ва жасадларни дафн этди.

– Улар ўлди, – деди Бурдон. Юраги ёрилганча у ўзини орқага, том остига отди. – Хатар шу қадар яқин деб ўйламагандим.

Икки малъун бир-бирига қараганча тик турар эди, юраклари гуп-гуп ураётгани эшитилиб турарди. Шеригига қараганда очкўзроқ ва кўрқокроқ Кален биринчи бўлиб ўзига келди.

– Ишни тезроқ битириб, қочиб қолиш керак, – деди у шивирлаб, ҳатто ўз овозидан кўрққанча.

У остонадан хатлади, тараддудланди, сўнг ўз қавмлари мурдалари ёнидан чўғдай ерни босганча ибодатхонага кирди-да, Бурдонни чақирди. Бироқ собик гладиаторни калтироқ босиб, орқага тисарилди.

«Яна яхши, – ўйлади Кален. – Менга кўпроқ тегади».

У шоша-пиша жавоҳиротдан кўтарганича олди-да, ўртоғи тўғрисида ортиқ ўйламай, жуфтакни ростлади. Тўсатдан чаккан чакмоқ ёруғида бўсағада қимир этмай

турган Бурдоннинг кўзи ўлжаси овирлигидан букилиб, очиб кетаётган кохинга тушди. Бурдон журъатини ўплади-да, унинг ортидан отилди, бироқ шу он кулнинг бутун бир тошкини осмондан тўғри эҳром устига олиб тушди. У яна ортга чекинди. Атроф зим-зиё бўлиб қолди. Кул эса ҳамон устма-уст келиб тушмоқда эди; кул гарамлари ўсиб борар, улардан бадбўй, нафаси бўғувчи буғ кўтариларди. Бурдон бўғила бошлади. Жон-жаҳди билан қочмоқчи бўлди, бироқ ўша захоти кул эшикни босиб тушди – малъун кичкириб юборди ва қайнок балчикдан ўзини олиб қочди. Энди қандай очиб чиқади?

У очик жойга чиқиб ололмас эди, бироқ чиқиб ололганида ҳам барибир қўрқув унинг оёқ-қўлларига сиқан солиб қўйганди. Демак, энг яхшиси, жойидан қимирламаслиги керак: бу ерда ҳеч бўлмаганда тепадан тани том химоя қилади. У ўтирди ва тишларини қисди. Аста-секин заҳарли буғлар хонани тўлдирди бошлади. Унинг нафаси қайта бошлади. У ёқ-бу ёққа аланглаб, бу ерда кохинлардан бири қолдирган қурбонлиқ болганини кўриб қолди. Болтани олди-да, жон-жаҳди билан теворни ўйишга ҳаракат қила бошлади.

Бу пайтга келиб кўчалар деярли ҳувиллаб қолганди, одамлар уйларига яширингани шошар эдилар. Пасткам қойлар кулга тўла бошлаганди, бироқ гоҳ у, гоҳ бу ердан қочоқларнинг хорғин қадам товушлари кулоққа галинарди, чақмоқнинг мовий ёғдусида ёки йўлларини қритишга ҳаракат қилган машъалаларининг хира нурида уларнинг оппоқ, аянчли чехралари кўриниб қоларди. Бироқ дам-бадам тўсатдан бостириб келган ва ўша захоти ғойиб бўлган қайнок сув, кул ёки шамол эпкини бу оловларни ҳам, уларга кўшиб одамларнинг сўнгги умидини ҳам ўчирар эди.

Геркуланум дарвозасига олиб борадиган кўчадан икки букилганча апил-тапил одимлар билан Клодий орилиб борарди. «Шаҳардан чиқиб олсам бўлгани, – ўйларди у, – у ёқда, дарвоза ортида, албатта, аравалар

бор, Геркуланумгача эса қўл чўзса етади. Меркурийга шукур, йўкотадиган хеч нарсам йўк, мен бор жойда хаммаси меники».

– Хой-й! Ёрдам беринг! Ёрдам беринг! – кичқирди кимнингдир кўркувли овози. – Йиқилиб тушдим, машъ-алам ўчиб қолди, кулларим мени ташлаб кетишди! Мен Диомедман, бой Диомедман. Ёрдам берганга ўн минг сестерций инъом киламан!

Шу он Клодий кимдир унинг оёғидан ушлаб олганини ҳис этди.

– Қўйиб юбор, падарингга лаънат! – кичқирди у.

– Ёрдам бер, ёрдам бер! Қўлингни узат менга!

– Хўп, майли, қани, тур.

– Бу сенмисан, Клодий? Овозингдан танидим. Қаёқка кетаяпсан?

– Геркуланумга.

– Худоларга шукур! Сен билан дарвозагача бориб олай. Айтганча, уйимга кириб яширинсак-чи? Ўзинг биласан, у ерда чукур тағхоналар бор, хеч қандай ёмғир кирмайди у ерга.

– Тўғри, – деди Клодий, ўйлаб. – Озуқа гамлаб олиш керак, борди-ю бу дахшатли офат ҳали-вери тин-маса, бир неча кун ўтириб жон сақлай оламиз.

– Шаҳар дарвозасини ўйлаб чиқарганинг отасига балли! – деди Диомед. – Қара! Анови арк остида чирок ёниб турибди. У бизга йўл кўрсатапти.

Шамол бир оз тинди; дарвозадаги фонус узокдан кўриниб турарди. Қочоклар кўп ўтмай дарвозага етиб олишди ва сокчи ёнидан ўтишди; чакмоқ унинг ярқирок дубулғасини ва кўркув даҳл қилмаган жиддий чехрасини ёритди. У тик ва ҳаракатсиз ҳолда ўз ўрнида турарди. Ҳатто шундай соатда ҳам бу ҳиссиз мослама, Римнинг бешафқат улуғворлиги маҳсули жонланмаган, ақлли ва фикрловчи одамга айланмаган эди. У қутурган офат кўйнида тик турарди, чунки ўз ўрнини ташлаб кетишга буйруқ олмаганди.

Диомед ва ҳамроҳи олдинга ташланишди, бироқ тўсатдан уларнинг йўлини бир хотин киши тўсди, бу

Ўйинча қувноқ оҳангда: «хе-хей! Ўйнаб-кулиб кол бу дунёда!» деб қўшиқ айтиб юрадиган аёл эди.

– О, Диомед! – деди у. – Ёрдам бер! Мана бу гадаки кўраяпасанми? – У бир болани кўксига босиб олганди. – Бу менинг ўғлим. У беникоҳ туғилган. Шу гаитгача у бировлар кўлида эди, аммо энди мен унинг онаси эканимни эслаб қолдим! Мен уни асровчининг уйида бешиқдан ечиб олдим – у хотин қочиб кетди! Қутқар бизни! Қутқар!

– Нега бўғизланган молдай чийиллайсан? Йўкол бўзимдан! – тўнғиллади Клодий тиши орасидан.

– Бўпти, муштипар, – деди одамохунроқ бўлган Диомед. – Истасанг, биз билан юр. Тагхонага тушиб сламиз.

Улар жадалроқ юриб кетишди, Диомеднинг уйига ешиб олишди ва хатар орқада қолди, деб ўйлаб, суюнгина ичкарига киришди.

Диомед кулларига тагхонадаги йўлакка озиқ-овқат ва жинчиروқлар учун мойдан кўплаб ғамлаб қўйишни (суюрди, шундан кейин у ерга Юлия, Клодий, болали хотин, кўплаб куллар ва Диомеднинг ўтакалари ёрилган меҳмонларию мижозларидан бирқанчаси кириб яширинишди.

VII боб

ВАЙРОНАГАРЛИК ДАВОМ ЭТАДИ

Қуёшни тўсиб турган булут янада калинлашиб, топ-қора тусга кирганди. Бу ялдо кечасидаги тунга ўхшамасди – худди тор хонадагидай, зулмат ҳам сўғик, ҳам зим-зиё эди. Везувий устидаги чакмоқлар эса тобора кўпроқ чакиб, кўзни оларди. Улар ўзига яраша гўзал бўлиб, турфа рангларда товланарди, ранг-сарангликда ва ёрқинликда биронта камалак унга бас телолмасди. Гоҳ тубсиз жануб осмони янглиғ кўм-кўк, гоҳ маҳзун яшил тусда чакмоқлар бир илондай би-

ланглаган, бир тутун устунини кесиб, бутун шахарни кўча-кўйларигача ёритганча осмонда ялт-юлт киларди, кип-кизил ёғду бериб чарақларди-да, ўша захоти тиник оқ тусга кириб, кўздан йўқоларди.

Осмондан кул ёғиши тўхтаганда ернинг титраб гувиллаши ва денгизнинг ғамгин шовуллаши эшитила бошлади, кўрқиб, ҳар бир товушга кулоқ тутганларга эса тоғдаги тешиқдан ташқарига отилиб чиққан газларнинг ҳуштак чалган ва вишиллаган овози эшитиларди. Гоҳо булут парчаланар ва чакмоқ ёғдуси улкан одамлар ёки зулматда чопаётган даррандалар шаклини оларди; улар бир-бирларига ташланар ва зулматнинг қайноқ қаърида ғойиб бўлар эди. Кўрқиб кетган одамларга бу аломатлар баҳайбат душманлар бўлиб кўринар ва улар юрагига халокатли кўрқув солар эди.

Кўп жойларда кул тиззадан келарди, вулкон отган қайноқ балчиқ эса уйларга оқиб кириб, бўғадиган буғ таратар эди. Улкан харсанглар томларга келиб тушганда, уйлардан бир уюмгина хароба қолар эди ва соат сайин кўчада ҳаракат қилиш қийинлашиб борарди. Вақт ўтиб борар, ер кучлироқ силкинар, оёқ остидаги тупроқ сурилиб кетар эди ва аравалар ёки тахтиравонлар ҳатто текис жойда ҳам турмаётганди.

Гоҳо харсанглар хавода тўкнашиб, майда бўлақларга бўлиниб кетар, улардан учқунлар сочилар ва ёнғинлар келтириб чиқарарди; бу даҳшатли яллиғ нафақат уйлар, балки узумзорлар ҳам алангаланаётган шаҳар деворларидан ташқаридаги зулматни тарқатиб юбормоқда эди. Шаҳарнинг ўзида, эҳромларнинг пешайвонларида, форум эшиклари тагида аҳоли қатор қилиб машғала ёкиб қўйишга уринар эдилар, аммо бу машғалалар узоқ ёнмасди, энди тузукроқ ёна бошлаганда ёмғир ва шамол ўчириб қўяр эди. Шунда атрофни бирдан аввалгига қараганда икки баравар даҳшатли қоронғилик чулғарди, чунки қоронғилик инсон умидларининг беҳудалигини исбот қилар эди.

Вақти-вақти билан мана шу учаётган машғалалар ёруғида тўда-тўда қочоқлар кўриниб қоларди – бир-

ари денгиз томонга шошаётган, бошқалари у ёқдан орқага қайтаётган бўларди, чунки сув кирғокдан қочган бўлиб, ҳаммаёқда зим-зиё зулмат хукмронлик қиларди ва пишқирган, ўзини ураётган тўлқинлар устига кул ва тошлардан иборат бутун бир довул бостириб келмоқда эди, яширинишга эса ҳеч қанақа пана жой йўқ эди. Ўелбаланган, эзилган, хурофий даҳшатдан ларзага тушган бу одамлар бир-бири билан учрашганда ҳатто гап-лаша, маслаҳатлаша олмас эдилар, чунки кул ва тошлар тобора кўпроқ, деярли узлуксиз ёғилмоқда, машъалаларни ўчириб ташламоқда эди, қоронғилик ичидан бир лаҳзагина кўзга ташланиб қолаётган ўлик тусли одамлар ва қочоқлар энг яқиндаги бошпана тагига яшириб яширинишга шошилар эдилар. Жамоат тартиби булаб тушганди. Хира, элас-элас ёруғлик орасида дам-бадам ўлжасини ортмоқлаган ўғрининг қонун ўрнатувчилар кўзидан қочиб кетаётганини ва ваҳшиёна қаҳдаҳ уриб кулаётганини кўриш мумкин эди. Зулмат арларни хотинларидан, болаларни – уларнинг ота-оналаридан жудо қилмоқда эди ва бир-бирларини кидириб топишга ҳеч қандай умид қолдирмаётган эди.

Ҳамма тўғри келган томонга, мутлақо бетартиб қолда чопар эди. Ўз жонини сақлашдек оддий қонундан ташқари ижтимоий ҳаётнинг ранго-ранг ва мураккаб тартиботидан ҳеч бало қолмаганди.

Мана шу талатўп орасида афиналик азамат Иона ва Нидия билан кетиб борарди. Бирдан улар устига денгиз томон чопиб кетаётган мингларча одамлар бостириб келди. Оломон зумда Нидияни ютиб юборди, Главк билан Ионани эса олдинга судраб кетди; ва ниҳоят оломон ўтиб кетди-ю, Нидия кўздан йўқолди. Главк уни чақира бошлади. Сас-садо йўқ. Улар орқага қайтишди – беҳуда. Кўр қизни топишнинг иложи бўлмади – турган гапки, одамлар окими уни ўзи билан бошқа томонга судраб кетганди. Улар дўстлари ва қутқарувчиларидан айрилиб қолган эдилар. Ахир шу пайтгача уларни Нидия бошлаб келаётган эди-да.

Кўр бўла туриб, коронгилик кўйнида йўлни фақат у топа олар эди. Абадий зулмат ичида шаҳарда юришга ўрганиб қолиб, у шерикларига денгизга олиб борадиган йўлни беҳато кўрсатиб келаётганди – ха, улар денгизда халос топишга қарор қилган эдилар. Энди қайси томонга юриш керак? Қийналган, эзилган, ҳолдан тойган ҳолда улар барибир олға қараб ҳаракат қилишда давом этишди, кул эса ҳамон бошларига келиб тушмоқда, тош парчалари эса оёқларининг нақ тагида учқунлар сочмоқда эди.

– Афсус! Афсус! – шивирлаб деди Иона. – Ортик юролмаيمان. Қайноқ кул устига қулаб тушаман. Бор, азизим! Мени ўз холимга ташлаб кетавер!

– Бундай дема, севгилим, қайлигим менинг! Сенсиз яшаганимдан кўра, сен билан ўлганим афзал! Аммо бу зулматда қаёққа борамиз? Назаримда, биз доира ясадик ва яна соат милядай олдинги жойимизга келиб қолдик.

– Эй худодлар! Қара, катта харсанг уйнинг томини тешиб юборди! Кўчада ўлиб кетишимиз ҳеч гап эмас.

– Шафоатли чакин! Қара, Иона, қара! Бу Фортуна эҳроми айвони-ку. Ўшанга кириб беркинамиз; у бизни кул ва тошлардан сақлайди.

Ионани кўлидан тутиб, у бир амаллаб эҳромгача етиб олди. У қизни энг тўрдаги, энг ишончли бурчакка олиб борди ва гавдаси билан чакин ва тошлардан тўсиб, унинг устига энгашди. Муҳаббат гўзаллиги ва фидойилиги ҳатто шундай даҳшатли дамларни ҳам табаррук қилиб юборганди.

– Ким у? – уларгача бу ерга кириб яширинган одамнинг бўғиқ ва қалтирок овози сўради. – Аммо барибир эмасми? Ёруғ дунёнинг бу пучмоғида дўстлар ҳам, душманлар ҳам йўқ.

Иона овоз келган томонга ўгирилди ва заиф қичқирик билан яна юзини Главкнинг кўксига яширди. Ўша томонга қараб, Главк қизнинг кўрққани сабабини

анилади. Чаккан чакмок эхром узра осилиб қолганди ва Главк устунлар оралигида уни парча-буриш қилиши керак бўлган арслонни кўрди. Ёнгинасида эса бундан беабар холда уларни чақирган одам ётарди – бу ярадор гладиатор Нигер эди.

Чакмок йирткич ва одамни ёритди, аммо бирон-таси ҳам бошқасига ганимлик қилмаётганди. Аксинча бамисоли дўстлигини ҳис қилгандек, арслон тобора гладиатор томонга ўрмалаб келмоқда ва гладиатор бундан кўркмаётган эди. Дахшатли офат барча майда кўрқувларни ютиб юборган ва одатдаги муносабатлар бузилган эди.

Эхром ёнидан машъала тутган бир гуруҳ эркагу аёллар ўта бошлади. Бу масихийлар жамоаси эди. Барча илк насронийлари сингари улар яқинда қиёмат қойим бўлади, деган ақидага кўр-кўрона ишониб келар эдилар.

– Офат! Офат! – кичқирар эдилар улар қулоқни бағанга келтирадиган овозда. – Қаранглар! Худо дахшатли ҳашр учун ерга нозил бўлмоқда! У одамларга самовий оловни намоён этмиш! Офат! Офат сизга, бу дунёнинг зўравонлари! Ликторларга қуршалган ва қирмизи либосларга бурканганларга офат! Авлиёлар кинини тўкканлар ва худонинг бандалари ўлимидан суюнадиганлар бошига офат! Офат! Офат! Офат!

Насоролар аста-аста юриб ўтиб кетишди. Бирмунча вақтгача уларнинг машъалалари шуъласи кўришиб турди, огоҳлантирувчи овозлар кўрқинчлироқ ва таптанаворроқ янграрди, кейин эса тинчиб қолди ва яна зулматли сукунат ҳукм сура бошлади.

Бирпасда осмондан кул тўкилиши тўхтади ва Главк Ионага далда бериб, йўлда давом этишга қарор қилди. Улар нима қилишни билмай айвоннинг пастки поёнасида туришган эди, сал наридан қўлида халта тутган, бир йигитчанинг елкасига таянган чол оғир чопиб ўтиб қолди. Йигитча машъала кўтариб олган эди. Булар ота ва ўғил эди.

– Ота, – деди йигитча, – агар тезроқ чоғиб юрма-сангиз, мен сизни ташлаб кетаман, бўлмаса иккаламиз ҳам ҳалок бўламиз.

– Нима ҳам дердим, чоғ, отангни ташлаб кетавер.

– Ахир мен очдан ўламан! Олтинни беринг! – шундай дея йигитча халтага ёпишди.

– Нобакор! Отангни таламоқчимисан?

– Шундай дамда бировнинг бировга раҳми келар эканми? Ўлиб кетмайсанми, қари қирчанғи!

Йигитча чолни оёғидан чағиб йикитди, халтани унинг нимжон кўлидан юлғиб олди-да, қичкириб олдинга юғуриб кетди.

– Эй худолар! – деди Главк. – Сизлар ростдан ҳам кўрмисизлар ёки зулмат сизларни кўр қилдимиз? Ҳақми, ноҳақми, бундай ёвузлик ҳамманинг бошига етиши аниқ. Кетдик, Иона! Кетдик!

VIII боб

АРБАК ГЛАВК БИЛАН ИОНАНИ УЧРАТАДИ

Бамисоли қаро ер тағида юргандек, кўллари билан пайпаслана-пайпаслана Иона билан Главк таваккалига йўлда давом этишди. Вулқон чақинлари шаҳар узра осилиб турганда уларнинг заиф нурида бир амаллаб йўлни тоғиб олса бўларди, аммо теварак-атрофдаги ходисотни кўриб, руҳлари туғиб кетмоқда эди. Қул қуруқ бўлган ва вулқондан дам-бадам отилиб чиқаётган қайноқ оқимга тўғиб улгурмаган жойларда ер тиник оқариғиб кўринарди. Бошқа жойларда тоғлар уюм-уюм бўлиб ётар, уларнинг тоғдан янғилиб кетган одамларнинг қўл ёки оёқлари чиғиб турарди. Жон бераётганларнинг оғ-воғлари орасида аёлларнинг жон ҳолатда қичқирганлари эшитиларди, бу қичқириклар гоҳ узоклардан таралса, гоҳ жуда яқиндан янғарди ва бу дўзахий зулматдаги ночорлик ҳиссини оширар эди ҳолос, аммо бу барча шовқинларни вулқоннинг

дахшатли ўкириги босиб кетмоқда эди. Шамол хуштак чалар ва гувиллар эди, сув шовилларди, баъзан кучли портлашлар ерни титратиб юборарди. Кўчалардан гувиллаб эсаётган шамол қизиган чанг ва шунақанги садбўй ва захарли буғларни олиб келар эдики, одамлар ўғилар, хушдан кетар эдилар, ўзларига келганда эса бор вужудлари билан яқин ва азобли ўлимни ҳис этар эдилар.

Главк! Севгилим! Мени сўнгги бор куч! Кел, сени сағримга босай-да, ўлимга бўйин эгай, ортиқ мадорим қолмади.

Мен учун, менинг ҳаётим учун ўзингни бардамрок қут, азизам Иона! Мен сенсиз яшолмайман. Қара – машъалалар! Тезроқ! Шамол уларни ўчиролмайди. Бу одамлар денгизга боришяпти, биз ҳам улар билан бирга борамиз.

Худди уларнинг додига етган каби шамол тинди ва осмондан тўкилаётган кул тўхтади. Ҳамма ёқ жим-жит бўлиб қолди, янгидан отилишга куч тўплаётган каби оғ дам олишга қарор қилгандек эди. Машъаладорлар без олға юриб кетишди.

– Денгизга яқин қолди, – хотиржам деди олдинда кетаётганлардан бири. – Бу кунни мен билан бошидан кечираётган ҳар бир кулга озодлик ва бойлик инъом қилгайман. Бўла қолинглар! Мен сизларга айтсам, худоларнинг ўзлари менга халоскорлик ваъда қилган эдилар. Олға!

Машъалаларнинг қизил алангаси Главк билан Ионанинг кўзларини қамангириб юборди, қиз титраганча инитнинг кўксига ёпишди. Бир қанча кул машъаладорлар билан изма-из оғир кути ва сандиқларни сўтариб келар эдилар, олдинда эса кўлида яланғоч қилич билан Арбак борарди.

– Аждодларим хоки ҳаққи, – қичқирди у, – мана пундай соатда ҳам тақдир менга кулиб боқмоқда – офат ва ўлим орасида у мендан иқбол ва муҳаббатини

дариф тутмаяпти! Йўқол, юнон! Мен ўз васиямни талаб киламан!

– Соткин, қотил! – деди Главк, кўзлари чакнаб. – Сендан қасос олишим учун сени бу ерга Немезиданинг ўзи юборибди! Бу Лиднинг ер устига отилиб чиққан арвоҳларига адолатли қурбонлиқ бўлажак. Ионага қўлингнинг учини теккизадиган бўлсанг, қўлингдаги килич қамиш толасичалик ҳам бўлмай қолади. Мен сени бурда-бурда қилиб ташлайман!

Бирдан чор атрофни кўзни камаштирувчи ёғду чулғади. Зим-зиё қоронғилик қўйнида дўзах деворлари каби олов уфурувчи улкан тоғ чарақлаб кетди. Унинг чўққиси қоқ иккига бўлингандек бўлиб туюлди ёки тўғрироғи, чўққи узра икки баҳайбат киёфа қад кўтарди ва гўё дунё устидан ҳукмрон бўлишга курашаётган девлар сингари бир-бирига ташланди.

Қондай қип-қизил киёфалар узоқ-узоқларгача ер билан осмонни ёритди, бироқ тоғ ёнбағирлари ҳамон қопқора эди, фақат чўғдай лаванинг учта оқими ялтираб илондай иланг-биланг ҳаракатлар билан пастга ўрмалаб туша бошлади. Улар тўқ-қизил тусда ўзларининг қора кирғоқларидан чикмай, тўғри бахти қаро шаҳар томон аста оқиб келарди. Улардан энг кенги узра улкан арк қад кўтарди, худди дўзах дарвозаси каби унинг орасидан Флегетон пишқириб оқиб ўтди. Борлик қотиб қолган эди, фақат тошлар шақирларди, улар жойидан кўчиб думалаганча лава оқимига келиб тушарди; бир нафас лава оқими бетиде қора нукталар бўлиб кўринарди-да, оловли тўлқинлар қаърига кириб, кўздан йўқоларди.

Қуллар қаттиқ қичқириб юборишди ва қўллари билан юзларини ёпишди. Мисрликнинг ўзи худди қоққан козикадай бир жойда қимир этмай турар, чарақлаган ёғду унинг кибрли башараси-ю, башанг либосини бошдан-оёқ нурга чулғаган эди. Уларнинг тепасида, баланд тамал устида Августнинг жез ҳайкали қад кўтарган ва гўё бу ҳайкал ҳам оловдан қуйилганга ўхшарди.

Главк чап кўли билан Ионани қучганча ўнг кўли билан таҳдид ила темир қаламни кўтарди, хайриятки қочаётганларида уни ташлаб юбормаган экан – мана шу темир қалам билан у сахнада арслон билан олишиши керак эди; у хўмрайиб, тишларини ғижирлатиб, даҳшат солиб мисрликнинг рўбарўсида турарди – шу холида у қаҳр ва ғазаб тажассумига айланганди.

Арбак энди вулконга қарамаётган эди, у кўзларини Главкка тикканди. Бир лаҳза у жим қолди.

– Нега иккиланиб турибман ўзи? – деди у минғирлаб. – Ахир юлдузлар менга бор-йўғи биттагина хатарни башпорат қилмаганмиди? Бу хатар орқада қолдику!.. Рух, табиий офатлар ва номавжуд худолардан кучлироқдир! – давом этди у овозини баланд кўтариб. – Рух қудрати менга ёрдам беражак! Олға, қуллар! Афиналик, ўзингга эҳтиёт бўл, ўз қонинг ўз бошингга тўкилсин! Иона меники бўлади!

У олдинга бир қадам ташлади ва бу унинг заминдаги сўнги қадами эди. Унинг оёғи остидаги замин титраб кетди, ер тебраниб чор атрофни ларзага солди. Шахар бўйлаб қасир-қусир овозлар ёйилди – кўплаб томлар ва устунларнинг қулаши эди бу; худди осмонга қадалиб қолгандай бир чакмоқ император ҳайкали устида бир зум осилиб турди. Кейин эса хайкал чайқалдида, тагсунаси билан қулаб тушди ва тош йўлни ушатиб юборди. Юлдузларнинг каромати рўёбга чиқди.

Гумбурлашдан афиналик бир неча сония гаранг бўлиб қолди. У ўзига келганида атроф хали ёруғ эди ва оёқлари остидаги ер титрарди. Иона ёнида хушсиз ётарди, аммо йигит уни кўрмади – унинг кўзлари қулаган устун бўлаклари тагидан чикиб турган танасиз қўрқинчли бошга қадалганди – башарасида чидаб бўлмас азоб ва ғазаб муҳрланиб қолганди. У тез-тез киприк коқарди ва афтидан, кўзлари ҳам фикрий ифодани саклаб қолганди, лаблари қийшайди, кейин бу бадбашара чехрага бирдан ногаҳоний хотиржамлик ва зулмат қўнди – буни эсдан чиқариб бўлмасди.

Доно жодугар, буюк Арбак, Гермес, Оловли камар хукмдори, миср фиръавнларининг сўнгги зуреди ана шундай ўлиб кетди.

IX боб

ОШИҚЛАР НАДОМАТИ. ШАҲАР АҲЛИНИНГ МУСИБАТЛАРИ

Глак бу бошдан юзини ўгириб, шукрона айтди, Ионани қўлларига олди ва ҳали ҳам чарақлаб ёришиб турган кўчадан чопиб кетди. Бироқ бирдан яна коронғилик чўкди. Главк беихтиёр тоғ томонга қаради ва нимани кўрди денг! Икки катта чўккидан бири чайқалиб кетиб, шунақанги гумбурлаб кулаб тушдики, буни ҳеч қандай сўз билан ифода этиб бўлмайди, кейин у оловли дарёга айланиб, ёнбағирдан пастга қараб оқа кетди. Бир лаҳзада осмонни, ерни ва денгизни қора қурум қоплади.

Усти-устига кул ва тошлар тобора қалинроқ тўкилиб, борликни вайрон қила бошлади. Зулмат шаҳарни чойшабдай ўраб олганди. Ботир юраги ниҳоят ғазабга тўлган Главк Ионани кўксига босганча қандайдир арк тагига яширинди-да, ажалга шайланди.

Бу орада Нидия оломон ажратиб юборган Главк билан Ионани беҳуда кидирарди. Унинг қичкиришга уринишларидан ҳам фойда йўқ эди: унинг шикоятомуз қичкириғи бошқа минглаб овозлар ичида йўқолиб кетарди – ҳар ким ўзи билан ўзи овора эди. Уларни ажратган жойга у қайта ва қайта келар, барча йўловчилар кийимидан ушлар ва Главкни суриштирарди, аммо уни қўполлик билан силтаб ташлашар, одамларнинг у билан иши йўқ эди. Ким бу маҳалда яқини ҳақида ўйларди? Эҳтимол, умумхалқ даҳшати манзарасидаги энг кўрқинчли нарса – бу ундан келиб чиққан мудхиш манманлик, худбинлик эди. Охири Нидия, модомики дўстлари денгиздан нажот топишга қарор қилишдими,

уларни ўша жойдан қидирсам тўғри бўлади, деб ўйлади. Бир зум ҳам қўлидан қўймайдиган ҳассаси билан у йўлни пайпаслаб ва кўчаларни тўсиб, уюлиб ётган тош парчалари гарамларини айланиб ўтиб, киз ҳар доим унинг бахтсизлиги бўлиб келган кўрлигига шукроналар айтганча денгизга борадиган энг яқин йўлни беҳато тошиб олди.

– Шошма! – бирдан кимнингдир овози янгради. – Ахир бу ботир кўр киз-ку! Вакх ҳаққи, меъ уни бу ерда ўлиб кетгани қўйиб қўймайман. Кетдик, фессалиялик кизалоғим! Жароҳат-пароҳатинг йўқми? Жуда соз! Юр биз билан. Бизлар денгизга бораяпмиз.

– Саллюстий! Овозингдан таниб турибман. Худоларга шукур. Главк қаерда? Сен уни кўрмадингми?

– Йўқ. У, албатта, шаҳар девори ортида бўлиши керак. Уни арслондан сақлаб қолган худолар олов уфурувчи тоғдан ҳам қутқаради.

Нидияга таскин-тасалли бериб, меҳрибон эпикурчи уни ўзи билан етаклаб кетди.

Юқорида тасвирлаганимиз ногаҳоний ёғду, лаванинг отилиб чиқиши ва зилзила Саллюстий ўз хамроҳлари билан бандаргоҳга олиб борадиган тўғри йўлга чиқиб олганда содир бўлганди. Қолган йўлда уларни оломон тўсиб қолди – бу ерда шаҳарнинг салкам ярим ахолиси тўпланганди. Улкан майдон каёққа кочишини билмай турган минг-минглаб одамларга тўла эди. Денгиз қайтганди, унгача етиб олишга улгурганлар, кирғоқдан жуда узокка кетиб қолган бу табиий офатнинг қутуришидан кўрққанлар қумлоқда қолган баликлар ва беўхшов денгиз хайвонларининг типирчилашларини кўриб сувга қаттиқ шалоπλαб тушган харсанглардан чўчиб икки балодан кичикроғини танлаб изларига қайтган эдилар. Шу тарика одамларнинг икки оқими учрашганди: бири денгиз томонга интилса, иккинчиси – денгиздан бу ёққа йўл олганди; ҳаммаларининг бирга бўлишларидан ўзларини дадилроқ сезиб, улар иккиланиб тўхтаб қолишганди.

– Қиёматда ёруғ дунёни ўт олади, – деди кенг ва узун либосдаги бир чол, у файласуф-стоик эди. – Стоиклар ва эпикурчилар хикмати шундай каромат килган, мана, ўша соат келди!

– Ҳа, қиёмат бошланди! – уни қўллади кимнингдир баланд, аммо ғамгин овози, қўрқмасдан.

Ҳамма даҳшат ичида атрофга аланглай бошлади. Овоз аллақадардан баланддан келарди. Бу Олинф эди. Бошқа насронийлар куршовида у доира тепалик устида турарди, бу ерда юнон мустамлакачилари бир вақтлар эндиликда шарти кетиб, парти қолган ва ярим вайрона Аполлон ибодатхонасини тиклаган эдилар.

Шу аснода Арбакнинг ҳалок бўлганидан дарак берувчи ёғду чарақлади, одамларнинг бадани жимирлаб кетди, сесканишди, типирчилаб қолишди – дунё дунё бўлиб ҳали бандалар орасида бу янглиғ аянчли чехраларни, бундай андуҳни, қўрқувни ва эъзозли даҳшатни ҳеч қачон кўрмаган эди ва то Исрофил сури тортилмагунча ҳеч қачон кўрмайди ҳам. Оломон узра қўлларини ишқалаганча, титроқ оловлардан ёришган пайғамбарона юз-андомли Олинф кўтарилди. Одамлар ҳам парча-буриш қилиб ташланишга ҳукм этилган, қурбонни таниди – ўша қурбон энди уларни огоҳ қилаяпти ва сукунат ичида унинг ваҳимали овози янгради:

– Қиёмат бошланди!

Насронийлар бу қичқирикни қўллаб-қувватлашди. Бу бир овиз сўз оломоннинг у бошидан-бу бошигача юриб ўтди, эркаклар ва аёллар, қариялар ва болалар аста такрорлар эдилар:

– Қиёмат бошланди!

Бирдан ваҳшиёна ўкирик таралди ва қаёққалигини билмаган ҳолда чопиб кетаётган телба йўлбарс тўғри оломон ичига сакради. Одамлар тум-тарақай қочишга тушди. Шу орада зилзила бошланди ва ҳамма нарса яна зулмат қўйнида маҳв бўлди.

Оломон катталашиб борарди. Энди эгасиники бўлмай қолган хазинани кўтариб, Арбакнинг қуллари бошчаларга келиб қўшилишди. Энди уларда фақат битта машъала ёнарди, уни Сосий кўтариб олганди. Нур Нидиянинг юзига тушди ва қул уни таниб қолди.

– Хўш, сўқир қиз, озодликдан энди менга қанчалик зиёни қанчалик фойда бор? – деди у.

– Кимсан? Сен Главкни кўрмадингми?

– Бир неча дақиқа бурун кўргандим.

– Сени худолар ярлақасин! Қаерда у?

– Форумдаги арк остида ётибди, ўликми, тирикми, билмадим. Энди ёруғ дунёда йўқ, Арбакнинг изидан кетган.

Нидия ортиқ битта ҳам сўз айтмай, Саллюстийнинг ёнидан сирғалиб ўтди-да, оломон орасидан орқага, шаҳарга йўл олди. У форумдаги арккача етиб келди, эгилб, қўллари билан ерни пайпаслаганча Главкни чақирди.

Унга заиф овоз жавоб қайтарди:

– Ким мени чақираётган? Аиднинг арвоҳларими? Начора, мен тайёрман!

– Тур! Мана, менинг қўлим! Кетдик, Главк, мен сени кутқараман.

Хайрон бўлган Главк ўрнидан турди ва юрагида яна илиқ умид пайдо бўлди.

– Нидия! Тирикмидинг?

Йўлнинг овозида жаранглаган севинч шўрлик қизни тетиклангириб юборди – демак, Главк уни унутмабди!

Ионани қўлларига олиб, Главк Нидияга эргашди. Нидия оломонга лиқ тўла кўчалардан хайратомуз эктиёткорлик ила четлана-четлана денгиз томонга бошқа йўлдан кетиб борарди.

Йўл-йўлакай уларнинг кўп жойда тўхташларига тўғри келди ва жуда катта қийинчилик билан улар денгизгача етиб келишди, шу ерда бундан кейин даҳшатли

номаълумликда қолгандан кўра ҳар қандай хатарни юзма-юз қарши олишни афзал билган бир гала таваккалчиларга кўшилиб олишди. Улар зим-зиё коронғилик ичида сузиб кетишди ва анча жойгача бориб олишганда сувга қизил шуълалар сочаётган оловли оқимларни кўришди.

Охири ҳолдан тойган Иона бошини Главкнинг кўксига эгганча ухлаб қолди, Нидия эса йигитнинг оёғи ёнида ётарди. Ҳамон осмондан тушаётган оловли кул сувга келиб тушмоқда ва палубани қоплаб олмоқда эди. Шамол уни денгиз узра олис-олисларга олиб кетарди; қора танли африкаликларни ҳайратга солиб, кул узоқдаги мамлакатларга бориб қўнар ва шамол уни Шом ва Мисрнинг қадимий ерлари бўйлаб совуради.

Х боб

ЭРТАСИ КУНИ ТОНГДА. НИДИЯНИНГ ҚИСМАТИ

Безовта денгиз узра ниҳоят қунишибгина, жимгина ва чиройли тонг шафағи кўринди. Шамолдан кўм-кўк сув сатҳидаги кўпик ғойиб бўлди. Шарқ томонда тонгдан хабар бериб, бўзарган зулмат қизара бошлади. Дунё узра нур яна ўз ҳукмини ўтказишга ҳозирланарди. Бироқ олисларда мудҳиш булутларнинг қопқора ва қўрқинчли лахтаклари осилиб турар ва улардан аста-секин хиралашиб, қизил чизиклар – олов уфурувчи тоғнинг сўнгги чакмоқлари ҳамон учиб чиқар эди. Қирғоққа зеб бериб турган оппоқ уйлар ва чўғдай қизил устунлардан ном-нишон қолмаганди. Яқин-яқингача Геркуланум ва Помпея шаҳарлари қад кўтариб турган соҳил энди ҳувиллаб ётарди. Мовий табиат кўйнидан ажралиб чиққан бу шаҳарлар йўқ бўлган эдилар. Асрлар оша уларнинг қудратли онала-

ри – денгиз мовий қўлларини чўзаверажак ва фарзандларини тополмагандан кейин уларнинг қабрлари устида нола тортаверажак.

Ошпок тонг отганда денгизчилар уни қийкириклар билан қарши олмадилар – тонг отганини кўплар билмай ҳам қолди, уларнинг ўз севинчларини ҳаяжон билан изҳор этишга мажоллари қолмаганди ва палубада фақат босик «хайрият» сўзи пичирлаб айтилди, холос. Ҳамма бир-бирига жилмайиб қараб қўйди, ҳамманинг баданига жон кирди, оёқлари тагида ер, бошлари устида осмон борлигини яна ҳис этишди. Энг даҳшатлиси ортда қолганига ишонч ҳосил қилгач, қийналиб кетган одамлар тош қотиб ухлаб қолдилар. Бўронли тундан кейин ёришиб келаётган осмон остида сукунат ҳукм сурарди. Кема аста бандаргоҳ томон сузиб борарди. Узоқдан яна бир нечта кема кўринди, ҳаракатсиздай туюлса-да, улар ҳам олдинга ўрмалаб келмоқда эди. Кема уларнинг тик мачталари ва оппоқ елканлари ёлғизлик туйғусини ҳайдаб, қалбга умид ва хотиржамлик бахш этарди. Аммо улар қирғоқ сари, халоскорлик сари олиб келаётган ҳар бир одам озмунча дўст-ёридан жудо бўлмаган эди!

Ҳамма уйкуга кетгандан кейин Нидия аста ўрнидан турди. У Главк устига энгашди, йигитнинг бир текисдаги уйкули нафаси юзига урилганини ҳис этди, хавфсирабгина ва ғамгин унинг пешонасидан, кейин лабларидан ўпди, Ионанинг қўлини маҳкам сиқиб олган унинг қўлини топди, чуқур хўрсинди ва юзи қайғули тус олди. У яна йигитнинг пешонасидан ўпди-да, майин сочлари билан Главкнинг юзидаги тунги шабнамни артиб қўйди.

– Худолар ўз паноҳида асрасин сени! – деди шивирлаб Нидия. – Маъшуқанг билан бахтли бўл. Гоҳ-гоҳ Нидияни эслаб тур. Э-воҳ! Ерда менинг бошқа қиладиган ишим қолмади!

Шу сўзларни айтиб, у ўғирилди. Эшкакчиларнинг тумшукдаги ўриндиқлари ёкалаб овоз чиқармай юриб кетди ва ўша жойда тўхтади, сувга энгашди; муздек томчилар унинг ловуллаган чехрасига урилди.

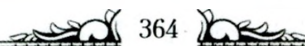
– Бу ажал бўсаси, – деди у. – Хуш келибсан!

Муаттар шабада унинг узун сочларини ўйнарди, у сочларини юзидан олиб ташлади-да, маъсум, аммо nobийно кўзларини умрида кўрмаган осмонга, унинг кўркем жамоли томонга қаратди.

– Йўқ, йўқ! – деди аста овоз чиқариб, ўйчан холда. – Мен бунга чидаёлмайман: бу рашкли муҳаббат мени куйдириб кул қилади, аклдан оздиради. Бирдан мен унга тагин ёмонлик қилиб қўйсам-чи! Мен уни омон сақлаб қолдим, икки марта омон сақлаб қолдим, мана шу фикр мени бахтли қилади – бахтли бўлиб ўлганимга нима етсин? Бу тақдиримга ёзилган энг сўнгги қувончли фикр. Эй табаррук денгиз! Эркалаб чақираётганингни эшитиб турибман. Айтишларича, сенинг бағринг жон учун ҳалоқатли эмиш, қурбонларинг машъум Стиксни сузиб ўта олмас эмишлар, бўлса бўлар! Мен арвоҳлар салтанатида у билан юзма-юз бўлишни истамайман, чунки у ерда ҳам Главк Иона билан бўлади. Ҳаловат! Ҳаловат! Юрагим учун бундан бошқа фароғат йўқ.

Палубада мудраб ўтирган денгизчи қулоғига енгил шалоपлаган овоз чалинди. У уйқусираб бошини кўтарди, кема тумшугига қаради ва мавжлар узра кўзига қандайдир оқ нарса кўрингандай бўлди, бироқ ўша захоти ҳаммаси кўздан йўқолди. Денгизчи юзини ўғирди-да, уйи ва болаларини ўйлаб кетди.

Главк билан Иона уйғонишганда улар аввал бир-бирларини ўйлашди, ундан кейин эса – Нидияни. Аммо Нидия ҳеч қаерда йўқ эди ва ўша кун тонгда уни ҳеч ким кўрмаганди. Улар бутун кемани тинтиб чиқишди ва ундан ном-нишон топишолмади. Кўр қиз ҳамишаликка ғойиб бўлган эди. Ҳамма индамай унинг қисмати хақида ўй сурарди. Главк ҳам, Иона ҳам бир-бирининг

пинжигга кириб (ахир улар бир-бирларини дунёда энг азиз деб билар эдилар) ва ўзларини унутиб, худди сингилларидай эслаб йиғлашди.

Сўнги боб

БУНДА ҲАММАСИ ТАМОМ БЎЛАДИ. ПОМПЕЯ ЕР БИЛАН ЯКСОН БЎЛГАНДАН ЎН ЙИЛ КЕЙИН ГЛАВКНИНГ САЛЛЮСТИЙГА ЁЗГАН ХАТИ. АФИНА

Главк дўсти Саллюстийга саломлар йўллаб, соғлиқ, омонлиқ тилайди!

Сен мени Римга чакирасан – йўқ, Саллюстий, яхшиси, сен бу ерга, Афинага кел. Мен империя пойтахтидан, унинг шовкинидан ва талотўпли қувончларидан тўйиб кетганман. Умримнинг сўнги кунларигача мен ватанда яшайман. Сизларнинг бутун дабдабангизу хушчақчақлигингиздан менга ўтмишимиздаги улуғворлигимиз азизроқдир. Шонли ва эъзозли одамлар хотиралари табаррук қилган пешайвонларда мен учун бетакрор нафосат мавжуд. Илосс соҳилларидаги зайтунзорларда мен ҳамон шеърият садоларини тинглайман, Филадельфиядаги маҳзун булутлар менга ҳалок бўлган эркинлик кафани ва келажакнинг даракчиси – ҳа, даракчиси бўлиб туюлади! Менинг хаяжонимдан кулгинг келаяпти, Саллюстий! Занжирлар тобидан суюнгандан кўра озодликка бўлган умидни сақлаб қолиш афзалдир. Сен ёзсанки, сенинг назарингда таназзулга учраган улуғворлик харобаларидаги ҳаётдан лаззатланиб бўлмайди. Сен Римнинг жилваси ҳақида, император саройининг ҳашамати ҳақида тўлиб-тошиб гапирасан. Азизим Саллюстий, мен энди аввалги Главк эмасман. Ҳаёт қонимни совутиб қўйган. Оғир касаллик ва муздек зиндонда камалиб ётишимдан путури кетган соғлиғим хануз тикланганича йўқ. Мен Помпеянинг сўнги кунидаги зулматни, даҳшатни, тушқунликни ва

суюкли, унутилмас Нидияни эсимдан чиқаролмаяпман! Мен унинг арвоҳига мақбара тикладим ва деразадан уни томоша қиламан. У менда эзгу хотираларни ва шодон кайғуни уйғотади ва мен бечора кўр кизнинг садоқати ва бевақт ўлимига ҳақли равишда эхтиромимни изҳор этурман. Иона гуллар териб келади ва мен ҳар куни шу гуллар билан Нидиянинг қабрини тузаб келаман. У Афина қабристонига ётишга муносиб киз...

Иона – шу исмни тилга олганимда юрагим кучлироқ ура бошлайди – ҳозир ёнимда ўтирибди. Мен кўзимни кўтараман ва у менга жилмаяди. Қуёш Гиметт ёнбағирларини нурга кўмади, боғда боларилар ғув-ғув қилади. Бахтлимисан, деб сўрабсан. Афинада бисотимда бор бўлганларига қараганда Рим менга нима бериши мумкин? Бу ерда ҳамма нарса руҳни уйғотади ва муҳаббат пайдо қилади. Дов-дарахтлар, сув, тоғлар, осмон – ҳаммаси бу ерда афинача! Гарчи маҳзун бўлсада, бу шаҳар ғоят кўркем, у – жаҳон шеърляти ва ҳикматлари онаси. Менинг атрийимда аждодларимнинг ҳайкаллари турибди. Керамикада уларнинг қабрларини кўраман. Кўчаларда кўз ўнгимда Фидий ва даҳо Перикл қўллари билан яратилган асарлар манаман деб туради. Гармодий, Аристокитон қалбларимизда ёки, менинг қалбимда умрбод яшаб қолажақлар. Фақат бир нарса ни унутишга мажбур бўламан – мен, афиналик йигит, озод эмасман – бу Ионанинг беғубор, жонли, ўчмас севгисидир, шеърлари ҳар қанча гўзал бўлмасин, шоирларимиздан биронтаси тараннум эта олмаган муҳаббат бу... ҳа, Саллюстий, менинг ҳаётим шунақа. Мен ундан розиман ва ошимни ошаб, ёшимни яшаяпман. Хўш, сен-чи, Эпикурнинг кувнок ва самимий маслакдоши? Бу ерга кел, бизлар қандай давру даврон сураётирмиз, қандай умидлар билан яшаётирмиз, ўз кўзинг билан кўрасан, на саройдаги базми жамшидлар оби-тоби, на сершовқин одамларга лик тўла томошагоҳ, на гавжум форум, на жимжимадор театр, на боғи эрамлар, на

Римнинг довуқли ҳаммомлари сен бу қадар беҳуда ачинаётганинг афиналик Главкнинг қисматини ташкил этган ҳаётбахш ва осуда бахтни инъом эта олмайди сенга. Хайр!

ХОТИМА

Ўзининг гунг кабридан казиб чиқарилганига довур Помпея кул тагида қарийб ўн етти аср ётди; унинг деворлари ҳалигина бўёқдан чиққандай, ранг-баранг, гулдор фаршлар заррача унникмаган, гўё усталар ташлаб кетган каби форумда тиклаб битирилмаган устунлар хануз қад кўтариб турибди, боғларда қурбонлик удумлари бажариладиган учоёқлар, танобийларда – жавохирот сандиқлари, ҳаммомларда – чўткалар, театрларда – эшик оғзидаги махфий мосламалар, атрийларда – жавонлар ва чирокдонлар, триклинийларда – сўнги базми жамшид қолдиқлари, хобгоҳларда – аллақачон махв бўлиб кетган сохибжамолларнинг хушбўй тутатқилиарию упа-эликлари ва ҳамма жойда унча катга бўлмаган, аммо дабдаба ва ҳаётнинг ажойиб тартиботларини ҳаракатга келтирган одамларнинг суяклари сақланиб қолган.

Диомед уйининг чуқур тағхоналаридаги эшик ёнида йигирмата одам суяги топилган эди, шу жумладан, майда кум қоплаган бир бола суяги ҳам бор эди, афтидан, шамол кулни тешиқдан аста-секин олиб кириб-кириб, охири бутун тағхонани тўлдирган кўринади. Ўша жойда жавохирот, тангалар, шамдонлар ва ўлимолди азобларини узайтириши мумкин бўлган ва кўзаларда қуриб қолган шароб ҳам бор эди. Қайноқ кул қотиб, одам шаклига кириб қолганди; аёл кишининг бўйни ва дүркун, гўч сийна изларини ҳозир ҳам кўриш мумкин – гўзал Юлиядан қолган бор-йўқ нарса шу эди. Хойнаҳой, ҳавони аста-секин олтингургуртли буғлар захарлай бошлаган; ҳамма тағхона эшигига ўзини урган, аммо уни ташқаридан кул босиб қолган ва уни очишга кучлари етмай, одамлар бўғилиб ўлган.

Боғда қоқшол қўли калитларни тутамлаган одам суягини топишган, ёнгинасида – тангалар солинган халта бўлган. Тахмин қилишларича, бу уйнинг эгаси, шўрлик Диомед бўлган, у, хойнаҳой, боғ ортига ўтиб жон сақламоқчи бўлган ва ё бўғилиб ўлган, ёки тош

парчаси тегиб ҳалок бўлган. Шу ернинг ўзида кумуш идишлар ва бошқа, ҳойнаҳой, кулининг суяги ётган.

Худди авлиё кароматгўйларнинг ваъзини эшиттиришга мосланган қурилмалар яширинган хайкаллари бор Исида эхроми сингари Саллюстий ва Пансанинг уйлари энди қизиқувчилар учун очиб қўйилган. Бир уй ичидан баҳайбат одам суяги чиқди, унинг ёнгинасида эса болта ётарди; иккита девор ўйилган бўлса-да, барибир қурбон у ердан ташқарига чиқа олмаган. Шаҳарнинг ўртарафида яна бир одам суяги топилган. Унинг ёнида эса – бир уюм тангалару Исида эхромининг қўплаб қимматбаҳо зийнатлари бўлган. Ажал очкўз ўғрининг ҳам бошини еган ва Кален ҳам Бурдон билан бир вақтда ўлган. Тош парчалари ғарамлари тозаланганда кўчаларнинг бирида қулаган хайкал қоқ иккига бўлиб юборган одам суяги топилган; унинг бош суяги ғалати шаклда бўлган ва ёвуз ҳамда тийрак ақл эгасининг боши эканлиги кўриниб турган. Орадан қўплаб асрлар ўтди, бироқ ҳозир ҳам жимжимадор айвонлари ва мухташам хобгоҳларида қачонлардир мисрлик Арбак яшаган, орзуларга берилган ва ёмонликлар қилган кенг-ковул уйни кўриш мумкин.

Ер юзидан абадий йўқ бўлиб кетган жамоатчилик биносидан топилган бу барча топилдиқларга қараб, номини эшитиб, римликлар титраб-қақшайдиган ўша олис, ёввойи оролдан (яъни, Англиядан) келган мусофир шу ерда, мўъжизавий Кампания гўзалликлари орасида ушбу китобни ёзди.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ КИТОБ	4
<i>I боб.</i> Помпеялик икки аслзода	4
<i>II боб.</i> Гул сотувчи кўзи ожиз аёл ва танноз соҳибжамол. Афиналикнинг дил изхори. Мисрлик руҳоний Арбак билан танишув.....	7
<i>III боб.</i> Главкнинг насаби. Помпеядаги уйлар тавсифи. Кайф-сафо базми	20
<i>IV боб.</i> Исида эҳроми. Унинг коҳини. Арбакнинг феъли	35
<i>V боб.</i> Яна кўр гулчи киз хақида. Мухаббатнинг туғилиши	46
<i>VI боб.</i> Сайёд сал бўлмаса учиб кетаёзган қушчани туғиб олади ва янги ўлжа учун тузук қўяди	55
<i>VII боб.</i> Помпеядаги дилхушликлар. Рим термларининг митти нусхалари.....	67
<i>VIII боб.</i> Арбак муғамбирлик қилади ва ютиб чиқади ...	79
ИККИНЧИ КИТОБ	90
<i>I боб.</i> Помпея кулбалари ва гладиаторлар маишати.....	90
<i>II боб.</i> Икки нафратга сазовор эркак	99
<i>III боб.</i> Главк қимматга тушадиган харид қилади	105
<i>IV боб.</i> Бечора тошбака. Нидиянинг тақдирида янги ўзгаришлар	112
<i>V боб.</i> Толеи порлоқ соҳибжамол ва ногирон чўри киз.....	119
<i>VI боб.</i> Иона тузоққа тушади. Сичкон тўрни кемиришга ҳаракат қилади	125
<i>VII боб.</i> Мисрлик танҳоликда ўзи билан ўзи гаплашади. Унинг феъл-атвори.....	131
<i>VIII боб.</i> Арбакнинг уйида Ионага нима бўлгани. Даҳшатли душман ғазабининг дастлабки зухури.....	143

УЧИНЧИ КИТОБ	158
<i>I боб.</i> Помпеяда форум	158
<i>II боб.</i> Жамоа.....	164
<i>III боб.</i> Дарбон, қиз ва гладиатор.....	169
<i>IV боб.</i> Помпея гўзалининг хос хонаси. Юлия ва Нидия ўртасида бўлиб ўтган муҳим суҳбат.....	177
<i>V боб.</i> Юлия Арбакни қидириб топади. Улар суҳбатининг оқибати.....	184
<i>VI боб.</i> Жануб жаласи. Жодугар ғори	191
<i>VII боб.</i> Олов камар соҳиби ва унинг ёрдамчиси. Тақдир қарғишни оловли ҳарфлар билан иншо этган, аммо уни ўқиш кимга насиб этаркин?	203
<i>VIII боб.</i> Воқеалар давоми. Фитна етилиб келмоқда.....	212
Тўртинчи китоб	220
<i>I боб.</i> Илк насронийларнинг диний жўшқинликлари. Икки киши хатарли қарор қилади. Деворнинг ҳам кулоғи бор.....	220
<i>II боб.</i> Мезбон, ошпаз ва ўчоқбоши	223
<i>III боб.</i> Помпеяда меҳмондорчилик.....	227
<i>IV боб.</i> Иситма-совутма дамламаси. Унинг таъсири	244
<i>V боб.</i> Бир-бирига терс оккан дарёлар қўшилиб, битта бўлиб кетади	249
<i>VI боб.</i> Бунда китобхон Главкнинг кейинги тақдиридан воқиф бўлади. Дўстлик синови. Адолат чекинади, муҳаббат ҳам.....	260
<i>VII боб.</i> Қадимгиларда дафн маросимлари.....	268
<i>VIII боб.</i> Ионага кейин нима бўлди.....	274
<i>IX боб.</i> Нидия ўзини жодугар қилиб кўрсатади	276
<i>X боб.</i> Ари ўргимчак тўрига тушиб қолаяпти.....	281
<i>XI боб.</i> Қул қаромат қутмайди. Кўрларни кўр қиз алдаши мумкин. Бир туннинг ўзида икки тутқун.....	286
<i>XII боб.</i> Нидия Кален билан гаплашади.....	292
<i>XIII боб.</i> Нидия бокқа чиқиб олади. У қочиб чиқа олармикан ва афиналикни қутқарармикан?.....	295
<i>XIV боб.</i> Қувноқ дўстлар мусибатларидан одамлар қайғуда. Зиндон қурбонлари.....	299
<i>XV боб.</i> Главк тақдирида ўзгариш.....	304

БЕШИНЧИ КИТОБ	314
боб. Арбакнинг туши. Кутилмаган меҳмондан у хушёр тортади	314
<i>I боб.</i> Гладиаторлар	320
<i>II боб.</i> Саллюстий. Нидиянинг мактуби	332
<i>V боб.</i> Яна гладиаторлар	334
<i>V боб.</i> Главк зиндондан чиқади	342
<i>VI боб.</i> Кален ва Бурдон. Диомед ва Клодий	344
<i>VII боб.</i> Вайронагарлик давом этади	349
<i>VIII боб.</i> Арбак Главк билан Ионани учратади.....	354
<i>X боб.</i> Ошиқлар надомати. Шаҳар аҳлининг мусибатлари	358
<i>X боб.</i> Эртаси куни тонгда. Нидиянинг қисмати.....	362
<i>Сўзги боб.</i> Бунда ҳаммаси тамом бўлади. Помпея ер билан яқсон бўлгандан ўн йил кейин Главкнинг Саллюстийга ёзган хати. Афина	366
Котима	369

15.640 e

Адабий бадий нашр

ЭДУАРД БУЛЬВЕР-ЛИТТОН

ПОМПЕЯНИНГ СЎНГИ КУНЛАРИ

Роман

Мухаррир *А. Бабаниязов*

Рассом-дизайнер *Б. Зуфаров*

Техник мухаррир *Б. Каримов*

Кичик мухаррирлар: *Д. Холматова, Г. Ералиева*

Мусаххих *М. Ишонхонова*

Компьютерда саҳифаловчи *Ф. Тугушева*

Нашриёт лицензияси АІ № 158, 14.08.2009.
2016 йил 2 августда босишга рухсат этилди.

Офсет қоғози. Бичими 84×108¹/₃₂.

«Virtec Peterburg Uz» гарнитурасида офсет усулда босилди.

Шартли босма табоғи 19,74. Нашр табоғи 19,27.

Адади 3000 дона. Буюртма № 16-519.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

П 70 Помпеянинг сўнги кунлари / русчадан
А. Файзулла, М. Маҳмуд таржимаси. — Тош-
кент: «O'zbekiston» НМИУ, 2016. — 376 б.

ISBN 978-9943-28-646-7

УЎК: 821.111-1/9

КБК 84(4Ингл)

